

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Kemény Krisztián

Egy „rosszhírű” hadosztály első lépése
a halhatatlanság felé: az iglói rajtaütés
(1849. február 2–3.)

Bagi Zoltán Péter

Karl von Tettau lovas lövészei

Czirók Zoltán

Katonai repülés Szegeden a francia
megszállás alatt (1918–1919)

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum
of Military History

Established in 1888

Editor in Chief László Pászti
Editor Zsófia Medgyesy

Editorial Board

János B. Szabó, Tibor Balla,
Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány,
Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann
(President), Csaba Horváth, Miklós Horváth,
Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária
Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc
Lenkefi, Roland Maruzs, Kálmán Mészáros,
István Nagy-L., Imre Okváth, Ferenc Pollmann,
Gergely Pál Sallay, Sándor Szakály, Norbert
Számvéber, László Tölli, János Varga J.,
László Veszprémy

Special Consultants

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó,
Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš,
Ferenc Tóth

Published by the Institute and Museum
of Military History of
the Ministry of Defence
29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hungary
Postal address: PO Box 431, Budapest H-1438

Editorial and Publishing Office

29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hungary
Postal address: PO Box 431, Budapest H-1438

E-mail:

hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Electronic version:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Subscription fee
4800 HUF annually, 1200 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und
Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteur: László Pászti
Redakteur: Zsófia Medgyesy

Redaktionskomitee

János B. Szabó, Tibor Balla,
Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István
Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert
Hermann (President), Csaba Horváth, Miklós
Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin
Mária Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc
Lenkefi, Roland Maruzs, Kálmán Mészáros,
István Nagy-L., Imre Okváth, Ferenc Pollmann,
Gergely Pál Sallay, Sándor Szakály, Norbert
Számvéber, László Tölli, János Varga J.,
László Veszprémy

Beratungsausschuss

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó,
Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš,
Ferenc Tóth

Herausgegeben vom Institut und Museum
für Militärgeschichte des Ministeriums
für Landesverteidigung
29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hongrie
Adresse postale: PO Box 431, Budapest H-1438

Redaktion und Verlagsbüro

29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hongrie
Adresse postale: PO Box 431, Budapest H-1438

E-Mail-Adresse:

hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Internetversion:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Abonnement
4800 HUF/Jahr, 1200 HUF/Vierteljahr

Vertrieb

Magyar Posta Rt.
Geschäfts- und Logistikzentrum

Abonnement für das Ausland im Büro für Zeitungsabonnements

Hírlapterjesztési Központ
1. Orczy tér Budapest H-1089 Ungarn
Postanschrift: H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

138. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2025. 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bagi Zoltán Péter, PhD, történész-levéltáros (Győr MJV Levéltára); *Bálint Ferenc*, főmuzeológus (Hadtörténeti Múzeum); *Balla Tibor*, DSc, kutatóprofesszor (NKE HHK); *Baráth Zsolt*, PhD, egyetemi adjunktus (ELTE Berzsényi Dániel Pedagógusképző Központ, Történelem Tanszék); *Bobay István Zoltán*, PhD, egyetemi tanársegéd (KRE BTK TTI); *Bonhardt Attila*, CSc; *Czirók Zoltán*, PhD, hadtörténész; *Kemény Krisztián*, levéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Kiss Dávid*, PhD, kutató (Hadtörténeti Intézet); *Máthé Áron*, PhD, elnökhelyettes (Nemzeti Emlékezet Bizottsága); *Mészáros Kálmán*, PhD, kutató (Hadtörténeti Intézet); *Pollmann Ferenc*, DSc; *Süli Attila*, PhD, kutató (Hadtörténelmi Levéltár Bécsi Kirendeltség); *Timári Krisztián Attila*, PhD-hallgató (KGRE TDI); *Tóssér Márton*, PhD, történész; *Veres Violetta*, PhD, oktató (NKE HHK Idegennyelvi és Szaknyelvi Lektorátus)

A rezümét és a tartalomjegyzékeket *Márkus Andrea* (francia), *Medgyesy Zsófia* (angol), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Pásztai László*
Szerkesztő: *Medgyesy Zsófia*

Szerkesztőbizottság:

B. Szabó János, Balla Tibor, Bonhardt Attila, C. Tóth Norbert, Czigány István, Csikány Tamás, Germuska Pál, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Csaba, Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kelenik József, Kincses Katalin Mária, Kiss Gábor, Lázár Balázs, Lenkefi Ferenc, Maruzs Roland, Mészáros Kálmán, Nagy-L. István, Okváth Imre, Pollmann Ferenc, Sallay Gergely Pál, Szakály Sándor, Számvéber Norbert, Töll László, Varga J. János, Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, Markó György, Pálffy Géza, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Tóth Ferenc

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

© Szerzők, fordítók, szerkesztők, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2025

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1087 Budapest, Kerepesi út 29/B. Postacím: 1885 Budapest, Pf. 25.

E-mail: hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4800 Ft, negyedévre 1200 Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Az egyes folyóiratszámok megvásárolhatók a kiadónál: konyv@mail.militaria.hu

TANULMÁNY

KEMÉNY KRISZTIÁN

EGY „ROSSZHÍRÚ” HADOSZTÁLY ELSŐ LÉPÉSE A HALHATATLANSÁG FELÉ: AZ IGLÓI RAJTAÜTÉS (1849. FEBRUÁR 2–3.)

Az 1848–1849-es magyar szabadságharc történetének egyik legszebb epizódja a Görgei Artúr vezérőrnagy vezette feldunai hadtest 1849. január 5. és február 10. között végrehajtott felvidéki hadjárata. Ez nem is csoda, hiszen lényegében ezzel a hadmozdulattal sikerült a Pest-Budát elfoglaló cs. kir. fősereget visszatartani a Tisza vonala, illetve a magyar kormányzat új székhelye, Debrecen ellen indítandó támadástól. Maga a hadtest pedig a menet során az ellenség üldözésével, valamint számtalan, a természet okozta nehézséggel megküzdve, számban és harcértékben megerősödve, állami javakat mentve került elő a festői szépségű, hóborította hegyvidéki területre, amely történet a szépirodalmat is megihlette. Ám egy ilyen hősi eposznak mindig akadnak „kerékkötői” is: ezt a szerepet pedig a tábornok, illetve jótolllú öccse, Görgey István – utólag – visszaemlékezéseikben a végtelenül bátor, ám egy kissé kevés hadvezéri ügyességgel rendelkező Guyon Richard ezredesre, illetve az általa vezetett tartalék (utóvéd) hadosztályra osztották. E magasabbegység sorozatos hibái igencsak megnehezítették a hadtest életét, amíg a Branyiszkói-hágó bevételével le nem mosták nevükről a gyalázatot. Ám ha a korabeli dokumentumok fényében tárgyilagosan tekintjük át a „magyarnak ángol oroszlánya”, illetve katonái tetteit a hadjárat második felében (különösen az iglói összecsapásban), úgy az előbbtől több pontban eltérő eredményre juthatunk.¹

Szélaknától Iglóig: A Guyon-hadosztály a felvidéki hadjárat második szakaszában

1849. január közepére a feldunai hadtest szilárdan megvetette a lábát a Felvidék középső részén fekvő bányakerületben: az Aulich Lajos ezredes vezette hadosztály Körnöcbányát és környékét, a Kmety György alezredes által ideiglenesen irányított

¹ Berkó 1925. 13–99. o.; Görgey 1885–1888. I. k. 150–212. o.; Görgey 1988. I. k. 292–341. o.; Somogyváry 2006. 265–498. o. – Guyon hadvezéri képességeire utal Görgei 1848. december 1-jén Pozsonyból Kosuth Lajosnak, az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) elnökének írt jelentésében: „Nincs vezéri tapintata [...] vakmerő a lehetőségig.” Hermann 2001. 146–148. o.

A tanulmányban előforduló honvédtisztek életrajzára a továbbiakban lásd Bona 2018. A szerző itt mond köszönetet Hermann Róbertnek, aki szakmai meglátásaival, illetve iratmáslataival segítette, Lenkefi Ferencnek, aki a német nyelvű források átírásában volt segítségére, illetve Fügedi Erikának, aki a szöveget gondozta.

centrum-hadosztály dandárai Besztercebányát, Piller János ezredes csapatai Zólyom városát és előterét, míg Guyon ezredes hadosztálya Selmecebányát és közvetlen környezetét védték. Ám a császári-királyi haderő sem tétlenkedett: a január 16–17-én vívott alsóturceeki² ütközetben Aulich hadosztálya csak jelentős veszteségek árán tudta visszaverni a Christian Götz vezérőrnagy irányította cs. kir. dandár Körmöcbányát elfoglalni igyekvő csapatait.

A történekről a selmecebányai főhadiszállásán értesülő Görgei valószínűleg attól tarthatott, hogy a délről lassan közeledő cs. kir. II. hadtesttel szemben a szemlátomást jóval aktívabb Götz mosóci³ támaszpontjáról legközelebb nem dél, hanem kelet, azaz Besztercebánya felé indít támadást. Noha nemcsak maga a város, hanem az odavezető úton a Hermanecnél⁴ lévő hegyszoros is a magyar csapatok kezén volt, a további kelet felé való visszavonulás kulcsponjtjának tekinthető bányavárost a tábornok mindenképpen biztosítani akarta. Alighanem ezzel magyarázható, hogy 18-án nemcsak a főhadiszállás áthelyezését rendelte el ide, hanem 19-ei indulással a Guyon-hadosztály eddig Szélaknát, Selmecebánya kulcsát védő két harcedzett gyalogzászlóalját⁵ is. A vidéket biztosító Guyonnak kárpótlásul az addig Körmöcbányán lévő nógrádi (62.) honvédszászlóaljat szánta, amelynek január 20-ára kellett megszállnia Zsarnócát, és a környék útjait eltorlaszolja fedeznie a hodrusbányai völgyön át nyugatról Selmecebányára vezető útvonalat. Január 20-án pedig a Zólyom térségét biztosító Piller-hadosztály alá ideiglenesen beosztott, a Németinél lévő átjárót biztosító 23. honvédszászlóalj négy századát is Besztercebányára rendelte vissza. Ugyanaznap utasította Guyont, hogy a Zsarnócára érkező nógrádiakat vonja magához, és egy másik zászlóaljjal váltsa fel őket.⁶

Az átszervezés egyértelmű vesztese Guyon hadosztálya lett, amely a nógrádiak tervszerű beérkezése esetén létszámban ugyan nem csökkent volna, de zömmel csak újonckal számolhatott a jövőben. Pedig képzett katonákra, valamint erősítésekre hamarosan szükség lett volna, mivel az Anton Csorich altábornagy vezette, a cs. kir. II. hadtest zömét tömörítő hadosztály épp ekkor lendült mozgásba. A Szélakna védelmét feltehetőleg már január 18-án átvevő Sréter Lajos alezredes vezette dandár csapatait 19-én dél körül érte a Karl Salis őrnagy vezette császári-királyi felderítő különítmény támadása, amely az előőrsök szétszórása után egészen a helységig tört előre, és csak a dandár zömének bevetése után sikerült visszaszorítani. Guyon igyekezett is okulni a történekből: a fő ellenállási vonalat a helység előtti hegyszorost szegélyező, jól védhető erdős

² Ma: Turček, Szlovákia.

³ Ma: Mošovce, Szlovákia.

⁴ Később Hermánd, ma: Harmanec, Szlovákia.

⁵ A két áthelyezett alakulat a 48. (Ernő-) sorjalogezred 3. zászlóalja, illetve a Johann Weissl alezredes irányította gránátoszászlóalj volt. (A zászlóalj a 2., 32. ill. 39. sorjalogezredek gránátososztályaiból állt.)

⁶ Görgei Artúr vezérőrnagy diszpozíciói a hadtest részére. Selmecebánya, 1849. január 18., ill. Besztercebánya, január 20. MNL OL P 295 b/35. fasc. No. 296., 297. Továbbá Berkó 1925. 50–52. o. és Kemény 2023.

magaslatokra tolta előre, míg a Selmezbányára keletről vezető utat Szentantal falu-
nál egy kisebb különítménnyel fedezte, a Zsarnócától a város felé futó utakat pedig
eltorlaszoltatta, és tüzéségének közel felét Selmezbánya nyugati oldalán állította fel.
A védendő arcvonala hossza és erőinek gyöngesége miatt azonban így a Szélaknánál
felállított tartalék mindössze négy századot számlált. Az ezredes ezért várta az ígért
erősítést, és remélte, hogy fedezik majd a szárnyait.⁷

E reményeiben azonban csalódnia kellett. A 62. honvédszászlóalj ugyan 1849. janu-
ár 20-án megközelítette Zsarnócat, de mivel ott már az Eduard Collery ezredes vezet-
te cs. kir. különítmény állomásozott, harc nélkül visszavonult Garamszentkeresztre,
ahonnan jelentette a történeteket. Az eseten feldühödött Görgei január 21-én több uta-
sítást is küldött a helyszínen lévő törzstiszteknek: Horváth Pál és Nachtigal Ferenc őrn-
agyoknak, valamint Heinrich Pusztelnik alezredesnek. A parancsok szerint Zsarnócat
mielőbb vissza kellett szerezni, így biztosítva a selmezbányai védelem jobbszárnyát.
Az intézkedések felgyorsítása érdekében Görgei végül úgy döntött, hogy a helyszínre
siet, és maga fogja vezetni a csapatokat. A történetekről értesítette Guyont is, akit utasít-
ott: támadjon Hodrusbánya felé, hogy így két tűz közé szorítsák az átkarolást megkí-
sérő császári-királyi oszlopot.

Ám közben a Piller-hadosztály törzstisztjei közül senkinek nem jutott eszébe, hogy
a Németi-átjáróból kivont 23. honvédszászlóaljat fel kellene váltani, így a Franz Collore-
do vezérőrnagy irányította másik átkaroló cs. kir. oszlop 21-én ellenállás nélkül haladt
át a szoroson, és a nagy túlerővel szemben a Szentantalnál lévő magyar különítmény
jobb híján fegyelmezetten visszavonult Selmezbányához. Az esetről késve értesülő
Görgei már hiába rendelte el az átjáró visszaszerzését 22-én. Önmagában már ez a csá-
szári-királyi hadmozdulat is eldöntötte volna Selmezbánya sorsát.⁸

Ám miután a Salis őrnagy ejtette magyar hadifoglyoktól pontos értesülései voltak
a védelem meggyengüléséről, Csorich nem várta be az átkaroló oszlopok beérkezését,
hanem frontális támadást indított Szélakna ellen január 21-én. A Franz Wyss vezér-
őrnagy vezette, három oszlopban támadó cs. kir. haderő előőrsei dél körül tűntek fel
a torlaszokkal is megerősített magyar állások előtt, és hosszas küzdelem után este 9–10

⁷ A 62. honvédszászlóalj létszáma kb. 850 fő, a 48/3. zászlóalj és a gránátosok becsült létszáma pedig
összesen kb. 700–800 fő lehetett. Horváth Pál őrnagy jelentése az OHB-nak. Turócszentmárton,
1849. január 4., közli: *Steier* 1924. 661–663. o. és A feldunai hadtest hadrendje. Vác, 1849. január
5. MNL OL P 295. b/47. fasc. dátum szerint. Továbbá Karl Salis őrnagy jelentése Anton Csorich
altábornagynak. Kőpatak, 1849. január 19., közli: *Von der Revolution* 2005. 168–170. o.; Görgey
István jegyzetei és térképvázlata a január 21-ei szélaknai ütközetről. MNL OL P 295. b/48. fasc. dátum
szerint; Szodtfriedt Nándor alezredes utasítása a Szentantalon lévő különítménynek. Selmezbánya,
1849. január 19. ÖNB HSS Seria nova 358. Bd. II. fol. 124–125.; ill. Guyon Richard ezredes jelentése
a hadtestparancsnokságnak. Búcs, 1849. január 24. MNL OL P 295 b/31. fasc. No. 479.

⁸ Görgei utasítása Guyon ezredesnek. Hlinik vagy Geletnek, 1849. január 21. MTA KIK Kt. 6222/110. és
Görgei Artúr vezérőrnagy utasítása Piller János ezredesnek. Besztercebánya, 1849. január 22. MNL
OL P 295 b/35. fasc. No. 299. Továbbá *Görgey* 1885–1888. I. k. 162. o.; *Görgey* 1988. I. k. 303–304. o.;
Von der Revolution 2005. 172., 174–176. o.

órára nemcsak a magaslati állások, hanem Szélakna is a túlerővel támadó cs. kir. csapatok kezére került. A 33. honvédszászlóalj jelentős veszteséget szenvedett, maga Sréter alezredes is súlyosan megsebesült. Guyon Selmecebányán rendezte a csapatait, és mivel még kora délután jelentett az ellenséges támadásról, illetve egy zászlóaljnyi erősítést kért, reménykedett a város megtartásában. Azonban január 22-én ismét balul ütött ki minden. Görgei utasításának megfelelően Guyon (akihez feltehetőleg éjszaka megérkezett a 62. honvédszászlóalj) két oszlopban, Hodrusbánya és Szélakna felé szándékozott támadni. Valószínűleg a nagy köd miatt azonban elhalasztotta az indulást, hajnali 6 óra után pedig már a felfejlődött császári-királyi csapatokba ütközött, akik három oldalról nyomultak előre, és reggel 9 órára a magyar utóvédeket is kiszorítva birtokba vették a várost. Guyon a csapatait – Bélabányát is feladva – a berzencei hídon át a Garam északi partjára, Búcsához vonta vissza. Közben Görgei különítményével Hodrusbányánál utolérte a létszámban nagyjából hasonló cs. kir. Collery-oszlopot, de a fedett állásokból tüzelő császári-királyi vadászok visszaverték a magyar támadást, majd egy lendületes ellenlökéssel megfutamították a honvédeket. Január 19-e és 22-e között a magyar fél összesen kb. 500 főt, 8 löveget és 5 lőszerkocsit, míg a cs. kir. csupán 32 főt veszített.⁹

Guyon 1849. január 23-án Búcsón védelembe ment át, és innen küldte el a szélaknai ütközetről szóló jelentését is a főhadiszállásnak. Görgei ekkor még tartani szándékozott a Garam völgyét, illetve Zólyom városát, így Kmety alezredes vezetésével egy különítményt küldött erősítésül, és utasította Guyont, hogy rombolja le a berzencei hidat és tartsa a kapcsolatot a Piller-, valamint az Aulich-hadosztályokkal. A tábornok bizalomvesztését ugyanakkor jelezte, hogy Guyonnak egyik dandára vezetését át kellett adnia ideiglenesen Kmetynek, amit az ezredes végre is hajtott. Január 24-én az Aulich-hadosztály bevonult Besztercebányára, 25-én pedig megérkezett a hadügy-minisztérium utasítása, hogy a hadtest mielőbb induljon meg a Felső-Tisza vidékére, hogy egyesüljön az ott harcoló magyar csapatokkal. Görgei még aznap jelentette az addig történeteket a minisztériumnak, és jelezte, hogy mielőbb megindítja alakulatait. Ehhez azonban előbb be kellett fejezni a hadtest Besztercebányán való összpontosítását. Görgei így január 25-én utasította a Piller-hadosztályt, hogy Zólyomból a következő nap vonuljon vissza Besztercebányára, míg a Guyon-hadosztálynak a Selmecebányára vezető utak megrongálása után, utóvédként kellett követnie Piller ezredes csapatait Búcsról. Ám közben az időjárás megennyhült, az olvadás következtében a Garam kiöntött, és a jeges ár a part menti utakat elárasztva a két hadosztályt egymástól – valamint a zömtől is – elvágtá.

⁹ Görgey István jegyzetei és térképvázlata a január 21-ei szélaknai ütközetről: MNL OL P 295. b/48. fasc. dátum szerint; Guyon Richard ezredes jelentése a hadtestparancsnokságnak az aznapi harcokról és erősítés kérése. Selmecebánya, 1849. január 21. MNL OL P 295 b/31. fasc. No. 467.; HL 1848–49. 10/351c. Továbbá: Görgey 1988. I. k. 304–313. o.; Görgey 1885–1888. I. k. 162–163. o.; Von der Revolution 2005. 177–181. o.

Mindezt Guyon 25-én jelentette is a főhadiszállásnak, majd úgy döntött, hogy elszigetelt pozíciójából még aznap visszahúzódik, így személyes irányításával a hadosztály rendben, nagyobb veszteségek nélkül átgázolt a kiöntéseken, és bevonult Besztercebánya körzetébe; példáját Piller is követte, aki közben Görgeitől azonnali indulási parancsot kapott. A visszavonulást megkönnyítette, hogy a cs. kir. Csorich-hadosztály elővédje január 24-én még csak Bélabányaig jutott, majd miután megérkezett a császári-királyi fővezér Pestre visszarendelő utasítása, a hadosztály zöme 25-én visszaindult a magyar főváros felé; a hátrahagyott, Felix Jablonowski vezérőrnagy vezette dandár pedig nem mozdult Selmecbányáról.¹⁰

Görgei 1849. január 26–27-én két oszlopban vonta ki a csapatait Besztercebányáról és indította meg kelet felé. Az északi oszlopban az Aulich- illetve a centrum-hadosztály, valamint a főhadiszállás a Sturec-hágón át a Vág, majd a Poprád völgye felé indult, míg a déli oszlopban a Guyon-, illetve a Piller-hadosztály a hadtest szekervonatával együtt a Garam völgyében nyomult előre. A menetutasítás szerint a csapatoknak február 3-án kellett elérniük a Poprád–Késmárk–Szepesváralja–Csütörtökhely által behatárolt összpontosítási körzetet, ahonnan majd megindítják a hadműveleteket a Kassa központtal működő, Franz Schlik altábornagy vezette cs. kir. hadtesttel szemben. Az ellenséghez legközelebbi megindulási pontot, Szepesváralját a Guyon-hadosztálynak kellett elérnie. Mivel azonban a felvonulást elrendelő január 25-ei utasításában Görgei létrehozta a főhadiszállás oszlopát Johann Weissl alezredes vezetésével, amely a hadtest törzsének védelme mellett egyfajta általános tartalékot képezett, és ide beosztotta a Guyontól korábban elvezényelt két zászlóaljat is, a hadosztályt meg kellett erősíteni. A tábornok ezért a bányakerületi újoncokból alakult 1. és 2. besztercei honvédszászlóaljat Guyon alá rendelte, és leginkább megtépázott alakulatait is feltehetőleg újonccal egészítette ki. A fenti utasításban Görgei a déli oszlop két hadosztályparancsnokát a lehető legnagyobb elővigyázatra, és folyamatos kapcsolattartásra utasította, 26-án kiadott rendelkezésében pedig az északi és a déli oszlopok élhadosztályainak figyelmét egyaránt felhívta az alapos felderítésre és menetbiztosításra.¹¹

A Guyon-hadosztály 27-én indult el Besztercebányáról, és aznap bevonult Tótlipcsére. Másnap a hadosztály elérte Breznóbányát, ahol a két besztercei zászlóalj Újlaky Ede százados vezetésével csatlakozott hozzá. Ezzel kezdetét vette a hadosztály átszervezése is: az új hadrend kialakítása mellett új dandár-, illetve zászlóaljparancsok

¹⁰ Guyon Richard ezredes jelentései a hadtestparancsnokságnak 1849. január 23. MNL OL P 295 b/31. fasc. No. 475., 477. és január 25. MNL OL P 295 b/31. fasc. No. 482., 485.; Görgei Artúr vezérőrnagy utasításai a hadosztályoknak. Besztercebánya, 1849. január 23. MNL OL P 295 b/35. fasc. No. 304. és január 25. MNL OL P 295 b/35. fasc. No. 309–311.; Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy parancsa Anton Csorich altábornagynak. Buda, 1849. január 22. ÖStA KA AFA Karton 1822. HA. u. W-G. 1849-I-196. Továbbá: *Berkó* 1925. 62–64. o.; *Görgey* 1885–1888. I. k. 167–170. o.; *Plathy* 1861. III. k. 97. o.

¹¹ Görgei Artúr vezérőrnagy utasításai a hadosztályoknak. Besztercebánya, 1849. január 25–26. MNL OL P 295 b/35. fasc. No. 312., 313., ill. 315. Továbbá: *Berkó* 1925. 63–64. o.

kinevezésére is sor került. A folyamat azonban eléggé elhúzódott, mivel Guyon még február 7-én is kénytelen volt egy hadbíró és egy törzsfoglár küldésére vonatkozó igénnyel fordulni a hadtestparancsnoksághoz, hogy a hadosztály törzsét teljesen fel tudja tölteni.¹²

A hadosztály 29-én a menetutasításnak megfelelően elérte Polonkát¹³, ahonnan Guyon jelentette Görgeinek a hozzá eljutó híreket a Kassán, illetve Miskolcon lévő ellenséges csapatokról, valamint kérelmezte a tüzérség és a 62. honvédszászlóalj számára a szükséges ellátási pénz megküldését. Ugyanakkor már jelezte, hogy a korábbi menet-terv a jelen viszonyok között nem tartható, és a csapatok harcképességének megőrzése miatt kénytelen lesz pihenőnapot beiktatni. Ugyanis az újra zordra forduló időjárás miatt a behavazott, emelkedőkkel tűzdelt utakon a legénységnek mínusz 20–25 °C fokban kellett napi 20–25 kilométereket megtenni.

Az északi oszlop hasonló körülmények között nyomult előre, ám ott az út mentén jóval sűrűbb volt a településhálózat, így a csapatok zöme fedél alatt, megfelelő élelmezés mellett pihenhetett. Ezzel szemben délen Breznóbánya után a Guyon-hadosztály nagy része a menetállomásokon a szabad ég alatt táborozott, ahol a tüzelő és az élelmiszer is csak korlátozottan volt biztosítható. A hadosztály egyik visszaemlékezője írásában csak „a szenvedés és éhezés három napja” címmel emlékezett meg a menetelés ezen szakaszáról. Így hiába osztatott ki Guyon 1041 pár csizmát a legénység számára, és volt beigérve 12 botútés minden alakulatától elmaradozónak, a főként az újonc beszercei zászlóaljához tartozó katonák tucatszám dőltek ki a sorból, és a többiek is megszenvedték a menetelést.¹⁴

Január 30-án a Guyon-hadosztály erőltetett menettel Pohorellán¹⁵ átvonulva elérte Sumjác¹⁶ és Telgárt¹⁷ helységeket, és noha az ezredes a következő napra eredetileg további menetet tervezett, a csapatok rossz állapotára való tekintettel végül pihenőnapot rendelt el, így 31-én a katonák zöme a két helységben végre fedél alatt melegedhetett fel. A nap azonban nem telt tétlenül: az egységek egy része gyakorlatozott, míg a valószínűleg a 12. (Nádor-) huszárezred huszáraiból álló elővéd már Sztracenán¹⁸ túl portyázott, és aznap hajnali 3–4 óra között sikeresen ütött rajta az Iglótól 22 kilométerre

¹² Görgei Artúr vezérőrnagy utasításai hadosztályoknak. Besztercebánya, 1849. január 25–26. MNL OL P 295 b/35. fasc. No. 312., 313., ill. 315.; A feldunai hadtest hadrendje. Lőcse, 1849. február 2. MNL OL P 295. b/47. fasc. Hadrendek dátum szerint (3. melléklet); Guyon Richard ezredes kérelme a hadtestparancsnoksághoz. Eperjes, 1849. február 7. MNL OL P 295 b/31. fasc. No. 500.

¹³ Később Garamszécs, ma: Polomka, Szlovákia.

¹⁴ Guyon Richard ezredes jelentése a hadtestparancsnokságnak. Polonka, 1849. január 29. MNL OL P 295 b/31. fasc. No. 496. és Görgei Artúr vezérőrnagy levele Guyon Richard ezredesnek. Rózsáhegy, 1849. január 31. MNL OL P 295 b/35. fasc. No. 323. Továbbá: Csikány 1999. 285. o.; Nobili 1851. áttekintő térképmelléklet; *Szlauka* 1901. 23–26. o.

¹⁵ Később Koháryháza, ma: Pohorelá, Szlovákia.

¹⁶ Később Királyhegyalja, ma: Šumiac, Szlovákia.

¹⁷ Később Garamfő, ma: Telgárt, Szlovákia.

¹⁸ Ma: Stratená, Szlovákia.

délre lévő Hnilecen¹⁹ tartózkodó cs. kir. előőrson és azt (1 altisztet és 8 közlegényt) elfogta. Tőlük már hiteles információkat lehetett szerezni a Lőcsén állomásozó császári-királyi helyőrségről. Mindezt Guyon valószínűleg jelentette is Görgeinek, és jelezte, hogy az Igló terv szerinti elérése utáni napon, február 3-án ismét pihenőt szándékozik adni a csapatoknak.²⁰

Február 1-jén aztán a hadosztály egy nagy menettel megérkezett Sztracenára. A szegényes bányásztelepülésen csak az alakulatok kis része tudott beszállásolni, míg a többiek ismét a szabad ég alatt táboroztak, és a Telgárton gyűjtött élelmiszer maradékát fogyasztották. Guyont itt újabb kellemetlenség érte: alighanem ekkor érkezett meg Görgei január 31-én Rózsahegyen kelt levele, amelyben a vezérőrnagy határozottan megróttá beosztottját a kiadott menetrendelkezések önkényes megváltoztatása miatt, és jelezte, hogy ezért akár hadbíróság elé is állíthatja. Az ezredes nehézségekre való hivatkozásait „parancsnoki ügyességgel azokat le kell tudni győzni” megjegyzéssel söpörte le, és zárásként hozzáfűzte még, hogy „aki erre nem képes, az egyszerűen nem rendelkezik a hadvezetéshez szükséges képességekkel”. Guyon, aki joggal érezte úgy, hogy amit tudott, megtett, illetve a kitűzött menetcélt aznap elérte, heves természetű ember lévén ezen úgy felháborodott, hogy este a szállására tiszti gyűlést hívott össze. Itt előbb megdicsérte a csapatait a menetteljesítményért, aztán minden indulatát kiadva nyilvánította ki elégedetlenségét, valamint bizalmatlanságát az őt sűrűn leckéztető Görgei vezetési képességeivel, illetve politikai hozzáállásával kapcsolatban. A tisztek szemlátomást nem is igen értették a dolgot; végül egy nyugodt törzstiszt azzal szerelte le dühöngő felettesét, hogy az ellenség által körülvéve nem okos dolog a hadtesten belül ellentéteket szítani, és a tábornokot mégiscsak a kormány, illetve a Guyon által is tisztelt Kossuth nevezte ki, tehát engedelmeskedni kell neki. Ezzel a tisztikar, és végül alighanem a lehiggadt ezredes is egyetértett, mivel a gyűlés békében eloszlott.²¹

2-án aztán a hadosztály katonái leküzdötték a Sztracena-völgy hátralévő szakaszát is, bár az emelkedők megmászását a havas hegyi terepen sokan, köztük leginkább a 33. honvédszászlóalj sík vidékhez szokott legényei igencsak megemlegették. Az éhes, kimerült hadoszlop elővédje délután 2 órakor pillantotta meg az aznapi menetcélt, Igló városát. Valószínűleg mindenki megkönnyebbült: a takaros szepesi városban majd elég élelem és szállás is kerül, a honvédek végre rendesen kipihenhetik magukat. Ám nem egészen így történt.²²

¹⁹ Később Nyilas, ma: Hnilec, Szlovákia.

²⁰ Julius Kiesewetter őrnagy jelentése a cs. kir. kassai állomásparancsnokságnak. Lőcse, 1849. január 31. ÖStA KA AFA Karton 1864. I. AK. u. Sch. 1849-1-172. (2-5.) és Görgei Artúr vezérőrnagy utasítása Guyon ezredesnek. Felka, 1849. február 2. MNL OL P 295 b/35. fasc. No. 324. Továbbá: HM HIM KEGy 9107/Em (1849. január 30–31-ei parancsok) és *Szlauka* 1901. 24–25. o.

²¹ Görgei Artúr vezérőrnagy levele. 1849. január 31. MNL OL P 295 b/35. fasc. No. 323. és *Görgey* 1885–1888. I. k. 174–176. o.

²² Borsányi-visszaemlékezés (2. melléklet) és *Szlauka* 1901. 25–27. o.

Császári-királyi csapatok a Szepességben

A magyar északi mozgó hadtest 1848. december végén Kassa visszafoglalására indított támadását két kisebb oszlop akciója is támogatta. Ezek közül az egyik különítmény Driska Szilárd százados vezetésével a Szepességből támadott Eperjes felé, ám 1849. január 1-jén a Julius Kieseletter őrnagy irányította császári-királyi helyőrség előbb ezt, majd a Rapaics Dániel őrnagy vezette, keletről előrenyomuló beregi különítményt is visszaverte; ezek kiindulási helyükre vonultak vissza. Franz Schlik altábornagy komolyan vette a Galíciából induló ellátóvonalát fenyegető veszélyt: utasítására Eperjesről Kieseletter, Kassáról pedig Ladislaus Singer őrnagy január 2-án két kisebb oszloppal megtámadta a Kassahámornál, illetve Margitfalván állomásozó szepesi önkéntes vadászzászlóaljat, és azt Szepesváraljára visszanyomva egyelőre biztosította nyugat felől a Kassa–Eperjes útvonalat.²³

Annyi haszna azonban mindenképpen volt a fenti magyar támadásoknak, hogy miután Schlik hadtestével január 3-án Dargónál, 4-én pedig Kassánál súlyos vereséget mért a Mészáros Lázár vezérőrnagy vezette északi mozgó hadtest oszloppaira, a szétvert magyar csapatokat csak kisebb erőkkel üldöztette, mert úgy döntött, hogy előbb a hátszárát biztosítja, és csak utána folytatja a támadást dél felé. Mivel keletről a cs. kir. felderítők nem jelentettek újabb ellenséget, az altábornagy a Szepességre fordította a figyelmét. Január 7-én csapatai három oszlopban indítottak támadást a vármegye ellen. A Kieseletter vezette különítmény aznap Margitfalvánál ismét megfutamította a szepesi vadászokat, majd a Kluknói-szoroson át előrenyomult Szepesváralja felé.

Az ott állomásozó magyar csapatok (a 19. honvédszászlóalj és a szepesi hatfontos üteg 4 lövege), miután január 5-én Mészáros amúgy is a Miskolcra hátráló főerőkhöz való csatlakozásra utasította őket, ellenállás nélkül visszavonult, így 9-én Kieseletter megszállta a helységet, ahova 11-én maga Schlik is megérkezett. Singer őrnagy oszlopa pedig még 9-én a Prakfalván lévő ágyúöntő és fegyvergyártó műhelyt dúlta fel. Január 12-én a két északi oszlop (Kieseletter és Singer) egyesült, majd a különítmény (kb. 2 zászlóalj, fél lovasszázad, és 5 löveg) bevonult Lőcsére, ahol az altábornagyot a város és a vármegye hódoló küldöttsége fogadta. A cs. kir. zászlók kitűzése után Schlik begyűjtötte a szokásos hódolati nyilatkozatokat, majd a város és a vármegye élére új tisztviselői kart nevezett ki, a pénztárakat kiürítette, valamint hadisarcot rótt ki. 13-án maga felügyelte a város lefegyverzését, illetve a helyi fegyvergyártó műhely lerombolását, majd kíséretével visszatért Kassára, hogy tovább folytassa a hadműveleteket Miskolc felé.

A császári-királyi északi megszálló különítmény pedig ismét szétvált. Az egyik oszlop Kieseletter őrnagy parancsnokságával Lőcsén maradt hátra helyőrséggént, amely a cs. kir. 30. (Nugent-) sorszámozat 3. zászlóaljának 7. és 8. osztályából, illetve

²³ *Dér – Hajagos* 2002. 226., 242–243., 245. o. és *Von der Revolution* 2005. 144–145. o.

a cs. kir. 12. röppentyű félütegből állt (kb. 700 fő és 3 löveg). Singer őrnagy Lőcséről január 13-án elindult, és a Késmárk–Poprád–Csütörtökhely–Igló útvonalon fegyverezte le a településeket, azután 19-ére visszatért Kassára. Ezenközben a Szepesség déli részén működött Ludwig Pergen vezérőrnagy szintén Kassára vonuló déli oszlopa, melyből a cs. kir. 24. (Parma-) sorjalogezred 1. Landwehr zászlóaljának 2. osztálya Gölnicbányán rendezkedett be.

Kiesewetter folytatta a terület pacifikálását, illetve igyekezett minél több információt gyűjteni a magyar csapatmozgásokról. Ebben nagy segítségére volt Franz Johann Ripperda százados, akit 1847-ben nyugalmaztak, azóta Lőcsén élt, de most reaktíválva a tábornoki feladatokat látta el az őrnagy mellett. Feltehetőleg az ő helyismeretének és kapcsolatrendszerének köszönhetően sikerült hamar jónéhány „gutgesinnt” (jóérzésű, azaz császárpárti) lakosból egy működő hírszerző hálózatot kiépíteni. Mindenesetre Kiesewetter a Szepességbe vezető nyugati úton Káposztafalvánál, míg a déli úton Hnilecnél egy-egy cs. kir. előrsi posztot is telepített az utak ellenőrzése, illetve hírszerzés céljából. A kapott információkat az őrnagy azonnal jelentette is Franz Deym vezérőrnagynak, aki Kassán állomásozva a hátrahagyott cs. kir. helyőrségi csapatok megbízott parancsnoka volt.²⁴

Az első hírek január 20-a körül, miszerint Görgei csapatai a Szepesség felé tartanak, még hamisnak bizonyultak. 27-én azonban már Deym arról értesítette a Tokaj felé nyomuló Schliket, hogy a magyar csapatok elhagyták Besztercebányát, és elővédjük már Tiszolc és Murány körzetében van. 29-én Kiesewetter három jelentést is küldött Kassára, melyekben jelezte, hogy információi szerint az ellenség két oszlopban nyomul előre, Görgei az északi oszlopnál tartózkodik, amely legalább 10 000 fős, és 28-án Rózsahegyen állomásozott. Mivel az ellenség Liptószentmiklós felé vonul, és tervei szerint Kassa–Miskolc útvonalon szándékozik egyesülni a Tokaj körzetében lévő magyar csapatokkal, Kiesewetter sürgősen erősítést kért; legalább zászlóalja Eperjesen állomásozó 9. osztályát.

Deym a fentieket még aznap jelentette is felettesének, majd január 30-án legalább két zászlóalj és egy üteg erősítést igényelt, és támogatta Kiesewetter kérését a 9. (Nugent-) osztályra vonatkozólag, miközben javasolta a Parma-osztály kivonását is Gölnicről. Schlik, aki közben a cs. kir. főszeregtől erősítésként megkapta a Franz Schulzig altábornagy vezette hadosztályt, január 31-én arról tájékoztatta Deymet, hogy Johann Krieger vezérőrnagy vezetésével 3 zászlóaljból, némi lovasságból és egy ütegből álló különítményt indít északra, melyből Lőcsére egy zászlóaljat és két löveget szánt. Emellett

²⁴ Franz Deym vezérőrnagy jelentése Franz Schlik altábornagynak. Kassa, 1849. január 15. ÖStA KA AFA Karton 1863. I. AK. u. Sch. 1849-1-134.; utóbbi felterjesztése az iglói rajtaütésben kitűnt személyekről. Uo. AFA Karton 1864. I. AK. u. Sch. 1849-2-528.; AFA Segédkönyvek 42. k. (Törzstiszti névmutató, 1815–1900. N–R.) 852. o.

elrendelte, hogy az erősítések beérkezéséig a már rendelkezésre álló csapatok lassítsák le az ellenséget, Lőcsét pedig tartani kell.²⁵

Kiesewetter, akihez addig csak a cs. kir. 1. (Császár-) könnyűlovas-ezred 1. őrnagy osztálya 2. századának 2. szakasza (kb. 40-50 fő) érkezett meg erősítésként január 29-én Eperjesről – a felderítés elősegítésére – folytatta az információszerzést, illetve 30-án az addig a lakosságtól összegyűjtött kb. 1000 lő- és hidegfegyvert Kassára küldte. Január 31-én azonban befutott a hír, miszerint a Nugent-gyalogosok Hnilecnél lévő örposztján aznap hajnalban rajtaütöttek a magyar huszárok és elfogták azt. Kiesewetter azonnal riadóztatta a helyőrséget, és jelentette az eseményeket Kassára, ahonnan azt Deym rögtön közölte Schlikkel, amint azt is, hogy Eduard Calvas főhadnagy vezetésével a Parma-gyalogosok 20 fős különítményét küldte felderítésre Rózsahegy felé. Február 1-jén Kiesewetter jelentette, hogy hírei szerint Iglón még nincs ellenség; a rajtaütést egy portyázó osztag hajtotta végre, amely visszahúzódott. Mindenesetre az őrnagy előretolt örposztjait bevonta, egy századot előőrségre vezényelt Lőcse határába, amelyet Igló és Poprád felé állított ki, a helyőrség pedig készségszolgálatban maradt. Ugyanakkor jelezte, hogy az ellenség szemlátomást be akarja keríteni. A jelentéseit már Schulzig altábornagy láttamozta, akit Schlik a Kassa–Eperjes–Bártfa körzetben lévő helyőrségek élére nevezett ki. A császári-királyi hadtestparancsnok utóbbinak címzett február 1-jei utasításában elrendelte, hogy másnap Kassáról indulva Deym egy 7 gyalog- és fél lovasszázadból, valamint 4 lövegű álló különítménnyel Margitfalván keresztül 3-án vonuljon Lőcsére az ottani helyőrség megerősítésére, míg Eperjesről a Nugent-gyalogosok 9. osztálya két löveggel szállja meg a Branyiszközi-hágót. Ezzel párhuzamosan Kassáról három gyalogszázadnak és két lövegnek Eperjesre kellett vonulnia.²⁶

Közben azonban felgyorsultak az események. Előbb Calvas főhadnagy különítménye hozott hírt arról, hogy február 2-án Poprádra be fog vonulni a Görgei vezette főoszlop elővédje, majd Kiesewetter jelentette azt már 2-án délelőtt 10 órakor, hogy az előbbi városba érkező ellenséges haderő kb. 11–13 000 fő és 48 löveg erejű, míg Telgárt irányából kb. 5000–7000 fő és 6 löveg közeledik, amely a délután fog megérkezni Iglóra. Ezek február 3-án várható együttes támadásának pedig nem fog tudni ellenállni.

Aznap délután írt második jelentésében viszont már úgy fogalmazott, hogy jelenleg csak a visszavonulás és a harc közül választhat, ezért úgy döntött, hogy ő támad,

²⁵ Julius Kiesewetter őrnagy jelentése a cs. kir. kassai városparancsnokságnak. Lőcse, 1849. január 20. ÖStA KA AFA Karton 1863. I. AK. u. Sch. 1849-1-82. és január 29. Uo. 1849-1-153a., 154., 156.; Franz Deym vezérőrnagy jelentése Franz Schlik altábornagynak. Kassa, 1849. január 27., 29–30. Uo. 1849-1-133., 147., 153.; Franz Schlik altábornagy utasítása Franz Deym vezérőrnagynak. Boldogkőváralja, 1849. január 31. Uo. 1849-1-163.

²⁶ Julius Kiesewetter őrnagy jelentése Schliknek. Lőcse, 1849. január 30–31. ÖStA KA AFA Karton 1863. I. AK. u. Sch. 1849-1-165. és Karton 1864. I. AK. u. Sch. 1849-1-172. (2-5.), ill. február 1. Uo. 1849-2-16a., ill. 22a.; Franz Deym vezérőrnagy jelentése Schliknek. Kassa, 1849. január 31. Uo. 1849-1-173. (2-6.); Franz Schlik altábornagy utasítása Schulzig altábornagynak. Mád, 1849. február 1. Uo. 1849-2-11.; Franz Schulzig altábornagy jelentése Schliknek. Kassa, 1849. február 2. Uo. 1849-2-22. (189.)

mégpedig a gyengébb, közelebb lévő déli oszlop ellen. Ezt követően Szepesváralja felé fog vonulni, hogy egyesüljön a Deym vezette különítménnyel, és együtt tegyenek kísérletet Lőcse megtartására. A közeledő erősítésről valószínűleg az ezen a napon Lőcsére érkező Pálffy Móric gróf, őrnagy, Schlik tábornokának egyik tisztje értesítette a helyőrségparancsnokot, akinek alighanem azt is nyomatékosan a tudomására hozta, mennyire nem szeretné az altábornagy, ha a város az ellenség kezére kerülne, ami nyilván alaposan befolyásolta Kiesewetter döntését. A hadtestparancsnok ugyanis, aki továbbra is Debrecen felé szándékozott előrenyomulni, szemlátomást még a saját 1848. december – 1849. januári sikereinek bővületében élt, és nem szándékozott hagyni, hogy a császári-királyi csapatok meghátráljanak a „Görgei-féle szökevényekből és csellenegőkből álló rablóhorda” elől. A február 2-án Mádon kiadott, egyenesen Kiesewetternek címzett utasításában utóbbit előbb az előőrsi szolgálat fokozására szólította fel és jelezte, hogy az erősítés már közeledik. Ezt követően viszont határozottan leszögezte, hogy a cs. kir. parancsnok feladata nemcsak Lőcse és a Szepesség védelme, hanem még az ellenség megsemmisítése is. Ha azonban ez mégsem sikerülne, úgy igyekezzék Deym különítményével egyesülni. Kérdéses, hogy Kiesewetter időben megkapta-e ezt az utasítást, de egyértelműen ennek a szellemében járt el.²⁷

Az összecsapás

Igló, amely korban a Szepesség egyik legnagyobb városa volt, a Hernád folyó bal partján helyezkedik el egy hosszú völgyben, erdőségekkel körülvéve, Lőcsétől délre 12 km-re. A részben fallal körülvett város már 1822-ben is 819 házzal rendelkezett, és 1848-ra lakossága meghaladta a 6000 főt. A lakosok kereskedéssel és iparral egyaránt foglalkoztak; a város határában volt vashámor, porcelángyár, papír-, valamint fűrészmalom és kőbánya is. Igló főterén áll a tanácsháza, a sóhivatal épülete, a katolikus és az evangélikus templom, több vendégfogadó, és rendelkezett a város kórházzal is. A prosperáló település lakosai örömmel fogadták 1848 vívmányait, majd többségében támogatták a honvédelem ügyét. Így nem különösen lelkesedtek a január elején a vármegyében megjelenő császári-királyi csapatokért.

Az első cs. kir. különítmény január 12-én este jelent meg Ripperda százados vezetésével, amely előbb a sóházét, majd a 16 szepesi város Iglón őrzött kerületi pénztárát is kiürítette. Január 15-én pedig megérkezett Singer őrnagy oszlopa, amely a városi nemzetőrség fegyvereit foglalta le. Az adott helyzetben a Szontágh Ede polgármester,

²⁷ Liskay Károly plébános levele Calvas főhadnagynak. Poprád, 1849. február 1. ÖStA KA AFA Karton 1864. I. AK. u. Sch. 1849-2-32b. (199.); Julius Kiesewetter őrnagy jelentése a cs. kir. kassai városparancsnokságnak. Lőcse, 1849. február 2. Uo. 1849-2-32c., e. (199c., e.), Branyiszko, február 3. Uo. 1849-2-279. (1. melléklet.); Franz Schlik altábornagy utasítása Julius Kiesewetter őrnagynak. Mád, 1849. február 2. Uo. 1849-2-17. és jelentése a cs. kir. Hadsereg-főparancsnokságnak. Mád, 1849. február 1. HL 1848–49. 11/371. Továbbá: Pálffy Móric gróf, őrnagyra KAW AFA Segédkönyvek 42. k. (Törzstiszti névmutató, 1815–1900. N–R.) 528. o.

Scholtz Lipót bíró, Szontágh Vilmos főjegyző és Fest Imre jegyző által vezetett városi testület igyekezett manőverezni: a szokásos hódolati nyilatkozat mellett a kért élelmi-szert is biztosították az átvonuló, illetve a Lőcsén állomásozó cs. kir. csapatok számára. Ám amikor február 1-jén a Görgői táborába indított marhacsorda a kísérőivel megérkezett a helységbe, azt nagy lelkesedéssel fogadták, és azonnal előkészületeket tettek a várhatóan hamarosan Iglóra érkező honvédc csapatok ellátására.²⁸

Február 2-án borús, csípős hideg időben, változó intenzitású hóesés közepette délután 2 és 3 óra között érte el Iglót a kb. 5000 főből és 19 lövegéből álló Guyon-hadosztály elővédje, és kezdte meg a bevonulást a város déli, Rozsnyói kapuján keresztül, nyomában feltehetőleg előbb a 8., majd a 7. dandár csapataival. A város lakossága kitörő örömmel fogadta az éhes, összefagyott honvédeket, akiket rögtön étellel és itallal kínáltak, és igyekeztek mihamarább elszállásolni.

Guyonnak azonban mielőbb döntenie kellett. Eredetileg ugyanis tervezett még aznapra egy különítménnyel egy akciót a lőcsei cs. kir. helyőrség ellen, és az ehhez szükséges közel 100 előfogati szekeret Igló ki is állította. Azonban a csapatok kimerültsége, a hadosztály menetoszlopának széthúzódása (az utóvéd csak este 10 óra körül érkezett meg), illetve a lőcsei polgári lakosság megkímélése miatt végül lemondott erről, és a következő napra pihenőnapot hirdetett. A csapatok tehát beszállásoltak. Valószínűleg csak késő este érkezett meg Görgői aznapi utasítása, amelyben a vezérőrnagy a február 3-ára kérelmezett pihenőnap helyett Szepesváraljára való előrenyomulásra utasította. Innen egy két századból álló különítménnyel Szepesolaszi felé kellett volna felderítenie, és a hírekről azonnal jelentenie a mögötte tartózkodó Piller-hadosztálynak, illetve a főparancsnokságnak. Szepesváralját tartani kellett, és csak túlerő esetén lehetett hátrálni Igló, valamint Lőcse felé. Az ezredes alighanem tudomásul vette az intézkedést, amely szemlátomást nem igazán számolt azzal az eshetőséggel, hogy Lőcsén még ellenség lehet, de a végrehajtás mikéntjéről csak a következő hajnalon szándékozott intézkedni, hátha addig új, a megváltozott helyzethez igazodó parancs érkezik.²⁹

Guyon a korábban ejtett hadifoglyoktól, illetve az iglói lakosságtól kapott információk alapján tisztában lehetett a lőcsei cs. kir. helyőrség nagyságával, és túlereje tudatában aligha tartott valószínűnek egy ellenséges támadást. Azonban az alig kétórányi járásra lévő ellenfelet nem lehetett figyelmen kívül hagyni, így az ezredes az előőrsi szolgálat megszervezését Újlaky Ede századosra, az 1. beszercei honvédzászlóalj

²⁸ Ladislaus Singer őrnagy jelentése a cs. kir. hadtestparancsnokságnak. Igló, 1849. január 15. ÖStA KA AFA Karton 1863. I. AK. u. Sch. 1849-1-58. Továbbá: *Fényes* 1851.; *Münnich* 1896. II. k. 455–485. o.; HM HIM Hadtörténeti Térképtár. II. katonai felmérés XXXVIII-37. szelvény (1822).

²⁹ Görgői Artúr vezérőrnagy utasítása Guyon ezredesnek. Felka, 1849. február 2. MNL OL P 295 b/35. fasc. No. 324., valamint Borsányi-visszaemlékezés (2. melléklet); *Fest* 1999. 65. o.; *Münnich* 1896. II. k. 485–486. o.; *Szlauka* 1901. 27. o. – Noha Görgői hadtestparancsnoksága már február 1-jén tudta, hogy Lőcsén ellenség van, mégis csak 3-án utasította Guyont és Pillert, hogy Weissl oszlopával együtt 4-én foglalják el a várost. Ebbe belejátszhatott, hogy Görgői január 31. és február 2. között betegség miatt szolgálatképtelen volt. *Berkó* 1925. 74., 78. o., ill. MNL OL P 295 b/35. fasc. No. 326.

parancsnokára bízta. Ez annyiban volt jó választás, hogy Újlaky iglói születésű volt, és mint korábbi városi aljegyző, jól ismerte a települést, valamint a környékét. Az előőrsi szolgálatot a százados irányításával valószínűleg az 1. besztercei zászlóalj, a 12. (Nádor-) huszárezred 2. őrnagyi osztály 1. százada, illetve a 6. lovasüteg adta. A fenti csapatok egyharmada volt az előőrsi és járőrszolgálaton, míg a zöm segélyként, illetve tartalékként Iglón maradt. A város mind a négy kapujába őrség került, az északi, Lőcsei kaput egy fél gyalogszázad őrizte egy lövegszakasszal megerősítve. Ezen kívül álltak az előőrsi posztok; a legtávolabbi a lőcsei úton a várostól északra folyó Wenig-patak hídjá melletti vesztőhely építményénél volt. Az előőrsi láncot, illetve a város környékét huszárőrjáratok ellenőrizték. A belső őrszolgálatot vélhetőleg a 13. honvédzászlóalj 6. százada látta el. Őrség állt a főhadiszállásul szolgáló városháza előtt, valamint az evangélikus templom mellett elhelyezett lövegpark, illetve a lőszer- és poggyászkoszok mellett. A fentiekén kívül minden alakulat maga biztosította a saját szállása, illetve szekerei őrségét. A hadosztályparancsnokság pedig elrendelte, hogy az állomány szolgálaton kívüli része ugyan lefekhet, de csak ruhástól, és az első riadójelre a szállása előtt kellett gyülekeznie.

A kiállítás szemlátomást a szabályzat szerint zajlott; a hiba ott történt, hogy sem Újlaky, sem Guyon, sem pedig Klupathy Antal százados, a hadosztály tábornoki tisztje nem ellenőrizte a végrehajtást. A törzstisztek ugyanis a város tekintélyes polgárának, Nádler Károlynak a házában vettek részt egy fogadáson, míg a tisztikar nagy része a fogadókban poharazott. Így a legénység zöme a kiadós étkezés után a másnapi pihenőnapra gondolva levetkőzve helyezte kényelembé magát a meleg szállásokon és merült mély álomba, míg a hideg időben a vesztőhelynél lévő őrség a tiltás ellenére táborüzet rakott, és így igyekezett felmelegedni. A városból délután északra induló polgárokat sem ellenőrizték kellőképpen.³⁰

Utóbbira azért lett volna szükség, mivel volt az iglói polgárságnak egy cs. kir. érzelmű csoportja is (Rumy Károly aljegyző, Freistein Tóbiás seborvos, Klein Tóbiás ügyvéd, egy Gelen nevű muzsik, illetve még néhány fő), akik rendszeresen ellátták hírekkel Ripperda századost. Ezek pedig, alighogy beérkezett a 8. dandár, siettek értesíteni a lőcsei cs. kir. helyőrséget a magyar csapatok számáról, elhelyezkedéséről, előőrseiről és a honvédek kimerültségéről. Kiesewetter (a közelgő 7. dandárról még nem tudva) valószínűleg az ő híreik alapján döntött a rajtaütésről, bízva abban, hogy ekkora erővel el tud bánni. Csak a legszükségesebb őrséget hagyta hátra a poggyász őrizetére,

³⁰ Borsányi-visszaemlékezés (2. melléklet); *Fest* 1999. 65. o.; *Görgey* 1885–1888. I. k. 179–180. o.; *Münnich* 1896. II. k. 486. o.; *Pászt* 2013. 228–233. o.; *Perlaky* 1998. 86. o.; *Plathy* 1861. III. k. 99. o.; *Solymosi* 2021. 421–422. o.; *Szlauka* 1901. 27–28. o.; *Trsko* 1880. 139. o. – Görgey István utólagos jegyzetei szerint az előőrsi szolgálatot a 62. honvédzászlóalj adta, de erre más adat nincs. MNL OL P 295 b/49. Iglói rajtaütés. – A korabeli hideg éjszakákra jellemző, hogy a szélaknai táborozás során egy alkalommal a 13. honvédzászlóalj egyik őrszótja legényeinek egy része megfagyott, a többiek pedig rokkantként leszerelésre kerültek. *Solymosi* 2021. 421. o.

és lényegében az egész helyőrséget (kb. 740 fő és 3 löveg) mozgósítva február 2-án éjjel 11 órakor elindult Iglo felé.³¹

A császári-királyi különítmény kétórai menet után február 3-án éjjel 1 óra körül ért a település előterébe, ahol egy osztag észrevétlenül megközelítette a veszthely kivilágított építményét, majd csendben lerohanta és leszúrta a jobbra a tűz körül melegedő előőrs tagjait. Ezt követően az oszlop továbbindult a város északi bejárata felé, ám ekkor az élen lovagló cs. kir. sivaliszerék váratlanul egy huszárorjáratba ütköztek. A hirtelen kirobbanó összecsapásban a cs. kir. könnyűlovasok túlerejüket érvényesítve a huszárok zömét lekasabolták ugyan, de kettőnek sikerült elmenekülnie Iglo felé. Mivel várható volt, hogy ezek riadóztatják a helyőrséget, Kiesewetter a sivaliszeréket azonnal támadásra utasította, majd ezzel egy időben Franz Adler százados vezetésével zászlóalja 15. századát és a röppentyű félüteget átkarolás céljából a város keleti bejáratához küldte, míg másik három századával gyors lépésben megindult a könnyűlovasok után.³²

A két magyar huszár valószínűleg a Lőcsei kapun át bevágtatott a településre a városházáig, miközben igyekeztek fellármázni a hadosztályt. Guyon az eseményekről értesülve alighanem riadót veretett, és maga is lóra kapva sietett a kapuhoz tisztázni a helyzetet. Azonban közben a sivaliszerék elérték az északi bejáratot, és az ott lévő félszázad félálomban lévő legényeit és a tüzeiket egy jól sikerült rohammal megfutamították, majd betörték a kapun. Maga Guyon már a Lőcsei utcán találkozott velük, de a sötétben szerencséjére nem ismerték fel a császári katonaság által is viselt fehér köpenyében, így mellettük sodródva visszajutott az övéihez, akiket „Huszárok, roham!” kiáltással küldött harcba. A cs. kir. könnyűlovasok az utcából kimentek a főtérre, majd az ágyúpark felé nyomulva beleütköztek a készenléti huszárszakasz már nyeregben lévő lovasaiba. Rajtuk már nem tudtak áttörni, ráadásul a belső őrségen lévő 13. honvédszászlóalj 6. századának katonái tüzet nyitottak rájuk, majd elkezdtek bekeríteni őket. A cs. kir. lovasszakaszt vezető Ludwig Müller főhadnagy gyorsan felmérte a megváltozott helyzetet, és a gyűrűt áttörve lovasaival alighanem a Lőcsei utcán át kivágtatott a városból, miközben az utca két oldaláról folyamatosan tüzeltek rájuk a házakba és kapualjakba menekült honvédek.³³

³¹ Julius Kiesewetter őrnagy jelentése a cs. kir. kassai városparancsnokságnak. Branyiszko, 1849. február 3. ÖStA KA AFA Karton 1864. I. AK. u. Sch. 1849-2-279. (1. melléklet). Továbbá: Borsányi-visszaemlékezés (2. melléklet); Münnich 1896. II. k. 482–483., 486. o.; Szlauka 1901. 27–28. o.

³² Julius Kiesewetter őrnagy jelentése a cs. kir. kassai városparancsnokságnak. Branyiszko, 1849. február 3. ÖStA KA AFA Karton 1864. I. AK. u. Sch. 1849-2-279. (1. melléklet) és Friedrich Hein százados (cs. kir. 1. könnyűlovas-ezred 2. őrnagyai osztály 1. század) jelentése. Füge, 1849. február 13., ill. Vincent Haas hadnagy (cs. kir. 12. röppentyű félüteget) jelentése. Tornaalja, február 14. Uo. 1849-2-279a. és b. – Noha Kiesewetter a félüteget megosztásáról beszél, Haas jelentése egyértelművé teszi, hogy a röppentyűk Adler százados oszlopánál voltak. Továbbá: Borsányi-visszaemlékezés (2. melléklet); Bruckner 1909.; Görgey 1885–1888. I. k. 179–181. o.; Münnich 1896. II. k. 486–487. o.

³³ Friedrich Hein százados jelentése. Füge, 1849. február 13. ÖStA KA AFA Karton 1864. I. AK. u. Sch. 1849-2-279a. és Franz Schlik altábornagy kitüntetési felterjesztése az iglói rajtaütésben kitűnt személyekről. ÖStA KA AFA Karton 1864. I. AK. u. Sch. 1849-2-528. Továbbá: Borsányi-visszaemlékezés (2. melléklet); Perlaky 1998. 86–87. o.; Solymosi 2021. 422. o.

Guyon szemlátomást nem üldöztette a visszavonuló cs. kir. lovasokat, hanem igyekezett felgyorsítani a hadosztály mozgósítását, illetve az előőrsi szolgálatot adó alakulatok tartalék egységeit erősítésként a Lőcsei kapuhoz indította. Ám Müller főhadnagy zavarkeltő és egyben időnyerő akciója lényegében sikerrel járt: Kiesewetter oszlopa közben elérte az északi bejárat előterét, majd az élen haladó 13. század megszerezte a kapu előtt felállított két lovaslöveget, amelyeket megfordított, és végigsöpörte velük a Lőcsei utcát. A két kartácslövés következtében az 1. beszercei honvédszászlóalj tartalék századainak előrenyomulása összeomlott, a cs. kir. gyalogság ezt követő szuronyrohama pedig megfutamította a honvédeket. Feltételezhetőleg ekkor esett fogságba Kunhegyi Kamill főhadnagy, zászlóaljsegédtiszt is három katonájával együtt. A két, egymást követő ágyúlövésnek volt egy pozitív hozadéka is: félreérthetetlen hangjuknak köszönhetően a félálomban lévő honvédek, huszárok és tüzérek már tömegesen tödultak ki az utcákra, ki felöltözve, ki ingben-gatyában.³⁴

Kiesewetter a Lőcsei kapu biztosítására a 13. századból Peter Młotkowski őrzető vezetésével hátrahagyott egy osztagot, míg Müller főhadnagy valószínűleg a kapun kívül rendezte lovasait. A gyalogososzlop ezt követően előrenyomult a főtér felé, leküzdvé az utcán maradt honvédek ellenállását. Ám mielőtt kiérhettek volna, találkoztak a 6. honvéd lovasüteg felvonuló oszlopával, amelyre az élszakasz azonnal sortűzet adott. Az oszlop elején az első fogatokból kidőltek a lovak, a túlélő tüzérek és szekéreszek pedig szétugrottak. A hátul lévő lövegek egy részét ugyanakkor sikerült lemozdonyozni, és a tüzérek az utca torkolatánál a kartácsra töltött lövegeket a cs. kir. oszlop irányába fordították. Lőni azonban már nem maradt idejük. Közben ugyanis az Adler százados vezette cs. kir. átkaroló oszlop alighanem az inkább a hátuk mögül hangzó csatazajra figyelő őrséget lerohanva, betört a keleti kapun, és a Márkusfalvi utca röppentyűkkel való végiglövése után, legázolva a szórványos ellenállást, éppen időben ért a főtér keleti bejáratához, ahol Vincent Haas hadnagy röppentyűsei gyorsan felállították állványaikát, és oldalazó tűz alá vették a magyar üteget. Gránát- és golyórakétáikkal egy hatfontos ágyút és egy hétfontos tarackot rögtön leszereltek, majd szétlőtték a fogatolás egy részét, végül pedig gyújtólövedékekkel a nyugati oldalon a Lőcsei utca és a főtér találkozásánál lévő házakat is sikerült felgyújtaniuk, ahonnan a tűz nyugatra és északra terjedt szét. Az egyik magyar ütegekocsi ugyan nekirentett a cs. kir. félütegnek, és az egyik röppentyűállványt fel is döntötte, amely el is tört, de fordulatot ez nem tudott adni az eseményeknek. A magyar tüzérek megfutamodása után Guyon a 13. honvédszászlóalj 6. századának szakaszaival próbálta elzárni a cs. kir. csapatok útját (és menteni az üteget), ám a túlerő elől Duschek Géza százados katonáinak meg kellett hátrálniuk. Kiesewetter és Adler oszlopai egyesültek, megszerezték a 6. lovasüteg

³⁴ Julius Kiesewetter őrnagy jelentése a cs. kir. kassai városparancsnokságnak. Branyiszko, 1849. február 3. ÖStA KA AFA Karton 1864. I. AK. u. Sch. 1849-2-279. (1. melléklet), ill. HM HIM KEGy. 9107/Em. Továbbá: Borsányi-visszaemlékezés (2. melléklet); Bruckner 1909.; Görgey 1885–1888. I. k. 179–181. o.; Solymosi 2021. 422. o.

lövegeit, majd elfoglalták a főtér Sóhivatal előtti területét, ahonnan megindultak a városháza, illetve a fő célpont: a magyar lövegpark felé.³⁵

A cs. kir. gyalogság betörése, majd a város felgyújtása nagy pánikot okozott a helyi lakosság, illetve az újonc honvédek között. A poggyász-, valamint a betegszállító szekerek az újoncok egy részével együtt a Rozsnyói kapun keresztül menekültek dél felé, az újoncok zöme azonban a déli, illetve a nyugati kapu előterében torlódott össze. Ám a harcedzettebb 13. és 33. honvédzászlóalj állománya, a Nádor-huszárok, az utászok, illetve a tüzerek Guyon vezetésével csatlakoztak a harcoló csoporthoz, aminek következtében a városháza előtt a cs. kir. gyalogságot sikerült feltartóztatni. A közvetlenül az első vonalban harcolók mögött a tisztikar igyekezett zárt alakzatokba rendezni a századok egy részét, míg a tüzerek a lövegeket próbálták tüzelésre kész állapotba helyezni. A kialakuló patthelyzetet először Kiesewetter kísérelte meg feloldani, amikor parancsot adott a cs. kir. félütegnek, hogy próbálják meg felgyújtani a templom mögött lévő magyar lőszerkocsikat. Ám az őrnagy alighanem félreértette a kémeitől kapott információt: a lőszerkocsik ugyanis nem a közelebbi katolikus, hanem a távolabbi evangélikus templom mellett voltak elhelyezve, így a cs. kir. röppentyűsöknek csak a katolikus templomot sikerült lángba borítaniuk, amit a lakosság egy csoportja hiába iparkodott eloltani. Végül egy vakmerő – valószínűleg – cs. kir. szekeresz izzó kanóccal megpróbált egy mellékutcán át a lőszerkocsik közelébe lopakodni, de egy huszár felismerte és levágta.³⁶

Guyon és törzskara azonban rövidesen úrrá lett a káoszon, és amint elég rendezett alakulatot sikerült összegyűjteni, ellentámadást indított. Petheő Vilmos őrnagy a 13. és a 33. honvédzászlóalj századaival frontálisan, míg Mikovényi Károly őrnagy a 2. beszercei honvédzászlóalj századaival, valamint a 3. utászosztállyal a templomokat megkerülve egy mellékutcából délről támadott a Sóház felé. Dessewffy Dénes alkapitány pedig feltehetőleg a Nádor-huszárok őrnagy 2. századának szakaszaival észak felé, az Iskola utcán át igyekezett kijutni a Lőcsei kapuhoz. Ez utóbbi támadást Młotkowski őrvezető osztaga megakasztotta a szűk utcán, ám a másik két oszlop szuronyrohama sikerült, és a túlerő kiszorította a cs. kir. csapatokat a főtérről. Az utcákba behátráló cs. kir. katonákat közben az épületekből lőtték az oda beszorult honvédek, Kiesewetter pedig elrendelte a visszavonulást: a főoszlop észak, míg Adler százados kelet felé hátrált, sortűzekkel fedezve magát. Haas főhadnagy és emberei az idő

³⁵ Julius Kiesewetter őrnagy jelentése a cs. kir. kassai városparancsnokságnak. Branyiszko, 1849. február 3. ÖStA KA AFA Karton 1864. I. AK. u. Sch. 1849-2-279. (I. melléklet) és Vincent Haas hadnagy jelentése. Tornaalja, február 14. Uo. 1849-2-279b. Továbbá: *Hailig* 1896. 256–257. o.; *Perlaky* 1998. 86–87. o.; *Szlauka* 1901. 28. o.; *Trsko* 1880. 139. o. – A várostörténet szerint (*Münnich* 1896. II. k. 487. o.) Iglót a közeli Blaumont-hegyről kilőtt röppentyűk gyújtották fel, de Haas jelentése alapján a félüteg először a városban nyitott tüzet.

³⁶ Borsányi-visszaemlékezés (2. melléklet); *Bruckner* 1909. 2. o.; *Fest* 1999. 65–66. o.; *Görgey* 1885–1888. I. k. 177–181. o.; *Münnich* 1896. II. k. 487. o.; *Perlaky* 1998. 86–87. o.; *Plathy* 1861. III. k. 99. o.; *Szlauka* 1901. 28. o.; *Tirts* 1903. 13. o.; *Trsko* 1880. 139. o.

szűkössége miatt csak az egyik lovaságyút tudták menetképesé tenni és magukkal vinni, így a két leszerelt löveget egy vízlevezető árokba gurították, míg a többi löveget (beszegezés nélkül) hátrahagyták. Hajnali 3 órára a város ismét teljesen a magyar csapatok kezén volt.³⁷

Ám ezzel a harcnak még nem volt vége. Guyon az utcákon rendezte csapatait, a sebesülteket a kórházba szállították, míg a lakosság a honvédek egy részének segítségével végül eloltotta a tüzeket. Az ezredes alighanem kihallgatta a foglyokat, illetve a kiküldött járőröktől értesült arról, hogy az ellenség Szepesváralja felé vonult el. Ezek után a Nádor-huszárosztályt indította valószínűleg a 6. lovasüteg egy harc képes lövegszakszával megerősítve; feltehetőleg a 33. honvédszászlóalj egy szakaszát pedig szekereken Lőcsére, az ott maradt cs. kir. poggyász elfogására. Miután ez sikeresen megtörtént, és a szakasz a zsákmánnyal, illetve a foglyokkal visszatért, Guyon jelentette a történeteket a főhadiszállásnak, és mivel az oldalában már nem volt ellenség, hadosztályát hajnali 6 óra körül megindította Szepesváralja felé.³⁸

Kiesewetter és Adler oszlopa közben sikeresen egyesült, és a cs. kir. különítmény erőltetett menetben igyekezett Szepesváralja felé. De még mielőtt elérhette volna a helységet, utolérte őket az Üchtritz Emil báró, őrnagy vezette üldöző lovaskülönítmény. A Nádor-huszárok visszaszorították a visszavonulást fedező cs. kir. sivalzséreket, a két lovaslöveg pedig feltehetőleg oldalazó tűz alá vette a cs. kir. oszlopot, és a röppentyű félüteg egyik kocsijának fogatolását el is lőtték. Emiatt a szűk úton a nehéz kocsik feltorlódtak. Mivel attól lehetett tartani, hogy az állandó tűzéségi tűz miatt a zsákmányolt lovak befogása és a kocsi kimentése túl sok ideig tartana, ezalatt pedig az üldöző magyar főerő beéri a cs. kir. oszlopot, Kiesewetter azonnal parancsot adott a hátul lévő, elakadt kocsik hátrahagyására, és továbbvonult csapataival Szepesváralja felé, amit végül reggel 9 óra tájban ért el. A huszárok birtokba vették a két röppentyűs és a három lőszerkocsit, majd követték ellenfeleiket a település határáig. A cs. kir. őrnagy itt rövid pihenőt engedett kimerült csapatainak, és felmerült benne Szepesváralja védelmének gondolata is, de mivel 10 óra körül a távolban már feltűnt a Guyon-hadosztály elővédje, folytatta visszavonulást, és délután érte el a Branyiszkói-hágót, ahol egyesült zászlóalja

³⁷ A huszárok Iskola utcán át támadó élszakaszát valószínűleg az a Szentpétery Sámuel főhadnagy vezette, aki Iglón járt gimnáziumba, így megfelelő helyismerettel rendelkezett. Borsányi-visszaemlékezés (2. melléklet) és Üchtritz Emil alezredes kitüntetési előterjesztése. Jászóújfalu, 1849. február 16. MNL OL H 75 1849:23.268., továbbá Dinyés 2016. 110., 116–117. o.; Márkus 1955. 74. o.; Perlaky 1998. 87. o.; Plathy 1861. III. k. 99–100. o.; Solymosi 2021. 422. o.; Szlauka 1901. 28–29. o.; Tirts 1903. 13. o.; Trsko 1880. 139. o. – Görgey István szerint az ellentámadásban az Újházy-vadászszázad is részt vett. MNL OL P 295 b/49. Iglói rajtaütés. Továbbá Julius Kiesewetter őrnagy jelentése a cs. kir. kassai városparancsnokságnak. Branyiszkó, 1849. február 3. ÖStA KA AFA Karton 1864. I. AK. u. Sch. 1849-2-279. (1. melléklet) és Vincent Haas hadnagy jelentése. Tornaalja, február 14. Uo. 1849-2-279b.

³⁸ Guyon Richard ezredes jelentése a hadtestparancsnokságnak. Igló, 1849. február 3. MNL OL P 295 b/31. fasc. No. 497.; Borsányi-visszaemlékezés (2. melléklet); Plathy 1861. III. k. 100. o.; Szlauka 1901. 28–29. o.

9. osztályának csapataival. Innen jelentette a történeteket Kassára, és sürgős lőszerutánpótlást kért.³⁹

A cs. kir. csapatok elvonulása után a huszárok birtokba vették a települést, és elfogtak néhány lovát vesztett, a zömtől elmaradt svalizsért is. 12 óra előtt pedig megérkezett a Guyon-hadosztály, amely rögtön védelembe ment át. A kijáratokat barikádokkal zárták le és lövegszakaszokkal erősítették meg, a lövegek zöme két magaslatra került, a helység előtt sűrű előőrszlánc állt fel, a csapatok pedig az utcákon táboroztak. Guyon a Nádor-osztály zömét a két lovaslöveggel Kiesewetter után küldte, míg a 13. és a 33. honvédszászlóalj egy-egy osztályát egy szakasz huszárral Szepesolaszi felé indította felderítésre. A huszárkülönítmény elérte Korotnok helységet a Branyiskói-hágó lábánál, majd a cs. kir. féllal vívott eredménytelen tűzpárbaj után visszahúzódt Szepesváraaljára. A másik magyar oszlop bevonult Szepesolasziba, de hamarosan megérkezett a Deym vezérőrnagy vezette, Löcsére igyekvő cs. kir. különítmény is, és némi lovassági csetepaté után a magyar csapatok visszavonultak a túlerő elől. A cs. kir. könnyűlovasok ugyan megpróbálkoztak az üldözéssel, de miután a honvédgyalogság tömegbe fejlődött, inkább letettek róla. A magyar oszlop így rendben visszahúzódt Szepesváraaljára. Guyon ugyan felkészült egy várható támadásra, de Deym előbb pihenőt adott csapatainak, majd az Iglón történekről, illetve az ellenséges túlerőről értesülve inkább Branyiskó felé indult egy mellékúton, és 1849. február 4-én délelőtt 11 órakor ott egyesült Kiesewetter csapataival.⁴⁰

Összegzés

Az 1849. február 2–3-ai iglói rajtaütésben, illetve az ehhez kapcsolható február 3-ai harcselekményekben a cs. kir. Kiesewetter-különítmény halottakban, sebesültekben és foglyokban összesen kb. 30–40 főt (közte egy halott, illetve két sebesült tisztet: Franz Kalik alhadnagyot, illetve Josef Wereszczynski századost és Emerich Wurzingert főhadnagyot), emellett 25 lovat, 2 röppentyűt és 3 lőszerkocsit veszített, valamint a poggyász zömét is. Az anyagi veszteséget némileg ellensúlyozta, hogy egy hatfontos lovaságyút, egy szekereszkocsit, és 15 – zömmel fogatos – lovat sikerült zsákmányolni, de a cs. kir. 12. röppentyű félüteg így is lényegében harcképtelenné vált. Schlik

³⁹ Julius Kiesewetter őrnagy jelentése a cs. kir. kassai városparancsnokságnak. Branyiskó, 1849. február 3. ÖStA KA AFA Karton 1864. I. AK. u. Sch. 1849-2-279. (1. melléklet) és Vincent Haas hadnagy jelentése. Tornaalja, február 14. Uo. 1849-2-279b. Továbbá: *Kocziczka* 1850. 163–168. o.; *Szlauka* 1901. 28–29. o.; *Tirts* 1903. 14–15. o.; *Trsko* 1880. 139. o. (Trsko szerint cs. kir. röppentyűk hátrahagyásánál állítólag az egyik tiszt a következőket mondta: „Hagyjátok csak azt azoknak a csavargóknak/kutyáknak, úgysem tudják, mi az!”)

⁴⁰ Julius Kiesewetter őrnagy jelentése a cs. kir. kassai városparancsnokságnak. Branyiskó, 1849. február 3. ÖStA KA AFA Karton 1864. I. AK. u. Sch. 1849-2-279. (1. melléklet) Továbbá: *Csikány* 1999. 285. o.; *Perlaky* 1998. 87. o.; *Solyosi* 2021. 422–423. o.; *Tirts* 1903. 15–16. o.; *Von der Revolution* 2005. 208–210. o.

altábornagy azonban szemlátomást méltányolta beosztottja vakmerőségét, aki lényegében amúgy is csak az ő utasítását hajtotta végre, és nem kérte számon rajta a lövegvesztéseket később sem. Az akcióval kapcsolatban Schlik két tisztet, valamint tíz altisztet, illetve közlegényt terjesztett fel kitüntetésre, akiknek a zöme ezt meg is kapta. Ugyanakkor a cs. kir. altábornagy is gazdagabb lett egy felismeréssel: hadteste már nemcsak délen, hanem nyugaton is egy szervezett hadsereggel, és nem holmi „rablőhordákkal” állt szemben, ami a korábban sejtettnél jóval veszélyesebb helyzetet eredményezett, és további gyors döntéseket igényelt.⁴¹

A magyar fél az összecsapásban halottakban, sebesültekben és foglyokban összesen kb. 100-125 főt (közte egy elesett és egy fogságba esett tisztet: Szentpétery Sámuel huszár főhadnagyot, illetve Kunhegyi Kamill főhadnagyot), számos lovat, egy hatfontos lovaságyút és egy szekérszékcsőt veszített, míg egy hatfontos lovaságyút és egy hétfontos lovastarackot leszereltek. Az összvesztéséből 52-53 fő volt a halottak száma; a legnagyobb veszteségeket alighanem az 1. beszercei honvédszászlóalj, illetve a 6. lovasüteg szenvedte el (utóbbi a lövegeken kívül legalább 14 főt és 20-22 lovat veszített). Ezt viszont ellensúlyozta, hogy sikerült két röppentyűt, illetve három hozzávaló lőszerkocsit is zsákmányolni.

Igló városa is megszenvedte az éjszakát: a polgári veszteség ugyan nem ismert, de 14-16 lakóház, számos melléképület és a katolikus templom tetőszerkezete, illetve tornya is leégett. A város az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz fordult segítségért, ahonnan február 16-án gyorssegélyként 7500 forint érkezett.⁴²

Guyonnak a siker felett érzett örömébe – a veszteségek miatti keserűség mellé – hamarosan újabb öröm is vegyült. Mivel február 3-án hajnalban alighanem még maga Székely József tüzérhadnagy, ütegparancsnok sem tudta biztosan megmondani, hova tűnt a 6. lovasüteg hiányzó ágyúja, de olyan hírek terjengtek, hogy a poggyászszekekhez hasonlóan az erdőbe menekült, így az ezredes jelentésébe is ez került. Görgei

⁴¹ Julius Kieseewetter őrnagy jelentése a cs. kir. kassai városparancsnokságnak. Branyiszko, 1849. február 3. ÖStA KA AFA Karton 1864. I. AK. u. Sch. 1849-2-279. (1. melléklet) és Friedrich Hein százados jelentése. Füge, 1849. február 13., ill. Vincent Haas hadnagy jelentése. Tornaalja, február 14. Uo. 1849-2-279a. és b., valamint Franz Schlik altábornagy kitüntetési felterjesztése az iglói rajtaütésben kitűnt személyekről. ÖStA KA AFA Karton 1864. I. AK. u. Sch. 1849-2-528. Továbbá: *Hailig* 1896. 257. o. és *Kociczka* 1850. 168. o. – Kieseewetter jelentésében csak 26 fő és 13 ló veszteséget említ, de a különböző jelentésekben lévő részadatok összesítése után a fenti számok jönnek ki. Az eset nem törte meg Kieseewetter karrierjét, aki végül címzetes vezérőrnagyként zárta pályafutását. KAW AFA 35. sk. (Cs. kir. Tábornoki névmutató, 1815–1900) 202. o.

⁴² Borsányi-visszaemlékezés (2. melléklet); *Bruckner* 1909. 2. o.; *Münnich* 1896. II. k. 487–488. o.; *Szlauka* 1901. 29. o.; *Trsko* 1880. 139. o. – A helyi temetőben 1882-ben állított emlékművön 67 halottról emlékeztek meg, de ebben valószínűleg már a sebesüléseikbe utóbb belehalt katonákat is beleszámolták. Közülük még két főt ismerünk név szerint: Ulmer József tizedest (13. hzlj. 6. sz.), aki elesett, míg Dobra Mátyás honvéd (1. beszercei hzlj.) sebesülésébe beleőrült. (Valkó Soma százados által kiállított halotti bizonyítvány. Tokaj, 1849. április 1. HM HIM HL 1848-49. 39/184i. és *Münnich* 1896. II. k. 489. o.) – Az Igló városának szánt gyorssegélyt Luzsénszky Pál, a feldunai hadtest egyik kormánybiztosa előlegezte meg. Luzsénszky Pál jelentései Kossuth Lajosnak, ill. az OHB-nak. Lőcse, 1849. február 6. Közli: *Hermann* 1991. 104–108. o.

tábornok azonban nem szerette a bizonytalan információkat, így alighanem az eset kivizsgálására szólította fel az ezredet. A nyomozást Robert Schulz tüzér főhadnagy vezette le, és február 6-án már jelentette is, hogy a hiányzó löveg az ellenség kezére került; február 7-én pedig Guyon is ebben az értelemben tájékoztatta felettesét. Az ügy mindenesetre újabb ürügyet szolgáltatott a hadtest törzsében az ezredesen való élcelődésre. A kormányzat azonban elismerte Guyon érdemeit: Szemere Bertalan fő-kormánybiztos február 6-ai, iglói győzelemről szóló jelentése megjelent a *Közlöny* február 9-ei számában, míg ugyanezt a II. hadtestnél február 11-én napiparancsban hirdették ki.⁴³

A Guyon-hadosztály újjászervezése után vívott első összecsapását jelentős veszteségekkel ugyan, de megnyerte, a győzelem pedig kifejezetten jó hatással volt a tiszti és legénységi állományra egyaránt. Az ezredes és törzskara ettől kezdve nagyobb figyelmet fordított az előőrsi szolgálatra, illetve a kiadott parancsok végrehajtásának ellenőrzésére. Guyon tehát egyértelműen bizonyította, hogy önálló parancsnokként képes győzelmet aratni még nehéz helyzetben is, noha cs. kir. ellenfele ebben az esetben lényegesen gyöngébb volt nála. A siker következtében az ezredes saját magába és csapataiba vetett hite is megerősödött. Erre szükség is volt, mivel már ott magasodott előttük a következő, az előzőnél lényegesen nehezebb feladat: a Branyiskói-hágó elfoglalása.⁴⁴

Végül lett még a véres iglói éjszakának egy kevésbé ismert vesztese is: Görgey István százados. A tábornok öccse az 1. beszercei honvédszászlóalj 4. századának parancsnokaként ekkoriban kanyaró (vagy skarlát) betegsége miatt éppen szolgálatképtelen volt. Vele kapcsolatban már 1849. január 27-én felmerült, hogy átvehetné akár a zászlóalj vezetését is. Ám az Iglóról való, saját poggyászát is hátrahagyó, pánikszerű menekülése miatt ez hosszú időre lekerült a napirendről. Így aligha csodálható, hogy a fenti összecsapással kapcsolatban Guyon vezéri alkalmatlanságának senki sem volt nálánál hangosabb hirdetője visszaemlékezésében.⁴⁵

⁴³ Robert Schulz főhadnagy jelentése a hadtestparancsnokságnak. Eperjes, 1849. február 6. MNL OL P 295 b/31. fasc. No. 499. és Guyon Richard ezredes jelentése a hadtestparancsnokságnak. Eperjes, 1849. február 7. Uo. No. 500. Továbbá: R 306 18. cs. 12. t.; *Görgey* 1988. I. k. 393–394. o.; *Közlöny*, 1849. február 9. (23. sz.) 81. o. – Az Iglón zsákmányolt löveg később a cs. kir. Schlik-féle lovas fülűteg állományába került egészen február 28-áig, amikor a fülűteg Mezökövesdnél a magyar lovasság rohamra miatt lényegében megsemmisült. A három zsákmányolt löveg között az ominózus ágyú is ott volt, és vissza is került a 6. lovasüteghez. A cs. kir. III. (Schlik-) hadtest jelentése a cs. kir. Hadsereg-főparancsnokságnak. Gödöllő, 1849. március 28. HL 1848-49. ad 15/321.

⁴⁴ „Iglónál február 3-án először vertük vissza az ellenséget.” Üchtritz Emil őrnagy levele Pompéry Jánosnak. Miskolc, 1849. február 24. Közli: V. *Waldapfel* 1950–1965. III. k. 135–138. o. Továbbá: *Csikány* 1999. 285. o.; *Perlaky* 1998. 87. o.; *Plathy* 1861. III. k. 101. o.; *Tirts* 1903. 15–16. o.

⁴⁵ HM HIM KEGy. 9107/Em. január 27-ei parancsok; *Fest* 1999. 65–66. o.; *Görgey* 1885–1888. I. k. 177–181. o.; *Klapka – Csetz* 1851. I. k. 163. o.

MELLÉKLET

1.

Branyiskói-szoros, 1849. február 3.

Julius Kieseletter őrnagy, zászlóaljparancsnok jelentése a cs. kir. kassai katonai városparancsnokságnak az 1849. február 2–3-ai éjszakán végrehajtott iglói rajtaütésről

Gróf Nugent 30. sorgyalozegred

Kieseletter őrnagy

Az ellenség erői és közelsége miatt számítanom kellett rá, hogy tegnap vagy ma két oldalról túlerővel megtámadnak, és valószínűleg át is fognak karolni. Ilyen körülmények között előnyösnek tartottam támadást intézni Igló ellen azért, hogy legalább az egyik ellenséges oszloptól megszabaduljak, és innen Szepesváraljára vonulva a Kassáról kiküldött oszlopot⁴⁶ bevárjam, majd vele egyesülve Lőcsére ismét bevonuljak.

Ennek megfelelően éjjel 11 órakor zászlóaljam 4 századával, a lovasosztaggal és 3 röppentyűvel elhagytam Lőcsét, majd éjjel 1 órakor megérkeztem Igló elé.

Azon szándék, hogy e város helyőrségét meglepjük, megghiúsult; részben egy Lőcséről kiküldött ellenséges lovas őrzárát miatt, amely az elővédbe ütközött. Ezeket a mi lovasságunk csak részben tudta lekaszabolni, így tehát volt idejük arra, hogy az előőrsöket és a helyőrséget riadóztassák.

Következésképp két oszlopot formáltunk, egy 3 és egy 1 századból állót 2, illetve 1 röppentyűvel⁴⁷, amelyekből az előbbi a főúton a főbejárat felé, míg utóbbi [az ellenség] jobbszárnya felé támadott. Mindkét oszlop előretört a főtérig, nagy veszteséggel visszavetve az ellene nyomuló osztagokat, majd, mivel a célt elértük és a felfejlődő jelentős csapaterő miatt tovább üldözni nem lehetett, Szepesváralja felé visszavonultunk anélkül, hogy üldöztek volna.

Az ellenséges veszteség halottakban nagyon jelentős; az egész főtérig vezető főutca holttestekkel volt fedve; nálunk [Josef] Wereszczynski százados és [Emerich] Wurzingger főhadnagy megsebesült, 4 fő [a harctéren] maradt, a sebesültek és az eltűntek száma, amelyről a kimutatás pótlólag lesz benyújtva, nagyjából 20 főre tehető. A lovasság 4, míg a tüzérség 9 lovat veszített. A tüzérségtől 2 hatfontos és 1 tizenkétfontos lőszerkocsi⁴⁸, valamint 2 röppentyű és 1 állvány elveszett, melyeket részben a lovak elvesztése,

⁴⁶ Franz Deym vezérőrnagy cs. kir. különítményét.

⁴⁷ A cs. kir. 12. röppentyű félüteg fentebb idézet jelentése szerint mindhárom löveg a második oszlopnál volt.

⁴⁸ A Von der Revolution 200. oldalán közölt szövegben itt a „Schusskanonen” szó szerepel, de az eredeti szövegben „Schusskarren” van.

részben az erős ellenséges előrenyomulás miatt nem lehetett elhozni.⁴⁹ [Franz] Adler százados viszont egy hatfontos lovaságút zsákmányolt, valamint egy poggyászkocsit és 11 lovat; fogságba esett egy honvédtiszt és három közlegény. 6 ágyút, melyet a főoszlop már elfoglalt, a vontatólovak hiánya miatt nem lehetett elhozni.

Az elfogott tiszt, Kunhegyi [Kamill] főhadnagy azt mondta, hogy a helyőrség gyakorságból, utászokból, vadászokból, valamint 3 század huszárból állt 22 ágyúval [Richard] Guyon ezredes parancsnoksága alatt.

Az oszlop ma reggel 9 óra körül vonult be Szepesváraljára, és nagyjából egy órával később egy előrenyomuló erős ellenséges különítmény tűnt fel, így hivatkozva a tekintetes cs. kir. városparancsnokság e hónap 1-jén kiadott utasítására, a visszavonulás a Branyiskói-hágóhoz megkezdődött, és ugyanott az ezred 9., állást foglaló osztályával az egyesülés megtörtént.

Azon legalázatosabb kéréssel fordulok kedvező intézkedésért és mély hódolattal megjegyezve jelenteném is, hogy a lőszer legnagyobb része ellövetett, és pótlása szükséges lenne.

Kiesewetter őrnagy s. k.

A nevezett oszlopot bizonyos távolságról követő ellenséges lovasosztály 2 löveggel egészen Branyiszko alá vonult, ahonnan néhány lövészváltás után visszahúzódott.

Kiesewetter őrnagy

ÖStA KA AFA Karton 1864. I. AK. u. Sch. 1849-2-279. Másolata: HL 1848–49. 12/21. ½. Előlapján: „No. 80.” Hátoldalán: „806/op. Iglo.” Németül közli: Von der Revolution 200–201. o.

2.

Hely és dátum nélkül (1870 után)

Borsányi (Böhm) Julián dédnagyanyjának visszaemlékezése⁵⁰ az 1849. február 2–3-ai éjszakán történt iglói rajtaütésre

Borús, csípős nap volt az 1849-es év február 2-a, amikor délután 2 és 3 óra között a Rozsnyói kapun keresztül a bányavárosoktól Sztracenán át hátráló Görgei-csapatok első oszlopai bevonultak. Az iglói lakosság nem csupán kendőlobogtatással és „Éljen”

⁴⁹ Az egyik röppentyű állványa már az iglói harcban eltört, de ez itt nem szerepel veszteségként.

⁵⁰ Borsányi (Böhm) Julián m. kir. alezredes (1903–1992) 1945 után a Német Szövetségi Köztársaságban élt. Iratanyagának egy része Szakály Sándor közvetítésével 1991-ben került a Hadtörténelmi Levéltár állományába, ekkor került be a fenti visszaemlékezés másolata is. HM HIM HL Növedéki napló 1991/87., ill. 1992/11.

kiáltásokkal üdvözölte őket, hanem vendégszeretően testüket és lelküket felmelegítő étellel és itallal is, ami az átélt megerőltetések és a többnapos, hóban és jégben végbe ment hegyi menetelés után mindenesetre jólesett nekik. Ez Igló számára igazi ünnepnap volt: az egész város kint volt a főutcán, mindenki versengett a kedves vendégek megvendégelésében, ők pedig igyekeztek elfelejteni az átélt szenvedéseket. A bevonulás egészen az éjszakába nyúlt, és már 10 óra is elmúlt, mire a nagyjából 6000 főt számoló csapatok utolsó tagjai is beérkeztek a városba.

Délután már beszéltek, hogy jó lenne folytatni az előrenyomulást Lőcse felé, ahol a Schlik-hadtest egy osztrák gyalogsághoz tartozó zászlóaljja állt Kiesewetter őrnagy alatt, és amelyre már a szükséges előfogatok ki is lettek jelölve. Esett a hó, azonban valószínű, hogy Guyon tábornok⁵¹ a csapatok igen nagy kimerültsége miatt állt el ettől, mivel rögtön – ahogy mindenki beszélte – kiállította az örposztokat, általában pedig a szükséges biztonsági rendszabályok kiadását Újlaky Ede őrnagyra⁵² mint iglói születésű [tisztre] bízta.

Így mindenhol az öröm és ünneplés uralkodott, csak a Lőcsei utca néhány házában, mint az később kiderült, már délután összecsomagoltak, és az értékeket a pincékbe hordták, mivel egyáltalán nem volt kétségük afelől, hogy a császáriak, az ő jó barátai, miután az első osztaguk csupán nagyjából 4(!) órai járásra található, rögtön előre fognak nyomulni. Ez pedig valóban így is történt. A körülbelül 1000 főt számoló [cs. kir.] csapatok értesítve lettek, és erre az elhamarkodott jelentésre alapozták a rajtaütést.

Éjjel 1 óra lehetett, amikor a hidegtől és az éhségtől meggyötört honvédek fáradt végtagjaikat még alig tudták kinyújtóztatni oly sóvárogva várt szállásukon; ekkor egy ágyúlövés hangzott fel, amit egy második követett, röppentyűk és gránátok törték át a levegőt, leírhatatlan zűrzavar kezdődött, és „Megtámadtak minket!” kiáltás hangzott fel minden szájról. Ugyanis a császári csapatok, amelyek a már korábban említett jelentés miatt a magyar csapatok számát alábecsülték, Lőcséről Szepesváralja felé is kerülve Iglóra meneteltek, a mi városkánkon a Lőcsei és a Márkusfalvi utcán egy időben benyomulva rajtaütöttek. A könnyelműség és a szükséges biztosítás hiánya a fent említett honvéd őrnagy hibája volt, aki jó barátai körében az ellenség közelségéről teljesen megfeledkezett, ezért a kevés számban, és csak alig néhány helyen kiállított előőrsöket részben lekaszabolták, részben pedig szétkergették, és ezekből csak kettőnek sikerült majdnem az ellenséggel egy időben a városba érnie. Így mire az első riadólövés eldőlt, az ellenség már a város közepén állt.

Egy utcai harc részleteit jól leírni aligha tarthatom feladatommak; a város lángba borult, a még félálomban lévő, kötelességüknek megfelelően elősiető honvédek a házak nyitott ajtóiban lőtték agyon, vagy a Lőcsei utca mindkét oldalán elhelyezkedő

⁵¹ Guyon ekkor még csak ezredes volt.

⁵² Újlaky Ede csak százados volt.

császáriak szúrták le. Bátor honvédeink Lőcsei utca felé végrehajtott rohamát kétszer verték vissza, maga Guyon tábornok, aki jól ismert vakmerőségénél fogva az utca közepére ugrott, életét valószínűleg csak alakját beburkoló fehér kabátjának köszönhetve, amelyben az uralkodó sötétségben őt császári gyalogosnak [sic!] vélhették a [támadókat] kísérő svalizserek. Végül a 33. honvédzászlóalj szuronyt szegezett, és lövés nélkül a császáriakat kedvező állásukból kiszorította, majd amikor azok az akkori Sőhivatal téren egy, az Iskola utcán végrehajtott megkerülést észrevettek, azonnal visszavonulásra kényszerültek.

Mialatt ezek a Lőcsei utcában zajlottak, a várost szakadatlanul lőtték röppentyűkkel és gránátokkal, és főképpen a római katolikus templomot, amelyet a császári tüzéség kezdeti lendületével mint célpontot támadott. A császáriak ugyanis a korábban már említett jelentésből úgy értesültek, hogy az ágyúk és a löszerkocsik a templom körüli téren vannak elhelyezve. A császáriak, akik természetesen nem tudták, hogy az említett templomon valójában az evangélikus templom értendő, főttámadásukat az egy torronnyal eltévesztett katolikus templomra irányozták, és e tévedésnek volt köszönhető, hogy a város a nagyobb szerencsétlenségtől megmenekült. Jóllehet egy, a Márkusfalvi utcán a városba benyomuló és a mi fogadónk közelében állomásozó császári [katona] egy égő kanóccal rejtékúton megpróbált a 24 löszerkocsi közelébe jutni, ám egy jó csillag uralkodott ekkor Iglő felett, és a végzet elérte egy huszárszablya képében az illetőt azon a helyen, ahol az ezen nevezetes órák emlékére hálából állított Iglői Honvéd Emlékmű emelkedik.

Miután a császáriak támadását a Lőcsei utcában visszaverték, a Márkusfalvi utcába benyomulóknak is vissza kellett húzódnuk, és hajnali 3 óra a császáriak a várost már teljesen kiürítették, és attól fogva csak a füstölgő romok, valamint a sebesültek jajgatásai jelezték tevékenységük nyomait.

A küzdelem rövid, ám heves volt: 52 bátor férfi, köztük Szentpétery [Sámuel] huszárszázados⁵³ is, aki gimnáziumi tanulmányait Iglón kezdte meg, nyugszik az iglői temetőben. A hősi halottakat és a több mint 30 sebesültet egy rögtönzött kórházban helyezték el. Hogy milyen nagyra volt tehető a császáriak vesztesége, azt annál a körülménynél fogva, hogy ők saját halottaikat és sebesültjeiket e célra magukkal hozott kocsikon nagyrészt elszállították, nem megállapítható.

A rajtaütés vissza volt verve, és a derék [honvéd] legénység most már fáradhatatlanul nekilátott a tüzek oltásának. Ez egyesült erőfeszítéssel ugyan sikerült, ám a Lőcsei utca sarkától felfelé kanyarodó [utcán álló] 14 lakóház a pusztító lángok áldozatául esett. A próbálkozás, hogy a római katolikus templom három lépcsőben emelkedő tetőszerkezetét és a város ékességül szolgáló tornyát megmentse, minden erőfeszítés ellenére hiábavaló volt. A katolikus templomra a tévedés miatt kilőtt első [röppentyű] gránátoknak a közelben sikerült néhány tetőt felgyújtaniuk, és miután a felső oromzat

⁵³ Szentpétery valójában csak főhadnagy volt.

meggyulladt, a torony tetőszerkezete is a tetőablaknál található madárfészek miatt lángba borult. A fellángoló tűz ellen a templom padlásáról a legalsó tetőszinten kellő időben való közbelépés esetén a templom, illetve a torony megmenthető lett volna, ám a lövöldözés miatt ez csak egymás mellett ki és bekúszva, végül már csak túl későn történt meg, így Igló legnagyobb ékessége, a Szepesség legszebb tornyának [tetőzete] lángolva a mélybe zuhant. Borzalmas és mégis igazán nagyszerű [látvány] volt, ahogy a több mint 15 öl hosszan rézlemezzel fedett toronytető egész festői szépségében a hőtől szétolvadva, megcsavarodva égett, és az összes harang lezuhant a magasból. Közben nekem azok a szavak csengtek a fülembbe, melyet válaszként a lefejezett óriásnak⁵⁴ egy ismerős különc kiáltott: „Ó, Te kedves, szép torony, hány száz és száz égiháború [Donnerwetter] vonult el fejed fölött, és most egy hatalmasnak egyáltalán nem nevezhető Kiese Wetternek kellett elrabolnia a Te szép ékességedet.”⁵⁵

Hajnali 6 órakor Guyon tábornok sorakoztatta, és előrenyomulásra utasította nagyjából 4000 [sic!] főt számláló, maga előtt elléptetett csapatait, majd „Isten veletek! Előre a győzelemre!” kiáltott, amely búcsúszavak elválasztották az elmenőket a maradéktól. És ez az iglói búcsúszózat oly ragyogóan megvalósult; hiszen ettől a pillanattól kezdve a magyar szabadság lobogóit győzelemről győzelemre hordták, amíg viszálykodás és árulás miatt azok alá nem hanyatlottak és a földre nem hullottak.

Német nyelvű kézirat. Másolata: HL 1848–49. 59/9.

3.

Lőcse, 1849. február 2.

*A feldunai hadtest Guyon-hadosztályának hadrendje*⁵⁶

Parancsnok: Guyon Richard ezredes

Táborkari tiszt: Klupathy Antal százados

Hadosztály-segédtsízt: Dapsy Sámuel nemzetőr százados

Hadosztály-lelkész: Erdősi (Poleszni) Imre tábori pap

Parancsörtsízt: Szakály Sándor hadnagy, Moháry Gyula hadnagy

⁵⁴ Már mint a templomtoronyak.

⁵⁵ Donnerwetter (égiháború) – Kiese[l]wetter (jégverés) szójátékra építő megjegyzés.

⁵⁶ A hadrend a feldunai hadtest Lőcsén, 1849. február 2-ai hadrendje alapján készült; a létszámok a Kassán, február 18-án kelt hadrend adatai alapján lettek arányosítva. MNL OL P 295 b/47. fasc. Hadrendek dátum szerint, ill. HM HIM HL 1848–49. 14/72. (Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a tényleges ütegbeosztás eltért az ott kiadottól. Erre lásd Üchtritz őrnagy Miskolcon, február 24-én írott, idézett levelét.)

Alakulat	Parancsnok	Gyalog- század	Lovas- század	Ember	Ló	Löveg
7. dandár	Szodtfriedt Ferdinánd alezredes					
13. honvédszászlóalj	Kompóly Ágoston őrnagy	6		kb. 1000		
Nógrádi (később 62.) honvédszászlóalj	Keresztes Lajos őrnagy	6		kb. 700		
Újházy-vadászszázad	Újházy Tivadar hadnagy	1		kb. 80		
1. utászsászlóalj 3. osztály (5–6. század)	Molnár Károly százados	2		kb. 200		
Pozsonyi fél hatfontos gyalogűteg	Robert Schulz főhadnagy			kb. 50	kb. 35	3
6. lovasűteg	Székely József hadnagy			kb. 120	kb. 100	7
7. dandár összesen		15		kb. 2150	kb. 135	10
8. dandár	Petheő Vilmos őrnagy					
33. honvédszászlóalj	Földváry Albert százados	6		kb. 1000		
1. besztercei (később második 51.)* honvédszászlóalj	Újlaky Ede százados	6		kb. 800		
2. besztercei (később 124.) honvédszászlóalj	Mikoványi Károly őrnagy	6		kb. 800		
12. (Nádor-) huszárezred (2. őrnagyi osztály)**	Üchtritz Emil őrnagy		2	kb. 180	kb. 180	
Komáromi fél hatfontos gyalogűteg	Kern András hadnagy			kb. 50	kb. 35	4
5. lovasűteg	König Endre főhadnagy			kb. 90	kb. 70	5
8. dandár összesen		18	2	kb. 2920	kb. 285	9
Hadosztály összesen		33	2	kb. 5070	kb. 420	19

* Az „első” 51. honvédszászlóalj az eszéki erőd 1849. február 14-ei kapitulációja után feloszlott, így hadrendi számát később az 1. besztercei zászlóalj kapta meg.

** Az ezred fenti osztálya volt a magyar oldalon az egyetlen harc képes osztály, így lényegében ez volt az újjászervezendő ezred 1. osztálya. (Kedves Gyula szíves közlése.)

RÖVIDÍTÉSEK

HM HIM	Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum
HL 1848–49.	Hadtörténelmi Levéltár. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai
KEGy 9107/Em	Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény. Az 1. beszercei (később 2. 51.) honvédzászlóalj 6. századának parancskönyve (töredék, 1849. január 25. – február 9., június 21–25.)
MTA KIK Kt.	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár
ÖNB HSS	Österreichische Nationalbibliothek. Handschriftensammlung (Wien)
ÖStA KA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (Wien)
AFA	Alte Feldakten
I. AK. u. Sch.	I. Armeekorps unter Schlik
II. AK. u. W.	II. Armeekorps unter Wrba
HA. u. W-G.	Hauptarmee unter Windisch-Grätz
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
H 75	Hadügyminisztérium. Katonai osztály
P 295	A Görgey család iratai
b/31. fasc.	Az 1848/9. magyar feldunai, utóbb VII. hadtest (Móga, Görgei Artúr, Gáspár, Pöltenberg tábornokok) eredeti igaztatókönyve [sic!]
b/35. fasc.	Az 1848–49. magyar feldunai, utóbb VII. hadtest (Görgei Artúr, Gáspár, Pöltenberg tábornokok) eredeti hadparancs jegyzőkönyve (Dispositions Protokoll)
b/47. fasc.	Hadrendek, létszámmeljelentések
b/48. fasc.	Jegyzetek a felvidéki hadjáratról I.
b/49. fasc.	Jegyzetek a felvidéki hadjáratról II.
R 306 18. cs. 12. t.	Katonai iratok. 18. csomó 12. tétel. Az 56. honvédzászlóalj 4. századának parancskönyve (Töredék, 1849. január 17. – június 10.)

BIBLIOGRÁFIA

- Berkó* 1925. A feldunai hadtest visszavonulásának és az 1849. évi tavaszi hadjáratnak története. Szerk. *Berkó István*. Budapest, 1925.
- Bona* 2018. *Bona Gábor*: Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. Arcanum online. Budapest, 2018. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/> (A letöltés időpontja: 2024. október 27.)
- Bruckner* 1909. *Bruckner Győző*: Az 1849-ben lefolyt iglói csata 60-ik évfordulójának emléke. *Szepesi Lapok*, 1909. február 5. (15. sz.) 2. o.
- Csikány* 1999. *Csikány Tamás*: Az V. (később IX.) honvéd lovasüteg története 1848–1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 112. (1999) 2. sz. 277–302. o.
- Dér – Hajagos* 2002. Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai I. Megalakulástól az 1849. január 4-i kassai vereségig. Szerk. *Dér Dezső – Hajagos József*. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 9.) Eger, 2002.
- Dér – Hajagos – Hermann* 2004. Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai II. A januári újjászervezés és az első sikerek. Szerk. *Dér Dezső – Hajagos József – Hermann Róbert*. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 10.) Eger, 2004.
- Dinyés* 2016. *Dinyés László*: Virágh Gedeon 1848/49-es huszártiszt élete. Budapest, 2016.
- Fényes* 1851. *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. I–III. k. Pest, 1851. Arcanum online. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/ValyiFenyas-orszagleirasok-81A15/fenyas-elek-magyarország-geographiai-szotara-84F88/i-85FAC/iglo-neudorf-85FBD/>. (A letöltés időpontja: 2025. január 24.)
- Fest* 1999. *Fest Imre*: Emlékirataim. S. a. r. *Korompay Bertalanné – Korompay H. János*. Budapest, 1999.
- Görgey* 1885–1888. *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I–III. k. Budapest, 1885–1888.

- Görgey* 1988. *Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. I–II. k. S. a. r. Katona Tamás. Budapest, 1988.*
- Hailig* 1896. *Hailig, Emil: Geschichte des k. und. k. Infanterie-Regiments Nr. 30. Lemberg, 1896.*
- Hermann* 1991. *Hermann Róbert: Kormánybiztosok Görgei táborában II. Luzsénszky Pál és Ragályi Ferdinánd kormánybiztosi tevékenysége. In: Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve 16. Főszerk. Kovács Tibor. Budapest, 1991. 93–124. o.*
- Hermann* 2001. *Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849. Szerk. Hermann Róbert. Budapest, 2001.*
- Kemény* 2023. *Kemény Krisztián: Az alsóturcseki ütközet (1849. január 16–17.) In: „Emlékezzetek róla, ha újra csatára keltek!” Tanulmányok Hermann Róbert 60. születésnapja tiszteletére. I–II. k. Szerk. Medgyesy Zsófia –Pásztai László. Budapest, 2023. I. k. 415–427. o.*
- Klapka – Czetz* 1851. *Klapka, Georg – [Czetz, Johann]: Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Bde I–II. Leipzig, 1851.*
- Kocziczka* 1850. *Kocziczka, Franz: Die Winter-Campagne des Graf Schlik’schen Armeekorps, 1848–1849. Olmütz, 1850.*
- Márkus* 1955. *Márkus László: Guyon Richárd. Budapest, 1955.*
- Münnich* 1896. *Münnich Sándor: Igló város története. I–II. k. Igló, 1896.*
- Nobili* 1851. *[Nobili, Johann]: Der Winter-Feldzug 1848–1849 in Ungarn unter dem Oberkommando des Feldmarschalls Fürsten zu Windisch-Grätz. Wien, 1851.*
- Pásztai* 2013. *Pásztai László: A magyar honvédsereg harcászata az 1848–49-es szabadságharcban. Budapest, 2013.*
- Perlaky* 1998. *Perlaky Géza honvéd hadnagy naplója. In: Naplók, versek, levelek a szabadságharc korából. Szerk. H. Szabó Lajos. Pépa, 1998. 83–92. o.*
- Plathy* 1861. *Adatok Platthy István, volt honvéd-örnagy naplójából. Összeáll. Vahot Imre. In: Honvédek könyve. Szerk. Vahot Imre. I–III. k. Pest, 1861. II. k. 35–51., III. k. 76–108. o.*

- Solymosi* 2021. *Solymosi József*: Jaskula Antal visszaemlékezése 1848–1849. évi szolgálatára. *Hadtörténelmi Közlemények*, 134. (2021) 2. sz. 417–442. o.
- Somogyváry* 2006. *Somogyváry Gyula*: Katonacsillag megfordul... Budapest, 2006.
- Steier* 1924. Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvéderes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és tót mozgalomról. Szerk. *Steier Lajos*. Budapest, 1924.
- Szlauka* 1901. *Szlauka Károly*: Naplótöredékek és feljegyzések az 1848–49-iki szabadságharcról. Nagytapolcsány, 1901. (Trsko János tűzér főhadnagy visszaemlékezése.)
- Tirts* 1903. *Tirts Rezső*: 1848–49-iki élményeim, különös tekintettel a Cornides-féle szepesi guerilla-vadászok szereplésére a szabadságharcban. Késmárk, 1903.
- Trsko* 1880. *Trsko János*: A február 2-ki éjszaka Iglón 1849-ben. *Vasárnapi Ujság*, 1880. február 29. (9. sz.) 138–139. o.
- V. Waldapfel* 1950–1965. *V. Waldapfel Eszter*: A forradalom és szabadságharc levestára. I–IV. k. Budapest, 1950–1965.
- Von der Revolution* *Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49*. Bearb. *Róbert Hermann – Thomas Kletečka – Elisabeth Gmoser – Ferenc Lenkefi*. Herausg. *Christoph Tepperberg – Jolán Szijj*. Budapest–Wien, 2005.

Krisztián Kemény

THE FIRST STEP TOWARD IMMORTALITY FOR A “NOTORIOUS” DIVISION:
THE RAID ON IGLÓ (FEBRUARY 2–3, 1849)

(Summary)

One of the most memorable episodes in the history of the Hungarian War of Independence of 1848–49 was the campaign of the Upper Danube Army led by Major General Artúr Görgei in Upper Hungary between January 5 and February 10, 1849. Essentially, this military maneuver succeeded in holding back the imperial army occupying Pest-Buda from attacking the River Tisza line and Debrecen, the new seat of the Hungarian government. During the march, the army pursued the enemy and overcame countless natural obstacles, growing stronger in numbers and combat effectiveness, and saving state property as it advanced from the mountainous region. However, such a “heroic epic” always has its “wheelwrights”: this role was played –

according to the memoirs of the general himself and his well-penned younger brother, István Görgey – by Richárd Guyon, a colonel endlessly brave but somewhat lacking in military skill, and the reserve (rear guard) division he commanded, whose repeated mistakes made life very difficult for the army corps until they had their names cleared by capturing Branyiszkó. However, if we objectively review the actions of the “Hungarians’ English lion” and his soldiers in the second half of the campaign (especially in the battle of Igló) in light of contemporary documents, we may arrive at a conclusion that differs from the former in several respects.

Krisztián Kemény

DER ERSTE SCHRITT EINER DIVISION MIT „SCHLECHTEM RUF“
IN RICHTUNG UNSTERBLICHKEIT: DER ÜBERFALL BEI IGLÓ (ZIPSER
NEUENDORF) (2–3. FEBRUAR 1849)

(Resümee)

Eine der schönsten Episoden der Geschichte des ungarischen Freiheitskampfes von 1848–49 ist der Feldzug der von Generalmajor Artúr Görgei geführten Armeekorps an der oberen Donau zwischen dem 5. Januar und dem 10. Februar 1849 in Oberungarn. Im Wesentlichen gelang es mit diesem Feldzug, die kaiserlich-königliche Hauptarmee, die Pest-Buda besetzt hatte, davon abzuhalten, einen Angriff auf die Theiß-Linie und den neuen Sitz der ungarischen Regierung in Debrecen (Debrezin) zu starten. Während des Feldzugs verfolgte die Armee den Feind, kämpfte mit zahlreichen naturbedingten Schwierigkeiten, gewann an Stärke und Kampfkraft und rettete staatliches Eigentum, bevor sie aus dem Berggebiet „hervorkam“. Aber ein solches „heldenhaftes Epos“ hat immer auch seine „Wermutstropfen“: Diese Rolle wurde in den Erinnerungen des Generals und seines schriftgewandten jüngeren Bruders István Görgey dem unendlich mutigen, aber mit etwas zu wenig militärischem Geschick ausgestatteten Oberst Richard Guyon und der von ihm geführten Reserve- (Nachhut-)Division zugeschrieben, deren wiederholte Fehler das Leben des Korps erheblich erschwerten, bis sie mit der Einnahme von Branyiszkó den Schandfleck von ihrem Namen wuschen. Betrachtet man jedoch die Taten des „englischen Löwen der Ungarn“ und seiner Soldaten in der zweiten Hälfte des Feldzugs (insbesondere in der Schlacht von Igló /Zipser Neuendorf/) objektiv anhand der zeitgenössischen Dokumente, so gelangt man zu einem Ergebnis, das in mehreren Punkten vom erstgenannten abweicht.

Krisztián Kemény

LE PREMIER PAS VERS L'IMMORTALITÉ D'UNE DIVISION « MAL FAMÉE » :
LE RAID D'IGLÓ (2–3 FÉVRIER 1849)

(Résumé)

La campagne militaire menée dans la Haute-Hongrie entre le 5 janvier et le 10 février 1849 par le corps d'armée du Haut-Danube de Hongrie commandé par le major-général Artúr Görgei est l'un des plus beaux épisodes de l'histoire de la guerre d'indépendance hongroise de 1848–1849. Cette manœuvre militaire a permis de retenir le gros de l'armée impériale-royale qui occupait Pest-Buda et de l'empêcher de lancer une attaque contre la ligne de la Tisza et Debrecen, nouveau siège du gouvernement hongrois. Au cours de sa marche, le corps d'armée poursuivant

l'ennemi devait faire face à d'innombrables difficultés naturelles. Elle s'est renforcée en nombre et en valeur de combat avant de « sortir » de la région montagneuse après avoir sauvé certains biens de l'État sur son passage. Mais une telle « épopée héroïque » a toujours ses « freins » : ce rôle fut attribué au colonel Richard Guyon et à la division de réserve (arrière-garde) qu'il commandait dans les mémoires du général et de son frère cadet, István Görgey à la plume habile. Guyon avait un courage infini, mais il fut un peu moins doué pour la stratégie militaire. Leurs erreurs répétées ont considérablement compliqué la vie du corps d'armée jusqu'à ce qu'ils se rachètent en prenant Branyiszkó. Néanmoins, si l'on examine objectivement, à la lumière des documents de l'époque, les actions du « lion anglais de Hongrie » et de ses soldats pendant la seconde moitié de la campagne (en particulier lors de l'affrontement d'Igló), l'on peut arriver à une conclusion différente sur plusieurs points.

Кристиан Кемень

ПЕРВЫЙ ШАГ В НАПРАВЛЕНИИ БЕССМЕРТИЯ «ПЕЧАЛЬНО ИЗВЕСТНОЙ»
ВОЕННОЙ ДИВИЗИИ: ВНЕЗАПНОЕ НАПАДЕНИЕ НА ИГЛУ (2–3 ФЕВРАЛЯ 1849 Г.)

(Резюме)

Одним из самых красивейших эпизодов в истории Венгерской борьбы за свободу 1848–1849-их годов является поход верхнедунайского военного корпуса под командованием генерал-майора Артура Гёргеи в Фельвидек (Верхняя Венгрия - северная часть Венгерского Королевства) с 5-ого января по 10-ое февраля 1849-ого года. По сути, этим военным манёвром удалось удержать основные силы Венгерской королевской и императорской главной армии, занимавших Пешт-Буда, от начинавшегося наступления против линии реки Тиса и также против новой резиденции венгерского правительства Дебрецен. Военный корпус, в ходе похода преодолев преследование противника и многочисленные трудности, вызванные стихией, укрепившись в численности и боевой мощи, и спасая государственное имущество «вышел» из горной местности. Но у такого «героического эпоса» всегда есть свои «тормоза»: в своих мемуарах генерал и его хорошо владеющий пером младший брат Иштван Гёргеи отвели эту роль бесконечно храброму, но несколько не до конца проявившему полководческое мастерство полковнику Гюйону Рихарду и его резервной (арьергардной) военной дивизии, чьи постоянные серийные ошибки сильно осложняли жизнь военного корпуса, пока позор с их имен не был смыт взятием Браниско. Однако, если объективно рассмотреть действия «Венгерского льва Англии» и его военные поступки во второй половине военного похода (особенно в битве при Игло) в свете современных документов, можно также прийти к выводу, что результат во многих отношениях отличается от предыдущего.

KÖZLEMÉNYEK

BAGI ZOLTÁN PÉTER

KARL VON TETTAU LOVAS LÖVÉSZEI*

Istvánffy Miklós nádori helytartó a magyarok dolgairól írt művében az 1593 októberének végén Komáromban gyülekező keresztény, vármegyei és zsoldos had felsorolásánál a következőket jegyezte fel: „Tetury Károly is Morvából háromszáz, fizetésen fogadott lovas seregét magával odavitt volna”.¹ A továbbiakban az idézetben említett Karl von Tettau, a Johannita Lovagrend mailbergi kommandátora által kiállított lovas lövészek sorsát szeretném végigkövetni az egység felállításától egészen annak elbocsátásáig. A rendelkezésre álló források alapján betekintést nyerhetünk a felfogadottak mindennapjaiba, azok állandó nehézségeibe. Mielőtt azonban rátérnék ezen téma bemutatására, érdemes röviden összefoglalni azt, hogyan határozták meg a kortársak a lovas lövészek helyét a hadseregen belül, és mely feladatok elvégzésére tartották zászlóikat² a legalkalmasabbnak.

Kik voltak a lovas lövészek?

A lovas lövészekkel, az *Archibusi*erekkel kapcsolatban csak azt tudjuk biztosan, hogy nevüket az *arkebú*zról³ kapták. Arra vonatkozóan, mikor tűntek fel az európai hadszíntereken, nincsenek pontos ismereteink. Lilian és Fred Funcken a középkori és kora újkori fegyverekről és fegyverzetéről készült munkájukban azt írták, hogy I. Ferenc francia király (1515–1547) 1534. évi rendelkezése értelmében ezen lovasoknak egy 2,5–3 láb hosszú arkebúzzal, egy buzogánnyal és egy karddal kellett hadba vonulniuk.⁴ Ezzel szemben Theodor Fuchs úgy vélte, hogy az úgynevezett schmalkaldeni

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Ügyszám: BO/00013/19/2.

¹ Istvánffy 2009. 131. o.

² *Fahne, Fähnlein* vagy zászló. A fogalmat mind a magyar, mind a nyugat-európai hadseregvezet használta, mint egy magasabb szervezeti egység megnevezését. A kiállított vagy felfogadott gyalogosokat és lovasokat egy-egy zászlóba szervezték, amelyek élén egy-egy *Hauptmann*, kapitány, hadnagy vagy vajda állt. A magyar hadseregvezetben a száz főben maximalizált zászlók a lovasság esetében szerekből, míg a gyalogságnál tizedekből épültek fel. A német hadseregvezetben a lovasok esetében 50, 100, 200, 300 vagy akár 400 fő is tartozhatott egy-egy zászló alá. A gyalogságnál 300, 400 vagy 500 zsoldos alkotott/alkothatott egyet-egyet. Bagi 2011. passim; Bagi 2019. 41. o.

³ Az arkebúz 3–4 láb (kb. 90–120 cm) hosszúságú, jobbra keréklakatos, könnyű puska volt. Célzott lőtávolsága a csőhossztól függően elérhette a 2–300 lépést (150–200 méter) is. Wallhausen 1616. 35–36. o. és Kelenik 1991. 100. o.

⁴ Funcken – Funcken 2001. 194. o.

háborúban (1546–1547) tűntek fel első alkalommal.⁵ Azt feltételezhetjük tehát, hogy valamikor a 16. század első felében jelentek meg a harcmezőkön.

Azt sem tudjuk pontosan, mikor állt a Habsburg Birodalom szolgálatába az első lovas lövész alakulat a magyar hadszíntéren az Oszmán Birodalom ellen vívott harcok során. A rendelkezésünkre álló források alapján az azonban biztos, hogy Robert von Brederet mint *Hauptmann* 1566 májusában *Bestallungot* kapott egy háromszáz főből álló ilyen típusú lovasság felfogadására.⁶ A törökkel vívott mezei és végvidéki összecsapásokban játszott szerepük fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Lazarus von Schwendi⁷ 1577-ben, a bécsi nagy haditanácskozásra készült emlékiratában nagyobb szerepvállalásukat sürgette.⁸

A 16. század második felében Felső-Magyarországon szolgáló lovas lövészeket ruházatuk, egészen pontosan kabátjuk vörös, fehér, illetve sárga színe alapján különböztették meg egymástól. A tizenöt éves háború időszakában pedig újabb egységek is feltűntek, mivel az eddig említettek mellett egy 1602. évi irat tanúsága szerint a Felső-Magyarországon zöld és kék kabátos lovas lövészek is szolgáltak.⁹

De kik is voltak a lovas lövészek? A mai kor kutatója egyáltalán nincsen könnyű helyzetben, ha az egykorú hadászati szakmunkák alapján meg akarja egymástól különböztetni a lovas lövészeket, illetve a karabélyos lovasokat a dragonyosoktól. Giorgio Basta 1612-ben Velencében olaszul, majd két esztendővel később Oppenheimben németül megjelent *Il governo della cavalleria leggiera* című könyvében ugyan karabélyos lovasokról írt,¹⁰ ám megfogalmazása kísértetiesen hasonlít a Ludovico Melzo által a dragonyosokról papírra vetett sorokhoz.¹¹ Basta az utóbbi lovas csapatnem felszerelésére és harcászataira tett javaslatokat művében, csak más néven nevezte azokat.

Ezt a terminológiai problémát (vagy inkább káoszt) látszólag tovább bonyolítja Johann Jacobi von Wallhausen, aki *Kriegskunst zu Pferd* című, 1616-ban megjelent könyvében ugyan különbséget tett a lovas lövészek és a dragonyosok között, ám a harcmodorukat leíró részben szinte szó szerint visszaköszönnek a Basta által lejegyzettek. Mindkét jeles szerző ugyanis azt fejtegette, hogy az általa bemutatott lovasság harci erőnyeit elsősorban az elő- és utóvédharcban, a felderítésben, egy-egy stratégiai jelentőségű hely (átkelők, hidak, utak) megszállásában és védelmében, a málha vagy egyéb szállítmányok kísérésében, portyázásokban, valamint minden egyéb, a hadműveletek alatt előforduló harci cselekményben egyaránt tudja kamatoztatni.¹² Mindezek azonban

⁵ Fuchs 1972. 221–222. o.

⁶ ÖStA FHKA AHKA Prot. Reg. B. No. 272. fol. 191v. és Kelenik 1991. 101. o.

⁷ Janko 1871. és Pálffy 1996. 198–201. o.

⁸ Geőcze 1894. 528. o.; Kelenik 1991. 101. o.; Uő 2005. 985. o.

⁹ Kelenik 1991. 101. o. és Pálffy 1995a. 160. o.

¹⁰ Basta 1614. 19. o.

¹¹ Melzo 1625. 31–33. o. és Meynert 1868. 301. o.

¹² Basta 1614. 19. o.; Wallhausen 1616. 36. o.; Kelenik 1991. 101. o.

csupán azt jelentették, hogy mindkét lovas csapatnemet igen széleskörű módon lehetett a hadjáratokban és a harcmezőn alkalmazni.

A két szerző művének alaposabb vizsgálata felszínre hozza a lovas lövészek és a dragonyosok közötti különbségeket is. Basta ugyanis művében külön kiemelte, hogy az általa karabélyosoknak nevezett zsoldosok gyakran gyalogosan harcolnak, ami visszatükröződik felszerelésükben is.¹³ Az albán származású talján hadvezér ugyanis úgy vélte, hogy utóbbiaknak egy kétélű kard és egy uncia (28,3 gramm) súlyú ólomgolyót kilőni képes három láb (kb. egy méter) hosszú puska kell a harcban.¹⁴ Harcuk sikeres megvívásához pedig nem tartotta szükségesnek sem a sisakot, sem a mellvértet. Elgondolása szerint ugyan ezek némi védelmet adhattak a vágásokkal, szúrásokkal, vagy akár a pisztolygolyókkal szemben is, ám a lovas lövészek legfőbb erényét – gyors mozgásukat – lassította volna, hiszen mind a lóról való le- és felszállásukat, mind a tűzfegyverük megtöltését, mind hátasaik sebességét károsan befolyásolta a nehéz páncélzat. Másokkal ellentétben azt javasolta, hogy ezeket a zsoldosokat mindenképpen jó lovakkal lássák el, mert csak így tudják a feladatukat teljesíteni.¹⁵

A Wallhausen által bemutatott lovas lövész felszerelés – természetesen – eltért az előbb említettektől. Az 1617 tavaszától Európa első hadiakadémiája, a Nassaui (VII.) János által Siegenben alapított *Kriegsschule* vezetőjeként tevékenykedett német hadfi a felfogadott lövész fő fegyverének a kétszáz vagy háromszáz lépésre (150–200 méter) ellövő puskát tekintette. Ezt egészítette ki a kétélű kard, valamint a nyeregkapára erősített tokokban elhelyezett két pisztoly. A maroklófegyverek alkalmazását szintén nem tekinthetjük véletlennek. Egyrészt ezáltal tovább növelték a lovas lövészek tűzerejét; másrészt a pisztoly a lovas-lovas elleni harc egyik legfőbb közelharci fegyverének számított évszázadokon keresztül. A harc forgatagában ugyanis könnyebb volt használni (akár a töltet kilövését követően is), mint a kardot vagy a szablyát. Wallhausen a lovas lövészek védelmére nyitott sisak, mell-, nyak-, váll- és hátvért viselését tartotta célszerűnek. Amennyiben ez utóbbit elhagyták volna, úgy azt ajánlotta, hogy egy golyóálló elülső páncélt viseljenek, amit a háton keresztben futó bőrszíjjakkal szorosan kellett rögzíteni.¹⁶ A Tettau részére 1593. július 12-én kiállított *Bestallung* alapján tudjuk, hogy az Udvari Haditanács azt várta el a toborzótól, hogy az általa kiállított lovasok mindegyike egy puskával, két pisztollyal, karddal, sisakkal, valamint hát-, mell- és vállvérttel legyen felszerelve.¹⁷

A szerzők mindkét lovasság felszerelésének leírásában említést tettek és hasonlóan vélekedtek az előre elkészített töltésről, az úgynevezett patronról. Basta úgy vélte, hogy a zsoldosoknak összesen tizennyolcat kellett volna magukkal vinni a harcba:

¹³ Basta 1614. 19. o.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo. 19–20. o.

¹⁶ Wallhausen 1615. 35. o. és Kelenik 1991. 100. o.

¹⁷ ÖStA KA Best. 451/1593.; Uo. 455/1593.; Kelenik 1991. 102., 104. o.

tizenkettőt a jobb csípőjén lévő szíjon lógva, míg további hatot a nyeregkápara erősítve.¹⁸ Wallhausen ajánlása szerint az előre elkészített tíz, tizenegy vagy több töltést a lovas lövészeknek a jobb csípőjükönél vagy egy szíjon, az úgynevezett *bandolieren* lévő táskában (patrontáskában) kellett hordaniuk.¹⁹ Ez a praktikus megoldás arra utalt, hogy a 16. században mind a lovas lövészek, mind a dragonyosok fő fegyverzetének a tűzfegyverek számítottak, ami meghatározta harc módjukat is. Az összecsapásokban ugyanis az egyes sorok egyenként előrelovagoltak, tüzeltek, majd felzárkóztak az egység utolsó sora mögé, ahol újratöltötték fegyvereiket. Wallhausen művében azt javasolta, hogy a siker érdekében az alakulat mélysége legyen minél kisebb. Ezt a műveletet a ló mindenféle jármódja mellett végre kellett tudniuk hajtani, ami lovas és lova közötti összeszokottságot feltételezett.²⁰ A kard a közelharcban, de leginkább a felbomlott harcrendű ellenséges gyalogság üldözésében játszott szerepet.

Út az első mustráig

Az 1568. február 17-én kötött, és többször – legutolsó alkalommal 1590-ben – újra megerősített drinápolyi béke pontjaiban foglaltakat súlyosan megsértve, Telli Haszán pasa, boszniai beglerbég 1591 és 1593 között évente betört a szlavón és a horvát végvidékre. Az első hadjáratában, 1591 őszén Božjakovinát és Repičet foglalta el. Igaz, a nagy zsákmánnyal visszavonuló seregének utóvédjére vereséget mért az Erdődy Tamás horvát-szlavón bán vezette, a helyi csapatokból kiállított had. A bán erejéből még egy ellentámadásra is futotta, amely során Monoszlót²¹ foglalták el és rombolták le vi tézei.

A következő esztendő már a harcok kiterjedését hozta magával. A hadszíntér ugyan nem változott, ám a bán erőinek 1592. július 19-ei veresége Brest²² mellett, Hrastovica és a stratégiai fontosságú Bihács²³ elvesztése, valamint az, hogy Telli Haszán a Kulpa és a Petrinjica összefolyásánál felépíttette Petrinja (*Yeni Hisar*) erősségét, már arra sarkalta a magyar rendeket, hogy az uralkodóhoz forduljanak segítségért. Hamarosan össze is gyűlt egy jelentős magyar és német had. Emellett II. Rudolf megbízta legidősebb öccsét, Ernő főherceget a belső-ausztriai tartományok igazgatásával, amiről a rendeket egy 1592. szeptember 7-ei rendeletében tájékoztatta. Helyettesének, Karl burgauai örgrófnak azt a feladatot adta, hogy az összegyűlt hadat Petrinja ellen vezesse.

¹⁸ Basta 1614. 19. o.

¹⁹ Wallhausen 1616. 35. o. és Kelenik 1991. 100. o.

²⁰ Wallhausen 1616. 37. o. és Kelenik 1991. 101. o.

²¹ Drávamonoszló, ma: Podravska Moslavina, Horvátország.

²² Falu Horvátországban, ma Lanišće része.

²³ Ma: Bihać, Bosznia-Hercegovina.

Az említett rendi és zsoldoscsapatok megerősítésére pedig további német lovas és lovas lövész alakulatok felfogadását rendelte el.²⁴ Ezt a hadjáratot azonban a rossz időjárás megakadályozta. A novemberi esőktől ugyanis annyira megáradt a Száva, hogy a Zág-ráb mellett felállított tábort elöntötte a víz.²⁵

A végvidék megerősítését, új hadak felfogadását azonban nem csupán a horvát végeken, hanem a Magyar Királyság egész területén elengedhetetlenül fontosnak ítélték mind a központi kormányzatszervek, mind a rendi intézmények döntéshozói. Haszán pasa hadjárait ugyan közvetlenül nem támogatták a hódoltsági oszmán erők, ám folyamatos nyomásgyakorlással távol tudták tartani és meg tudták osztani a keresztény erőket. A burgai örgróf által tervezett, Petrinja visszafoglalását célzó hadjáratával közel egy időben, 1592. október 14-én Ferdinand Graf von Hardegg²⁶ az Udvari Haditanácsnak küldött jelentésében arról számolt be, hogy az év januárjában kinevezett új budai beglerbég, Szinánpasazáde Mehmed²⁷ kivonult erőivel Budáról.²⁸ A várt támadás ugyan elmaradt, hiszen a pasa néhány nap múlva visszatért székvárosába,²⁹ ám tudva, hogy a Bécs, Alsó-Ausztria és a Cseh Királyság védelmére felállított hadak nem elegendőek egy komolyabb hadjárat elhárítására, az újonnan felfogadott csapatok egy részét a győri, másik részét pedig az érsekújvári végvidékre rendelték.

Ez utóbbi megerősítésére 1592 őszén a cseh és a morva rendek által jóváhagyott töröksegélyből³⁰ a tervezett kiadásokon felül további 1200 huszár és 300 lovas lövész felfogadásáról döntött az uralkodó.³¹ A prágai Udvari Kamara október 9-ei dátummal a Bécsben hátrahagyott kamarának írt levelében már azt is közölte, hogy az utóbbi lovasságot három zászlóba és három külön parancsnokló (*Hauptleut*) alá kell rendelni (egyikük a johannita lovag maga), de mindegyik toborzásáért Tettau legyen a felelős.³² A felfogadás és a szolgálat feltételeiről ezt követően kezdődtek meg a felek között a tárgyalások. Részleteit ennek – sajnos – nem ismerjük, ám egy október 16-án kelt irat alapján annyi bizonyos, hogy Tettau azt kérte: a *Hauptmannsága* alá tartozó száz lovas lövész részére fejenként havonta 11 forint zsold járjon.³³

Hamarosan meg is állapodtak a feltételekben. A bécsi Udvari Kamara már október 20-án arról értesítette a prágait, hogy Tettau lovasai részére kijelölték a toborzás és

²⁴ A horvát és szlávón végvidékekre rendelt lovas lövész alakulat volt az a két, egyenként 125 fős zászló is, amelyek felfogadásával és vezetésével az Udvari Haditanács Hans Jakob von Thurnt és Ulrich von Königsberget bízta meg 1593. május 2-án. ÖStA KA Best. 451/1593. és *Kelenik* 1991. 104. o.

²⁵ Tóth 2000. 75–77. o.

²⁶ Ferdinand Graf von Hardegg. Életéről lásd: Pálffy 1999. passim; Hardegg 2022. passim.; Bagy 2022a. 6–22. o.; Uő 2022b. 9–46. o.; Uő 2023a. 111–141. o.; Uő 2023b. 531–554. o.

²⁷ Szinán nagyvezír fiaként több alkalommal is viselte a budai beglerbég tisztségét. Gévyay 1841. 16. o.

²⁸ ÖStA KA HKR Prot. Exp. B. 188. fol. 99v No. 41. és uo. Prot. Reg. B. 189. fol. 98r No. 62.

²⁹ Uo. Prot. Exp. B. 188. fol. 99r No. 57.

³⁰ Az 1592. évi cseh rendi gyűlés határozatairól lásd BLV 1895. 1–138. o.

³¹ ÖStA FHKA AHKA Prot. Reg. B. 462. fol. 272v.

³² Uo. fol. 273r.

³³ Uo. fol. 279v és ÖStA KA Best. 455/1593.

a mustra helyét is.³⁴ Öt nappal később pedig azt jelenthette a császár székvárosában tevékenykedő pénzügyi kormány szervnek, hogy a felek megállapodtak a felfogadandók létszámában (100 fő) és a zsoldosok havi járandóságában (11 forint).³⁵ A prágai Udvari Kamara október 29-én Mátyás főherceget arról tájékoztatta, hogy a Tettau által toborzandó és vezetendő lovasok mustrahelyéül a morvaországi Magyarbródot³⁶ jelölték ki. A mustra időpontját is már ekkor – igaz hozzávetőlegesen – meghatározták: a szemlére ugyanis az irat keltének napjától, azaz október 29-étől számított öt héten belül sort kellett keríteni.³⁷ Másnap pedig az uralkodót és a bécsi Udvari Kamarát is értesítették minderről.³⁸

A Mátyás főhercegnek október 29-én küldött iratban a prágai Udvari Kamara jelezte, hogy a szükséges *Bestallung*ot a bécsi Udvari Haditanácsnak kell kiállítania.³⁹ Ennek elkészítését a prágai udvar türelmetlenül várta, ahogyan az említett hadügyigazgatási kormány szerv protokollumában november 7-én kelt bejegyzésből kiderül.⁴⁰ Még aznap megadott válaszukban a haditanácsosok megküldték Tettau *Bestallung*ját, amelyen az 1592. november 6-ai dátum szerepelt.⁴¹

Az irat három nappal később, november 10-én érkezett meg Prágába. Az itteni Udvari Kamara protokollumában a *Bestallung*ra, illetve Tettau kötelezvényére vonatkozó bejegyzést is találhatunk.⁴²

Elkészült tehát a felfogadás legfontosabb irata, azaz megkezdődhetett a lovasok toborzása, felfogadása. A johannita lovag azonban a *Bestallung*ban eredetileg meghatározott létszámot húsz fővel meg akarta emeltetni, amelyre – ahogyan erről a prágai Udvari Kamara november 29-én Mátyás főhercegnek kelt leveléből értesülünk – jóváhagyást is kapott. Ez azt jelentené, oly sikeresen tevékenykedtek toborzói, és Tettaunak oly nagy hírneve lett volna, hogy száz helyett százhusz lovas kereszt- és vezetéknévét, születési helyét és a részükre átadott előleg összegét (*Anrittgeld*) jegyezte be az előzetes jegyzékbe a mustraírnokok (*Feldschreiber*)?⁴³ Jóhiszeműen ezt is feltételezhetnénk, ám a rendelkezésünkre álló adatok másra engednek következtetni. Igaz ugyan, hogy időről-időre, főként a tizenöt éves háború első szakaszában egyfajta „zsoldostúlkínálatnak” lehetünk tanúi, azaz többen jelentkeztek a zászlók alá, mint ahány zsoldosra szükség volt. Ez esetben azonban nem erről volt szó. A johannita lovag egyszerűen

³⁴ ÖStA FHKA AHKA Prot. Exp. B. 455. fol. 567r és uo. Prot. Reg. B. 460. fol. 335r.

³⁵ ÖStA KA HKR Prot. Reg. B. 189. fol. 36r No. 100. A másik két zászló esetében is fizetségként a havi 11 forintot határozták meg. Uo. B. 462. fol. 291v.

³⁶ Ma: Uherský Brod, Csehország.

³⁷ ÖStA FHKA AHKA Prot. Reg. B. 462. fol. 291v.

³⁸ Uo. fol. 292r.

³⁹ Uo. fol. 291v.

⁴⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. B. 188. fol. 9r No. 19.

⁴¹ Uo. Best. 441/1592 és uo. 455/1593.

⁴² ÖStA FHKA AHKA Prot. Reg. B. 462. fol. 308v.

⁴³ Uo. fol. 333v–334r.

csak – vélhetőleg anyagi megfontolásokból és presztízsből, a nagyobb tekintély érdekében – szerette volna megnöveltetni az alá rendelt had létszámát, ám a realitásokkal nem számolt. Tettaunak ugyanis nem sikerült – az igen rövidre szabott – időre kiállítania a *Bestallung*ban meghatározott létszámú hadat sem. A prágai Udvari Kamara egy december 14-én kelt levelében emlékeztette Mátyás főherceget Tettau nyilatkozatára, miszerint a mustrahelyen a meghatározott időben csupán hetven lovas lövésszel tud megjelenni.⁴⁴ Egyrészt ezért is módosíthatták már november végén a mustra időpontját, amit az eredetileg meghatározott október 29-étől számított öt hét helyett december 22-éig toltak ki.⁴⁵ Nem állt tehát rendelkezésre elegendő számú lovas lövészként alkalmazható zsoldos.

Másrészt az első mustrához elengedhetetlen első havi zsold kifizetéséhez szükséges összeg előteremtése is lassan haladt. Legalábbis erre utal a prágai Udvari Kamara a bécsieknek december 14-én küldött levele, amelyben két váltólevélről számolt be. Ezek közül az egyik 1200 forintról szólt, amelyet Tettau száz lovas lövészenek kifizetésére szántak.⁴⁶

Ahogy említettem, Tettau azonban csupán hetven lovast tudott kiállítani a mustrára. Ezért a prágai Udvari Kamara már említett december 14-ei levelében azt fejtegette Mátyás főhercegnek, hogy a meg nem mustrált zsoldosok havi zsoldját mindaddig visszatartják, azaz nem adják ki Tettaunak, amíg a teljes létszámot ki nem tudja állítani a megbízott. A kamara tanácsosai azt is jelezték, hogy a johannita lovag részére már átadtak az első havi zsoldra előlegeként 300 forintot.⁴⁷

Az Udvari Haditanács azonban nem csupán a mustráról, hanem a lovas lövészek elhelyezéséről is gondoskodott. Pálffy Miklós érsekújvári Obristnak és országos főkapitánynak⁴⁸ december 17-ei keltezéssel küldtek egy emlékeztetőt arról, hogy december 22-én Magyarbródban megmustrálják Tettau lovas lövészeit, akiknek ezt követően a végvidék egyik legveszélyeztetettebb végházába, Zólyomra⁴⁹ kell vonulniuk. A magyar mágnásnak meg is parancsolták, hogy gondoskodjon élelmezésükről és lovaik takarmányáról is.⁵⁰

Még ugyanezen a napon egy bizonyos Josef Stützl a lovas lövész zászló mustrájának lebonyolítására kapott felhatalmazást az Udvari Haditanácstól.⁵¹ A Habsburg Birodalom hadügyeit irányító kormány szerv tanácsosai december 21-én, azaz egy nappal

⁴⁴ ÖStA FHK A AHKA Prot. Reg. B. 462. fol. 350v.

⁴⁵ Uo. fol. 333v–334r.

⁴⁶ Uo. fol. 350r.

⁴⁷ Uo. fol. 350v.

⁴⁸ Pálffy Miklós tisztségeiről lásd Pálffy 1997. 271., 284. o., életéről lásd Jedlicska 1897.

⁴⁹ Ma: Zvolen, Szlovákia.

⁵⁰ ÖStA KA HKR Prot. Reg. B. 189. fol. 86r No. 53.

⁵¹ Uo. fol. 206r No. 52.

a mustra előtt arra intették a kiküldött mustramestert, hogy a már említett 300 forintot vonja le a zsoldosoknak kifizetendő összegből.⁵²

A mustra végül december 22-én Magyarbródban nem történt meg, ám mégsem ez okozta a legnagyobb problémát a pénzügyi tisztviselők számára. Hanem az, hogy az addig megszokottaktól eltérően Stützl egyedül, és nem az udvari hadi fizetőmester, Michael Zeller egyik megbízottjával jelent meg ott. Utóbbinak a pénz szállításáról, őrzéséről és a pontos elszámolás vezetéséről kellett volna gondoskodnia. Zellernek december 29-én jelentenie is kellett a prágai Udvari Kamara felé, miért adta át az összeget a mustramesternek és miért nem küldte el saját emberét a mustrára.⁵³ A császár székvárosában lévő pénzügyigazgatási kormány szervhez a hadi fizetőmester, az Udvari Haditanács és Stützl magyarázata az év utolsó napján jutott el.⁵⁴

A mustrára végül 1593. január 9-én kerülhetett sor, hiszen egy 1593. március 15-ei protokollum-bejegyzésből tudjuk, hogy a lovas lövészek ekkor álltak szolgálatba.⁵⁵ Fontos jelezni, hogy szemle alkalmával a kirendelt biztos a zászlónak a *Bestallung*ban eredetileg meghatározott száz fős létszámát vette figyelembe. A további húsz lovas lövész felfogadásának és fizetésének a jóváhagyását Tettau csak a Bécsbe február 6-ai dátummal érkezett levelében kérte a haditanácsosoktól.⁵⁶

Zsoldra várva

A lovasok megmustrálásáról készített mustrajelentés január végén érkezett meg Prágába. Az Udvari Haditanács 1593. január 21-én küldte át a Stützl által összeállított iratot az uralkodó részére. Levelükben egyúttal már jelezték azt, hogy időszerű volna a lovasok második havi zsoldjának az előteremtéséről is gondoskodni.⁵⁷ A bécsi Udvari Kamara pedig egy héttel később, január 28-án szintén megküldte a kirendelt mustramester jelentését Tettau lovas lövészeit illetően.⁵⁸

Az iratokból kiderült, hogy egyrészt a *Bestallung*ban előzetesen rögzített tizenegy forintos zsold⁵⁹ helyett a felfogadottak egy forinttal magasabb hópénzt kívántak. Másrészt a lovas lövészek panaszt tettek arra, hogy a szemle alkalmával értéktelen érmékben fizették ki őket. A prágai Udvari Kamara ezekben az ügyekben február 5-én tájékoztatta Mátyás főherceget, illetve ezáltal a Bécsben működő kormány szerveket az uralkodó döntéséről. Eszerint az egyforintos zsoldemelés abból a „maradványpénzből”

⁵² ÖStA KA HKR Prot. Reg. B. 189. fol. 206r No. 56.

⁵³ ÖStA FHKA AHKA Prot. Exp. B. 455. fol. 662v–663r.

⁵⁴ Uo. fol. 670v.

⁵⁵ ÖStA KA HKR Prot. Exp. B. 190. fol. 48r–v.

⁵⁶ Uo. fol. 241r No. 27.

⁵⁷ Uo. Prot. Reg. B. 191. fol. 3v No. 62.

⁵⁸ ÖStA FHKA AHKA Prot. Reg. B. 471. fol. 25r.

⁵⁹ ÖStA KA Best. 455/1593.

(Überschuß) kívánták megoldani, amely a mustrán meg nem jelent harminc lovas első havi zsoldjából megmaradt. Ezt az összeget azonban már nem az értékvesztett érmékben, hanem magyar forintban kellett a felfogadottaknak átadni. Azaz az uralkodói döntés egyben kívánta a két felmerülő problémát orvosolni.⁶⁰

Még le sem zárult ez az ügy, amikor Tettau azzal a kéréssel fordult az Udvari Haditanácshoz, hogy az eddigi száz lovas lövésze mellé további húsz, hosszú puskával felszereltet fogadhasson szolgálatába.⁶¹ A haditanácsosok február 8-án kelt válaszukban figyelmeztették a lovagot arra, hogy az uralkodó hozzájárulása nélkül a *Bestallung*ban megállapított létszámon felül több zsoldost nem toborozhat.⁶² Nem sokat kellett azonban az engedélyeztetésre várni: a prágai Udvari Kamara március 15-ei keltezéssel értesítette Mátyás főherceget arról, hogy Tettau engedélyt kapott újabb húsz fő toborzására. Emellett az uralkodó azon döntését is hírül adták, hogy ennek megfelelően kell a második havi zsoldot kifizetni. Ennek az összegét, 1481 forintot a tervek szerint a hadi fizetőmesternek kellett volna biztosítania a Német-római Birodalomból érkező sürgős, de legfőképpen a cseh rendek által megszavazott töröksegélyből.⁶³

A második havi zsold előteremtése azonban megemelés nélkül is újabb nehézségek elé állította az udvari kormányzervek tanácsosait. A prágai Udvari Kamara már február 8-án arra utasította az udvari fizetőmestert, hogy a Német-római Birodalomból érkező sürgős töröksegélyből 600 forintot a hadi fizetőmesternek adjon át Tettau – ekkor még csak – száz lovas lövészenek második havi zsoldjára. Meg kell jegyeznünk, hogy ez az összeg a szükségesnek csupán egy része volt.⁶⁴ A fizetetlen had eközben napról napra kilátástalanabb helyzetbe került. Panaszaikkal levélben fordultak az Udvari Haditanácshoz, amely március 8-án érkezett meg Bécsbe. Ebből kiderül, hogy szerintük túl drágán adják el számukra az élelmet és a takarmányt. Ezért egy külön az árakat felügyelő piaci bíró (*Markrichter*) alkalmazását, valamint az árakat felhajtó elővásárlás leállítását kívánták. A haditanácsosok úgy gondolták, hogy a kamarásoknak és az országos főkapitány Pálffy Miklósnak kell ennek lehetőségét a zólyomi had kapitányával, Majtényi Lászlóval⁶⁵ megtárgyalnia.⁶⁶

Az Udvari Haditanács március 13-án átadta Tettau és Stützl kérelmét a lovas lövészek második havi zsoldjának kifizetésével kapcsolatban a bécsi Udvari Kamarának. A kamarai tanácsosok válaszukban jelezték mind a haditanácsosok, mind a hadi fizetőmester felé, hogy a már említett 600 forinton kívül nem tudnak erre nagyobb összeget

⁶⁰ ÖStA FHKA AHKA Prot. Reg. B. 469. fol. 41r; uo. Prot. Exp. B. 464. fol. 92v–93r; uo. Prot. Exp. B. 190. fol. 4r; ÖStA KA HKR Prot. Exp. B. 190. fol. 5r No. 47.

⁶¹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. B. 190. fol. 241r No. 27.

⁶² Uo. Prot. Reg. B. 191. fol. 211r No. 32.

⁶³ ÖStA FHKA AHKA Prot. Reg. B. 469. fol. 87r.

⁶⁴ Uo. fol. 44v.

⁶⁵ Majtényi Lászlóra lásd ÖStA HHStA UA AA Fasc. 128. fol. 317r–324v.

⁶⁶ ÖStA KA HKR Prot. Exp. B. 190. fol. 244r.

szánni.⁶⁷ Ugyanazon napon, amikor a prágai Udvari Kamara elküldte levelét a megemelt létszámra és így a megemelkedett zsoldra vonatkozóan, Tettau újabb kérelme futott be az Udvari Haditanácshoz. Ebben *Lehent*,⁶⁸ azaz a következő zsoldjukra előleget kért lovasainak.⁶⁹ Mindezeket tekintve elképzelhetjük, mekkora volt a csodálkozás, de inkább a kétségbeesés, amikor március 20-án megérkezett Bécsbe az uralkodó kifizetésre vonatkozóan utasítása.⁷⁰ Eddig sem a szándék, vagy az akarat hiányzott a második havi zsold elküldésére, hanem a pénz. A megemelkedett összeg előteremtése pedig még nagyobb nehézségeket jelentett, ám végül sikerült ezt is megoldani. Az Udvari Haditanács április 17-én arra utasította Stützl, hogy az újonnan felfogadottakat is mustrálja meg és ossza ki a második havi zsoldot.⁷¹

Ezen a döntésen nem is csodálkozhatunk, hiszen az érsekújvári végvidék, legfőképpen a bányavárosokhoz vezető utakat őrző Zólyom és környékének védelme érdekében szükség volt az itteni had megerősítésére. Ennek megfelelően, bár a zászló zsoldjának kifizetése – eufemisztikusan fogalmazva – akadozott, nem csupán létszámukat növelték meg, hanem az eredetileg három hónapra tervezett szolgálatukat is további negyedévvel meghosszabbították.⁷² Ha a havi járandóságukat nem is vehették kézhez, ám egy újabb *Lehent* kaphattak. Ezt jelezte legalábbis a prágai Udvari Kamara május 27-én Mátyás főhercegnek.⁷³ A lovasok kifizetése azonban ezt követően sem oldódott meg, hiszen a *Hauptmann* június 10-én Bécsbe érkezett levelében azt írta, hogy felfogadottjai egyhavi zsold kifizetésével már nem elégednek meg.⁷⁴ Tettau tehát fizetetlen lovasaira kapott egy új *Bestallungot*.

Tettau második Bestallungja

A döntés ugyan még 1593 tavaszán megszületett a zászló létszámának növeléséről, ám Tettau részére az új felfogadóiratot július 12-ei dátummal állították ki.⁷⁵ Érdeemes röviden kitérnünk arra, mit tartottak fontosnak ebbe belefoglalni. Az okmány mintájául a horvát és vend végvidékre felfogadott lovas lövész zászlók *Bestallungsbriefje* szolgált. Készítője ezért a rendelkezésünkre álló piszkozatban az ezekre vonatkozó részeket gondosan kitörölte, és rövid összefoglalását adta a Tettau-féle alakulat addigi történetének. Majd – mint ahogyan már említettem – rendelkezett arról a fegyverzetről és

⁶⁷ ÖStA FHKA AHKA Prot. Exp. B. 464. fol. 137r–v és uo. Prot. Reg. B. 471. fol. 76r.

⁶⁸ Két zsoldfizetés között akár hónapok is eltelhettek. Ezért ilyen esetekben egy bizonyos, éppen rendelkezésre álló összeget kiosztottak a felfogadottak között, amit persze a fogyasztással együtt a következő hó pénz kifizetésénél levontak a járandóságból. Ezt az áthidaló megoldást nevezték *Lehennek*.

⁶⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. B. 190. fol. 245v.

⁷⁰ ÖStA FHKA AHKA Prot. Exp. B. 464. fol. 151v és uo. Prot. Reg. B. 471. fol. 87v.

⁷¹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. B. 191. fol. 153v No. 68.

⁷² Uo. Best. 455/1593.

⁷³ ÖStA FHKA AHKA Prot. Reg. B. 469. fol. 158v.

⁷⁴ ÖStA KA HKR Prot. Exp. B. 190. fol. 271r No. 36.

⁷⁵ Uo. Best. 455/1593. és *Kelenik* 1991. 102., 104. o.

felszerelésről, amelyekkel a lovas lövészeknek szolgálniuk kellett: puska, két pisztoly, kard, sisak, valamint hát-, mell- és vállvért.

Továbbolvasva az iratot, rendelkezést találunk benne arra vonatkozóan, hogy a megbízott személy köteles alárendeltjeivel együtt feljebbvalói parancsainak engedelmeskedni, és – amennyiben szükséges – a három hónapot követően is hűségesen és ellentmondás nélkül továbbszolgálni. A zászlót engedély nélkül el nem hagyhatja. Ezért cserébe az uralkodó a *Hauptmann*-nak kegyesen megígérte, hogy a lovasoknak hónapról hónapra 12 forint zsoldot fizet. Az Udvari Haditanács az iratban rendelkezett a tisztségviselők bérezéséről is. Eszerint Tettaunak 80, helyettesének (*Leutnant*) 25, a zászlósnak (*Fähnrich*) és a *Wachtmeister*nek⁷⁶ 12-12, a *Furrier*-nak⁷⁷, a felcsernek, a trombitásnak, a keréklakatos löfegyver reparálójának 8-8, míg a patkólovácsnak és a *Stocken Knecht*nek⁷⁸ 6-6 forint hópénz járt. Az iratban rendelkeztek a plusz jövedelmekről és a leköszönés esetén kifizetendő félhavi zsoldról is. Emellett kérték a felfogadottakat, hogy a zsoldfizetés csúszása esetén is legyenek türelemmel.

A *Bestallungsbrief* utolsó szakasza az úgynevezett *lange Reihér*ről⁷⁹ rendelkezett. Az irat összeállítója szerint amennyire lehet, el kellett kerülni, hogy egy egyszerű zsoldos részére egy lónál többet engedélyezzenek. A felfogadottak közé került nemesek esetében azonban lehetőség volt arra, hogy kísérettel, azaz kettő, három vagy akár négy jól felfegyverzett és felszerelt lovassal mustráltassák meg magukat.⁸⁰

Ismét zsoldra várva

Tettau ugyan kapott egy új kinevezőiratot, ám lovas lövészeinek elmaradt zsoldját nem küldték el számára. A prágai Udvari Kamara július 16-án is csupán arról tájékoztatta mind Mátyás főherceget, mind pedig a hadi fizetőmestert, hogy a felfogadottak részére újabb 1500 forint *Lehen* kifizetését rendelte el.⁸¹

A fennálló finanszírozási problémákat később sem sikerült megoldani, a lovas lövészek kifizetése a továbbiakban is esetleges volt. Az 1593. esztendőben még két

⁷⁶ A felfogadottak táborának biztonságaért, őrzéséért és az egység vonulásának megszervezéséért felelős tisztségviselő. *Dilich* 1689. 41. o.; *Meynert* 1854. 125–126. o.; *Újhelyi* 1914. 45–46. o.; *Baumann* 1994. 94. o.

⁷⁷ A felfogadottak szállását kijelölő tisztségviselő. *Dilich* 1689. 47–52. o. és *Meynert* 1854. 126. o.

⁷⁸ A felfogadottak rendjéért felelős profosz (*Profoß*) egyik beosztottja, a porkoláb. *Dilich* 1689. 43. o.; *Meynert* 1854. 215. o.; *Újhelyi* 1914. 48–49. o.; *Redlich* 1954. 233–234. o.; *Baumann* 1994. 94. o.; *Pálffy* 1995b. 34–41. o.

⁷⁹ A felfogadott német lovasok és a lovas lövészek nem egyedül, hanem kísérettel együtt vonultak hadba. Ez utóbbit nevezték *lange Reihének*. *Janko* 1871. 176–177. o.; *Redlich* 1964. 43. o.; *Bagi* 2011. 177–178. o.

⁸⁰ ÖStA KA Best. 455/1593.

⁸¹ ÖStA FHKA AHKA Prot. Reg. B. 469. fol. 209r.

alkalommal találkozhatunk olyan protokollum-bejegyzéssel, amelyekből kiderül, hogy ha csak nehézkesen is, de a prágai Udvari Kamara igyekezett a *Hauptmann* által felfogadottakat (is) szolgálatban tartani. A császári udvarban működő pénzügyi kormány-szerv október 19-ei dátummal arról értesítette Mátyás főherceget, hogy a legutóbb küldött pénzből Tettaut és lovasait – amennyire lehetséges – megsegítik, azaz elmaradt zsoldjuk egy részét kiegyenlítik.⁸²

Az év végén, december 24-én a prágai Udvari Kamara ismét értesítette Mátyás főherceget, hogy egyéb egységek mellett Tettau lovasainak is egyhavi zsold kifizetését rendelte el. Ezért a hadi fizetőmestert utasították, hogy a jóváhagyott és beszedett sürgős segélyekből a Zólyomban álló zászlónak 1601 forintot juttasson el.⁸³

A lovas lövészek mindennapjait azonban ekkor már nem csupán a zsoldfizetésre való hiábavaló várakozás töltötte ki. A Szinán nagyvezír vezette oszmán főszereg 1593 őszén elfoglalta Veszprémet és Palotát⁸⁴. A hadjárat lezárultát követően, válaszcsepás-ként a Ferdinand Graf von Hardegg győri *Obrist* vezette keresztény erők sikertelenül ütöttek rajta Székesfehérváron, majd győzelmet arattak Szokolluzáde Haszán budai beglerbég csapatai felett. Istvánffy alapján azt tudjuk, hogy Tettau lovasai részt vettek ebben a hadjáratban.⁸⁵

A hadműveletek sora azonban nem zárult le még ebben az esztendőben. Kirli Haszán temesvári beglerbég korábban megkísérelte elfoglalni Kállót⁸⁶ és Szatmárt⁸⁷, ám akciója nem járt sikerrel. Ezt követően azonban itt is a keresztény erők lendültek támadásba. A Christoph von Teuffenbach felső-magyarországi *Generalobrist* vezette hadak november 14-e és december 7-e között több erősséget is visszafoglaltak. Elsőként Szabátka⁸⁸ palánkját, majd ezt követően, november 29-én a bányavárosok védelme szempontjából stratégiai fontosságú Füleket⁸⁹. Az erősség felmentésére küldött oszmán csapatokra pedig november 21-én Romhány mellett mérték súlyos vereséget. Ez, valamint Fülek feladása jelentős hatással bírt: a környék oszmán serege pánikszerűen hagyta el a rá bízott palánkokat és várakat. Így hamarosan keresztény kézre került még Divény⁹⁰, Ajnácskő⁹¹, Kékkő⁹², Szécsény, Hollókő, Somoskő, Drégely, (Drégely)Palánk, Buják és Hídvég. Azt azonban nem tudjuk biztosan, hogy ebben a hadjáratban Tettau lovas lövészei is részt vettek-e.⁹³

⁸² ÖStA FHKA AHKA Prot. Reg. B. 469. fol. 304v.

⁸³ Uo. fol. 359r.

⁸⁴ Várpalota.

⁸⁵ Istvánffy 2009. 131. o.

⁸⁶ Nagykálló.

⁸⁷ Ma: Satu Mare része, Románia.

⁸⁸ Szabatkapuszta. Ma: Sobótka, Rimavská Sobota (Rimaszombat) része Szlovákiában.

⁸⁹ Ma: Filakovo, Szlovákia.

⁹⁰ Ma: Divín, Szlovákia.

⁹¹ Ma: Hajnáčka, Szlovákia.

⁹² Ma: Modrý Kameň, Szlovákia.

⁹³ Tóth 2000. 138–144. o.

Mivel a Habsburg-udvar 1594 elején igyekezett kihasználni az előző év november–december folyamán elért sikereket, még az oszmán főserég megjelenése előtt meg akarta indítani a támadását, hogy a Budát védelmező „védőgyűrűt” feltörjék. Ehhez pedig újabb zsoldosok felfogadására volt szükség. A prágai Udvari Kamara protokollumába 1594. január 8-án kelt bejegyzésből tudjuk, hogy Tettau az eddig felfogadott százhusz lovason túl további nyolcvan fő toborzására kért engedélyt. Az uralkodó ezt el is fogadta, hiszen a hadihelyzet ezt az újabb létszámemelkedést szükségessé tette. Az Udvari Kamarát pedig utasította az ehhez szükséges összeg előteremtésére.⁹⁴

Hamarosan azonban ebben is változtatás történt. Az Udvari Kamara hadi ügyek kiadványozásával foglalkozó irodája (*Kriegsexpedition*) ugyanis egy dekrétumot küldött át a prágai kamarai tanácsosoknak, amely szerint Tettau *Bestallung*-ját módosítani kellett: az uralkodó akaratának értelmében az iratban a lovas lövészek számánál kétszáz helyett háromszáz főt kellett feltüntetni.⁹⁵

Ennek megfelelően a bécsi Udvari Haditanács február 10-ei dátummal azt jegyezte be a protokollumába, hogy az uralkodó ezt a létszámú lovas lövész zászlót hagyta jóvá a *Hauptmann* részére.⁹⁶ A haditanácsosok még ezen a napon értesítették Tettaut erről. Emellett kérték, nyilatkozzon az új tisztségviselők számáról.⁹⁷

A következő napon pedig a prágai Udvari Kamara már utasította az udvari fizetőmestert, hogy az újonnan felfogadandó száz lovas lövész első havi zsoldját, 1500 forintot a hadi fizetőmester hivatalába rója le, és ezt az összeget a kiadásai között számolja el.⁹⁸

Az uralkodói szándék és a valóság azonban megint nem találkozott egymással. Mátyás főherceg február 11-én ugyanis megírta a prágai Udvari Kamarának, hogy a kívánt háromszáz főt Tettau biztosan nem tudja előteremteni. Ezért a *Hauptmann*-nal csak az előzetesen ajánlott és vállalt plusz nyolcvan fő toborzásáról állapodtak meg. A főherceg pedig ezen, immáron kétszáz fő zsoldjának az előteremtését kérte.⁹⁹

Ennek megfelelően a prágai Udvari Kamara újabb utasítást küldött az udvari fizetőmesternek február 23-án. Ebben már az szerepelt, hogy a nyolcvan, újonnan toborzandó lovas lövész foglaló pénzére (*Anrittgeld*) 480, míg első havi zsoldjára további 960 forintot küldjön a hadi fizetőmesternek.¹⁰⁰ Majd március 1-jén Mátyás főhercegnek jelentették, hogy elrendelték az első mustra kifizetéséhez szükséges összeg előteremtését.¹⁰¹ Ez azonban nem ment könnyen. Az Udvari Kamara hadi ügyek kiadványozásával foglalkozó irodájának protokollumában szeptember 27-ei dátummal szereplő bejegyzésből kiderül, hogy a foglalóra a pénzt az Udvari Haditanács elnöke, David Ungnad

⁹⁴ ÖStA FHKA AHKA Prot. Exp. B. 475. fol. 8v.

⁹⁵ Uo. fol. 20v.

⁹⁶ ÖStA KA HKR Prot. Exp. B. 192. fol. 8r No. 40.

⁹⁷ Uo. B. 193. fol. 250r No. 53.

⁹⁸ ÖStA FHKA AHKA Prot. Reg. B. 479. fol. 44v–45r.

⁹⁹ Uo. Prot. Exp. B. 475. fol. 65r.

¹⁰⁰ Uo. Prot. Reg. B. 479. fol. 54r.

¹⁰¹ Uo. fol. 63v–64r.

von Sonnegg¹⁰² adta kölcsön. Ezt az összeget pedig a hadi fizetőmesternek kellett megtérítenie.¹⁰³

Valószínűsíthető, hogy Nógrád márciusi ostromában még nem a kétszáz főre „duszasztott” zászló vett részt. De talán egy hónappal később Hatvan falai alatt sem az „előírt létszámmal” jelent meg Tettau.¹⁰⁴ Azt bizonyosan tudjuk, hogy az újonnan felfogadottak mustrajegyzékét június elején még nem küldték meg Mátyás főhercegnek.¹⁰⁵ Egy 1594 júliusában készült listán azonban már Tettau kétszáz fős lovas lövész zászlója szerepel. Az iratból az is kiderül, hogy havi zsoldjuk 2767 forintra rúgott.¹⁰⁶

A zászló elbocsátása és egyéb problémák

Tettau lovas lövészeinek szolgálata mintegy két esztendeig tartott. Azt az iratok hiányában nem lehet pontosan megállapítani, mikor oszlatták fel a zászlót; ám azt tudjuk, hogy 1594 decemberét megelőzően ez biztosan megtörtént, és mustramesterként egy bizonyos Basile Spiller vett ezen részt.¹⁰⁷ Az elbocsátás (*Abdankung*) alkalmával elszaggatták a csapatzászlót, és az ezen alkalommal megtartott utolsó mustrán elszámoltak a felfogadottakkal. Amennyiben nem tudták az elmaradt járandóságukat kifizetni, abban az esetben egy úgynevezett *Restzettel* vagy *Abreizettel* kaptak, amelyet a hadi fizetőmesteri hivatalban lehetett beváltani. Tettau lovasai közül egy bizonyos Hans Sammer jelentkezett 1594 decemberének elején a neki járó összegért. A prágai Udvari Haditanács december 5-én ezért utasította az udvari fizetőmestert, hogy számára ennek egy részét, hat forintot fizettessen ki.¹⁰⁸

Maga a *Hauptmann* 1595 februárjának elején fordult a prágai Udvari Kamarához, kérve, hogy a kintlévőségét térítsék meg. A kamarai tanácsosok az udvari könyvelőséghez továbbították a kérelmet, hogy pontos képet kaphassanak a fennálló tartozás mértékéről.¹⁰⁹ Tettau és lovasainak ügyében még ugyanezen hónapban Mátyás főherceg is a prágai kormány szervhez fordult.¹¹⁰ Ezt a nagyfokú érdeklődést nem tekinthetjük véletlennek. A *Hauptmann*-nak összesen 3701 forinttal tartozott a hadi fizetőmester hivatala, ám ő maga, mint a Johannita Lovagrend mailbergi kommandátora, szintén adósságot halmozott fel. 1000 forint éves adóval tartozott az alsó-ausztriai kamarának.¹¹¹ Ezt

¹⁰² Életéről és tevékenységéről lásd *Hammer-Purgstall* 1829. passim; *Zinkeisen* 1855. passim; *Spuler* 1935. 326–328. o.; *Ungnád* 1986.; *Kecskeméti* 2007. 659–662. o.

¹⁰³ ÖStA FHKA AHKA Prot. Exp. B. 477. fol. 121v.

¹⁰⁴ *Tóth* 2000. 148–151. o.

¹⁰⁵ ÖStA FHKA AHKA Prot. Reg. B. 479. fol. 161r.

¹⁰⁶ Uo. Gedenkbücher Ungarn 1593–1594 No. 406. fol. 421v–424r és Hardegg 2022. 61. o.

¹⁰⁷ ÖStA FHKA AHKA Prot. Exp. B. 512. fol. 458v–459r.

¹⁰⁸ Uo. Prot. Reg. B. 479. fol. 322v.

¹⁰⁹ Uo. Prot. Exp. B. 485. fol. 39r.

¹¹⁰ Uo. Prot. Reg. B. 490. fol. 61r.

¹¹¹ Uo. Prot. Exp. B. 486. fol. 117v.

a pénzt Tettau – állítása szerint – saját lovasainak kifizetésére fordította, így kérelmezte, hogy ezt az adósságát egyszerűen vonják le a neki járó összegből.¹¹² A prágai Udvari Kamara az udvari fizetőmestert bízta meg az ügy elintézésével. Mátyás főherceg azonban kérte az alsó-ausztriai kormányzatot, hogy a Szentháromság ünnepéig, június 9-éig legyenek türelemmel az 1000 forint kifizetésével kapcsolatban.¹¹³

Az ehhez szükséges összeg azonban nem állt rendelkezésre. Erre utal, hogy a bécsi Udvari Kamara május 19-én arra kérte az alsó-ausztriai tartományi kormányzatot, hogy Tettau mint a Johannita Lovagrend mailbergi kommandátora részéről elmaradt adóval kapcsolatban legyen még egyetlen hónapot türelemmel.¹¹⁴ A lovasok zsoldjának kiegyenlítése azonban valószínűleg a továbbiakban sem történt meg. Tettau ugyanis 1596. február 16-án újabb kérelemmel fordult a bécsi Udvari Haditanácshoz, amelyben kérte tartozásának elengedését. A kamarai tanácsosok utasították tehát a hadi fizetőmestert, hogy tegyen jelentést a *Hauptmann* és lovasainak kintlévőségéről.¹¹⁵

Az ügy a következő években sem oldódott meg. A prágai Udvari Kamara 1597. július 7-én egy jegyzéket kért a bécsi kamarásoktól, amelyben az adóssággal kapcsolatban is jelentést várt.¹¹⁶ Majd a következő év augusztus 20-án a bécsi Udvari Kamara jelentette a prágainak, hogy megtörtént a kifizetés jóváhagyása.¹¹⁷

Tettau és lovasainak kifizetése tehát majd négy évig húzódott el. Evégett nem csodálkozhatunk azon, hogy a tapasztaltabb zsoldosok a *Restzettel* – igaz, csökkentett áron – eladták más személyeknek: tehetősebb polgároknak vagy saját tisztségviselőiknek. Valószínűleg Tettau is vásárolt ilyen kötelezvényt. Egy polgárt név szerint is ismerünk, aki a lovas lövészek *Restzetteléből* vett: Ambrosio Steinfelder többet is vásárolt a Spiller által kiállított kötelezvényekből, és szeretett volna ezekből pénzt látni. Ezért a prágai Udvari Kamara július 16-án kérte a bécsit, hogy vizsgálja felül ezen okmányok hitelességét és állapítsa meg, melyeket fizették már ki, és melyeket nem.¹¹⁸

Az utolsó mustra alkalmával megtörtént elszámolásnál a mustramester levonta a kifizetendő zsoldból mind a szolgálat alatt felvett kölcsönök, mind a kártételek meghatározott összegét. Ez Tettau lovas lövészeinek esetében is ilyen módon zajlott le. A kölcsönzők és a károsultak igényeinek kielégítése azonban szintén lassan haladt. A bécsi Udvari Kamara 1595. július 3-án küldött jelentést Prágába arról, hogy a beszttercebányaiak és a zólyomiak a Tettau zsoldosai miatt keletkezett költségeik megtérítését

¹¹² ÖStA FHKA AHKA Prot. Reg. B. 490. fol. 86v és uo. Prot. Exp. B. 494. fol. 130r.

¹¹³ Uo. Prot. Reg. B. 490. fol. 86v.

¹¹⁴ Uo. Prot. Reg. B. 492. fol. 116r.

¹¹⁵ Uo. Prot. Exp. B. 494. fol. 130r.

¹¹⁶ Uo. Prot. Reg. B. 507/508. fol. 183r és uo. Prot. Exp. B. 502. fol. 525v.

¹¹⁷ Uo. Prot. Exp. B. 514. fol. 208r.

¹¹⁸ Uo. Prot. Exp. B. 512. fol. 458v–459r.

kívánják.¹¹⁹ Nem tudjuk, hogyan zárult ez az ügy, ám azt feltételezhetjük, hogy lassan, de leginkább egyáltalán nem oldódott meg. Egy bizonyos Thomas Sekhopez beszercebányai polgár ugyanis ugyanazon év novemberében a bécsi Udvari Kamarához fordult, hogy a három évvel korábban a Tettau-féle lovasok eltartására adott kölcsönét visszaszerezze. Ennek összege 373 tallerra rúgott, és ezt addig számára nem térítették meg. A kamara tanácsosai utasították is november 22-én a hadi fizetőmestert ennek a kifizetésére.¹²⁰ Ez azonban nem történt meg, így Sekhopez 1596 májusában ismét a bécsi Udvari Kamarához fordult, kérve kölcsönének visszafizetését. A kamara tanácsosai immáron szigorúan meghagyták Zellernek, hogy egyenlítse ki az adósságot.¹²¹ Mivel az ügy több alkalommal nem került elő, így azt feltételezhetjük, hogy ekkor a hadi fizetőmester vissza is fizette a kölcsönt.

A zászló utóélete és zárszó

Bár kétszáz fős zászlója az 1594. év végén feloszlott, Tettau a következő két esztendőben is e csapatnem zsoldosai felett parancsnokolt. Az 1595. március 17-én befejeződött cseh rendi gyűlés azt a végzést hozta, hogy egyéb más csapatok mellett a következő hadjáratra saját költségükön hatszáz lovas lövést fogadnak fel és tartanak zsoldjukban hat hónap időtartamra.¹²² Ennek toborzásával és vezetésével – immáron *Obristként* – Tettaut bízta meg az Udvari Haditanács. Lovasaival július 30-án meg is jelent az Esztergomot ostromló keresztény sereg táborában, majd a hadműveleti év végéig a hadszíntéren maradt.¹²³ Ezt követően a hadat ismét leszerelték.¹²⁴

Tettau azonban nem maradt feladat nélkül, hiszen az 1596. március 13-án lezárult cseh rendi gyűlésen résztvevők újra ötszáz lovas lövész felfogadásához szükséges összeget szavaztak meg.¹²⁵ E had élére újfent a johannita lovagot jelölték ki, akinek a nevére április 12-ei dátummal állítottak ki *Bestallungot*.¹²⁶ Hadát azonban csak valamikor június vége előtt mustrálták meg Königsgrätznél, ezután indulhatott a magyarországi hadszíntérre.¹²⁷

Robert Kershaw *Harckocsizók. A páncélos hadviselés emberi története* című művében úgy fogalmazott, hogy „a háború 98 százalék unalom és 2 százalék cselekvés”.¹²⁸ Ez a megállapítás korszaktól függetlenül megállja a helyét. Tettau és lovas lövései

¹¹⁹ ÖStA FHKA AHKA Prot. Reg. B. 492. fol. 148v.

¹²⁰ Uo. Prot. Exp. B. 488. fol. 836r.

¹²¹ Uo. B. 494. fol. 403v.

¹²² BLV 1897. 4. o.

¹²³ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 128. fol. 317r–324v és *Bagi* 2001. 392. o.

¹²⁴ BLV 1897. 213. o.

¹²⁵ Uo. 210. o.

¹²⁶ ÖStA KA Best. 501/1596.

¹²⁷ BLV 1897. 293., 295–296. o.

¹²⁸ *Kershaw* 2014. 551. o.

számára is a szolgálat döntő részét leginkább a harcok közötti várakozás töltötte ki. Azok az időszakok, amikor zsoldra vártak vagy toborzójuk hópénzüket próbálta előteremteni. Felfogadásuk, szolgálatuk és elbocsátásuk története egy a tizenöt éves háborúban megtörtént esetek közül. Ezek feltárását és bemutatását elengedhetetlennek tartom azért, hogy minél szemléletesebb képet kaphassunk a rendszer működéséről, a Habsburg Birodalom fiskális helyzetéről és bürokráciájáról. Azaz egyre pontosabb betekintésünk legyen egy-egy hadjárat, sőt az egész háború menetét és sorsát meghatározó háttérrel.

RÖVIDÍTÉSEK

ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv (Wien)
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
UA AA	Ungarische Akten
KA	Kriegsarchiv
Best.	Bestellungen
HKR	Hofkriegsrat
Prot. Exp.	Protokolle Expedit
Prot. Reg.	Protokolle Registratur
FHKA AHKA	Finanz- und Hofkammerarchiv, Alte Hofkammerarchiv
Prot. Exp.	Protokolle Expedit
Prot. Reg.	Protokolle Registratur

BIBLIOGRÁFIA

- Bagi* 2001. *Bagi Zoltán [Péter]: Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári hadsereg szervezete és felépítése. Hadtörténelmi Közlemények, 113. (2001) 2–3. sz. 391–444. o.*
- Bagi* 2011. *Bagi Zoltán Péter: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek. Budapest, 2011.*
- Bagi* 2019. *Bagi Zoltán Péter: Elveszve a fogalmak tengerében. Győri Tanulmányok, 40. (2019) 39–67. o.*
- Bagi* 2022a. *Bagi Zoltán Péter: Hardegg, a hadvezér tevékenysége a tizenöt éves háborúban Győr ostromáig (1593. szeptemberétől – 1594. július 31-ig). In: Ferdinand Graf von Hardegg I. Szerk. Vajk Borbála – Bagi Zoltán Péter. Győr, 2022. 6–22. o.*

- Bagi* 2022b. *Bagi Zoltán Péter*: Ferdinand Graf von Hardegg győri Obrist mindennapjai. *Győri Tanulmányok*, 44. (2022) 9–46. o.
- Bagi* 2023a. *Bagi Zoltán Péter*: Ferdinand Graf von Hardegg ideiglenesen megbízott felső-magyarországi Feldobrist mindennapjai. In: *A Magyarságkutató Intézet évkönyve. Szerk. Resztás Attila – Varsányi Orsolya*. Budapest, 2023. 111–141. o.
- Bagi* 2023b. *Bagi Zoltán Péter*: Ferdinand Graf von Hardegg szatmári szolgálata alatti feladatai a részére kiállított iratok alapján. *Hadtörténelmi Közlemények*, 136. (2023) 3. sz. 531–554. o.
- Basta* 1614. *Basta, Giorgio*: Governo della Cavalleria, das ist Bericht von Anführung der leichten Pferde: dabey auch was die schweren belanget so viel den Capitänen zuwissen vonnöhten begriffen. Frankfurt am Main, 1614.
- Baumann* 1994. *Baumann, Reinhard*: Landsknechte. Ihre Geschichte und Kultur vom späten Mittelalter bis zum Dreißigjährigen Krieg. München, 1994.
- BLV 1895. Die böhmischen Landtagsverhandlungen und Landtagsbeschlüsse vom Jahr 1526 an bis auf die Neuzeit. Hrsg. Königlich Böhmisches Landesarchiv. Bd. VIII. 1592–1594. Prag, 1895.
- Dilich* 1689. *Dilich, Wilhelm*: Kriegsschule. Bd. 1–2. Frankfurt am Main, 1689.
- Fuchs* 1972. *Fuchs, Theodor*: Geschichte des europäischen Kriegswesens. I. Band. Wien, 1972.
- Funcken – Funcken* 2001. *Funcken, Fred – Funcken, Liliane*: Historische Waffen und Rüstungen. Ritter und Landsknechte vom 8. bis 16. Jahrhundert. Mittelalter und Renaissance. Niederhausen, 2001.
- Geőcze* 1894. *Geőcze István*: A tüzérségi és hadiszer-állomány Magyarországon 1577-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 7. (1894) 699–715. o.
- Gévay* 1841. *Gévay Antal*: A budai pasák. Bécs, 1841.
- Hammer-Purgstall* 1829. *Hammer-Purgstall, Joseph von*: Geschichte des Osmanischen Reiches. IV. Bd. Vom Regierungsantritte Murad des Dritten bis zur zweiten Entthronung Mustafa's I., 1574–1623. Pest, 1829.

- Hardegg 2022. Ferdinand Graf von Hardegg I. Bev. *Bagi Zoltán Péter*. A forrásokat vál., jegyz. és mutatók *Vajk Borbála – Kovács László – Bagi Zoltán Péter*. Győr, 2022.
- Istvánffy 2009. *Istvánffy Miklós*: Magyarok dolgairól írt históriája *Tállyai Pál* XVII. századi fordításában. Reprint. Budapest, 2009.
- Jedlicska 1897. *Jedlicska Pál*: Adatok Erdődy báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához, 1552–1600. Eger, 1897.
- Kecskeméti 2007. *Kecskeméti Gábor*: Egy alig ismert 16. századi humanista: a körmöcbányai Paulus Rosa. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 111. (2007) 6. sz. 639–664. o.
- Kelenik 1991. *Kelenik József*: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 104. (1991) 3. sz. 80–122. o.
- Kelenik 2005. *Kelenik József*: Lazarus von Schwendi emlékiratai a török elleni védelmi rendszer magyarországi kiépítéséről (1576). *Századok*, 139. (2005) 4. sz. 969–1009. o.
- Kershaw 2014. *Kershaw, Robert*: Harckocsizók. A páncélos hadviselés emberi története. Budapest, 2014.
- Melzo 1625. *Melzo, Ludovico*: Kriegsregeln von der Reutereij. [S. l.], 1625.
- Meynert 1854. *Meynert, Hermann*: Geschichte der k. k. österreichischen Armee. Ihrer Heranbildung und Organisation, so wie ihrer Schicksale, Thaten und Feldzüge von der frühesten bis auf die neuere Zeit. Geschichte des Kriegswesens und der Heeresverfassung in der Österreichischen Monarchie zur Zeit Kaiser Maximilian's I. und bis zum dreissigjährigen Kreige. Wien, 1854.
- Meynert 1868. *Meynert, Hermann*: Geschichte des Kriegswesens und der Heerverfassungen in Europa. Bd. II. Wien, 1868.
- Pálffy 1995a. *Pálffy Géza*: A magyarországi és délvidéki végvárrendszert 1576. és 1582. évi jegyzékei. *Hadtörténelmi Közlemények*, 108. (1995) 1. sz. 114–185. o.
- Pálffy 1995b. *Pálffy Géza*: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Győr, 1995.

- Pálffy 1996. *Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. Történelmi Szemle, 38. (1996) 2–3. sz. 163–217. o.*
- Pálffy 1997. *Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. Történelmi Szemle, 39. (1997) 2. sz. 257–288. o.*
- Pálffy 1999. *Pálffy Géza: A császárváros védelmében. A Győri Kapitányság története, 1526–1598. Győr, 1999.*
- Redlich 1954. *Redlich, Fritz: Der Markatender. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 41. (1954) 3. sz. 227–252. o.*
- Redlich 1964. *Redlich, Fritz: The German Military Enterpriser and his Work Force. A Study in European Economic and Social History. Wiesbaden, 1964.*
- Spuler 1935. *Spuler, Bertold: Die europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739). 3. Teil. Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, Neue Folge 11. (1935) 3–4. sz. 313–366. o.*
- Tóth 2000. *Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000.*
- Újhelyi 1914. *Újhelyi Péter: Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig (1657–1780). Budapest, 1914.*
- Ungnád 1986. *Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai. Ford. és bev. Kovács József László. Jegyz. Fenyvesi László – Kovács József László. Budapest, 1986.*
- Wallhausen 1616. *Wallhausen, Johann Jacobi von: Kriegskunst zu Pferd. Oppenheim, 1616.*
- Zinkeisen 1855. *Zinkeisen, Johann Wilhelm: Geschichte des osmanischen Reiches in Europa. 3. Theil. Das innere Leben und angehender Verfall des Reiches bis zum Jahr 1623. Gotha, 1855.*

Zoltán Péter Bagi

KARL VON TETTAU'S MOUNTED RIFLEMEN

(Summary)

Robert Kershaw in his *Tank Men: The Human Story of Tanks at War* stated that “war is 98 percent boredom and 2 percent action.” This statement holds true regardless of the historical period. For Karl von Tettau and his mounted riflemen, too, spent most of their service waiting between battles. That is when they waited for their pay or their recruiters tried to raise their monthly allowance. The story of their recruitment, service, and discharging was only one episode that took place during the Fifteen Years' War (1591–1606). Nevertheless, I consider it essential to explore and present these aspects in order to gain a more detailed picture of how the system worked, as well as the financial situation and bureaucracy of the Habsburg Empire. This gives us an increasingly accurate insight into the background that determined the course and fate of individual campaigns and even the entire war.

Zoltán Péter Bagi

DIE BERITTENEN ARTILLERISTEN KARL VON TETTAUS

(Resümee)

In seinem Werk *Tank Men: The Human Story of Tanks at War* schrieb Robert Kershaw, dass „Krieg zu 98 Prozent aus Langeweile und zu 2 Prozent aus Handeln besteht“. Diese Feststellung gilt unabhängig von der Epoche. Auch für Karl von Tettau und seine berittenen Artilleristen bestand der größte Teil ihres Dienstes aus der Zeit zwischen den Kämpfen. Das war die Zeit, in der sie auf ihren Sold warteten oder ihre Anwerber versuchten, das Geld für ihre monatliche Bezahlung aufzutreiben. Die Geschichte ihrer Anwerbung, ihres Dienstes und ihrer Entlassung ist eine der Begebenheiten, die sich während des Langen Türkenkrieges (1591–1606) ereignet haben. Dennoch halte ich es für unerlässlich, diese zu erforschen und vorzustellen, um ein möglichst anschauliches Bild von der Funktionsweise des Systems, der finanziellen Lage und der Bürokratie des Habsburgerreichs zu erhalten. Das heißt, wir können einen immer genaueren Einblick in den Hintergrund gewinnen, der den Verlauf und das Schicksal einzelner Feldzüge, ja sogar des gesamten Krieges bestimmt hat.

Zoltán Péter Bagi

LES TIREURS À CHEVAL DE KARL VON TETTAU

(Résumé)

Dans son ouvrage intitulé *Pilotes de char. L'histoire humaine de la guerre blindée*, Robert Kershaw écrit que « la guerre, c'est 98 % d'ennui et 2 % d'action ». Cette affirmation reste valable quelle que soit l'époque. Pour Karl von Tettau et ses tireurs à cheval, la majeure partie de leur service était également consacrée aux périodes entre les combats lors qu'ils attendaient leur solde ou que leur recruteur essayait de trouver l'argent nécessaire pour les payer. Leur recrutement, leur service et leur licenciement ont eu lieu dans la guerre de Quinze Ans (1591–1606). Je considère néanmoins qu'il est indispensable de les explorer et de les présenter afin d'obtenir

une image aussi précise que possible du fonctionnement du système, de la situation fiscale et de la bureaucratie de l'Empire des Habsbourg. Cela nous permettra d'avoir un aperçu plus précis du contexte qui a déterminé le déroulement et le sort des différentes campagnes, voire de toute la guerre.

Золтан Петер Баги

КАВАЛЕРИЙСКИЕ СТРЕЛКИ КАРЛА ФОН ТЕТТАУ

(Резюме)

Роберт Кершо в своей работе под названием «*Танкисты. Человеческая история бронетанковой войны*» излагает, что «война — это 98 процентов скуки и 2 процента действия». Это определение справедливо независимо от эпохи и стоит на своём месте. Карл фон Теттау и его кавалерийские стрелки большую часть своей службы проводили в периодах между боями. Это было, когда они ожидали жалование или когда их вербовщик пытался добыть их ежемесячные деньги. История их набора, службы и увольнения одна из многих историй Пятнадцатилетней войны (1591–1606). Тем не менее, я считаю необходимым изучить и представить их для того, чтобы получить наиболее наглядное представление о функционировании системы, финансовом положении и бюрократии Империи Габсбургов. Это означает, что мы можем получить всё более точное представление о заднем плане, которое определило и ход и даже судьбу каждого военного похода всей войны.

**KATONAI REPÜLÉS SZEGEDEN
A FRANCIA MEGSZÁLLÁS ALATT (1918–1919)**

Szeged helyzete az I. világháborút követően

Az 1918. november 13-án aláírt belgrádi katonai konvenció a demarkációs vonalat délen a Nagy-Szamos felső folyása–Beszterce–Maros (falu)–a Maros folyó vonala a Tiszával való összefolyásáig–Szabadka–Baja–Pécs–a Dráva folyása Horvát–Szlavónország határáig húzta meg, és bár az egyezmény szerint ezen belül a polgári közigazgatás a magyar kormány kezében maradt, a szövetségeseknek joguk volt megszállni a stratégiailag fontosabb helyeket. A konvenció előírásait mind a románok, mind a szerbek megszegték: a román csapatok 1918. december 12-én átlépték a demarkációs vonalat, és megkezdték Erdély elfoglalását, a szerbek pedig szintén megszálltak egyes területeket, és deklarálták azok elszakadását. Paul Prosper Henrys tábornok, a francia Keleti Hadsereg (*Armée d'Orient*) parancsnoka az ország helyzetének stabilizálása miatt kiemelt fontosságúnak tartotta volna Magyarország teljes területének megszállását, ehhez azonban nem rendelkezett elegendő katonai erővel, végül a francia politikai vezetés mindössze egy semleges övezet létrehozását rendelte el a Délvidéken, amely lehetővé tette a román és szerb hadseregek közötti összetűzések elkerülését. A december 31-én megkötött Apáthy–Berthelot-féle megállapodás értelmében ugyanakkor létrejött egy 15 km széles semleges zóna, amelynek határvonala a Nagybánya–Kolozsvár–Déva vonaltól nyugatra, illetve a Déva–Arad–Szeged vonaltól északra helyezkedett el, vagyis mind Arad, mind pedig Szeged a zóna sávjába került.¹

Az első (szálláscsináló) francia különítmény 1918. december 10-én érkezett a városba, tíz nappal később pedig Franchet d'Espérey, a Szövetséges Keleti Haderők főparancsnoka utasította Paul de Lobit tábornokot, a francia Keleti Hadsereg új főparancsnokát Szeged katonai megszállására. Ez a proletárdiktatúra kikiáltásáig megközelítően 2000–3000 fős francia helyőrséget jelentett (gyalogszági, tüzérségi és lovas alakulatokat), Újszeged pedig 1918 novemberétől szerb megszállás alatt állt. A demilitarizált övezetbe január 10-éig vonultak be a francia csapatok, és Arad, majd Szeged is francia felügyelet alá került. A francia 76. gyaloghadosztály kötelékébe tartozó 210. gyalogezred 1919. január 1-je és 4-e között érkezett meg Szegedre, Aradra pedig 1918. december 30-án vonultak be az első egységek.

¹ Bene 2021. 14–15. o. és Gulyás 2021. 29–31. o. – Apáthy István (1863–1922) természettudós, zoológus, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Az 1900-as években aktívan politizált, az I. világháború alatt Erdély kormánybiztosa volt.

Ami a politikai életet illeti, az országos változásokkal párhuzamosan leváltották Kelemen Béla szegedi főispánt, és helyére 1918. november 18-án Dettre Jánost nevezték ki a város főispán-kormánybiztosának. A Délvidéknek a belgrádi fegyverszünetet követő szerb megszállása nyomán Szeged hamarosan megtelt menekültekkel, majd maga a város is darabjaira hullott azután, hogy a szerbek lényegében leválasztották Újszegedet, 1919. február 4-én pedig hivatalosan is új települést szerveztek a városrészből; emellett hatalmi harc is folyt a szociáldemokrata vezetésű Munkástanács és a Nemzeti Tanács között. A szegedi tanácsköztársaság mindössze hat napot ért meg, miután azt Alfred Bétrix ezredes De Lobit parancsára katonai erő alkalmazásával felszámolta (a helyi direktórium március 26-áról 27-ére virradó éjjel fegyveres erőinek és hadianyagának egy részével Kiskunfélegyházára távozott), és ezzel párhuzamosan a francia erők koncentrációjával egy katonai gyűrűt vontak Szeged köré. Március 27-én a franciák Szeged városát az ún. semleges zónához tartozó területnek nyilvánították, és a katonai parancsnokság mellett a városkormányzóság megszervezésével politikai irányító szervet is létrehoztak – mindkettőt Charles Antoine Charpy tábornok, a francia 76. hadosztály parancsnokának alárendeltségében.²

A rövid életű kommunista hatalomátvételi kísérletet követően még szükség volt néhány hétre, hogy a tanácshatalmat véglegesen felszámolják, a franciák erőteljes és határozott intézkedéseivel párhuzamosan ugyanakkor a szegedi tisztikar is egyre bátrabban lépett fel, és május 5-ére végérvényesen átvették a hatalmat. Egyúttal az Aradon szerveződött, Károlyi Gyula vezette ellenforradalmi kormány szintén Szegedre indult – nem utolsósorban Arad küszöbönálló megszállása miatt –, és bár a románok május 9-én megállították a két vonatszerelvénnel utazó kabinetet és kíséretüket, majd valamennyiüket internálták, 23-án végül elengedték a kormány tagjait, az Aradra visszatért kormány pedig ismét úgy döntött, hogy Szegedre helyezi át székhelyét.³

Magyar repülők a franciák megérkezéséig

Az Osztrák–Magyar Monarchia légjáró csapatainál (*k.u.k. Luftfahrtruppen*; *LFT*) felállított repülő-pótszázadok (*Fliegerersatzkompanie*; *Flek*) közül Szegeden működött az egyik legjelentősebb ilyen kiképzőegység (*Flek 5*). Ezt kiegészítő egy repülő-gépjavitó-műhelyt (*Flugzeugwerkstätte*) is telepítettek Szegedre, így a háború alatt

² Nagy 2021. 28–32. o. és Kelemen 1923. 37–39. o.

³ Tóth 2021a. 14–23. o. – A bécsi ellenforradalmároktól érkező Gömbös Gyula vezérkari százados felépése nyomán 1919. április 25-én megalakult a szegedi Antibolsevista Comité végrehajtó bizottsága, amelynek elnöke a korábbi főispán, Kelemen Béla lett, és május 25-én kidolgozták javaslatukat a jövőbeli kormánnyal kapcsolatban. Aradon 1919. május 5-én állították fel a Károlyi Gyula vezette ellenkormányt, akik végül május 28-án érkeztek Szegedre. A két fél közötti egyeztetéseket követően 1919. május 31-én tette le az esküt Károlyi Gyula miniszterelnök a jelenlévő miniszterekkel és államtitkárokkal, megalakítva hivatalosan a szegedi kormányt, amelyet a franciák inkább csak elfogadtak, ahogy a lakosság sem feltétlenül támogatott. Tóth 2021b. 49–54. o.

a legnagyobb magyar repülőállomás üzemelt a városban, de a Monarchia területén is csak kevés településen működött hasonló volumenű repülőüzem.

A fegyverszünet életbe lépésével a hátországi alakulatoknál, így az országban működő repülőalakulásoknál szolgáló idegen honos katonák is távoztak a Magyar Királyság területéről. Ennek részleteit illetően nagyon kevés forrás maradt fenn, ám épp a szegedi repülő-pótszázad esetében ismertek az események:

„Egyetlen igazán szép jelenetnek voltam a szemtanúja a katonaságnál ezekben a napokban. Minthogy a volt monarchiának [sic!] nemzeti államokra való felbomlása megtörtént, az idegen nemzetiségi katonák hazamentek. Az elutazás majdnem mindenütt egyéni alapon történt, kivéve a repülőket. Ott úgy november 8–10-e táján, mikor már Ausztriából és Csehországból hírek nem érkeztek, határozták el a külföldi illetőségűek a hazautazást. Az elvonulás zárt csapatban történt. A repülőtéren felvonult az egész legénység, a távozók parancsnokságát egy Ellner nevű iglaui német főhadnagy vette át. A visszamaradók és távozók katonásan tisztelegtek és búcsúzóul fővetést vezényeltek egymásnak, a mieink magyarul, emezek németül. A távozás pillanatában a kíséreti ballon árbócára felvonták a magyar lobogót.”⁴

A rendelkezésre álló, illetve Szegeden maradt repülőanyag számbavétele rögtön a háború befejezése után megkezdődött: 1918. november 6-án Szendrey László főhadnagyot bízták meg a szegedi repülőtelep átvételével és vezetésével.⁵ A négy nappal később, november 10-én kelt jelentés pontos képet ad az egység állapotáról. Eszerint a repülőtér teljesen rendben volt, az ott lévő 12 hangár (kettő vashangár négy-négy gép számára, négy betonhangár, kettő fahangár négy-négy gép és négy Lord hangár⁶ két-két gép számára) kb. 50 repülőgép befogadására volt alkalmas, ezeken kívül motor- és sárkányjavító műhelyek (12 vas és három fa műhelyhangár), valamint kb. 300 ember számára elegendő legénységi barakkok alkották a reptér felszerelését. A közből épített tiszti épület (étkezdé és iroda) már tető alatt volt, de még nem készült el teljesen. A legénység létszáma 100 főt tett ki.

Szendrey parancsnoksága alatt 8 beosztott repülőtiszt – ők a kiképzés valamely fokán álltak –, valamint 2 műszaki tiszt szolgált. Altisztek közül 3 tábori pilóta, 2 repülőgép-vezető és 11 pilóta tanuló teljesített szolgálatot az egységnél. A pótszázad gépállományát 18 felszállásra kész repülőgép jelentette, „csak kisebb akciórádiusszal bíró, esetleg karhatalmi utakra és tanulási célokra. Tekintettel használt motorukra, postaszolgáltatásra kevésbé alkalmasak.” Ezeket kiegészítette a javítóműhely mintegy 50 javításra szoruló gépe.⁷

⁴ Kelemen 1923. 18. o. Az említett „német” repülőtiszt valószínűleg Robert Ellner százados volt.

⁵ HL PDF 1/Lü. 29. d.

⁶ A budapesti székhelyű Lord & Co. a fa építésű hangárok elsődleges gyártója és szállítója volt a repülőcsapatok számára az Osztrák–Magyar Monarchiában.

⁷ HL PDF 100/Lü. 29. d. – A repülőgépek típusai: Albatros B.I 24.66 (145 LE Hiero motor, kétkormányos); Albatros D.II 53.11 (160 LE Daimler); Aviatik B.II 34.48 (145 LE Daimler, kétkormányos); Hansa-Brandenburg B.I 176.52, 176.55 (100 LE Mercedes, kétkormányos); Hansa-Brandenburg C.I 27.57,

A háború utáni első napok légi forgalmáról nem sokat tudunk, de fennmaradt egy jelentés, miszerint november 5-én egy repülőgép Szegedről Budapestre való repülés közben Monor vasúti állomás közelében lezuhant. A monori állomásparancsnokság a nagy értékre való tekintettel intézkedést és szakemberek kiküldését kérte.⁸

1918. november 13-án született meg a rendelet, amely hivatalosan is létrehozta a magyar repülés intézményrendszerét és kísérletet tett a repülőalakulatok szabályozására. A Légi csapatok parancsnokságának alárendeltségében kettő csoportparancsnokságot hoztak létre, Budapest és Arad központtal – ez utóbbi alá pedig Szegedi repülőosztály elnevezéssel utalták az egykori kiképzőszázadot.⁹ A volt repülő-pótszázad lényegében egy az egyben alakult át a Szegedi repülőosztállyá. Mivel Szegeden teljes nyugalom volt, csupán kisebb zavargások fordultak elő, repülő karhatalmi beavatkozásra nem volt szükség, propaganda-repüléseket pedig röpcédulák és feladat hiányában nem végzett az osztály. Időközben a parancsnok személye is változott, Horváth István százados vette át az irányítást (november 21-én már biztosan ő állt az osztály élén).¹⁰

Bár november 13-án még csak 7 repülőképes és 10 javítás alatt álló gépet jelentettek a 28 jó és 17 javítás alatti motor mellett,¹¹ a közelben állomásozó repülő-pótszázadoktól sikeresen átrepült gépeknek és a javítóműhely eredményes munkájának köszönhetően november 14-én az osztály már 25 felszállásra kész gépről számolt be.¹² A demarkációs vonal kijelölése nyomán ugyanis megindultak a szerb és román csapatok, és számos repülőterünket elfoglaltak – ez történt a lugosi reptérrel is.

November 10-én a légügyi kormánybiztos arról rendelkezett, hogy a lugosi és az újvidéki repülőter anyagát szállítsák Szegedre. Újvidéket még aznap elfoglalták a szerbek, másnap azonban már Aradról repült át Szegedre három ott állomásozó lugosi

61.16, 61.68, 67.04, 67.32 (160 LE Daimler), 27.53, 27.81, 61.15, 68.63 (160 LE Daimler, kétkormányos), 269.31, 269.61 (185 LE Daimler); Lloyd C.II 42.04, 42.46, 42.67 (145 LE Hiero); 7 Knoller C.II 119-es sorozat (fel nem szerelt állapotban).

Tiszti kimutatás: Kern Dezső fhdgy. (befejezte a kiképzését), Békény Béla, Patsch Ignác, Füzes-séry István tart. fhdgy-ok (kiképzés 2. fokán), Kende Béla tart. fhdgy. és Bakos Ferenc tart. hdgy. műszaki tisztek, Derzsy István tart. fhdgy. megfigyelő, továbbá a léggáró csapatokhoz beosztott, de sem megfigyelő, sem pilóta kiképzésben még nem részesült Füzes-séry Tibor és Prokisch Ferenc tart. fhdgy-ok, illetve Megay László tart. zls. Altiszti kimutatás: Takács Nándor törm., Háhn Ádám és Sziijártó Sándor szk-v-k, tábori pilóták; Didulicza István és Hauer István szk-v-k, repülőgépvezetők; Katula Géza és Dancsa Imre hdj. örm-k, Reiter Sándor, Valóczy István, Virsik István és Kovács Sándor szk-v-k, Kazirek Nándor örv., Nikházy Zoltán légh. katona, 2. fokú pilóta tanulók; Nyáray Sándor örv., Duhay Gábor és Varga Sándor légh. katonák, 1. fokú pilóta tanulók.

A hangárok száma és típusa a Szövetségek Közi Ellenőrző Bizottságnak benyújtott dokumentumból ismert. HL HM 4700/Eln. d. – 1921.

⁸ HL PDF 18/Lü. 29. d.

⁹ Uo. 94/Lü. 29. d.

¹⁰ Uo. 157/Lü. 29. d.

¹¹ HL MTK Repülőgépek nyilvántartása. 201.985. Lü. 28. d.

¹² HL PDF 128/Lü. 29. d. – Ehhez képest november második felétől ismét csak 6–9 üzemképes repülőgépet jelentett az egység, a Szegedi repülőosztály startra kész gépeinek száma 1918. november–december hónapokban a következőképp alakult: november 22-én 6, 24-én 8, 25-én 9, 26-án 6, 27-én 6, december 2-án 6, 6-án 6. Uo. 157/Lü., 253/Lü., 260/Lü., 296/Lü., 332/Lü. – 1918. 29. d.

repülőgép, míg a délután folyamán egy újabb gép landolt az aradi reptéren, de a többi egyelőre Lugoson maradt.¹³ November 14-én pedig a következőt jelentették az Aradi Csoportparancsnokságnak: „A repülőteret román őrség vette át, melynek meg van hagyva, hogy a régi tisztek közül senkit ne engedjen a repülőterre és onnét semmit elvinni. [...] A tisztek ma Szegedre utaztak.”¹⁴

Decemberben az aradi II. repülőcsoport-parancsnokság alárendeltségébe a szegedi 5. és az aradi 6. repülőosztály, valamint a kecskeméti repülőkülönítmény tartozott, az év utolsó napjaiban ugyanakkor a demarkációs vonal újabb módosítása miatt veszélybe került az aradi repülőter. Bár a város a demilitarizált területhez tartozott, ahová francia csapatok érkeztek, szétválasztva a román és szerb hadsereget, a magyar katonai egységek működése egyre több akadályba ütközött. Ezért 31-én megkezdtek a repülőter anyagainak bevagonírozását, és január 8-án be is fejezték azt, ám a Szegedre tervezett átszállítás megghiúsult. Korbuly László százados, parancsnok január 9-én kelt jelentésében arról számolt be, hogy

„az eddig Aradon állomásozó szegedi 5. és aradi 6. röposztályok anyagának bevagonírozása a tegnapi nappal befejezést nyert. Az indítható gépek Szegedre lettek átrepülve, és a legénység egy része már szintén bevonult. A szállítmány azonban (50-60 vagon) még mindig az aradi állomáson áll, mert a francia parancsnokság azt lefoglalta, csupán a csukott vagonok közül sikerült néhányat kerülő utakon az aradi állomásról elhúzatni.”¹⁵

Összesen 8 repülőgépet tudtak átrepülni Szegedre még január 4-én, emellett 10-12 vagon repülőanyagot (főleg orosz eredetű gépeket) mentettek meg.¹⁶

Egy másik jelentés beszámol a Szegeden tapasztalható nehézségekről is, miszerint „a már Szegedre megérkezett legénység részére ott az elszállásolásra rendes hely egyáltalán nincs, Monti főhadnagy, ki a legénységet Szegedre vezette, a legénység kérelmére jelenti, hogy a legénység tényleg nincs megfelelően elhelyezve”.¹⁷ Így a szegedieknek leginkább a zsúfoltsággal kellett megbirkózniuk ebben az időszakban. A 6. repülőosztály tisztikara és maradék legénység egyelőre Aradon maradt, de semmilyen repülőgéppel vagy anyaggal nem rendelkeztek.

1919-re az előző évi változások nyomán a Hadügyminisztérium felmérte a helyzetet – a rendelkezésre álló erőket és anyagokat – és újabb módosításokat eszközölt a szervezetrendszerben, amelyek január 23-án nyertek (időlegesen) véglegesnek tekinthető formát. Szegedet ez annyiban érintette, hogy az 5. repülőosztály mellé hivatalosan is ide helyezték át a II. repülőcsoport-parancsnokságot és a 6. repülőosztályt

¹³ HL PDF 125/Lü. 29. d.

¹⁴ Uo. 169/Lü. 29. d.

¹⁵ Uo. 8/bk. 37. o. – 1919. 30. d.

¹⁶ HL MTK Repülőgépek nyilvántartása. 201.985. Lü. 28. d.

¹⁷ HL PDF 11496/37. – 1919. 30. d.

Aradról, továbbá – a többi csoportparancsnoksághoz hasonlóan – elrendelték egy-egy kiképzőosztály, javítóműhely, anyagraktár és gazdasági hivatal felállítását, míg az 5. repülőosztály különítménye továbbra is Kecskeméten települt.¹⁸ Február 3-án meghatározták az egyes osztályok számára kívánatos mennyiségű és kiutalandó gépek számát, ám míg az ország többi alakulata leginkább a repülőgépgyárakból szármíthatott új gépekre, addig a szegedi és kecskeméti osztályok ellátását a Szegeden lévő készletből kívánták megvalósítani. Az előírt gépmennyiség a szegedi 5. repülőosztály esetében 8 db kétüléses volt, a kecskeméti (ekkor már) 5a. repülőosztálynál 4 db, a 6. repülőosztálynál pedig ugyancsak 8 db kétüléses felderítógépnek kellett volna üzemelni.¹⁹

A Tanácsköztársaság időszaka hadiállapotot jelentett, és újabb átalakításokat hozott a repülőalakulatok számára is. A repülőcsapatok szervezetéről március 24-én kiadott első intézkedések még számoltak a szegedi 5. repülőosztállyal és ennek alárendeltségében a kecskeméti különítménnyel,²⁰ ám a helyzet változása folytán a következőkben már Kecskeméten szervezték meg az 5. repülőszázadot.²¹

Martinek Vince százados, a Szegedi repülőosztály parancsnokának visszaemlékezése szerint közvetlenül a francia csapatok bevonulása előtt a repülőanyagot ő a kiskundorozsmai állomásra szállíttatta át. A franciák a repülőterre érkezve az ott talált személyzetet (tiszteket, legénységet, polgári munkásokat) a hangárókba terelték és bezárták, másnap azonban a panasztevők előtt a francia parancsnokság elismerte a túlkapást, vegyes bizottság alakult, és a repülőtéri személyzet kiszabadult.²² Martinek nyilatkozatát támasztja alá, hogy április 19-én, az ekkor már Kecskeméten állomásozó 5. repülőszázad állományát nagyrészt a volt szegedi egység repülőgépei alkották.²³

¹⁸ HL PDF 120/bk. 37. o. – 1919. 30. d.

¹⁹ Uo. 217/bk. 37. o. – 1919. 30. d. – Egy részleges kiutalási jegyzéket már január 17-én is kiadott a minisztérium, ezt teljesen lefedi a későbbi, február 3-ai jegyzék. A 6. repülőosztály kiutalásából ismert három Hansa-Brandenburg C.I felderítógép, amelyek Szegedre átrepültek: 26.06, 61.15, 61.68.

²⁰ HL MTK 737/bk. 37. oszt. 27. d.

²¹ Matzenauer Hugó, a kecskeméti repülőszázad későbbi parancsnoka a következőképpen emlékezett vissza erre az időszakra: „1919. év április végén, Stromfeld Aurél, a vörös hadsereg vezérkari főnöke magához rendelt, közölte velem, hogy a Szegeden és Kaposváron elhelyezett repülőszázadok az általános hadihelyzet következtében feleslegessé váltak. Szegeden Horthyék a francia csapatok védelme alatt kezdenek gyülekezni. A szegedi század feloszlátását már folyamatba tette és a gépeket Kecskemétre helyezte át.” MMKM Archívum, Kézirattár, 552. A Magyar Tanácsköztársaság 1919. évi honvédő háborújában, a vörös forradalmi hadseregünk Kecskeméten állomásozó 5. vörös repülőszázadának harci tevékenysége az intervenció román hadsereggel szemben. 2. o., valamint HL Viszsaemlékezések a Tanácsköztársaság időszakára, 134/23. – Amint ez a továbbiakban látható, április végén már nem volt aktualitása a szegedi egység Kecskemétre költözésének, Horthy pedig ekkor még nem játszott szerepet a szegedi kormány(ok) működésében, vagyis a visszaemlékező ezekre vonatkozó kijelentései nem helytállóak.

²² MMKM Archívum, Kézirattár, 429. Martinek Vince visszaemlékezése.

²³ HL MTK 348. sz. 110. d. Ezek a következők voltak: négy Hansa-Brandenburg C.I (27.81, 67.04, 68.63, 169.183) és egy Knoller C.II (119.08).

	január 24.	február 3. (kiutalandó)	március 1.
5. repülőosztály Szeged	6 repülőgép	Albatros B.I 24.66× Albatros D.II 53.11 Hansa-Brandenburg C.I 27.53× 27.57 27.81× 61.15 67.04 67.32 68.63× 269.67 Knoller C.II 119.07 119.08	Hansa-Brandenburg C.I 27.81 61.68 67.32 Knoller C.II 119.07 119.08 <i>Budapest:</i> Hansa-Brandenburg C.I 27.57
		<i>leszerelve jó:</i> Knoller C.II 19.03 Lloyd C.II 42.04 42.46 42.67 42.68	<i>Debrecenben összetörve:</i> Hansa-Brandenburg C.I 269.67 <i>javítás alatt:</i> Hansa-Brandenburg C.I 63.03 <i>javítás alatt, motor nélkül:</i> Hansa-Brandenburg C.I 27.16 61.23 169.119

1. táblázat: A szegedi 5. repülőosztály gépállománya (× kétkormányos),
1919. január–március

Ugyanakkor a parancsnok a szegedi reptér francia megszállását április elejére tette, de amint látható lesz, ez már korábban megtörtént.²⁴ Ezt követően a francia 54. gyarmati gyalogezred egy százada tartalékként a szegedi repülőtéren állomásozott.²⁵

²⁴ Pusztai – Ványai 2015. 86. o. A szerzők március 26-ára teszik a repülőtérszázad megszállását, ám mivel az első francia repülőszázad már három nappal korábban megérkezett, a megszállás korábban kellett, hogy történjen. Egy április 18-ai újság cikk szerint a franciák már néhány héttel korábban több száz-ezer korona értékű hadianyagot foglaltak le a repülőtéren. „Anyagot kérnek a kisiparosok”. *Délmagyarország*, 8. (1919) 88. sz. 2. o.

²⁵ Nagy 2021. 34. o.

Francia (és szerb) repülőszázadok Szegeden

A balkáni front összeomlásával és Bulgária kapitulációjával a francia Keleti Hadsereg és a szerb haderő az Osztrák–Magyar Monarchia határai felé vette az irányt. A szárazföldi csapatok légi támogatását 15 repülőszázad látta el, ám téves és leegyszerűsítő megközelítés lenne ebből azt a következtetést levonni, hogy a fegyverszünetet követően ezen alakulatok bevetésre készen álltak a demarkációs vonal mögött egy esetleges konfliktus kirobbanása vagy a harcok kiterjedése esetére. Valójában az említett egységek közül kettő nem is követte a balkáni előrenyomulást, további hármat 1918 végéig feloszlattak, kettőt pedig Konstantinápoly elfoglalásának támogatására vezényeltek. Négy francia repülőszázadot (köztük a Szalonikiben maradt későbbi görög századot) és az ezek ellátásért felelős repülőparkot Ukrajnában akarták bevetni a bolsevikok ellen, de már az Odesszába érkező első egységeknek sem volt idejük berendezkedni, mivel 1919. április 3-án kiadták a város kiürítésére vonatkozó parancsot, amelyet követően a repülőket és felszereléseiket Constanzába és Isztambulba evakuálták. Végül Romániába, az 1918. október 28-án létrehozott és Henri Berthelot tábornok vezetése alatt álló Dunai Hadsereg alárendeltségébe helyezték a repülőalakulatokat, és innen oldották meg helyel-közzel a – többnyire felderítő jellegű – feladataikat. Ezek a századok nem képez(het)ték a magyarországi harcok támogatására szolgáló repülőerők tartálékát.²⁶

Így mindösszesen öt olyan repülőszázad maradt a korábbi 15-ből, amely a magyar határ közelében állomásozott, beleértve a két korábban francia, immár szerb századot is (közülük az egyik már valószínűleg nem is létezett).

Az első ismert irat, amely magyar területre küldendő francia repülőalakulatról intézkedik, 1919. március 6-án látott napvilágot. Eszerint a francia Magyarországi Hadsereg repülő parancsnoka intézkedett aziránt, hogy az Escadrille BR 508 rövid időn, öt-hat napon belül repülésre kész legyen, beleértve a bombázógépek felülvizsgálatát is. Mindaddig azonban, amíg a hadsereg pilótákat és repülőgépeket tudott küldeni Szegedre – amelynek repülőterére az egység lehetséges bázisaként tekintettek –, biztosítani

²⁶ SHD JMO AH, GR 26 N 89/13. *Journal de Marche de l'Armée du Danube*, 5 mai 1919. – 6 janvier 1920. 4., 23., 28., 32., 43., 45. o. és *Méchin* 2019. 45–48. o. – A francia repülőszázadok a következő helyeken állomásoztak 1919. április 17-étől: az Escadrille BR 504 Arcisban (ma: Artsyz, Ukrajna), az Escadrille BR 510 Kisinyovban, az Escadrille BR 534 és a repülőpark Galatzban. Az Escadrille SPA 507-et valójában soha nem alakították meg újra. 1919. május 17-én a repülőparkban lázadás tört ki egy banális boradagolási vita miatt, június végén pedig egy ellenőrzést végző törzstiszt az Escadrille BR 510 teljes rendetlenségével és elhanyagoltságával szembesült, a tisztek pedig leginkább a szórakozással voltak elfoglalva – a század vezetőjét fel is mentették a parancsnokság alól. Mivel a Vörös Hadsereg nem jelentett veszélyt Romániára, a Dunai Hadsereget hazatelepítették, ennek keretében június végén az Escadrille BR 510-et visszavonták a galatzi repülőparkba, az Escadrille BR 504 pedig július 7-én érkezett meg ugyanide. 1919. augusztus 1-jén a repülőpark átadta az összes raktáron lévő Bréguet XIV típusú repülőgépét a román kormánynak, a következő hónapban pedig Konstantinápolyba távoztak, végleg elhagyva Romániát.

Század	Alárendeltség	További alkalmazás	Feloszlatva
Esc. BR 501	francia Keleti Hadsereg	Korçë, Albánia	1919
Esc. BR 502	szerb 2. hadsereg		1918.12.
Esc. BR 503	francia Keleti Hadsereg		1918.12.
Esc. BR 504	francia Keleti Hadsereg	francia Dunai Hadsereg (Románia), Ukrajna	1919 (ősz)
Esc. BR 505	szerb 2. hadsereg	Konstantinápoly	1919 vége
Esc. SPA 506	francia Keleti Hadsereg		1918.12.30.
Esc. SPA 507	szerb 2. hadsereg	francia Dunai Hadsereg (Románia)	1919
Esc. BR 508	francia Keleti Hadsereg	Szerbia, Magyarországi Hadsereg	1920
Esc. BR 509	francia Keleti Hadsereg	Konstantinápoly	
Esc. BR 510	francia Keleti Hadsereg	francia Dunai Hadsereg (Románia), Ukrajna	1919.10.11.
Esc. AR 521/ 1 ^{ère} esc. serbe	szerb 2. hadsereg	Szerbia	
Esc. SPA 523	szerb 2. hadsereg	Szerbia, Magyarországi Hadsereg felszerelését átadták a szerb hadseregnek	1920
Esc. AR 524	szerb haderő	Szerbia felszerelését átadták a szerb hadseregnek	
Esc. AR 525/ 2 ^e esc. serbe	szerb haderő	Szerbia (?)	?1918.08.
Esc. BR 534/ 4 ^{ème} esc. hellénique		Szaloniki, Odessza, francia Dunai Hadsereg (Románia), Szmirna 1919. júliustól átadva a görög hadseregnek	1922

2. táblázat: A balkáni antant haderő francia és szerb repülőszázadai (Esc.)
1918. november 1-jén és azt követően
(A táblázatban szereplő századok nevében megjelenő repülőgéptípusok:
AR – Dorand AR.1; BR – Breguet XIV; SPA – SPAD S.VII/XIII.)

kellett, hogy a gépek ne repüljenek a demarkációs vonaltól, vagyis a Maros–Szabadka vonaltól északra, kivéve, ha a lehető leggyorsabban leszállnak Szegeden.²⁷ A költözés viszont kissé elhúzódott, mivel az Újvidéken állomásozó századot március 14-én ténylegesen Szegedre vezényelték, ám még zajlottak az alakulat szállításával kapcsolatos intézkedések,²⁸ valamint Szeged területének felderítése.²⁹

Az időközben bekövetkező politikai változások, vagyis a Tanácsköztársaság kikiáltása érthető módon felgyorsította az eseményeket, így március 21-én kiadták a másnapi átköltözésre vonatkozó parancsot, amelyet „rendkívüli sürgősséggel” kellett végrehajtani. Az előírások alapján elsőként a repülőgépek indultak légi úton, majd a szerelők, a pótalkatrészek stb., valamint a szerb repülőcsapatoktól és a tehergépkocsi-felügyelőségtől származó üzemanyag – amelyhez Újvidékről mintegy tíz teherautót bocsátottak a századparancsnok rendelkezésére –, míg a század harmadik része vasúton indult útnak.³⁰ Az egység tervezett feladata Ernest Emilien Pruneau tábornokkal, a francia katonai misszió vezetőjével történő légi összeköttetés biztosítása volt, ám a hadsereg ehhez szükség esetén a szerb repülőcsapatokat is felkérhette.³¹

Az Escadrille BR 508 végül március 23-án 16 órakor érkezett meg Szegedre,³² az Albert Picot hadnagy parancsnoksága alatt álló egység azonban mindössze három repülőképes Breguet XIV típusú felderítő-bombázó repülőgéppel bírt.³³ Maga a repülőtér a franciák jelentése szerint 3 km-re nyugatra helyezkedett el a várostól, és a század a megérkezése után szinte azonnal berepülte a környező területeket észak-északkeleti irányban, csapatokat azonban sem menetben, sem alakzatban nem láttak a felderítők.³⁴ Sok pihenésre nem maradt ideje a francia repülőeknek, hiszen a hadseregnek sürgősen információkra volt szüksége az aktuális helyzetről, ezért a parancsnokság elrendelte, hogy amilyen gyorsan csak lehet, a század küldjön két repülőgépet Budapest irányába, és az egyik derítse fel a főváros és Szeged közötti vasúti forgalmat, általában a Budapesten uralkodó állapotokat, valamint visszafelé a Budapest–Szabadka vasútvonal forgalmát (Dunaföldváron keresztül/azzal párhuzamosan), míg a másik gépnek a Szeged–Békéscsaba és a Békéscsaba–Arad vasútvonalon történő mozgásokat kellett megfigyelnie.³⁵ Március 25-én levegőbe is emelkedett az egység két gépe, és felderí-

²⁷ SHD JMO AH, GR 26 N 89/1. № 513/3. Ordre particulier d'operations № 1255.

²⁸ Uo. № 556/3. Ordre particulier d'operations № 1257.

²⁹ Uo. № 558/3. Instruction relative № 129 à l'organisation d'une zone neutre en Hongrie.

³⁰ Uo. N 89/2. № 9973/4.T. Message telephone.

³¹ Uo. Priorite operations № 613/3.

³² Uo. № 9973/4.T. Message telephone. Copie de telegramme de Szeged le 23/3/19; N 89/2. Armée de Hongrie, État-Major 3e Bureau, № 648/3.

³³ Méchin 2019. 58. o. – A század jelentései alapján a következő hajózók szolgáltak itt a parancsnokon kívül (aki pilóta volt): Charmette főhadnagy és Gruvel hadnagy megfigyelők, valamint Marie Octave Guy Augier de Moussac és Lecorps szakaszvezető pilóták. (A hiányzó keresztnevék a forrásokban és a szakirodalomban nem kerültek elő.)

³⁴ SHD JMO AH, GR 26 N 89/2. Priorite operations № 483/0.

³⁵ Uo. № 641/3. Priorite operations tres urgent.

tőutjuk során megállapították, hogy az utakon, a Dunán és a vasútvonalakon szinte semmi forgalom nincs, ahogy a településeken sem észleltek tömeget vagy csoportosulásokat, vagyis a francia csapatok irányába nem történtek csapatösszevonások és katonai mozdulatok.³⁶

A szegedi tartózkodás azonban egyelőre nem bizonyult tartósnak, a március 25-étől közvetlenül a hadsereg alárendeltségében tevékenykedő Escadrille BR 508-at ugyanis a két nappal későbbi parancsral Temesvárra helyezték át, amihez a hadsereg-főparancsnok ideiglenes hangárok felállítását adta utasításba a helyi repülőtérre.³⁷ A költöztétől függetlenül április elejétől is rendszeresen végeztek felderítő bevetéseket a francia repülők, hogy meggyőződjenek az aktuális helyzetéről, a magyar egységek és az utánpótlás mozgásáról. Elsősorban az Orosháza–Békéscsaba vonalon, illetve környéki területeken, de Baja–Pécs irányában is végeztek megfigyeléseket.

Március 30-án jelent meg először „vörös” repülőgép a város felett, és kiáltványokat szórt le,³⁸ a franciák pedig meglehetősen gyorsan reagáltak az „ellenség” feltűnésére. A repülőgépek elleni védelem biztosítása érdekében április 14-én a francia 17. gyaloghadosztály parancsnoka Szegedre irányított egy öntöltő ágyús szakaszt, a francia 76. gyaloghadosztály alárendeltségébe. A szakasznak magával kellett vinnie valamennyi hagyományos lőszerét, míg a szükséges légvédelmi lőszer Aradról szállították vasúton Szegedre. A repülőgépekre tüzet nyitni azonban csak a francia főparancsnoknak a légvédelmi eszközök alkalmazását illető engedélye után vált lehetségessé.³⁹

Az április 16-án megindult román támadással, illetve annak előkészületeivel kapcsolatban a francia repülő felderítések talán legfontosabb megfigyelése a békéscsabai magyar repülőtér kiépítésére és működésére vonatkozik. Ezek jelentik ugyanis az eddigi egyetlen hiteles forrást az itteni repülőtevékenység megindulásáról.⁴⁰ A francia repülők először április 4-én fedezték fel a leszállópályát az azt jelző „T” betűvel, valamint egy kb. 80 méter hosszú és 12 méter széles hangárt, amelynek bejárata dél felé nézett. A hangár körül 100 embert és három autót figyeltek meg, repülőgépet viszont nem láttak.⁴¹ Április 15-én a várostól keletre lévő két út kereszteződésénél a már említett nagy „barakk” mindkét végén egy-egy könnyű (barna színű) vászonból készült menedéket (valószínűleg sátrat) észleltek, ezek szintén déli irányba nyíltak. Maga a leszállópálya kelet–nyugati irányú volt, de repülőgépet ezúttal sem figyeltek meg, ahogy emberek mozgását sem.⁴²

³⁶ SHD JMO AH, GR 26 N 89/2. Compte-rendu des operations aeriennes pour la journée du 25 Mars 1919.

³⁷ Uo. Armée de Hongrie, État-Major 3e Bureau, № 653/3, 668/3. – A Temesvárra költözés oka nem ismert.

³⁸ Uo. Copie de telegramme de Szeged le 30 Mars 1919.

³⁹ Uo. N 89/3. Priorite operations № 771/3.

⁴⁰ A békéscsabai 6. repülőszázad történetéhez lásd Czirók 2011. 256–258. o.

⁴¹ SHD JMO AH, GR 26 N N 89/3. Compte-rendu des operations aeriennes pour la journée du 4 Avril 1919.

⁴² Uo. Compte-rendu des operations aeriennes pour la journée du 15 Avril 1919.

Az Escadrille BR 508 végül április 26-án költözött ismét és ezúttal tartósan Szegedre, ám az áttelepülés során két repülőgépük üzemképtelenné vált, így ismét csak három gépük maradt repülőképés állapotban (ezek közül az egyik szerb volt).⁴³ Két héttel később, május 11-én a francia–szerb Escadrille SPA 523 is Szegedre érkezett (SPAD és Breguet gépekkel),⁴⁴ az alakulat élén 1919. júliusig Marcel Thirouin kapitánnyal, akit Pierre Boucher főhadnagy követett a poszton.⁴⁵ Felderítési területük általában a Tisza vonala mögött kiépített magyar állásokra, a nagyobb városokra, mint Szolnok, Kecskemét stb., a közutak és vasútvonalak forgalmára terjedt ki, valamint a Duna hajóforgalmára Baja és Dunaföldvár között. Ez utóbbi felderítési terület megfigyelése érdekében rendszeresen repültek a francia gépek ellenőrizni az ellenséges hajók hollétét és esetleges mozgását. Ám azzal kellett szembesülniük, hogy a magyar felderítőgépek is naponta ellenőrzik a Duna vonalát, és tudomásuk van az antant hajóiról.⁴⁶ Emiatt, vagyis az ellenséges légi járművekkel való találkozás okán, a május 25-ére előírt bevetéshez például egy SPAD vadászgép biztosította kíséretet rendelték a francia felderítő mellé azzal a kikötéssel, hogy a saját gépek nem kezdeményezhetik a magyar repülőgépek megtámadását.⁴⁷

A repülőfelderítések mellett a franciák természetesen más úton-módon is jutottak információkhoz, a napi összesítő jelentések pedig rendszeresen foglalkoztak az ekkor legközelebb állomásozó magyar repülőszázaddal, amely a kecskeméti reptérről tévelykenkedett. A kiküldött felderítők, illetve kémek május 16-án két Fokker típusú repülőgépet azonosítottak Kecskeméten, amelyeket a jelentést tevő személy nem tartott jó állapotban lévőeknek,⁴⁸ május 19-én pedig már hat, a francia Farmanhoz hasonló típusú repülőgépet láttak a beszámoló szerint vörös csillaggal a szárnyukon.⁴⁹ (A típusazonosítás nyilvánvalóan téves volt, mivel ilyen típusú gépek nem szolgáltak a Vörös Repülőcsapatoknál.)

⁴³ SHD JMO AH, GR 26 N 89/4. Armée de Hongrie, État-Major 3e Bureau, № 873/3. – Jean Bernachot szerint a Temesváron állomásozó Escadrille 508 április 22-én kapott parancsot a Szegedre történő átköltözésre. A rendelkezésre álló repülőgépeknek (2 felderítőgép, 1 szerb Bréguet és 2 SPAD) az Escadrille SPA 523-hoz kellett csatlakozni, és az egész egységet a francia Magyarországi Hadsereg repülő parancsnokának alárendeltségébe helyezni, aki a francia századot a Tisza keleti, a szerb századot pedig a nyugati parti frontszakaszra rendelte. Bernachot 1970. 142. o. (A szerző által hivatkozott forrás a megadott számon, illetve dátummal az adott gyűjteményben nem lelhető fel.)

⁴⁴ SHD JMO AH, GR 26 N 89/5. Copie de telegramme de Szegedin le 11 Mai 1919. Priorite operations № 230/2. és uo. Armée de Hongrie, État-Major 3e Bureau, № 1000/3.

⁴⁵ Az Escadrille SPA 523 állományából mindössze a következőkről tudni biztosan, hogy 1919-ben az alakulatnál szolgáltak: Pierre Paul Marguerite, Regnier és Dragutin Savić hadnagy megfigyelők, valamint Robert Prosper Gaborit főhadnagy, Bernard és Miodrag Miletic hadnagy pilóták.

⁴⁶ SHD JMO AH, GR 26 N 89/6. Comandement de la navigation du Danube, № 524.

⁴⁷ Uo. Armée de Hongrie, État-Major 3e Bureau, № 1078/3.

⁴⁸ Uo. Copie de telegramme de Szegedin le 16/5/19.

⁴⁹ Uo. Copie de telegramme de Szegedin le 19/5/19. Priorite operations № 268/S. – Június 19-én szintén hat repülőgépet észleltek a kecskeméti reptéren. Uo. N 89/8. Armée de Hongrie, 76. Division, État-Major 2me Bureau, № 469/2.

Egy másik, forrásértékű jelentés május 1-jén arról számolt be, hogy az abonyi repülőtérén öt-hat repülőgépet észleltek, 200 ember őrizetében.⁵⁰

A magyar repülőgépek ezt követően is viszonylagos rendszerességgel jelentek meg Szeged felett. Május 9-én egy repülőgép kommunista röplapokat szórt, 16-án 10 óra 30-kor pedig ugyancsak zavartalanul haladt át egy gép a város légterében, amelyre reagálva a francia parancsnokság emlékeztetett a korábbi intézkedésére, illetve a május 3-ai rendelkezésére – eszerint tüzet kellett nyitni minden ellenséges repülőgépre, amely behatolt a francia vonalakon, vagy megpróbált átrepülni az állásaik felett.⁵¹ E helyen fontos megjegyezni, hogy a francia repülők tevékenysége – aktivitása vagy épp passzivitása – szorosan kapcsolódott és összefüggött az antant Tanácsköztársaság elleni támadási terveivel, ezek felsőbb támogatásával vagy elutasításával. Olyan kényes helyzetben, amelyben a francia erők működtek, a Párizsból érkező utasításoknak az alárendelt szinteken történő megfelelő értelmezése és a félreértések elkerülése érdekében Franchet d'Esperey parancsnoknak – a május 16-án kelt iratában – nagyon világosan meg kellett határoznia a magyar erőkkel szemben tanúsítandó magatartást. Így például azt, hogy annak ellenére, hogy a francia felderítőgépekre tüzet nyitnak a magyar csapatok, tilos volt megsemmisíteni a magyar gépeket a földön, vagy akár légi harcban lelőni őket, amikor például röplapokat szórtak a francia vonalakra.⁵²

Június során ez a hozzáállás megváltozott, 2-án De Lobit jegyzéket küldött a követendő magatartásról, amely szerint minden ellenséges repülőgépet azonnal tűz alá kell venni, amely átrepül a vonalaik felett. Repülőgépekre csak olyan tisztt parancsára lehetett tüzelni, aki teljesen biztos volt a repülőgép ellenséges voltát illetően. Abban az esetben viszont, ha a repülőgép ellenséges cselekményt követ el (bombadobás, géppuskatűz, lázadásra buzdító kiáltványok szórása), bármely tisztt jogosult volt a tűzparancs kiadására. A francia repülőszázadok repülői nem kezdeményezhettek támadást az ellenséges gépekkel szemben, de nem tűrhettek semmilyen ellenséges akciót, akár a földről, akár a levegőből érkezett, ezt azonnal megtorlásnak kellett követnie részükéről. Ugyanakkor előírták számukra, hogy támadjanak meg minden ellenséges repülőgépet, amely a francia vonalakon belül tartózkodik, vagy a demarkációs vonal átlépésére törekszik, különös tekintettel annak megakadályozása érdekében, hogy az ellenséges gépek átrepüljenek Szeged felett.⁵³ Június közepén pedig már egyértelműen utasították a SPAD vadászgépekkel bíró századokat, hogy – ellentétben az e tárgyban korábban

⁵⁰ SHD JMO AH, GR 26 N 89/5. Copie de message № 134/2. – A szóban forgó tábori repülőtér helyét a fennmaradt jelentések a legtöbb esetben Abony, illetve Sashalom néven két különböző helyszínként említik. A reptér elhelyezkedése – bár pontos helyét ez ideig nem sikerült beazonosítani – minden bizonnyal az Abony közigazgatási területéhez tartozó Sashalom dűlő volt, amely Szolnok és Abony között, hozzávetőleg félúton fekszik. További részletekért lásd *Czirók* 2015. 28–30. o.

⁵¹ SHD JMO AH, GR 26 N 89/6. Armée de Hongrie, État-Major 3e Bureau, № 1098/3.

⁵² Uo. Commandement en Chef des Armées Alliées en Orient, État-Major Général, 3e Bureau, № 7737/3.

⁵³ Uo. N 89/7. Armée de Hongrie, État-Major 3e Bureau, № 1130/3.

kiadott parancsokkal – „energikusan üldözniük kell a vonalaink felett átrepülő bolsevik gépeket”.⁵⁴

Ennek ellenére a magyar repülőgépek természetesen továbbra is rendszeresen jelentek Szeged és környéke felett. Június 8-án 8 óra 30-kor például Algyőnél repülte át a francia vonalakat egy vöröscsillagos gép, amelyet a francia légvédelem tűz alá vett, aminek hatására a repülőgép gyorsan észak felé távozott. Július 6-án pedig 19 órakor kettő, Szeged felett átrepülni próbáló magyar gépet kényszerített visszafordulásra a heves légvédelmi tűz.⁵⁵

A két Szegeden állomásozó repülőszázad erejéről feltételezés alapján annyi tudható, hogy július második hetében 11 bevethető repülőgépük volt – legalábbis a francia Magyarországi Hadsereg ennyi gépének részvételét tervezték a július 14-ei ünnepségen.⁵⁶ A június 28-ai előírások szerint egy esetleges támadás esetén az Escadrille BR 508 egy-egy félszázadnyi erővel állt a francia 76. gyaloghadosztály és a francia 17. gyalomati gyaloghadosztály rendelkezésére, míg az Escadrille SPA 523 továbbra is a hadsereg-főparancsnokság számára biztosította a tűzérség és a vezetés számára szükséges információkat felderítéseiről.⁵⁷

A francia repülőök általában eseménytelen felderítőútjai a júliusi tiszai átkelés előkészítése és a harcok kapcsán megváltoztak, mindenesetre először kerültek harci érintkezésbe a magyar csapatokkal. Július 18-án Kisteleknél egy magyar oszlop megállított egy tűzérségi üteget, és tüzet nyitottak a francia repülőgépre, amely viszonozta a tüzet, és 300 méter magasságból bombázta az oszlopot.⁵⁸ Július 24-én az Escadrille SPA 523 egyik repülőgépét Szentes térségében géppuskatűzzel leszállásra kényszerítették, amelynek során a repülőgép megrongálódott. A francia személyzet, Pierre Bernard hadnagy pilóta és Regnier hadnagy megfigyelő sértetlen maradt, Orosházára szállították őket, ahonnan visszatértek az egységükhöz.⁵⁹ Július 31-én pedig ismét Kisteleknél egy csapat katona nyitott tüzet a felettük átrepülő kokárdás gépre, amelynek személyzete 50 méteres magasságból adott le 75 lövést a támadóira.⁶⁰

⁵⁴ SHD JMO AH, GR 26 N 89/7. Commandement en Chef des Armées Alliées en Orient, État-Major Général, 3e Bureau, № 8004/3. – További dokumentumot idéz e tárgyban: *Bernachot* 1970. 186. o.

⁵⁵ SHD JMO AH, GR 26 N 89/7. Armée de Hongrie, État-Major 3e Bureau, № 1008/N.K.3 és uo. GR 26 N 89/9. Armée de Hongrie, État-Major 3e Bureau, № 1389/3. – A szegedi légi felderítés a kecskeméti 5. repülőszázad feladata volt. Az alakulat történetéhez és bevetéseihez lásd *Czirók* 2010.

⁵⁶ SHD JMO AH, GR 26 N 89/9. Armée de Hongrie, État-Major 3e Bureau, № 1400/3. – A front mögött állomásozó francia repülőalakulatokról fennmaradt néhány repülő felderítő jelentés, amelyek helyenként érdekes információkat tartalmaznak. Május 19-én a következőkről számoltak be: „Aradon az 508-as [!] francia repülőosztály, 3 repülőgép hangárokból, 5 gép műhelyekben, javítás alatt.” Június 1-jén Szegeden hét francia repülőgépet figyeltek meg, öt másikat (Albatros típusú?) pedig javítás alatt, míg június 15-én több vasúti szállítmány indult útnak Hódmezővásárhely felé francia autókkal és repülőgépekkel. HL MTK 519/5 hdm. 75. d., 601/4. hdm. 76. d., 615/8 hdm. 77. d.

⁵⁷ SHD JMO AH, GR 26 N 89/8. Armée de Hongrie, État-Major 3e Bureau, № 1326/3.

⁵⁸ Uo. N 89/10. Message Hugues. Priorité operations № 1498/3.

⁵⁹ Uo. Armée de Hongrie, 76e Division, État-Major 2e Bureau, № 154/2.

⁶⁰ Uo. Armée de Hongrie, État-Major 3e Bureau, № 1568/3.

Magyarországon az egyetlen veszteséget már a harcok befejezése után szenvedték el a francia repülőerők: az Escadrille SPA 523 egyik Breguet repülőgépe, Robert Gaborit hadnagy pilótával és Pierre Paul Marguerite alhadnagy megfigyelővel a fedélzetén, augusztus 9-én egy tesztrepülés során lezuhant Szegednél, a benne ülők életüket veszítették.⁶¹

A magyarországi helyzet változásával és a béke beálltával a franciák megkezdtek a személyi állomány kivonását a területről. 1919. szeptember 2-án elrendelték, hogy a századparancsnok és két személy kivételével minden francia hagyja el az Escadrille SPA 523-at, míg az 1919. október 7-ei rendelet nyomán gyakorlatilag az összes francia távozott a repülőszázad(ok)tól, a felszerelést pedig a francia katonaság 1920. februári, végleges távozását követően átadták a szerb–horvát–szlovén államnak.⁶²

Ellenforradalmi repülőszázad Szegeden

Az ellenforradalmi kormány 1919. júniusban megkezdte a „magyar nemzeti hadsereg” felállítását. Ennek részeként egy június 6-án kelt rendelet intézkedett a Nemzeti Hadsereg, közte egy repülőszázad felállításáról, amelynek tervezett állománya a következő volt: 8 db kétüléses repülőgép, 12 tiszt, 37 altiszt, 25 őrzető és katona, ezek közül 5 tiszti és 8 altiszti pilóta, valamint 5 megfigyelő tiszt. Emellett rendelkeztek a repülőgép-javító műhely állományáról is, előírták továbbá, hogy „a szegedi repülőcsoport parancsnokság a francia csapatok által lefoglalt repülőgépekről és más repülőanyagról tegyen ide jelentést, hogy visszaadásuk iránt a szükséges lépések megtehetők legyenek. A repülőgép-javító műhely üzemképes állapotba helyezendő.”⁶³

A hadseregszervezés nem a tervek szerint alakult – a repülőszázad tisztjei például a villamosüzem fenntartásában segítettek és tették magukat hasznossá⁶⁴ –, emiatt Károlyi Gyula⁶⁵ június 21-én átiratot intézett De Lobit tábornokhoz, többek között a következőket írva:

„A szervezést azonban nem foganatosíthatjuk, mert dacára annak, hogy a francia parancsnokság jóindulatáról biztosít, a tényleges eszközöket rendelkezésünkre nem adja. Nevezetesen nem engedélyezi sem a sorozás elrendelését, sem behívásokat, de még a toborzást sem olyan módon, hogy az sikerre vezethetne.

⁶¹ Méchin 2019. 63. o.

⁶² Đokić – Nadoveza 2017. 14. o. és Đokić – Nadoveza 2018. 94–95. o.

⁶³ HL Horthy-kori katonai kerületi parancsnokságok iratai. M. kir. szegedi körletparancsnokság, 2181/eln. ko.1. – 1919., 9. és 12. melléklet, 1. d. A Repülőgép-javító műhely előírt állománya: 5 tiszt, 6 altiszt, 107 rendfokozat nélküli katona, 4 ló, 4 jármű. A repülőszázadhoz előírt állomány még: 4 ló, 3 kocs, 2 autó.

⁶⁴ Kelemen 1923. 274., 321. o.

⁶⁵ 1919. június 6-án alakult meg a második szegedi kormány, szintén Károlyi Gyula vezetésével, amelyet egyesek csak kormányátalakításnak tekintenek. Mindenesetre ehhez az eseményhez kötődik Horthy Miklós politikai szerepvállalása Szegeden, hadügyminiszteri pozícióban. Tóth 2021b. 55. o.

Dátum	Pilóta	Meg- figyelő	Repü- lőgép	Útvonal
III. 25.	Picot	Charmette	Breguet	Szeged–Kistelek– Kiskunfélegyháza–Vecsés– Budapest–Dömsöd– Kunszentmiklós–Kecskemét– Szeged <i>S: 14.45 / L: 17.45</i>
	de Moussac	Gruvel	Breguet	Szeged–Kiskunhalas–Soltvadkert– Kiskőrös–Csengőd–Fülöpszállás– Szabadszállás–Kunszentmiklós– Szalkszentmárton–Dunavecse– Apostag–Dunaegyháza–Solt– Harta–Kiskőrös–Kiskunhalas– Szeged <i>S: 14.45 / L: 17.45</i>
III. 27.	de Moussac	Charmette	Breguet	Szeged–Orosháza–Mezőberény– Békés–Sarkad–Gyula– Békéscsaba–Kétegyháza– Mezőkovácsháza–Tótkomlós– Szeged <i>S: 9.10 / L: 11.35</i>
	?	?	?	Szeged–Baja–Pécs–Szeged
III. 28.	de Moussac	Charmette	Breguet	Szeged–Makó–Simánd–Arad– Temesvár <i>S: 9.20 / L: 11.20</i>
IV. 2.	Lecorps	Gruvel	Breguet	Temesvár–Arad–Simánd–Gyula– Békéscsaba–Orosháza–Tótkomlós– Battonya–Pécska–Temesvár <i>S: 14.30 / L: 16.55</i>
IV. 4.	Lecorps	Charmette	Breguet	Temesvár–Kétegyháza– Gyula–Békéscsaba–Orosháza– Hódmezővásárhely–Szeged– Makó–Temesvár <i>S: 14.10 / L: 17.00</i>
IV. 6.	de Moussac	Gruvel	Breguet	Temesvár–Győr–Almáségres– Tornova–Ökrös–Belényesújlak– Belényes–a Fekete-Körös völgye–a vaskohi vasúti végállomásig–a Maros völgye Berzovától Lippáig– Temesvár <i>S: 13.30 / L: 16.05</i>

Dátum	Pilóta	Meg- figyelő	Repü- lőgép	Útvonal
IV. 7.	Lecorps	Charmette	Breguet	Temesvár–Pécska–Battonya– Mezőhegyes–Tótkomlós– Orosháza–Szentés– Hódmezővásárhely–Makó– Apátfalva–Temesvár <i>S: 14.00 / L: 16.40</i>
IV. 15.	de Moussac	Gruvel	?	Temesvár–Kétegyháza– Békéscsaba–Medgyesbodzás– Mezőhegyes–Pécska–Temesvár <i>S: 9.00 / L: 11.20</i>
IV. 17.	Picot	Charmette	?	Temesvár–Hódmezővásárhely– Földeák–Makó–Temesvár <i>S: 9.25 / L: 10.55</i>
V. 19.	?	?	?	Szeged–Kiskunfélegyháza– Kecskemét–Szeged
V. 20.	?	?	?	Szeged–Kistelek–Kecskemét– Szeged
V. 21.	?	?	Dorand	Szeged–Kistelek– Kiskunfélegyháza–Kecskemét– Kiskörös–Kiskunhalas–Szabadka– Szeged <i>S: 15.15 / L: 18.00</i>
V. 24.	?	?	Dorand	Szeged–Kistelek–Csány–Tisza vonala–Szeged <i>S: 6.00 / L: 10.45</i>
V. 31.	?	?	?	Szeged–a Duna vonala Baja és Dunaföldvár között–Szeged
VI. 17.	?	?	Breguet	Szeged–Kiskunmajsa– Kiskunfélegyháza–Alpár– Csongrád–Szeged – Esc. SPA 523 (!) <i>S: 8.40 / L: 10.40</i>
VI. 30.	?	?	?	Szeged–Kistelek– Kiskunfélegyháza–Kecskemét– Nagykörös–Szolnok–Szeged; Szeged–Baja–Szeged (3 bevetés, nem elkülöníthető tisztán; egyik útvonala nem ismert)
	?	?	?	
	?	?	?	

Dátum	Pilóta	Meg- figyelő	Repü- lőgép	Útvonal
VII. 5.	?	?	?	Szeged–Kiskunfélegyháza– Kecskemét–Nagykőrös–Cegléd– Szolnok–Szeged (2 bevetés reggel)
VII. 12.	?	?	?	Szeged–Kistelek– Kiskunfélegyháza–Kecskemét– Kiskunhalas–Szeged
VII. 13.	?	?	?	Szeged–Kistelek– Kiskunfélegyháza–Kecskemét– Kiskunhalas–Szeged
VII. 18.	?	?	?	Szeged–Kistelek–?–Szeged
VII. 19.	?	?	?	Szeged–Kistelek–Csongrád– Mindszent–Szeged
VII. 20.	?	?	?	Szeged–Csongrád–Szolnok– Tiszaúj(?)–Kunszentmárton (Abonyból, Törökszentmiklósból)– Szeged S: 10.30 / L: 12.50
VII. 21.	?	?	?	Szeged–az útvonal érintette: Hódmezővásárhely, Orosháza, Tótkomlós, Maros, Apátfalva, Nagylac–Szeged S: 5.00 / L: 8.00
VII. 21.	?	?	?	S: 9.00 / L: 12.00
VII. 24.	Bernard	Regnier	?	Szeged–az útvonal érintette: Hódmezővásárhely, Mindszent, Szentés, Kunszentmárton, Öcsöd– Szeged – Esc. SPA 523 (!)
VII. 29.	?	?	?	Szeged–Kiskunhalas–Kecskemét– Kiskunfélegyháza–Szeged
VII. 31.	?	?	?	Szeged– Kistelek (kényszerleszállás)

3. táblázat: A francia Escadrille BR 508 (és vastag betűvel
kiemelve az Esc. SPA 523 kevés) ismert felderítő bevetései, 1919. március–július
(S = start / L = leszállás)

Fegyver, muníció és egyéb felszerelési, tüzérségi anyagok, repülőgépek stb., melyek nélkül akciónak meg nem indítható, nem állanak rendelkezésünkre, pedig ezek részünkre kilátásba helyezettek.

Hiszen csakis azért, ezekért a biztatásokért választottuk Szegedet kiindulási pontnak, s jelenleg itt vagyunk tétlenségre kárhoztatva és át sem tehetjük működésünk bázisát más vidékre.

Ezen eljárás következménye az, hogy május elején igen könnyen és véglegesen leverhető bolsevizmus azóta megerősödött, serege megszerveződött és mind nagyobb területek jutván birtokába, leküzdése mindennap nehezebbé válik.⁶⁶

A repülőalakulat megszervezésére tett erőfeszítések kedvező elbírálást kaphattak, mivel a szegedi 1. repülőszázad június végétől több bevetést is teljesített, de ezek kivétel nélkül felderítésre és propaganda-tevékenységre szorítkoztak. A rendelkezésre álló nyilvántartás alapján június 29-e és augusztus 5-e között kilenc alkalommal repültek át szegedi gépek a frontvonalon.⁶⁷

Ami a század személyi állományát illeti, vonatkozó források hiányában csak hozzávetőlegesen ismert a Szegeden szolgáló repülők névsora. Június végén a következők biztosan a repülőszázad állományában szolgáltak: Czapáry Jenő, Horváth István és Martinek Vince századosok, Bardon Ferenc, Cserich Ferenc, Jakab Jenő, Kern Dezső, Majthényi Ádám, Misik Béla, Monty Gábor, Nedeczky Károly, Sanvéber József, Schwáger János, Szabó Miklós, Szendrey László, Thiering István, Weiterschütz Sándor és Willwerth Ferenc főhadnagyok, Joó Miklós és Hippich Frigyes hadnagyok. A parancsnok tekintetében a citált források eltérő személyeket adnak meg (használva a korábbi szervezeti megnevezéseket): repülőcsoport-parancsnok: Czapáry Jenő százados, repülőszázad-parancsnok: Martinek Vince százados, repülőosztály-parancsnok (az Ábrahám-kormány alatt): Pálffy-Daun József százados.⁶⁸

Mivel a Tanácsköztársaság és kormányának politikai irányultságát – továbbá annak szélsőértékét képviselő vörös osztagok és különítmények ténykedését – finoman szólva sem övezte egyöntetű támogatás, a rendszer ellenzői és kárvallottjai tömegesen érkeztek Szegedre. Nem volt ez másképp repülő körökben sem, és akár rendszeresnek is mondható a repülők, elsősorban a volt repülőtisztek dezertálása a Vörös Repülőcsapatok állományából.⁶⁹ Wilczek (Magyar) Sándor visszaemlékezésében 40-50 repülőtisztet említ, akik Szegedre érkezésekor már türelmetlenül várták, hogy

⁶⁶ Kelemen 1923. 290. o.

⁶⁷ HL MTK Repülőgépek nyilvántartása. 201.985. Lü. 63. d. – A helyi sajtó időnként beszámolt a szegedi repülőszázad bevetéseiről: Szegedi repülőgép Kecskemét fölött. *Szegedi Friss Újság*, 1919. július 1. (140. sz.) 2. o.; Mit láttak a repülők? *Szegedi Friss Újság*, 1919. július 8. (146. sz.) 2. o.; Repülőink Kecskemét felett. *Szegedi Új Nemzedék*, 1919. július 29. (23. sz.) 7. o.

⁶⁸ Kelemen 1923. 321., 488–489., 508. o.

⁶⁹ Francia jelentések is beszámolnak magyar repülőgépek szegedi leszállásáról. Június 14-én 8 órakor egy magyar repülőgép szállt le a szegedi repülőtérre, a pilóta elmondása szerint a vörösök elől szökött meg. Július 20-án 9 órakor egy LVG típusú gép érkezett Szegedre, szintén az itteni repülőkhöz kívánt

Dátum	Pilóta	Megfigyelő	Útvonal	Feladat
VI. 29.	Hippich	Schwáger	Szeged–Kiskunfélegyháza–Kecskemét–Szeged	felderítés propaganda
VII. 5.	Horváth	Pálffy	Szeged–Kiskundorozsma–Kiskunhalas–Szatymaz–Szeged	felderítés propaganda
VII. 12.	Gehring	Homonnay	Szeged–Kiskunfélegyháza–Kistelek–Szeged	felderítés propaganda
VII. 20.	Gehring	Wilczek	Szeged–Kalocsa–Paks–Dunapataj–Szeged	felderítés propaganda
VII. 28.	Szendrey	Nedeczky	Szeged–Szentcsanak–Csongrád–Mezőtúr–Hódmezővásárhely–Szeged	felderítés
	Albl	Szabó	Szeged–Kiskunfélegyháza–Kecskemét–Szeged	propaganda
VIII. 3.	Haág	Sanvéber	Szeged–Kiskunfélegyháza–Kecskemét–Szeged	felderítés
VIII. 4.	Haág	Sanvéber	Szeged–Kistelek–Kecskemét–Kiskőrös–Szeged	felderítés propaganda
VIII. 5.	Haág	Sanvéber	Szeged–Kiskunmajsa–Kecskemét–Szeged	felderítés propaganda

4. táblázat: A szegedi 1. repülőszázad ismert repülései, 1919. június–augusztus

a franciák engedélyezzék a magyarok repülését. Bár a történetek felidézésében, pontosabban az időpontokban itt-ott téved a szerző, a körülmények leírásának szinte egyedüli forrása e beszámoló. A hivatalos adatok szerint Wilczek július 20-án repülte egyetlen bevetését a szegedi repülőszázadnál, amelyről a következőképp számolt be három évtizeddel később:

„Gépeinken fegyverzet nem volt. A franciák adtak ugyan kölcsön két géppuskát, de ezeknek kezelését nem ismertük, különben sem kaptunk hozzá töltényt. Gondoltuk, ha esetleg vörös vagy román géppel találkozunk, mégsem árt, ha legalább a géppuskacső kiáll a megfigyelőülésből. Gépeink üzembiztonságához sok szó fért. Tekintve azonban, hogy mindannyian a vörösök által halálra ítélt szökevények voltunk, motorhiba miatt való kényszerleszállásra jobb volt nem is gondolni. Ha elfognak, a legelső fára felkötöttek volna. A gépekre mázolt szovjetszavakat átfestettük a nemzeti színekkel, és a Gondviselésben meg a jószerecsében bízva, útnak indultunk.”⁷⁰

csatlakozni. SHD JMO AH, GR 26 N 89/7. Copie de telegramme de Szeged le 14/6 – 8/30. № 444/2; uo. Armée de Hongrie, État-Major 3e Bureau, № 1207/3; uo. GR 26 N 89/10. Armée de Hongrie, État-Major 3e Bureau, № 1504/3.

⁷⁰ Magyar 1940. 42. o.

Időközben, július 12-én Károlyi Gyula kormánya lemondott, és P. Ábrahám Dezső vezetésével alakult új kormány, Horthy Miklós altengernagy pedig a hadügyminiszteri széket a Nemzeti Hadsereg fővezérének pozíciójára cserélte. Az új miniszterelnöknek elődjéhez hasonlóan nem sikerült kormányát az antant szemében elfogadottá tenni, szerepük viszont nem volt elhanyagolható. Hiszen a Kun Béla vezette Tanács-Magyarország mellett, vagy inkább azzal szemben felléptek a megszállt területek magyarságának érdekében, és a Nemzeti Hadsereg sem születhetett volna meg a szegedi kormányok nélkül, amelynek a tanácskormány bukása után lett igazán jelentősége. (Ugyanakkor a fehérterror létrejötté és pusztításai is Szegedről, az itteni kormányok árnyékából indultak ki.)⁷¹

A Horthy által augusztus 9-én életre hívott Fővezérség másnapi Siófokra költözésével a szegedi repülők elsődleges feladata a kormány és a fővezérség közötti kapcsolat fenntartása, a posta- és futárszolgálat biztosítása volt. A szegedi katonai kerületi parancsnokság viszont hamarosan jelentette, hogy a francia városparancsnokságtól olyan értesülést kaptak, miszerint a városkormányzóságot szeptember 10-ével Konstantinápolyba helyezték át, Szegeden csak Charpy tábornok és némi francia csapat marad. Valószínűnek tartották, hogy ezután sor kerül a város román megszállására, így engedélyt kértek a nyersanyag (fa, bőr, vasáru), valamint a repülőgép-javító műhely nyersanyagainak és szerszámainak eladására. A Fővezérség a tényleges román katonai bevonulás esetére elrendelte a fegyverzet és egyéb katonai cikkek elrejtését, és beleegyezését adta mindazon anyagok eladásába, ami nem volt elrejtendő, továbbá rendelkeztek a tartalékos tisztek és a legénység szabadságolásáról is⁷² – a románok viszont távol maradtak Szegedtől.

Fontos külön megemlíteni a szeged-rókusi repülőgép-javító műhely (egykori Flugzeugwerkstätte) kérdését, mivel a Monarchia egyetlen ilyen jellegű egysége volt, ahol elsősorban (de nem kizárólagosan) a repülő-pótszázadok sérült, illetve javításra szoruló légi járműveit látták el, így nemcsak repülőgépek, de az itt lévő nyersanyagok és szerszámgepek tekintetében is kiemelkedő szerep juthatott volna a műhelynek. Mindez természetesen nem kerülte el a katonai és polgári vezetők figyelmét sem: Czigler Andor őrnagy, a katonai építési osztály főnöke és a város vezetői, valamint Dettre János főispáni jogkörrel bíró kormánybiztos között késhegyig menő vita folyt az ügyben.⁷³ 1919. március 30-án például a város mérnöki hivatala egy előterjesztést küldött Szeged Város Tanácsának, amely szerint a rókusi repülőgép-javító műhely „katonai feladatát betöltvén” polgári teendők végzésére volna a legalkalmasabb, és mivel a műhely felszerelése és anyagkészlete elsősorban mezőgazdasági – és mindenféle egyéb – gépek javítására, valamint mezőgazdasági és épületasztalos tömegcikkek előállítására kiválóan

⁷¹ Tóth 2021b. 58–59., 61–62. o.; Horthy szegedi tevékenységének részleteihez lásd Olasz 2021. 65–81. o.; a szegedi kormány(ok), Horthy és a Nemzeti Hadsereg megítéléséhez további részletekért lásd Turbucz 2020. 313–318. o.

⁷² HL VKF 1043/hdm. – 1919. 1. d.

⁷³ Pusztai 2002. 38. o.

alkalmas lenne, javasolta, hogy a telepet mint „Szeged város gép műhelye” azonnal helyezzék üzembe.⁷⁴

Bár a hadügyi kormányzat 1919 márciusában is még mint üzemelő egységet regisztrálta a szegedi műhelyt, ott a polgári őrszemélyzeten kívül már csak két polgári hivatalnok és négy katonatiszt szolgált, Fabinyi Elek mérnök százados, a műhely parancsnokának vezetése alatt. A város, pontosabban a szegedi kereskedelmi és iparkamara részéről több kísérlet is történt a szegedi repülőanyag megszerzésére, csökkentendő a helyi munkanélküliséget és nyersanyaghiányt, amelynek komoly visszhangja volt a helyi sajtóban is. Fabinyi április 25-én megengedte a kamara bizottságának, hogy megsemléljék a műhelyt, ám következetesen kitartott amellett, hogy annak anyaga nem adható ki polgári célokra, május 21-én pedig a *Délmagyarország* hasábjain adott csattanós választ a korábbi vádakra, felvetésekre és téves információkra, amelyet követően elhallgattak a kisajátítást követelő hangok.⁷⁵ Ezt megerősítette Belitska Sándor hadügyminiszter⁷⁶ július 21-ei minisztertanácsi állásfoglalása, aki ellenezte a katonai kincstári tárgyak, így a repülőtéren és a repülőgép-javító műhelyben tárolt anyagok javasolt eladását, mivel egyrészt később, ha szükség lesz azokra, akkor drágán kell újból megszerezni, másrészt miután a francia parancsnokság a repülőtelep műhelyét átadta a katonai kincstárnak, azt újból üzembe kívánták helyezni és ott repülőgépeket javítani.⁷⁷

Az új, immár a teljes országot irányító kormány megalakulásával és Horthy távozásával Szeged szerepe is csökkent némileg, a repülés szempontjából azonban a város egészen a trianoni előírások életbe lépéséig kiemelkedő szerepet játszott.⁷⁸

RÖVIDÍTÉSEK

HL	Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár
HM	Honvédelmi Minisztérium iratai
MTK	Magyar Tanácsköztársaság iratai
PDF	Polgári Demokratikus Forradalom iratai
VKF	Vezérkari Főnökség iratai
MMKM	Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Budapest

⁷⁴ MNL CsCsVL IV.1406.b. Szeged Város Tanácsának iratai. 8176/1919.

⁷⁵ Hogyan segítsünk a munkanélküliségen? *Délmagyarország*, 1919. május 8. (103. sz.) 1–2. o.; „Építőanyag a városnak.” Uo. 1919. május 11. (106. sz.) 4. o.; „A repülőtér anyagai, amelyekhez nem szabad hozzányúlni.” Uo. 1919. május 18. (112. sz.) 3. o.; *Fabiny Elek: A repülőtér anyagai*. Uo. 1919. május 21. (114. sz.) 3. o.; *Kelemen* 1923. 180. o.

⁷⁶ A szegedi kormányok hadügyminiszterei: Károlyi Gyula 1919. május 31. – június 5. (a miniszterelnöki pozíció mellett, Gömbös Gyula százados államtitkárral maga mellett), Horthy Miklós altengernagy 1919. június 6. – július 12., Belitska Sándor vezérőrnagy 1919. július 12. – augusztus 15.

⁷⁷ *Kelemen* 1923. 388. o.

⁷⁸ A magyar repülőcsapatoknál a tanácskormány bukását követő szervezeti átalakulások, ezen belül a Szegeden történt változások vázlatos leírását lásd *Czirók* 2006. 47–50. o. és *Czirók* 2009. 629–631. o.

MNL CsCsVL	Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára, Szeged
SHD	Service historique de la Défense, Paris
JMO	Journaux des marches et opérations
AH	Armée française de Hongrie

BIBLIOGRÁFIA

- Bene 2021. *Bene Krisztián: A délvidéki semleges zóna létrehozása. In: Lokális Trianon 1. Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben, 1918–1920. Szerk. Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc. Szeged, 2021. 11–26. o.*
- Bernachot 1970. *Bernachot, Jean: Les Armées françaises en Orient après l’armistice de 1918. Vol. 1. L’Armée française d’Orient, l’armée de Hongrie (11 novembre 1918 – 10 septembre 1919). Paris, 1970.*
- Czirók 2006. *Czirók Zoltán: A szegedi katonai repülés első világháború utáni történetéhez. Belvedere Meridionale, 18. (2006) 7–8. sz. 43–51. o.*
- Czirók 2009. *Czirók Zoltán: A magyar repülőcsapatok 1918–1919. évi történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények, 122. (2009) 3. sz. 603–632. o.*
- Czirók 2010. *Czirók Zoltán: A kecskeméti katonai repülés történetéhez (1919). Múltbanéző – Az MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltárának elektronikus folyóirata, 1. (2010) 1. sz. (10. cikk) https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multbanezo_1_10 (A letöltés időpontja: 2023. október 3.)*
- Czirók 2011. *Czirók Zoltán: Egy repülőszázad viszonyai Aradtól Békéscsabáig (1918–1919). In: A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 34. Szerk. N. Varga Éva – Szatmári Imre. Békéscsaba, 2011. 251–260. o.*
- Gulyás 2021. *Gulyás László: A Magyar Királyság román megszállásának szakaszai, különös tekintettel a Partium és a Tiszántúl elfoglalására. In: Lokális Trianon 1. Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben, 1918–1920. Szerk. Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc. Szeged, 2021. 27–42. o.*

- Dokić – Nadoveza* 2017. *Dokić, Nebojša – Nadoveza, Branko*: Vazduhoplovna industrija kraljevine SHS. Beograd, 2017.
- Dokić – Nadoveza* 2018. *Dokić, Nebojša – Nadoveza, Branko*: Završne operacije za oslobođenje Srbije oktobra 1918. godine. Beograd, 2018.
- Nagy* 2021. *Nagy Miklós*: Szeged francia megszállása. 1. rész: 1918. december 30. – 1919. augusztus 12. In: *Lokális Trianon 2. Szeged az összeomlás éveiben, 1918–1920. Szerk. Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc*. Szeged, 2021. 27–48. o.
- Kelemen* 1923. *Kelemen Béla*: Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez (1919). Szeged, 1923.
- Magyar* 1940. *Magyar Sándor*: Álmodni mertünk. Budapest, 1940.
- Méchin* 2019. *Méchin, David*: 1919–1922: la guerre n'est pas finie! Conflits et guerre post-armistice. *Batailles Aériennes*, 22. (2019) 90. sz.
- Olasz* 2021. *Olasz Lajos*: A Hadügyminisztériumtól a Fővezérségig – Horthy Miklós szegedi tevékenysége. In: *Lokális Trianon 2. Szeged az összeomlás éveiben, 1918–1920. Szerk. Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc*. Szeged, 2021. 65–81. o.
- Pusztai* 2002. *A szegedi repülés története. Szerk. Pusztai János*. Szeged, 2002.
- Pusztai – Ványai* 2015. *Pusztai János – Ványai László*: 100 év a Tisza fölött. A szegedi repülés története. Szeged, 2015.
- Tóth* 2021a. *Tóth Marcell*: Szeged a Nagy Háború után: Károlyi Mihály embereitől Károlyi Gyula megjelenéséig. In: *Lokális Trianon 2. Szeged az összeomlás éveiben, 1918–1920. Szerk. Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc*. Szeged, 2021. 13–26. o.
- Tóth* 2021b. *Tóth Marcell*: „Letörjük a bolsevizmust s helyreállítjuk a rendet”. A szegedi nemzeti kormányok története. In: *Lokális Trianon 2. Szeged az összeomlás éveiben, 1918–1920. Szerk. Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc*. Szeged, 2021. 49–64. o.
- Turbucz* 2020. *Turbucz Dávid*: Horthy Miklós és a szegedi ellenforradalom. In: „...minden édenek neve vad poklokat büvöl...” A Magyarországi Tanácsköztársaság. Szerk. *Ligeti Dávid – Vörös Boldizsár*. Budapest, 2020. 305–322. o.

Zoltán Czirók

MILITARY AVIATION IN SZEGED DURING THE FRENCH OCCUPATION
(1918–1919)

(Summary)

From 1915 onwards, Szeged was one of the aviation centers of the country and the Austro-Hungarian Monarchy, and this did not change even after the end of the World War. However, the flying squadron formed from the former training unit did not have much to do in the last two months of 1918, and soon the squadron's operations became impossible after the town had fallen into the neutral zone created along the demarcation line and French units had moved into the settlement at the end of 1918.

Nevertheless, even after the proclamation of the Hungarian Soviet Republic, the military leadership still counted on the Szeged air force, as the French had not taken control of the town's airport until the Communist government came to power. However, political developments changed everything in an instant: the Szeged pilots hurriedly departed for Kecskemét with the salvageable aviation material. A French air squadron immediately began using the Szeged airport, but they only moved there permanently on April 26 and carried out missions from that time onwards while fighting against the Red Army. In addition to them, the National Army also set up a flying squadron of counterrevolutionary pilots who, with French permission, also carried out reconnaissance and propaganda activities from the end of June 1919.

Examining the events of this turbulent period, the article focuses on the activities of Hungarian and French military aviators between November 1918 and August 1919, drawing largely on previously unexplored domestic and foreign sources.

Zoltán Czirók

MILITÄRFLUG IN SZEGED (SZEGEDIN) WÄHREND DER FRANZÖSISCHEN
BESATZUNG (1918–1919)

(Resümee)

Seit 1915 galt Szeged als eines der Luftfahrtzentren des Landes und der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, was sich auch nach dem Ende des Weltkriegs nicht änderte. Die aus der früheren Ausbildungsformation gebildete Fliegerabteilung hatte jedoch in den letzten beiden Monaten des Jahres 1918 nicht viel zu tun, und bald darauf wurde ihr Betrieb unmöglich, nachdem die Stadt in die entlang der Demarkationslinie eingerichtete neutrale Zone geraten war und ab Ende 1918 französische Einheiten in die Stadt einmarschierten.

Trotzdem rechnete die ungarische Militärführung auch nach der Ausrufung der Räterepublik noch mit der Fliegerstaffel in Szeged, da der Flughafen von Szeged bis zur Machtübernahme durch die Räterepublik nicht unter die Kontrolle der Franzosen fiel. Die politischen Umbrüche veränderten jedoch alles auf einen Schlag und von Grund auf: Die Piloten aus Szeged flohen mit dem noch brauchbaren Flugzeugmaterial eilig nach Kecskemét. In Szeged nahm eine französische Fliegerstaffel den Flugplatz sofort in Betrieb, aber erst ab dem 26. April ließen sie sich dauerhaft dort nieder und führten Einsätze im Kampf gegen die Rote Armee durch. Darüber hinaus stellte auch die Nationale Armee eine Fliegerstaffel aus konterrevolutionär gesinnten

Fliegeroffizieren auf, die mit Genehmigung der Franzosen ab Ende Juni 1919 ebenfalls Aufklärungs- und Propagandaaktivitäten durchführten.

Die Studie untersucht die Ereignisse dieser turbulenten Zeit und beleuchtet die Aktivitäten der ungarischen und französischen Militärflieger zwischen November 1918 und August 1919, wobei sie sich größtenteils auf bisher unerschlossene in- und ausländische Quellen stützt.

Zoltán Czirók

L'AVIATION MILITAIRE À SZEGED PENDANT L'OCCUPATION FRANÇAISE
(1918–1919)

(Résumé)

À partir de 1915, Szeged fut l'un des centres aéronautiques du pays et de la Monarchie austro-hongroise, et cela n'a pas changé après la fin de la guerre mondiale. Toutefois, l'escadre aérienne créée à partir de l'ancienne unité d'entraînement n'a pas eu beaucoup de missions à accomplir au cours des deux derniers mois de 1918. De plus, son fonctionnement est vite devenu impossible après que la ville fut placée dans la zone neutre créée le long de la ligne de démarcation et que des unités françaises ont envahi la localité à la fin de l'année 1918.

Mais le commandement militaire hongrois comptait encore sur l'escadre aérienne de Szeged même après la proclamation de la République des Conseils, car jusqu'à l'arrivée au pouvoir du gouvernement des Conseils, l'aéroport de Szeged n'est pas passé sous le contrôle des Français. Néanmoins, le changement politique a tout bouleversé d'un seul coup : les avions de Szeged ont quitté précipitamment la ville pour Kecskemét avec le carburant qu'ils avaient pu sauver. À Szeged, une escadrille française a immédiatement pris possession de l'aéroport, mais ce n'est qu'à partir du 26 avril qu'elle s'y est installée de manière permanente et a mené des opérations contre l'Armée rouge. En dehors d'eux, l'Armée nationale a également mis en place une escadrille composée d'officiers pilotes proches des contre-révolutionnaires qui, avec l'autorisation des Français, ont également mené des activités de reconnaissance et de propagande à partir de la fin juin 1919.

En examinant les événements de cette période turbulente, cette étude se penche sur les activités des avions militaires hongrois et français entre novembre 1918 et août 1919, en s'appuyant principalement sur des sources nationales et étrangères jusqu'ici inexploitées.

Золтан Цзирок

ВОЕННАЯ АВИАЦИЯ В СЕГЕДЕ ВО ВРЕМЯ ФРАНЦУЗСКОЙ ОККУПАЦИИ
(1918–1919)

(Резюме)

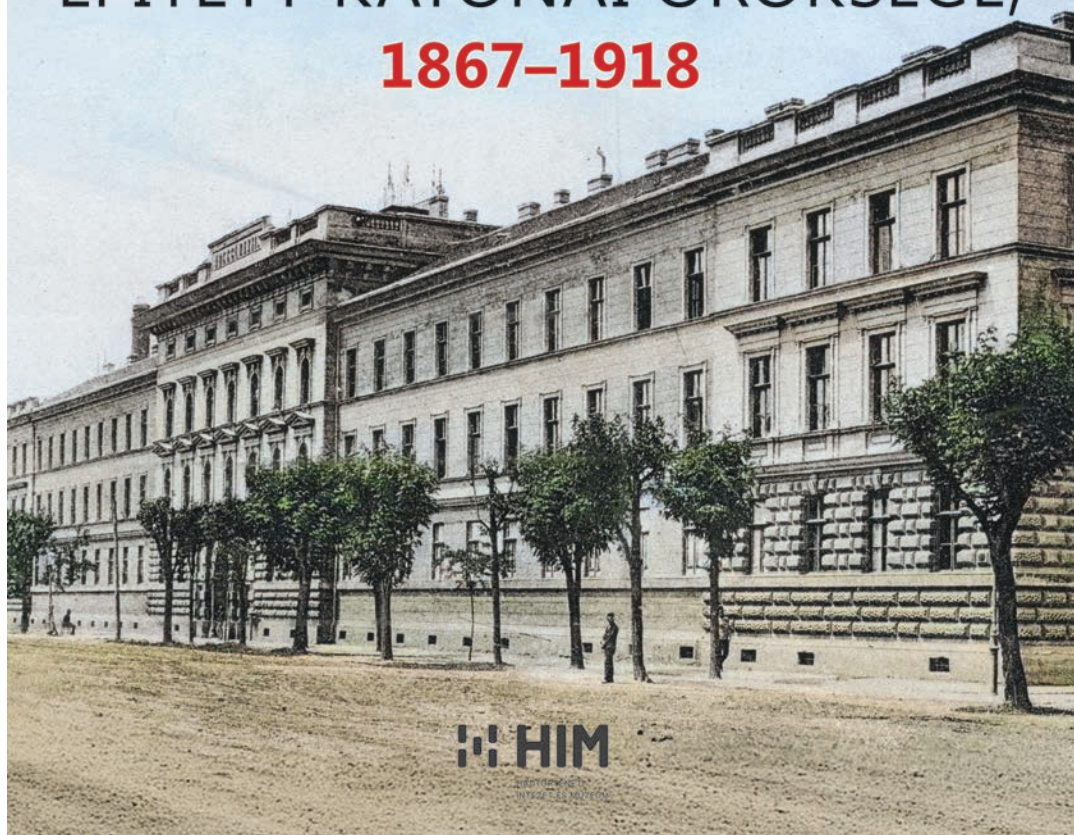
С 1915-ого года Сегед считался одним из авиационных воздушных лётных центров страны и Австро-Венгерской Монархии, и это не изменилось даже после окончания Первой мировой войны. Однако в последние два месяца 1918-ого года авиационной части, созданной на базе бывшего учебного подразделения дивизии, не было дано много заданий, и, более того, её деятельность вскоре стала невозможной после того, как город был помещен в нейтральную зону вдоль демаркационной линии, а с конца 1918-ого года в населённый пункт вошли французские части.

Несмотря на это, венгерское военное руководство делало ставку на сегедскую авиацию даже после провозглашения Советской Республики, поскольку французы не контролировали сегедский аэропорт до прихода к власти венгерского советского правительства. Однако политические перемены изменили всё одним махом и коренным образом: сегедские лётчики спешно вылетели в Кечкемет с уцелевшей спасаемой частью лётного материала. Французская лётная эскадрилья в Сегеде сразу заняла аэродром, но на постоянной основе переселилась туда лишь с 26-ого апреля и осуществляла введение в бой против боёв с Красной армией. Кроме того, Национальная армия также создала лётную эскадрилью из лётчиков контрреволюционных взглядов, которые, в следствии разрешения французов, с конца июня 1919-ого года также вели разведывательную и пропагандистскую деятельность.

Исследуя события этого турбулентного периода, эта работа рассматривает деятельность венгерских и французских военных полётов в период с ноября 1918-ого года по август 1919-ого года, основываясь преимущественно на ранее неисследованных не раскрытых отечественных и зарубежных источниках.

SZEGED

ÉPÍTETT KATONAI ÖRÖKSÉGE,
1867–1918

HIM

Magyar Honvédtörténelmi Intézet és Múzeum

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

SÜLI ATTILA

ÁCS FLÓRIS ESZTERGOMI NEMZETŐR VISSZAEMLEKEZÉSE AZ 1848–49-ES FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC ALATTI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

Az esztergomi Balassa Bálint Múzeum egy érdekes visszaemlékezést őriz, Ács Flórián szabómester, a város neves polgára tollából, aki a szabadságharc alatt a helyi nemzetőr-alakulatban szolgált.¹

A kútfő szerzője 1819. május 4-én született Esztergomban, Ács József és Valentovits Barbara gyermekeként. A belvárosi plébánián keresztelték, s volt még két lány- és három fiútestvére.² Családjára vonatkozóan a visszaemlékezésből mindössze annyi derül ki, hogy édesapja 1848. november 29-én elhunyt, illetve hogy az ekkor már nő Ácsnak még három testvére kiskorú volt.

Flóris első felesége, Pente Barbara 1855. április 15-én, 26 évesen meghalt. Második felesége Réh Anna volt, aki Esztergomban született 1833. június 5-én, keresztelését az esztergomi vizivárosi plébánián jegyezték be. A házasságra 1855. augusztus 13-án került sor a belvárosi templomban. 1856 és 1868 között született nyolc gyermeke közül egy fiú (Alexander) és három lány (Franciska, Johanna, Anna) érte meg a felnőttkort.

Ács Flóris a források tanúsága szerint igen nagylelkű és segítőkész polgár volt. A szabadságharc leverése után például nemes gesztust tett Bátor-Sulcz Bódog³ volt honvédezredes javára:

„Azonban mindezen szép és nemes tények mellett, melyek a magyar arisztokraták némelyike ez érdemdús férfiú iránt tanúsított, méltán fölemlítendő egy egyszerű polgárnak Bátor iránt tanúsított nemes részvéte s ritka áldozatkészsége; ugyanis Ács Flóris esztergomi polgár és szabómester, a szabadságharc befejezése óta négyszáz p. forint ára ruhát készített Bátorinak, anélkül, hogy ez összeg megtérítését valaha remélte, vagy arra számot tartott volna. Azt vélem, ez oly nemes tény, melynek följegyzése méltó

¹ Magyar Nemzeti Múzeum, Balassa Bálint Múzeum Helytörténeti Gyűjtemény (MNM BBM HGy), 70.14.3. (A szerző teljes hagyatékát ez a gyűjtemény őrzi.) A visszaemlékezést felhasználta és idézett belőle: *Ortutay András*: Esztergomi nemzetőrök 1848-ban. *Limes*, 6. (1993) 1. sz. 41–50. o. (A továbbiakban: *Ortutay* 1993.) 46–47. o.; *Esztergom és vidéke*, 1998. október 29. (43. sz.) III–IV. o. A szerző portréját közli: Olvasókönyv. Esztergom és Komárom megye az 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatt. (Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Évkönyvei 6.) Komárom, 2000. Sorozatszerk. *Csombor Erzsébet*. (A továbbiakban: *Történelmi olvasókönyv*) 151. o.

² Prokopp Margit, a múzeum munkatársának szíves közlése.

³ Bátor-Sulcz Bódog (1804–1885) honvéd ezredes, hadosztályparancsnok. Esztergomban temették el.

helyt foglal e jelen emlékiratban. Különben megjegyzendő, hogy Ács Flóris szabómester Esztergom kir. városának előkelő s igen értelmes polgára, ki a külföldön gyűjtött szép tapasztalatait érvényesíteni képes.”⁴

Tehette ezen alapítványt annak köszönhetően, hogy a szabómester az adóbevallása szerint 1860-ban 2320, 1861-ben 1830, 1862-ben 2190 forint bevétellel rendelkezett, melyből három év alatt a tiszta jövedelme 400 forint volt.⁵ Miután pedig a Kisdedóvó Társulat pénztárosa lett, 1864-ben az éhínség alatt napi 30 kenyeret adott a szegényeknek. Majd 1865-ben a *Politikai Újdonságok*ban az alábbi közlés jelent meg róla:

„Garam-Kis-Salló (Bars), aug. 15-én. (Egy veszendőben volt követelés átruházása jótékony célra.) Lakik Esztergom belvárosában egy jeles polgár, Ács Flórián szabómester úr, ki szolid munkássága és becsületessége által vívta ki magának e jeles, sőt kitűnő polgárcímet. Ő ugyanis, mint mesterember, egy, a legkeresettebb szabó, akivel nemcsak a városi, nagyobb- és kisebbmódú, újabb és régibb magyar divatú öltönyökben járni kívánók, hanem a közelebbi és messze vidékeken lakók is szívesen dolgoztatnak. Ács úr közelebb egy 28 ft. 85 kr.-ból álló s egy falusi haszonbérlnél hosszabb idő óta künn levő tartozását átruházta a garam-kis-sallói ref. egyházra, melyet az egyház nemrégiben per útján, de minden költségek megtérítésével szerencsésen behajtott. Hitelező, iparos és kereskedő urak! Ha tán többeket is érdekel Ács úr példája, ne kételkedjenek azt követni, és lelkiismeretes követeléseiket a garam-kis-sallói ref. egyházra ruházní. A legjobb helyre s célra szánja mindennemű, kivált veszendőben levő pénzét, aki a kis-sallói templomra hagyja; mert ez úgy is, mint régi alkotmány, ledülő félben van [...] s csak is a szíves jótéteményekből épülhet fel. A felperességet másoktól is köszönettel vállalom el, s ha megnyerhetem ez ügyet, kész leendek másnak is mint Ács úrnak így nyilvánosan is megköszönni. Szobi Pál, lelkész.”⁶

Ács Flóris 1870. szeptember 26-án hunyt el. A korabeli bejegyzések szerint a halál oka örültség következtében elkövetett öngyilkosság. A városi hatóság és orvosi bizottmány állítása szerint „örültségi rohamban a papnevelde házának 3^{ik} emeletbéli ablakából leugrott”. Sajnos a temetéséről nem rendelkezem adatokkal.

Ács Flóris életének meghatározó élménye az 1848–49-es forradalom és szabadságharc volt. Esztergom városában a nemzetőrség 1848. március 18-án alakult meg, a szervező bizottmánynak, amely a munkáját március 20-án kezdte meg, ő is tagja volt.

A március közepétől, elsősorban a magyarországi városokban jelentkező spontán szerveződések után a nemzetőrség végleges formáját az április 11-én szentesített törvények XXII. törvénycikke határozta meg. Ez a jogszabály szolgálatra kötelezett minden

⁴ Bátori Schulz Bódog emlékiratai 1848/9-ki szabadságharcról. Kiadta és s. a. r. Egervári Ödön. 2. kiad. Pest, 1870. 118. o.

⁵ Ács Flóris adóbevallása. Esztergom, 1862. december. MNM BBM HGY, 2004.26.1.

⁶ *Politikai Újdonságok*, 1865. augusztus 30. (35. sz.) 418. o.

olyan 20 és 50 év közötti férfit, aki a meghatározott vagyoni vagy jövedelmi cenzusnak megfelelt, illetve az értelmiségieket (orvos, ügyvéd, mérnök stb.).⁷ A nemzetőrség tehát a belbiztonságot garantáló fegyveres erő lett, amely kizárólag a magyar kormány hatásköre alá tartozott.⁸

Márciusban a belépés még önkéntes alapon történt, a jelentkezők beíratása 22-én kezdődött el. A héttagú albizottmány „naponként dél előtti 10 órától 12 óráig együtt ülend és munkálkodását nyilvánosan fogja eszközölni” – fogalmazott a Malina János választmányi jegyző által vezetett jegyzőkönyv, melyet a rend fenntartására való figyelmeztetéssel zártak.⁹ Ács az augusztus 10-én végrehajtott összeírás szerint az Esztergom városi nemzetőrzászlóalj 2. századának tizedeseként szolgált.¹⁰

A nyilvántartás szerint a városban 1069 nemzetőr volt, ez az összlakosság 15%-át jelentette, ami meghaladta az országos átlagot.¹¹ Ugyanakkor a fegyverzet terén nem volt túl rózsás a helyzet. A július 23-án tartott szemlén a zászlóalj 302 db szuronyos és 140 db vadászpuskával, a többiek pedig „egyenes kaszákkal, s kik még szert erre sem tehetnének, hosszúnyelű vasvillákkal valának felfegyverkezve”.¹² Az alakulat parancsnoka Besze János¹³ őrnagy volt.

1848 tavaszán zsidóellenes megmozdulások történtek Esztergomban, amelyről az egyik forrásunk így tudósított: „egy estén a fanatizált tömeg meg akarta rohanni a zsidók házeit. Már közel értek a zsidók lakta városrészhez, midőn Besze János ügyvéd, a polgárőrség [nemzetőrség] parancsnoka és a nemzeti mozgalmak vezéralakja, a történetekről értesülve, eléjük sietett, s a tömeg elé állott e szavakkal: Csak holttestemen keresztül. E nem várt fellépésre a zavargók egy pillanatra meghökkentek; ezt Besze János felhasználta, s addig tartotta őket szóval, míg a katonaság meg nem érkezett.”¹⁴ A törvénytelenések további elkerülése érdekében Pinke István polgármester nyílt felszólítással fordult a polgársághoz, amelyet nyomtatvány formájában terjesztettek.¹⁵ Az ügy miatt három személyt tartóztattak le, őket néhány napig a városházán tartották fogva, majd szigorú feddés után szabadon engedték őket.¹⁶

Az ügy előzménye az volt, hogy március 28-án Esztergomban a népgyűlés zsidóellenes határozatokat hozott. Március 29-én éjjel a megyei hatósághoz tartozó Szenttamás mezővárosban az ottani zsidók ellenében „az ellenszenv szóval és némű ingerültséggel

⁷ 1847/8-ik évi országgyűlési törvénycikkek. Pest, 1848. 68–71. o.

⁸ A nemzetőrséget közvetlenül a Batthyány Lajos gróf, miniszterelnök irányítása alatt működő Országos Nemzetőrségi Haditanács felügyelte.

⁹ *Ortutay* 1993. 42. o.

¹⁰ Történelmi olvasókönyv. 182. o.

¹¹ *Ortutay* 1993. 46. o. és *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973. (A továbbiakban: *Urbán* 1973.) 71. o.

¹² *Urbán* 1973. 102. o.

¹³ Besze János (1811–1896) ügyvéd, Esztergom város országgyűlési képviselője.

¹⁴ *Ortutay* 1993. 42. o.

¹⁵ Uo. 43. o.

¹⁶ Uo. 44. o.

mutatkozott”, azonban a tisztviselők érélyes felszólítása után a nép csendeszen szétoszlott. A megye a zsidóellenes hangulat lecsillapítására Besze Jánost rendelte ki. Aznap Kakass Ferenc városkapitány jelentette, hogy az egész város „a zsidóság elleni ingerültségben van, és azokat a városból erőszakkal kiűzni törekszik.” A városi tanács a közrend fenntartására a nemzetőrséget utasította. Ugyanakkor felszólította a kapitányi hivatalt, hogy a helyi zsidó lakosokkal igazoltassa, hogy van-e lakhatási engedélyük; az ezzel nem rendelkezőket pedig utasítsa ki a városból, és tiltsa meg újabb vidéki zsidók befogadását. Március 31-én a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány (MOIB) elrendelte, hogy a tanács igyekezzen lecsillapítani a békétleneket, és lépjen fel határozottan a zsidók vagyon- és személyi biztonságát esetleg megzavarókkal szemben, s akár a nemzetőrséget, végső esetben a katonaságot vesse be. A zsidóknak okozott kárért a károkozók vagyonukkal feleltek.

Április 5-én Prinke István városbíró jelentette a MOIB-nak, hogy a nép közt az izraeliták irányában még mindig kisebb-nagyobb mértékű ellenszenv létezik, de a rendre ügyelő választmány ezt igyekszik lecsillapítani, és a zsidókat eddig sem vagyonukban, sem személyükben nem érte bántódás. Huszár Zsigmond, Esztergom megye másodalispánja április 6-án hirdetményben szólította fel a megyei lakosságot, hogy tartsák tiszteletben az izraelitákat eddigi jogaikban, és tartsák fenn a rendet. Andrássy Mihály¹⁷ első alispán április 13-án jelentette a MOIB-nak, hogy a zsidók iránti ellenszenv még időnként mutatkozik, kénytelen volt két, a zsidókat tettleges bántalommal illető szolgálényt „rögtön törvényszékieleg megbüntetni”, egyébként béke van, köszönhetően többek között Besze János fellépésének.¹⁸

A törvényteleniségek megfékezése érdekében Szemere Bertalan belügyminiszter 1848. május 23-án rendeletet adott ki, minek alapján össze kellett írni az izraelita lakosságot. A feladatot végrehajtó bizottmánynak Ács Flóris is tagja volt.¹⁹

A délvideki szerb, majd horvát konfliktus miatt a magyar minisztériumnak fel kellett készülnie az önvédelmi harc lehetőségére és a haderőszerzés felgyorsítására. Emellett gondoskodnia kellett a magyarországi erődöknek a magyar hatóságok általi felügyeletéről. Az utóbbiak közül kiemelkedően fontos volt a komáromi, amely Közép-Európa legjelentősebb erődítményrendszerei közé tartozott. Ennek parancsnoka, a 71 éves Friedrich Mertz²⁰ császári-királyi altábornagy idegenkedéssel figyelte a magyar kormányzat hadügyi törekvéseit, azonban látszólag együttműködött velük. Ez azonban nem oszlatta el Batthyány Lajos miniszterelnök gyanakvását, aki igyekezett megbízható alakulatokat küldeni az erődbe.

¹⁷ Andrássy Mihály (?–1861), Esztergom megye alispánja, augusztus végétől megyei és városi újoncálítási kormánybiztos.

¹⁸ *Hermann Róbert: Antiszemita mozgalmak Magyarországon 1848 tavaszán és nyarán.* In: *A rendszerváltástól a megtorlásig. Tanulmányok az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc történetéről.* (48-as Könyvtár.) Budapest, 2020. 123–124. o.

¹⁹ Történelmi olvasókönyv 122. o.

²⁰ Friedrich Wilhelm Mertz (1777–1859), császári-királyi altábornagy, 1845. április 19-től Komárom erődjének parancsnoka.

Az Esztergom megyei és városi nemzetőrség egy részének Komáromba való vonulásáról augusztus elején érkezett meg a hadügyminiszteri rendelet Besze János őrnaghoz, illetve a megyéhez. Az ügyben 8-án a városban népgyűlést tartottak, ahol Kollár Antal²¹ főjegyző felolvasta Mészáros Lázár²² hadügyminiszter levelét a megyei és városi nemzetőrség egy részének kimozdításáról.²³

Ács Flóris a nemzetőr-alakulattal elvonult Komáromba, ám 1848. augusztus végén szabadságra hazatért a megyéjébe, majd az önkéntesek kiállításával és felszerelésével bízták meg. Szeptember 28-án Pesten járt, tanúja volt Lamberg Ferenc²⁴ gróf, császári-királyi altábornagy meggyilkolásának, és 30-án tért vissza Esztergomba, majd pedig amikor Kossuth Lajos, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke a harmadik toborzótján, október 18-án a városba érkezett, a hozzá csatlakozó mozgósított nemzetőrökkel együtt Győrbe ment és táborba szállt.

1848. október végén Balthasar Simunich altábornagy vezetésével egy 5000 fős császári-királyi hadosztály tört be Magyarországra, és rövidesen Nagyszombatig nyomult előre. Több más alakulattal egyetemben az esztergomi nemzetőröket is ellene vezényelték, az utóbbiak azonban többnapos vonulás után anélkül érkeztek Pozsonyba, hogy megütköztek volna bármilyen ellenséggel, innen pedig gőzhajóval tértek haza Esztergomba november 18-án.²⁵ Ezzel az itteni nemzetőrség harctéri szolgálta befejeződött. Ács Flóris hazatért, és édesapja halála után folytatta szabómesterségét, mivel népes családjáról gondoskodnia kellett.

Az 1848. december 16-án induló osztrák támadás rövidesen elérte a megyét és a várost is. A nemzetőrsegeket lefegyverezték, a birtokukban lévő fegyvereket pedig beszedték. Itt a visszaemlékezés lényegében megszakadt, a szerző a megszállás alatti történésekről nem írt.

Ács a város 1849. április 24-ei felszabadulásáról is szűkszavúan számolt be, illetve azt sem tudjuk meg, hogy miért nem állt be a települést elfoglaló Újházy-vadászcsapatba, noha nemzetőrtársainak nagy része felcsapott vadásznak, így a későbbiek folyamán belőlük szervezték meg az alakulat harmadik századát.

A Julius von Haynau báró, táborszernagy vezette újabb császári támadás következtében július elején Esztergom ismét az ellenség kezére jutott. Ács a visszavonuló magyar fősereggel együtt menekült Esztergomtól Aradig (július 13. – augusztus 8.). A memoár ezen része tulajdonképpen egy vádirat Görgei Artúr vezérőrnagy ellen, akit a szabadságharc fekete démonának állít be. Itt az 1867 utáni függetlenségi párteszme fő érvei köszönnek vissza, melyek alapja Kossuth emigrációban írt vidini levele

²¹ Kollár Antal (1811–?), Esztergom városi főjegyző, később polgármester.

²² Mészáros Lázár (1796–1858), vezérőrnagy, hadügyminiszter.

²³ Ortutay 1993. 46. o.

²⁴ Lamberg Ferenc gróf (1791–1848), altábornagy, pozsonyi hadosztályparancsnok. Ekkor Magyarország törvénytelenül kinevezett katonai parancsnoka.

²⁵ Ortutay 1993. 47. o.

(1849. szeptember 12.), amelyben először fogalmazta meg a Görgeivel szembeni árulási vádat. Ennek alaptalanságát azonban Kosáry Domokos, Katona Tamás, Hermann Róbert és mások kutatásai már tisztázták.²⁶

A visszaemlékezés 76 számozott lapból áll. A forrást a korabeli írásmódot jórészt megtartva adom közre, bár az olvasást nehezítő esetekben helyesbítettem a szóalakokat, az egybe-külön írás és a központosítás terén pedig a mai helyesírást vettem alapul. A személy- és helyneveknél meghagytam a kútfőben szereplő változatot. Az értelemzavaró kifejezéseket lábjegyzetben oldottam fel. A rövidítéseket, valamint betű- és szóhiányokat szögletes zárójelek között egészítettem ki.²⁷

FORRÁSKÖZLÉS

Feledhetetlen jó Micikémnek! Áts Flóris kedves férjemnek emlékirata az 1848^{iki} forradalom alatt

1848. augusztus 7^{ikén} érkezett meg estve Mészáros Lázár első magyar hadügyminiszter úrnak azon rendelete, hogy az esztergomi nemzetőrség Besze János vezérlete alatt az rendelet vétele után azonnal induljon Komárom vár őrségének átvételére (hánkolódáskor [sic!] volt és váratlanul, tehát nagy benyomással volt az lakosságra). Miért? Azért pedig, mert már akkor is működött alattomba az kamarillának²⁸ rossz műve, támadtak azonnal egyének, kik mindenfelé gonosz híreket terjesztettek, hogy nem más, mint Besze Jánosnak nagyravágyása, és ő ezáltal akar magának hírt és érdemet szerezni, amit akkor a szabadságtul elragadott nép könnyen elhitt, úgyhogy az legjobb gondolkozású hazafiak is kezdettek Besze János ellen fellépni, és kezdék hinni az gonoszok által terjesztett hírt. Még aznap estve hirdettetett másnap reggelre közgyűlés 9 órára.

8. augusztus. Reggel alig várhatám, hogy megvirradjon, és hogy elmehessek némel[y] barátim, jó hazafiakhoz értekezni azon terjesztett rossz művekrül. Én többeket informáltam, hogy az dolog nem úgy van, mint bennünket bujtogatnak, majd az idő meg fogja mutatni, hogy menni az haza veszedelme kívánja ezt az áldozatot. Az hirdetett közgyűlési óra előtt már jóval az egész városi nép le-alá [sic!] járt az utcákon, mind az városháza felé, úgyhogy az közgyűlés egy igazi népgyűléssé alakult, nem is

²⁶ *Görgey Artúr*: Életem és működésem Magyarországon. 1848-ban és 1849-ben. Görgey István fordítását átdolgozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta *Katona Tamás*. I–II. k. (Pro Memoria sorozat.) Budapest, 1988. (A továbbiakban *Görgey* 1988.); *Kosáry Domokos*: A Görgey-kérdés története. I–II. k. Budapest, 1994.; *Hermann Róbert*: Görgei Artúr válogatott írásai. Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk, 1848–1915. Budapest, 2018.

²⁷ Itt szeretnék köszönetet mondani Hermann Róbertnek és Prokopp Margitnak az általuk nyújtott önzetelen segítségért.

²⁸ Udvari párt.

az közgyűlés, hanem népgyűlés határozott. Nagy zaj volt, úgyhogy azt gondolta volna az ember, hogy nincs mód ezen népet tűzhez[y]étül elmozdítani.

Ekkor úgy 10 óra tájban megjelent Besze János, alighogy meglátta őtet az nép, iszonyú harsangzó éljenekkel fogad[ta]tott, pedig magam attul féltem megjelente előtt, hogy az mai közgyűlésben nem fog dicsőséget aratni. Besze János, úgy fel volt az nép hevülve, nagy láрма közt megérkezett, intett kezeivel, szájára mutatott, jeléül, hogy szólni akar, a nép lecsillapult. Hadügyminiszter fel[j]ebb már érintett rendelet[e] felolvastatott. Kollár Antal főjegyző, ki által minekutána Besze János kardjára támaszkodván, és elkezdte hazán[k] állását és veszedelmét elősorolni, és az magyar nemzetnek hűséges kötelességét. Besze János meg van áldva az istentől egy oly beszédmóddal, hogy az nép annyira késznek nyilatkozott, hogy nemcsak, hogy el nem ment volna, hanem kész lett volna az hazáért talán életét is feláldozni. Ekkor tehát elhatározott, hogy mindenki köteles elmenni, aki vonakodnék, vonassék az törvény elejében. Az közgyűlés eloszlott, borzasztó „Éljen Besze János!” szavak közt a nép megragadta és hátukon vitték őtet lakában.

9. aug. Az város András[s]y Mihál[y] akkori megyei és városi kormánybiztossal értekezett az kiindulás módjárul, ami így történt, hogy az környéki falukból berendeltettek 600 kocsik, mel[y]eken 10. augusztusban Párkán[y], Muzslán Mocsnak²⁹ elindultunk Komáromban.

Mocson volt az pihenő és kocsik változtatása,³⁰ furcsán eset[t] ez nekünk, mind³¹ újonc szabad nemzetnek az mocsai mezők[.] az egész nemzetország fel volt állítva csatarendben, szíve örült az embernek, aki látta már, harcias jelenet volt ez. Éppen dél volt akkor, Besze János és András[s]y Mihál[y] előadták igazán, hogy tudjuk, hogy hova és minek megyünk, de csak megint[t] találkoztak olyan nyúlszívűek, kik jobban szerettek volna akkor kényelmesen az asztalhoz ülni, mind itt az szabad ég és nap sütő ereje alatt ebédozni. Úgyhogy midőn előadatott, hogy most tehát kiindultunk katonai szolgálatra, tehát szükséges, hogy esküdjünk a zászlónkhoz, melyet egypár meg akart tagadni, kik később szinte tévedésükből kijózanodtak, a zászlóhozi esküvés megtörtént, az kocsik rendben álltak, felülvén minnyájan, és Isten sz[ent] hírével elindultunk tovább rendeltetésünk helyére nagy láрма és éljenek közt. Én egy kevésbé hátramaradtam, mert láttam, hogy egypáran szeretnének elkészni és hátramaradni, úgyhogy utóbb nem jutott kocsi, hogy hova üljek, le-fel futottam, de nem volt többé egy hely se részemre. Ekkor jön Besze János és Hell Péter³², kik ezt látván felvettek és megdicsérték, mert látták, hogy az vonakodókat noszogattam. Ezt csak azért hoztam elől, hogy előhozhasam, hogy az úton Besze mit beszélt. Elmondta, hogy mi az célbul megyünk Komáromban, hogy

²⁹ Dunamocs, ma: Moča, Szlovákia.

³⁰ Értsd: cseréje.

³¹ Ács a „mind” szót gyakran ’mint’ értelemben használja, ezt a továbbiakban nem jelöljük.

³² Helyi kereskedő és nemzetőr százados.

ott igen csekély az várórség és az tűzérség, jobbára német, az várparancsnok³³ német, tehát Kossuth aggódik, hogy netalán ezen várparancsnok valami csempességet³⁴ tegyen. Ekkor már Besze János kinyilatkoztatta, hogy az hazánk veszedelemben vagyon. Hanem Kossuth oda törekszik, hogy az egészet ki fogja egyenlíteni, és nagy reménysége van. Így egynegyed ötre az Vág-Dunai hídfőnél megérkeztünk. Az várparancsnok több főtisztekkel már vártak bennünket, engemet Besze elküldött előre, hogy az szálásokat tudjam ki előre, hogy hol lesznek. Én ebbe járatlan lévén, elmentem fő Quartiermeisterhez.³⁵ Ez eljött velem ugyan, de nehezen ment, mert hiába sohasem voltak [sic!] katona. Feljegyeztem magamnak először az tiszti lakokat, és kimentem megint az csapat elejében, hogy rendben van minden. Beindult az sereg az városban, az városon köröszkül, az Palatinalis vonalhoz³⁶, mi később Kossuth-vonalnak neveztetett. Kiértünk, este lett, az kaszárnnyák üresek lévén, csak üres ágyakat találtunk benne, estve lévén az nyugodalomnak adtuk magunkat, de nem jól esett az deszkákon az nyugvás.

11. augusztus reggel, mint tizedes legelső kötelességemnek tartottam, hogy kapitányomhoz elmennyek, ki Hell Péter lévén, megjelentettem, hogy feladatomnak tűzém ki még éjjel, hogy mihelyt megvirrad azonnal legelső lesz az ágyneműk után járni és megszerezni, ami sikerült is fáradtságom után, úgyhogy délben már századom számára megszereztem az ágyi ruhákat³⁷ és így az mi századunknak volt legelsődször is ágya.

12. augusztus. Reg[g]elen csak megin[t] engem kére meg többször nevezett kapitányom, noha látta, hogy már sokat fáradtam, hogy nézzek utána, hogy az századnak kinyire³⁸ legyen. Én tüstént bementem az várban, délre már szinte az kenyérrel tértem vissza az Öregvárból³⁹ az század számára, melyet az többiek is azonnal utánoztak. Ezután egypár napot jobbára az pihenéssel töltöttem, és sokszor aggódtam, fölfeküdtem magam az vár fokára és hazám jövődjéről gondolkozék, és azt gondoltam, hogy egy oly haza, mel[y]nek polgárai ily hívséggel⁴⁰ van hazájának szolgálni, nem veszhet el, ennek szabadnak kell lenni, mert egy ily szabad nép és jó népnek az Isten is üti⁴¹.

16. augusztus. Parancsot kaptam az őrmester Major Ferenctől, hogy tizedemmel⁴² az Dunántúl [fekvő] hídfőerődben⁴³ vá[lt]sam fel az ott lévő várórséget, kik honvédek⁴⁴ voltak. Ez 11 órakor parancsoltatott, én már fél 12re tizedemmel útnak indultam,

³³ Vagyis Friedrich Mertz.

³⁴ Értsd: fondorlatosságot, álnokságot.

³⁵ Német: szálláscsináló.

³⁶ Nádor-vonal, Komárom városát nyugat-északnyugat felől övező erődöv.

³⁷ Ágyneműt, itt vélhetően szalmazsákról és pokrócokról van szó.

³⁸ Kenyér.

³⁹ Az erődrendszer legrégebbi, központi magja, mely a 16. században épült.

⁴⁰ Hűség.

⁴¹ Értsd: íté.

⁴² Szakasz.

⁴³ Az ún. Csillagerőd a Duna déli partján.

⁴⁴ A 4. honvédszászlóalj katonái.

úgyhogy egy órákor délután már az mondott hel[y]et berukkoltam⁴⁵ tizedemmel. Felváltottam azonnal az erősség kapujánál és az erősség tetején az öröket, ezután bementem az erősségben, hol az inspekciós⁴⁶ tizedes általadott minden ott levőket. Ezen nagy és nevezetes erősség min[den] őrség nélkül volt tizedemen kívül, csak egy öreg volt aus[z]triai káplár⁴⁷ lakott ott, ki nekem mindeneket megmutatott és megmagyarázott. Ekkor már magamban csudálkoztam, hogy hogy[an] hagyhatnak egy ilyen nevezetes helyet ily csekély őrségnek által. Minekutána ezen bizonyos sánckáplár beszélette, hogy az felesége az éjjel jött meg Győrből, és hogy aznap érkezett oda két zászlóalj német gyalog katonaság,⁴⁸ kik közt feleségének egy ösmerőse is volt, ki úgy nyilatkozott, hogy ők Komárom elfoglalására vannak küldve. Én ekkor igen megijedtem, és gondolám magamban, hisz ha idejönnek, minden szóváltás nélkül megszállhatják ezen erősséget. Én igen aggódtam, estvefelé volt az idő, semmit mást nem tehettem, mind egész éjjel ebben voltam és az erősség tetején járkáltam aggodalomban. Tizedemnek nem szóltam semmit, mert attól tartottam, hogy megijednek és itt hagynak.

Igen szép éjjel volt, az hold igen szépen sütött, nem hallottam, nem láttam semmit, csak az Dunán túl lévő várőröket hallottam negyedóránként kiáltani, azon szívre ható szavakat pedig: „Vigyázz magyar!” Alighogy kezdett reggel szürkülni, messziről láttam egy katonasírkő egyént messziről jönni. Kihúztam zsebemből messzelátó üvegemet és reá ösmertem, az én kapitányom jön, megörültem, de igen. Lejöttem az vár fokáról és elejébe mentem, hogy az többiektől messzebb legyen, elbeszélhessem neki aggodalmamat. Ő már arcomról meglátta, hogy valami talán történt, én elbeszélem neki röviden, melyen ő is megdöbbsent, és azt mondta: „Der Teufel schlaft nicht”⁴⁹. De én azt mondtam, nem tehetek semmit, majd megjelentem az őrnagy úrnak, hanem azt mondtam, mihel[y]t visszaérek, azonnal még egy tized[et] küldök ide, és ön belátása szerint állítson ki öröket az erősség fokán körül.

Ezzel kezdet adott és bajuszát félreigazított[a] és megcsókolt, azt mondtam, maga igazi hazafi, tartsa meg az Isten, „Leben Sie wo[h]l!”⁵⁰, ezzel eltávozott. Én bementem az várba és körülnéztem magam, mire az öreg sánckáplár fölkelt és megszólít, hogy ne parancsolnék valami reggelit, igen szívesen fog szolgálni, mondtam, hogyha egy kis meleget valamit csináltatna. Igen szépen megköszöntem és megfizetném, és bementem, lakában leültem és vele egy kevés reggelit magamhoz vettem, ezután együtt kiementünk és sétálgattunk az vár fokán. Ő szegén[y] öreg nem sokat tudott az világ történetéről, többeket kérdezt, és kinyilatkoztatta, hogy ő igen örül ezen eseményeknek, mert már 30 esztendeje szolgál, és igen nyomorultan kell nekie vergődni, és hogy alig

⁴⁵ Értsd: bevonultam.

⁴⁶ Szolgálatban lévő.

⁴⁷ Tizedes.

⁴⁸ A hír valótlan volt.

⁴⁹ Német: Az ördög nem alszik.

⁵⁰ Német: Sok szerencsét.

képes gyermekeit nevelni, hanem most már az magyar kormán[y] megjobbította fizetésit naponként 20 kr[ajcár]ral. Ő monda, nem ennek örül, hanem annak, hogy gyermekei szabad polgárok lesznek, ezt megélhette, mit nem gondo[l]t, megírni gondolta ugyan, de csak 30-40 év múlva. Ekkor megérkezett az tized, melyet kapitányom megígért, én azonnal körül az vár fokára felállítottam – és mindenkinek megmondám, hogy mi legyen kötelessége. Tizedes, aki jött, azon parancsot hozta, hogy én azonnal mennek az őrnagyhoz. Köpönyegem magamhoz vettem és elindultam, odaérkeztem, ott volt már többször említett kapitányom. Ekkor az őrnagy mingyárt kérdezte, hogy beszéljem el, hogy mit hal[l]ottam. Én neki úgy, mind reggel kapitányomnak, szórul-szóra elbeszéllettem, ő kardját felkötötte és elment, én is kapitányomnak kezét adtam, és visszamentem az örön lévő tizedemhez. Mikor visszaértem, ott volt már akkor három német tüzér az várbul, az úgynevezett öreg várbul, kik-kik azt mondták, hogy mink mit akarunk itt, melyre én nekik szép szóval, hogy mi vagyunk ide rendelve. No azt mondták, maguk se lesznek itt soká, mert egypár óra múlva egy más őrség fog megérkezni, kik minket össze fognak aprítani, és úgy hánynak az Dunában. Erre az embereim megijedtek és el akartak menni, de annyi[t] beszéltem nekik, hogy ők ezt meg sem tették, és az öreg sánckáplár is fellépett azon három tüzér ellenébe, úgyhogy elmentek és az béke helyreállott tizedem közt, és így kiállottuk az sarat.

19. aug. Délben 12 órak[or] jött más 2 tized, ki bennünket felváltott és én kiék⁵¹ mindent átaladtam és mindeneket megmagyaráztam, hogy mi lesz teendőjük, és ajánlottam őket az öreg sánckáplárnak, [aki] egy igen derék öreg német em[b]er volt. Hazaértünk polgártársaink közé, kiket rég nem láttunk, kész volt az datok [sic!] masinákban készült ebéd, hozzáültünk és vígan voltunk. Délután kimentünk fegyvergyakorlatra, és így naponként reggel és délután fegyvergyakorlat volt.

24. augusztus reggel elmentem az őrnagyhoz, megkértem, hogy eresztene haza egypár napra szabadságra, ami meg is történt, és én még aznap az gőzhajóval hazaérkeztem. Másnap reggel hívatott magához András[s]y Mihál[y] akkori kormánybiztos, hogy az Esztergom megyei önkéntes ser[e]get kellene felszerelni. Én vonakodtam, és kijelentem, hogy én csak két napra jöttem haza az komáromi várőrségből szabadságra, és így már holnap vissza kell mennem.

András[s]y azt mondotta, hogy ő fog Besze Jánosnak írni, semmit se aggódjak, én pedig azt gondoltam, hogy itt is az hazának fogok szolgálni, midőn önkéntes seregeket fogok felszerelni, tehát elfogadom és magamra vállaltam 240 önkéntes felszerelését, ami nem csekél[y] dologbul állott, minek 10 nap lefol[y]ta alatt meg kellett történni, különben életemmel játszok. Ami meg is történt 10^{dik} nap reggel, minden rendiben volt.

⁵¹ Vélhetően: nekik.

Alig, hogy ez megtörtént, azonnal felszólítottam az várostul, hogy 40 újoncot⁵² szereljek fel, minekutána már én is jártas vagyok ezen dologban, és senki se fogadta el ezen felszerelést. Én ezt is magamra vállaltam, noha megfogadtam már az megyénél, hogy soha többet ily munkát el nem fogadok.

Természetes, hogy ezekhez oly cikkek kívántattak meg, hogy kén[y]telen voltam számtalanszor Pestre utazni, azokat megszerezni, így történt, hogy éppen...

28. Szeptemberben is Pesten levén, mel[y] nap igen nagy esemény történt, déltájban az országgyűlési ház⁵³ felé mentem, hol igen nagy néptömeg gyülekezett össze, mindég több és több és nagyobb a tömeg, de akkor ez nem volt Pesten újság, mert naponként úgy volt.

Egyszerre úgy egy óra tájban azon hír terjedt el, hogy Feld. mar. leit.⁵⁴ Graf Lamberg itt van mint császári meghatalmazott, ki Magyarországon tel[j]hatalommal fog bírni és ki az ország gyűlését azon[nal] el fogja oszlatni.⁵⁵

Erre az temérdek sok nép felzendült és fegyverben kiáltoztak minden utcákon, és hogy Hol van? Hol van? kérdezte mindenki. Egy igen rövid idő alatt az egész város fegyverben állott, és viharoként tódultak átal az Dunán lévő hajóhídon Budára. Az legnagyobb zavar közepette egy-egy hintó jött az hídra Buda felől, mel[y]ben az nevezett generális ült adjutánsával⁵⁶ együtt, midőn az nép közül egy elkiáltá magát, itt van, ez az a gazember, ki el akarja szabadságunkat rabolni. Az nép fel volt hevülve, voltak ugyan egyének, kik a népet csendesítették, hogy ne báncsák, majd általadjuk az törvénynek, az fog fölötte bírálni, minekutána ő magának is azt volt kérelme, hogy csak vezessék Kossuthoz, ő mindent fel fog fedezni, de a nép erre mit se hallgatott, nekirohantak és agyonszurkálták. Ez történt 28. sep. 1848. 1 ½ óraker délután. Innen az nép átalvitte ötet Pestre az Invalidus épületben⁵⁷, hol már az törvényhatóság fellépett és az testet az nép kezéből elvették, hogy még több ne történjen az holttesttel, és így az borzasztó nagy zavar kezdett egy kevésbé csillapulni. De csak megin[t] tüstént azon hír terjedt el, hogy az Dunán számos gőzösökön sok ausztriai katonaság jön le,

⁵² Itt az Esztergom városa által az 1848. augusztus 22-én tartott közgyűlésén megszavazott 50 önkéntes nemzetőrrel lehet szó. *Ortutay* 1993. 47. o. Lásd még *Hermann Róbert*: Esztergom és Komárom megye 1848–49-ben. Párhuzamok és különbségek. In: *Történelmi Olvasókönyv*. 5–23. o.

⁵³ A Duna-parton lévő Vigadó 1849 májusában szétlőtt épületéről van szó, ahol a képviselőház tartotta üléseit 1848 folyamán.

⁵⁴ Feldmarschall-Leutnant (német), azaz altábornagy.

⁵⁵ Ez a hír valótlan volt. Lamberg csak a magyarországi császári-királyi csapatok főparancsnoki tisztét fogadta el, a polgári teljhatalmat elutasította. Erre vonatkozóan lásd *Urbán Aladár*: Népítélet Lamberg felett. Beszámolók, emlékezések, tanúvallomások. In: *Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 őszén*. Budapest, 2009. 151–199. o.

⁵⁶ Segédtszt. Blasovits Károly (1805–1890) őrnagy, ő azonban nem Lamberg, hanem Hrabovszky János báró, altábornagy segédtsztje volt.

⁵⁷ Az Invalidus-ház, más néven Károly-kaszárnya Budapest V. kerületének egyik monumentális barokk épülete, ma a Fővárosi Önkormányzat székhelye.

mel[y] hírre azonnal az egész pesti nemzetőrség kirukkolt az Duna mellé, és az ágyúkat az várban kiszégezték, és úgyszintén az pesti oldalon is.⁵⁸

Ez egy nevezetes és borzasztó látván[y] volt, egész délután így tartott. Estvefele igen nagy eső volt és az egész nemzetőrség az fegyverben állott az Duna mellett. Később fele az nemzetőrségnek hazabocsá[t]tatott, midőn látszott, hogy az veszély nem olyan nagy.

30. sep. Én az gőzösön hazajöttem és elbeszéltem az egész történetet. Mire másnap azon hír terjedt, hogy Jellacsics⁵⁹ itt szándékozik Esztergom felé seregével áttörni,⁶⁰ azonnal á[l]talános népfölkelés rendeztetett Esztergom vármegyében. Mel[y] népfelkelés alkalmával megyei kormánybiztos, András[s]y Mihály oly lelkesítő beszédet tartott, mint egy igaz hazafihoz illett, ki későbbben szinte megfordította köpönyegjét.

1. Október. Az egész ország képviselői vadászokkal alakultak, Pázmándy Dénes⁶¹ vezérlete alatt az táborba szállottak, és készek voltak életüket feláldozni hazájokért.⁶² Az táboro[k] állottak egészen fent az határon Párendorf⁶³ tül, egész az Lajta vízéig terjedt.

6. októberben Bécsben az nép egyszerre úgy felhevült akkori miniszter ellen, kit Latoursnak⁶⁴ neveztek, minekutána az nép kívánságát nem teljes[i]tette, az feldühöngve megfogták és felakasztották. Ekkor azt gondolta az egész szabad nép, hogy ezáltal már minden meg van téve. Az igaz, hogy az egészre nagy benyomást tett, de az nép nem tudta az alkalmat használni, mi ezen esemén[y] által kezekben esett. Az országgyűlés küldöttséget küldött⁶⁵ az bécsi Birodalmi Gyűléshez értekezés végett, hogy mik lennének most az teendők, mely küldöttség az kamarilla alattombani fondorkodása végett az bécsi Birodalmi Gyűlés elébe nem bocsát[t]tatott, és így az összeolvadásbul semmi sem lett. Ez nagy aggodalmat szerzett Kossuthnak és az bécsi népvezetőknek.

16. októberben megérkezett az hadügyminiszternek megín[t] egy rendelete, hogy alakuljon egy önkéntes nemzetőrcsapat, mely csapat 18. októberben Esztergomban érkező pesti önkéntes nemzetőr-zászlóaljhoz fog csatlakozni. Kik Kossuth személyes vezérlete alatt az táborba fognak szállani, mely következtében azonnal közgyűlés rendeltetett, az-az hirdet[t]tetett, hol rövid idő alatt 150 önkéntes nemzetőr összealakult, melyek közé én is felajánlottam szolgálatomat, noha már úgysis amennyit, annyit tettem

⁵⁸ A hír valótlan volt.

⁵⁹ Josip Jellačić báró, majd gróf (1801–1859), altábornagy, horvát bán és zágrábi főhadparancsnok.

⁶⁰ Ez is álhír volt.

⁶¹ Ifj. Pázmándy Dénes (1816–1856), a képviselőház elnöke. Ács Flóris állítása ellenére nem vezette, de még tagja sem volt a képviselők egy része által alakított, a hadszíntérre végül el sem jutott vadászcsapatnak.

⁶² Erre vonatkozólag lásd Csorba György: Az 1848–49-es országgyűlés képviselői vadászcsapata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 131. (2018) 1. sz. 71–80. o.

⁶³ Pándorfalu, ma: Parndorf, Ausztria.

⁶⁴ Theodor Baillet von Latour gróf (1780–1848), táborszernagy, osztrák hadügyminiszter.

⁶⁵ Ács ezen értesüllése téves, ilyen küldöttség nem volt.

volna, de akkor oly időszak volt, hogy az haza állása megkívánta minden jó hazafinak szolgálatát.

18. okt. este öt és fél órakor érkezett meg Kossuth Lajos. Az esztergomi nemzetőr-ség ezt már előre tudva, az egész létező nemzetőrség a Duna mellett felállott, és várva vártuk az nagy fiát országnak, kit minden jó hazafi Atyának tisztelt és megváltójaként imádott. Az gőzösből kiszállott, borzasztó ágyúdörgés és éljen kiáltások közt. A városi és megyei tisztviselőség az kijövetelnél üdvözölte és az város örömét kinyilatkoztatták, ő pedig megindult, és az egész kint álló nemzetőrséget megszemlélte, és akinek csak lehetett, kezét adott, és arcán az öröm látszott tündökölni a nagy férfiúnak.

Innen a Fürdő vendéglőbe[n]⁶⁶ szállott meg, hol sokan tisztelegtek⁶⁷ nála. Estve a város ki volt világítva. Az eső egész éjjel esett és mennydörgött, villámlott, ami az ünnepet hátráltatta, és a házakon lévő néptömegek kénytelenek voltak hazamenni.

19-én reggel 7 órakor már Kossuth megindult Komáromba, és úgy 9 óra tájban a pesti nemzetőrök megérkeztek gőzösökön, és kiszállva az nagy esőzés végett az városban egy kevés időre beszállásoltattak. Minden háznál számukra az ebéd készen volt és igen szépen fogadtattak. 12 órak[or] már a riadó az dobok által veretett, és jel adatott az elindulásra. A városház előtt összejövénk, és őrnagyunk, Besze János lelkes beszéde után elindultunk ki az Dunához, hol az gőzösök készen vártak. Azokra beszálltunk, az egész Duna-part tele volt néppel, ki bennünket kísértett⁶⁸. Sokaknak szemeik könnyeztek, nekem magamnak is, mert ezt gondoltam magamban: Isten tudja, látom-e többé születésem hely[y]ét, a feleségem, szüleim, testvéreim és sok jó hazafi-társaim és barátaimat. Midőn az óra egyet ütött, a régi vár omladéki tetejéről egy ágyúdörgés szólott az elindulás jeléül, mi azonnal meg is történt. Az látván[y] igen nevezetes volt, az sok nép a Duna partján fehér kendőkkel, kalapokkal intésekkel integetett még egyszeri búcsúvevés jeléül. Én magamban egypár szavakkal az Istenhez fordultam, hogy engedje meg, hogy jó sikerrel, egészséggel mindnyájan visszatérhessünk, és hogy sok örömet hozhassunk [az] itthon lévőknek. Leültem egy kissé magamat kipihenni és viszsze-kintek, és nem láttam több semmit, mind az hegyen lévő templomot. Az vízen igen hideg szél fújt, lent a hajóban igen sokan voltak és így kénytelenek voltunk számosan a fődélén⁶⁹ megelégedni, és így nagy szélvész közt jókor reggel Komárom vára alatt kötöttünk ki, 20. október reggel 4 órakor, hol már Besze János rendeléseket tett, hogy mindenki meleg reggelit magához vehessen. Számtalan üstökben a Duna mellett katlanokban gul[y]áshús főzetett, igazi tábori étel. Az meleg étel az megfázott testet egy kissé megint[t] helyrehozta.

⁶⁶ A Fürdő Szálló Esztergom környékének első és egyben legnagyobb múltú, műemléki szállodája. A klasszicista épület a Szent Tamás-hegy lábánál, a 11-es főúton áll, jelenleg romos állapotban.

⁶⁷ Értsd: tiszteletüket tették.

⁶⁸ Értsd: kísért.

⁶⁹ Értsd: a fedélzeten.

Ekkor Besze János magához h[í]t[t]. Azt mondá, hogy Kossuth L[ajos] egy különös⁷⁰ gőzösön előre el fog indulni, és azt kívánja, hogy minden századtul egy személy vele menjen, kik ötet kísérik, és egyúttal szálláscsinálók is legyenek, hogy mire a sereg Győrbe érkezend, tehát minden rendében légyen. És ide én voltam oly szerencsés elme-hetni. 12 órakor elindultunk, egy különös látván[y] volt ez is. Az Duna tele volt gőző-sökkel, melyekre egyre nemzetőrség rakatott, úgy nézett ki, mint valami tengeri kikö-tő. Az ágyúk szólott[ak], ezer meg ezer éljen harsogott az indulás alkalmával, Kossuth az kalapját kezébe vette, jobb kezével pedig szíve örömét integette ki az partra, még csak az parton az gőzöst láttuk. Mind az Éljen szó hallatott az sok ezrektől és ágyúdur-rogás. Mikor már jó távul valánk, Kossuth lejött az hajó tetejéről és bennünket üdvö-zölt, és azt mondá, „Polgártársak! Önök ma mind vendégeim lesznek!”

Délután 6 órakor Győrben értünk. Már messziről, midőn meglátták az gőzöst, ágyú-dörgések történek meg, végtére az kikötőhelyre értünk, hol ezer meg ezer nép éljenzé Kossuthot. Mi meg 30 levén egy kört formáltunk, mely körben Kossuth kivonult az gő-zösből, az egész győri nemzetőrség kint állott, melyet Kossuth megsemmisítvén, és így az egész városba bevonultunk. Az házak minden ablakjain az nők fehér kendőkkel in-tegettek és virágkoszorúkat hánytak le. Mink azonnal az városházára mentünk az szál-lások végett, hol ki-ki utasítást kapott. Estve kilenc órakor már az seregek is megérkez-tek, kiket mink szálláscsinálók az vámnál vártuk, és innen levezettük őket az rendölt helyünkre.

21. octob. Délben az egész seregek öszvehúzattak, hol Kossuth Lajos megjelent és egy lelkes beszédet tartott. Az ágyúk fel voltak állítva, 3 üteg, melyeket Kossuth 10 nap alatt szereltetett fel, ezután Kossuth elment nagy éljenzés között.

Ekkor szinte⁷¹ megjelent egy hadbíró, ki elolvasta az haditörvényeket, mely után az ágyúk előttünk megindultak, az szíve örült az embernek, midőn látta, hogy mit ké-pes egy ember, mint Kossuth oly rövid idő alatt végben vinni. És így az seregek is meg-indultak, és estve Öttevényre értünk, hol táborban szálltunk. Ez volt az első szabadban való táborozás, hol már előre minden meg volt rendöl[ve], fa, hús és minden szükség, és szalmaágyaknak ki-ki megkapta részletét, főztünk, süttöttünk és így megvirradtunk.

22. reggel továbbindultunk, és estve Mosonyban⁷² megérkeztünk, és az városon túl táborban szállottunk szinte, és midőn már az táborban letelepedtünk, elkezdénk főzni, jött egy rendelet, hogy az városban fogunk beszállásoltatni, mert egy pogány és mos-toha szél fűjt. Az város Kossuth tiszteletére egészen ki volt világítva, és az városház termében az egész seregek tisztjei számára nagy lakoma volt rendezve. Kossuth az plé-bánián volt beszállva Besze Jánossal.

⁷⁰ Külön.

⁷¹ Értsd: ismét.

⁷² Moson, ma Mosonmagyaróvár része.

23. reggel Kossuth korán előre továbbutazott, melyet később az seregek követtek, és aznap este megérkeztünk Nikelsdorfban⁷³, hol az hel[yi]ségen túl táborban szállottunk. Itt már az tábor sokkal nagyobb volt, mert az győri és mosonyi nemzetőrség is hozzánk csatlakozott, igen tekintél[y]es jelenet volt éjjel ezen nagy tábort látni.

24. Reggel megindultunk, és délben berukkoltunk Parendorfon az nagy táborban, hol már igen nagy mennyiségű sereg volt öszvehúzza, úgyhogy öszvesen legalább volt 70 ezer ember⁷⁴. Az idő igen kemény és őszi volt, hideg szél fúj és csak az táborban este ugyan nagy tüzek rakattak, de az az embert nemigen melegítette, mert elülről melegedett is, hátulról fázott, de mit nem tűrt el az ember az hazája jövődjé végett. Éjjel 12 órakor riadót doboltak indulásra, örömmel felkeltünk, mert az volt az hír, hogy Bécsbe indulunk, minekutána már egész éjjel láttuk, hogy Bécs ég és azt hittük, hogy Bécsbe megyünk.

25. October reggel 4 órakor parancsot kaptunk, hogy Pozsonyban induljunk, minek nemigen örültünk meg, minekutána láttuk, hogy mind Bécs felé fognak indulni, csak az mi zászlóaljunk rendeltetik Pozsony felé. Az parancsnak engedelmeskedve megindultunk Pozsonynak, hova délután 2 ½ órakor megérkeztünk. Dunán innen az ligetben igen sok népfelkelő volt öszvehúzza, kik szinte Bécs felé indulóban volt[ak], mind Bécs felé, csak mink nem.

Szívünk fájt, mink is szerettünk volna [részesülni] az dücsőségben, ami sajnos nem az legjobban ütött ki részünkre, és így Pozsonyban beszállásoltattunk az polgárokhoz, kik igen jól fogadtak, de én nem vehettem részt benne, mert torokgyulladást kaptam az meghűléstől. Az szállásomon igaz népre találtam, mert egész készséggel mind segedelmet nyújtottak, hogy egészségem helyreálljon, és azonnal az ágyban feküdtem, és másnap délig az ágyban maradtam, úgyhogy mennyire, annyira elmúlt az baj.

26. octb. Délután parancs következtében megindultunk vaspályán⁷⁵ Nagyszombatba, hova éjjel 12 órakor megérkeztünk. De itt nem úgy fogadtak bennünket, mint az többi elsorolt városokba, úgyhogy még csak egy kis étellel se kínáltak meg bennünket, mit fájdultunk⁷⁶.

27. octb. Reggel korán már kocsik voltak rendelve az indulásra, de hogy hova, azt senki se tudta. Elég az hozzá, hogy felültünk az kocsikra és mentünk. Vasárnap lévén, egy kis imádságomat magamban az kocsin végeztem el úgy 9–10 óra közt. Egy vár előtt megérkeztünk, melyet Lipótvárának⁷⁷ neveztek, melyről soha semmit se hallottam. Csak bámultunk benne minyáján, letelepedtünk és azonnal mindenki 60 erős töltést⁷⁸ kapott, és azon hírt hallottuk, hogy kétórányi[ra] van az nevezett

⁷³ Miklóshalma, ma: Nickelsdorf, Ausztria.

⁷⁴ A 70 000 főnyi tábor többszörös túlzás, a feldunai hadsereg létszáma október 26-án a hadrend szerint 26 890 fő volt. Pontosabban Hermann Róbert számításai szerint 27 655 fő.

⁷⁵ Értsd: vasúton. A Pozsony–Nagyszombat vonalon lövontatású kocsik közlekedtek.

⁷⁶ Értsd: fájaltunk.

⁷⁷ Ma: Leopoldov, Szlovákia.

⁷⁸ Vagyis golyóval is ellátott, ún. éles puskalőszert.

Simonics⁷⁹ betörő seregével. Nem kissé ijedtünk meg ezen hallásra, az várban senki rajtunk kívül nem volt, mint valami 50 invalidus⁸⁰, azok indulóba[n] voltak. Vártuk az megtámadást, egész délután fegyverben állottunk éhesen. Pozsonyul idáig nem ettünk semmit. Estefele jött egy század rendes katonaság, azon hírrel, hogy Simonics Nagyszombat felé húzódott, minekutána ők egy kissé megzavarták ötöt, egy zászlóalj újvári⁸¹ nemzetőr, és így tüstént másképp éreztük magunkat, fegyverünket leraktuk és az főzés[hez] állunk. Alighogy megraktuk az tüzet, az húst az tűzhöz tettük, még nem is igen forrott, riadót doboltak, hogy itt az ellenség, kén[y]telenek voltunk az bográcsokból az húst kiönteni és fegy[verben] állani. Így ment el az éj-jel, semmi nem történt, az ellenség elhúzódott, reggel főzéshez álltunk és húsunkat megfőztük és békességben elköltöttük, lefeküdtünk és aludtunk. 10 óra tájban már megin[t] riadó[t] doboltak és fegyverben kellett állni. Az eső mindig esett, megin[t] nem történt semmi, megint szerteoszlottunk, estve lefeküdtünk. 11 órakor éjjel megint riadó, és az eső úgy esett, amint csak bírt, és mink kén[y]telenek voltunk fegyverben állni, mert az fegyelem parancsolta, és az mi századunknak reggelig az várbástyáin kellett örködni. Reggel valami 9 órakor jött futárképp valami báró Mednyánszky⁸² azon hírrel, hogy Simonics Nagyszombatbul retirálni⁸³ akar vissza Nádasnak⁸⁴, az morva határ felé, és szinte azon rendeletet is hozta, hogy az lipótvári őrség azonnal Jablonic⁸⁵ felé induljon előtte az hidakat elrontani. És egy nagy sereg már akkor Pozsonyból Guyon⁸⁶ ezredes vezérlete alatt megindult, de a mi ügyetlen vezéreink, Karácsonyi⁸⁷ és Ordódy⁸⁸, ahel[y]ett, hogy tüstént [útba indítottak volna], még először komótosan ebédeltek, és mink mind fegyverben álltunk, csak-csak délután 3 ½ órakor indultunk ki az nevezett várból nagy ügyel-bajjal, és akkor is az ellenkező utat választotta, úgyhogy ha azon utat vettük volna, ami fele útja lett volna csak, mind tettünk meg,⁸⁹ akkor is jól lett volna. Éjfélkor egy kis tót faluba érkeztünk, ahol már egypár száz kocsi készen állott. Hegyeken-völgyeken keresztül nyakig jártunk a sárban és az sötétségben, noha el voltunk fáradva, de mindenki kész lett volna elindulni azonnal, csak az mi kényes vezéreink nyugodni [akartak], úgyhogy ezen faluban beszállásoltak bennünket. 40 ember jutott egy házban, gondolhatni, milyen nyugalom volt itt. Nem illett volna jobb tovább elmenni,⁹⁰ és mi-

⁷⁹ Balthasar Simunich (1785–1861), császári-királyi altábornagy.

⁸⁰ Rokkant katona.

⁸¹ Érsekújvári.

⁸² Feltehetőleg Mednyánszky László báró (1819–1849), honvéd őrnagy.

⁸³ Visszavonulni.

⁸⁴ Nádas-i-szoros.

⁸⁵ Jablánc, ma: Jablonica, Szlovákia.

⁸⁶ Guyon Richárd (1813–1859) honvéd ezredes, később vezérőrnagy.

⁸⁷ Karátsonyi Guidó (1817–1876) nemzetőr őrnagy.

⁸⁸ Ordódy Kálmán (1815–1871) honvéd őrnagy.

⁸⁹ Értsd: mint amit megtettünk.

⁹⁰ Értsd: nem lett volna jobb továbbmenni; nem tettük volna jobban, ha továbbmegyünk?

koron megvirradt, legalább is Dobrávodánál⁹¹ lettünk volna, és onnan 2-3 óra alatt jablonicai hidat elértük volna, és az ellenség meg lett volna semmisítve. Ehel[y] ett pedig reggel 8 órakor indultunk és délután 3 órakor értünk az nevezett hídhoz, mellett⁹² már az ellenségtől elrontva találtunk és az falut felgyújtva, és az ellenség futott, mind az krími tatár, és az mi ügyetlen vezéreink végett ennyi ezer ember hiában fárad, úszott-mászott az borzasztó nagy sárban.

Estve 8 órakor az egész sereg Szenic⁹³ mezővárosban érkezett meg, hol beszállásoltatt. Reggel jókor azonnal utánok vettük magunkat. De ők jobban tudtak szaladni, úgy-hogy minden törekvéseink mellett nem voltunk képesek elérni őket. Egész az határig [mentünk] utánok, de nem lehetett hiában elérni. Holicsón⁹⁴ megállapodtunk és táborban szállottunk. Hideg volt igazán és havazni kezdett, úgyhogy mégis éjjel beszállásoltak bennünket az városban. Én egypár jóbaráttal egy becsületes kovácsmesterhez jöttem szállásra, hol oly jól megvendégeltek bennünket, hogy igazán magyarosan volt.

1. november. Másnap ünnep volt, Mindenszentek napja. Délre jó ebéd volt megint[t], és alighogy az kanalat megtöröltük, jött az parancs, hogy indulni fogunk vissza Szenicre és estve 11 órakor megint[t] visszaérkeztünk Szenicre, hol beszállásoltattunk, és reggel jókor megint[t] megindultunk vissza Nagyszombat felé. Úgyhogy aznap este 10–11 óra közt Nagyszombatra értünk, hol beszállásoltattunk és néhány napig időztünk is.

16. november. Az vaspályán Pozsonyban tértünk vissza, hol már az rosszabbnál rosszabb hírek terjesztettek. Itt Pozsonyban találkoztunk egy küldöttséggel, ki Esztergom városátul ki volt küldve bennünket felkeresni, minekutána azt sem tudták, hogy hova lettünk. Mióta kiindultunk hazulról, semmit se hallottak felüllünk. Nagyon megörültek, midőn bennünket minyájun[kat] épségben láttak és így.

18. nov. Gőzösre ültünk Pozsonyban, és délután 4 órak[or] megérkeztünk Esztergomban. Megérkezésünk sokkal nagyobbyszerű lett volna, ha a város tudta volna, hogy jövünk. De így senki se tudott semmit, csak egyszerre az városház előtt állottunk úgy, mind amikor kiindultunk, egy tag sem hibázott közülünk.

Az atyám, szegén[y] öreg igen örült, hogy hazajött[em], azonnal hozzám szala[d]t különféle nehézségeit kinyilatkoztatni. A többi sajnált, hogy annyit fáradoztam, de ezt nem azé[rt] monda, hogy ő rossz hazafi lett volna, hanem igen jó belátású öreg, próbált ember volt, oda nyilatkozott, és ezen szavakkal: „édes fiam, ha tudnám, hogy segíthetnék valamit hazámon, noha öreg és törődött vagyok, de kész volnék életemet feláldozni”. És ezzel nyakamba borult és elkezdett sírni és azt monda: fiam vigyázz magadra és ne heveskedj. Ezzel hazament és én mesterségemhez néztem, hogy hel[y]rehozzam, amit mulasztottam, újra munkálkodni kezdtem. Egypár napok múlva Pestre akartam utazni, holmi mesterségemhez szükségeseket bevásárlani, ezt szegén öregatyám

⁹¹ Jókő, ma: Dobrá Voda, Szlovákia.

⁹² Értsd: melyet.

⁹³ Szenice, ma: Senica, Szlovákia.

⁹⁴ Ma: Holíč, Szlovákia.

meghallotta, azonnal hozzám sietett és kérdezé: fiam, igaz, hogy Pestre mégy? Én feleltem, hogy igen, erre szemei megnedvedtek és az[t] mondá, fiam iparkodj haza, mert meg fogok halni, pedig szerettem volna megérni, hogy láthattam volna, hogy magyar hazánk szabad és boldog. Én ezt hinni nem akartam, mert ő ezt már rég emlégette, és csak biztattam, hogy bízson az Istenben, és elindultam Pestre. Az úton mondatai nagyon nyugtalanítottak, úgy nagyon iparkodtam haza, és másnap már estve itthon is voltam, és első utam édesatyámhoz volt, kit egy széken nyöszörögve találtam. Én azonnal könyörögtem neki, hogy feküdjék az ágyban, ő pedig vonakodott és oda nyilatkozott, hogyha lefekszik, többé nem fog felkelni. Nem is kelt többé a jámbor és 29. novemberben délután 4 óra és 10 perckor kiadá lelkét. Isten nyugossa békességben hamvait. Utolsó szavai azok voltak: fiaim, szeressétek hazátok és boldogok fogtok lenni! Borzasztó benyomást tett az szeretett atyánk halála az egész családra. Az anyámat és 3 testvéremet, kik még nála voltak, magamhoz vettem, mert megígértem atyámnak még életében, hogy nyugodjon, lesz gondom mindnyájokra.

Ily szomorú és aggodalmas év volt reám nézve ezen év. Csüggőben éltünk egész [1]849. ápril 24-kéig, ekkor vírrult [sic!] meg az magyaroknak újra, midőn az győzedelmes sereg Görgei vezérlete alatt előrenyomult és egyik ütközetet a másik után megnyerte, és azt gondoltuk, már nyerve van minden. De nem soká tartott az öröm, mert Görgei, ki az akkori magyar kormán[y]nak nem engedelmeskedett és parancsait nem teljesítette, annyira vitte az dolgot, újra veszélyes lenni az magyarok ügye. És 2^{ik} júliusban megfordult az kocka, az Ausztria részére. Az muszka seregekkel egyesült, és az Görgei, ki mindég maga feje szerént tett mindent, nem mint az kormány parancsolta, és így 11. júliusban Komárom előtt az muszka és ausztriai kétszer annyi seregek által megveretett, és kénytelen volt az csatatérről távozni⁹⁵, mely csapás által Esztergom is az ausztriai kézben esett megint 2 holnap után. Csak két holnapig⁹⁶ voltunk szerencsések a nagy győzelem után, mikor azt gondoltuk, hogy egész Németország meg lesz szabadítva. És így 13. júliusban én is kénytelen voltam szüldről [sic!] földemről távozni, minekutána azt gondoltam, hogy mint igaz hazafi, ki hazáját szereti, némel[y] szolgálatokat tettem, mivel minden hazafi tartozott hazája irányában, sokan távoztunk az magyar sereggel Vác felé. Első nap Kövesdig⁹⁷ mentünk.

Ju[lius] 14. reggel 1 órakor megindulván az sereg Kövesdről, mi is kénytelenek voltunk megindulni. Igen sötét éjjel volt, úgyhogy alig látott az ember 10 lépésnyire, mégis

⁹⁵ A szerző információi tévesek. Kétségtelen tény, hogy Görgei Artúr a szegedi összpontosítással szemben a komáromi részesítette előnyben, mivel az osztrák és orosz főseregeket külön-külön kívánta megverni, ráadásul a délre vonulás az ország nagy részének feladásával járt volna. Ettől eltekintve készen mutatkozott a kormány döntését végrehajtani. A július 11-ei csatában Klapka György vezérőrnagy vezette a magyar csapatokat, mivel Görgei a július 2-ai lovasrohamban súlyos fejsérülést szenvedett.

⁹⁶ Hónap.

⁹⁷ Garamkövesd, ma: Kamenica nad Hronom, Szlovákia.

csak megindultunk, és alig mentünk egy fél óráig, fölfordultunk,⁹⁸ és én éppen voltam az szerencsétlen, az kocsi alá estem, és az kocsi terhe az lábamon feküdt addig, még segítség jött és az kocsit felemelték. Kevés híja volt, hogy lábam ki nem törött, mitül meg is mentett az Isteni hatalom, 4 hétig alig tudtam az lábamra hágni. Gondoltam, hogy mily keserves volt ezen még előttem álló hosszú útnak elébe nézni. Jóbarátim azonban feltettek az kocsira és borogatták hideg vízzel. Egész nap az kocsiban feküdtem, mint az darab fa, estvefele Vácra értünk. Az táborban, hol az kocsirul levettek, és az kocsi alatt szalmából ágyat csináltak és ott nyugodtam. Másnap ott voltunk egész nap. Harmadnapra 16. júliusban⁹⁹ reggel 4 órakor, midőn egyszerre azon hír terjed el, hogy az muszkák Nagysándort¹⁰⁰ visszadobták¹⁰¹, mindenki az futáshoz látott, és amerre szeme látott, arra futott. Én ott maradtam, azt gondoltam, hogy itt fognak az muszkák összeaprítani, de mégis az kocsinak oly jó szíve volt, hogy ő nem hagyott az veszedelemben, felmásztam az kocsira, és nagy ügyel-bajjal az sok száz és ezer kocsi között befutunk magunkat, és az Istenbe bízva továbbhaladtunk az nagy futó sereg közt.

Délután Balázsgyarmatra¹⁰² értünk, hol úgy várta a nép Görgeit, mind az Messiást az zsidók, és készen nyilatkozott az nép az általános népfelkelésre, de Görgei nem akarta. Itt megin[t] összevettem elfutott barátimmal, kik azt gondolták, hogy az muszkák elfogtak. Egy becsületes ember szállást is adott, és lábamot megmosta hideg vízzel, felesége sajnálatában könnyei hullottak lábamra.

16. júliusban, midőn az muszka sereg folytonosan a sereget követte, Losoncnak indít[ta]t meg az sereg, délelőtt 11 órakor megindított[unk], midőn már majd későn volt. Halálveszedelem közt vergődtünk által az Ipilon¹⁰³, úgyhogy, ha 2 Károli-husár¹⁰⁴ az legnagyobb bátorságot nem tanúsít irányunkban, nem lettünk volna képesek az víznek túlsó partjára általmenni, és így azután továbbhaladtunk, és estve 7 órakor Losoncra érkeztünk, az hazának leglelkesebb egyik városában, hol várva-várták Görgei csapatait.¹⁰⁵ Az egész város és környéke szinte készen állottak mindenüket az Hazáért feláldozni, melyet szegin város későbbben meg is siratott, mert egypár nap múlva az muszkák által egészen megfe[r]tőztetett, kiraboltatott is, és semmivel¹⁰⁶ égetett¹⁰⁷. Innen pedig

17. Júli.¹⁰⁸ Reggel 4 órakor tovább rendeltetett utazásunk, mer[t] az muszkák mindig az hátunk megett voltak. Az városnak lelkes népeinek nagy része menekült, az várostul

⁹⁸ Értsd: felborultunk (a kocsival).

⁹⁹ Július 17-én.

¹⁰⁰ Nagysándor József (1803–1849), honvéd vezérőrnagy, az I. hadtest parancsnoka.

¹⁰¹ Erre vonatkozólag lásd *Görgey* 1988. II. k. 280–282. o.

¹⁰² Balassagyarmat. Ez július 18-án történt.

¹⁰³ Ipoly.

¹⁰⁴ 16. (Károlyi-) huszárezred.

¹⁰⁵ Ez egyértelműen 19-én történt, ugyanis a sereg zöme aznap érkezett meg Losoncra.

¹⁰⁶ Értsd: semmivé.

¹⁰⁷ 1849. augusztus 8-án.

¹⁰⁸ Július 20-án.

valami egyórányira minden kocsik, kik nem az hadsereghez tartoztak, egy magasságon jobbra az úttul egy nagy rakásra összehajtottak megsemmítés végett, az-az felgyújtás, azon esetben, hogyha az hadsereg az sok kocsik mennyisége végett elő nem haladhatna. Gondolhat[ó], hogy én kevésbé ijedtem meg eze[n] hírnek. Minekutána sebes és fájós lábammal egyórányira se lettem volna képes gyalogolni, azonban nem történt meg az kocsik felgyújtása, minekutána az híres Nagysándor annyira verte vissza az muszkákat¹⁰⁹, hogy nem voltak képesek bennünket tovább követni. Az seregek rendesen összeszedettek, és egy kevésbé kedvezőbb hírek szárnyaltak, a többi közt, amint itt üdvözöltünk, hoztak egynéhány muszka foglyokat. Köztük volt egy igen fiatal gyerek, legfeljebb 18 éves lehetett, gatyában és egy ingben volt, és egy bokáig érő hosszú szűr rajta, abban az borzasztó meleg időben. Több szemtanúk voltak, kik látták, és én is, ezen fiatal muszka az nyers krumplit (az-az kolombért) megette és igen jólesett neki. Elbeszéllette rácsforma nyelven, hogy ő még csak egyéves katona, és hogy őneki örökre szolgálniok kell az császárt, még csak teste engedi, azonba[n] csak 20 évre as[s]zentálják¹¹⁰ őket, de addig még testök ép, el nem bocsáttatnak. Ezzel megindult az sereg az legjobb reményben Rimaszombatnak, és délután 3 órakor Rimaszombatra értünk¹¹¹, hol egy becsületes órásmester házában az féhaj¹¹² alatt megszállottunk, minekutána az szobái már tele voltak számos vendégekkel.

Másnap szemtanúi voltunk, midőn egy muszka kémet, kit elfogtak, az gonosz Görgei felakasztatott¹¹³, még akkor is az gazember így el tudta az nemzetet ámítani, hogy nem mert volna az em[b]er benne kételkedni. Ami Rimaszombat városát illeti, oly lelkesedéssel voltak, hogy nem volnék képes leírni. Kenyeret, húst, bakancsokat, csizmát, fehér ruhákat, egyszóval, amit csak lehet gondolni, mindent oly nagy mennyiségben hordottak az városházára, hogy bámult az ember. Az fiatalság pedig az seregekhez csatlakozott, de ez mind hiába volt, ha az vezér hazaáruló volt. Minden házba, ahova az ember benézett, mindenütt dolgoztak, és az nők az harcfiak számára az fehér ruhát¹¹⁴ készítettek. Itt Görgei kiadta az rendeletet, hogy az sereggel senkinek nem szabad utazni, kik nem oda tartoznak. Palkovics Károly¹¹⁵ kormánybiztosunk minyjunk[nak], kik esztergomi menekvők voltunk, úti leveleket szerzett, csak így voltunk képesek az sereggel továbbhaladni.

19. Júli.¹¹⁶ Az sereg innen Putnoknak indítatott meg, és mi is velük délután Putnokra értünk, hol az sereg táborba szállott. Mink már az élelemszerekből úgy ki voltunk fogyva, hogy semmink se volt, és így jónak láttuk az sereg elejébe előhaladni, mert

¹⁰⁹ Nem tudunk ilyen összecsapásról, noha valóban Nagysándor I. hadteste alkotta az utóvédet.

¹¹⁰ Sorozzák be.

¹¹¹ Július 19-én.

¹¹² Kocsiszín.

¹¹³ Ezt más forrással nem tudjuk megerősíteni.

¹¹⁴ Értsd: fehérnemű, alsónemű.

¹¹⁵ Palkovics Károly (1816–1897), esztergomi kormánybiztos, később polgármester és képviselő.

¹¹⁶ Július 21-én.

ahol az sereg megérkezett, ott az ember pénzért sem kapott semmit. Mink előre haladva, 12 órak[or] éjjel beértünk Miskolcra, hol egy jó ösmerős magyar emberhez szállottunk. Innen az muszkák aznap futottak meg Görgei elöl. Eger felé indultunk másnap.

20. Júli.¹¹⁷ Az sereg délután szinte megérkezett [Miskolcra]. Az város megörült, hogy megmenekült az nagy terheltül¹¹⁸, mi ököket az ellenség által nyomta, mi nemsóka tartott, mert 21^{én} délután az egész sereg általhúzódott az Zolcán¹¹⁹, csak Nagysándor marad[t] Miskolcon¹²⁰, innen az egri úton az muszkákat visszatartani. És Görgei az egész seregével itt Zolcán táborban [volt], csak maga az Nagysándor állott ellent az muszkáknak, és Görgei serege nézte, hogy hogy[an] veri vissza az muszka Nagysándort.¹²¹ Görgei nemhogy segítségére ment volna, hanem seregét éjjel 11 órákor fáklyákkal ellátva megindította Geszthely¹²² felé, és még égő fáklyákkal, hogy az ellenség jól lássa, hogy merre húzódik erejével, és így mi is azon igyekeztünk, hogy továbbhaladjunk, úgyhogy 22. július délbén az tábort kikerülve Tokajba érkeztünk, hol Knézics¹²³ generálist találtuk az Tiszánál egy kis csapattal. Az tiszáni átmenést az ellenségnek irányában erősítették.¹²⁴ Itt egy keveset ebédeltünk, és azonnal átmentünk az Tiszán. Tokajban ami megjegyezni való volt, az, hogy azon a helyen jöttünk körösz-tül, hol az muszkák táboroztak, ott láttunk valami II. [sic!] valami nagy sírt, az ottani lakosok azt beszéltek, hogy minden sírban 2-3 száz fekszik, kik természetes halál által múltak ki, s az nép azt beszélte, hogy úgy hullottak, mint az legyek. Alighogy átmentünk az Tiszán, legelső faluban, Rakamaznak hívják azon helységet, ott szinte azt beszéllették, hogy csak néhány óráig voltak ott az muszkák, és valami 600 halt meg belülök,¹²⁵ úgyhogy mi ezen hírek következtében semmi esetre még ekkor sem kételkedtünk az haza győzödelmén. Estve Eszlárra¹²⁶ érkeztünk. Mindenütt, amerre mentünk, az Tisza mellett nemzetőrség őrizte az Tiszát, és mindenütt csak újoncokat képzeltek honvédeknek. Rakamazon egy magyar földesúrnál háltunk meg, hol már több muszka emisszáriusokat leltünk, kik az nép között mindenféle híreket terjesztettek. Itt egy keveset megijedtünk, mert ezen emisszáriusok többnyire Görgei táborából levő, előre futó tisztetek voltak. Ezek voltak akkor az úgynevezett halálmadarak,

¹¹⁷ Július 22-én.

¹¹⁸ Tehertől.

¹¹⁹ Felsőzsolca.

¹²⁰ Ez július 23-án történt, és nem Nagysándor I., hanem Poeltenberg Ernő vezérőrnagy VII. hadteste maradt Miskolc környékén.

¹²¹ Ez az állítás valótlan. Görgei a VII. hadtest egy részét küldte kémszemlére, amely beleütközött az orosz csapatokba és harcba szállt velük.

¹²² Gesztely.

¹²³ Knezić Károly (1808–1849), honvéd vezérőrnagy.

¹²⁴ Ez a különítmény kb. 2500 fős volt. Itt már teljes a kronológiai zűrzavar, ugyanis a Gesztelyre történő visszavonulás július 26-áról 27-ére virradó éjjel történt, és szintén 26-án indult el a seregvonat a menekülők szekereivel együtt Tokajon át a Tisza bal partjára.

¹²⁵ Feltehetőleg kolera következtében.

¹²⁶ Tiszaeszlár.

kik az Görgeit mindenfelé dicsérték és Kossuthot rágalmazták.¹²⁷ Nemigen jólesett az vacsora, midőn láttuk, hogy az népet Görgei tulajdon tisztjei által átmittatja. Egész éjjel nem aludtam, úgy el voltam fogulva¹²⁸ az gondolkozásban. Alighogy felszólítottam útitársaimat az továbbutazásra. 23-án reggel elindultunk Dobnak¹²⁹, Nánásnak¹³⁰ és Sz[ent]mihálynak¹³¹. Mindenütt el volt már az nép rémisztve, úgyhogy mindenki kezdett csüggedni, de azért az nemzetőrség mindenütt készen volt az Tisza felé. Mi-nekelőtte még az Tiszán innen voltunk, mindig az volt csak óhajvásunk, hogy csak az Tiszát elérjük, csak akkor fogjuk elérni azon földet, hol az haza meg fog mentődni. De mire azon szent és hű haza földét elértük, már akkor ott sem volt többé remény, mert Görgei gazember már mindent elhanyagolt, úgyhogy egyszóval csüggednie kell[ett] az legjobb érzelmű magyar ember[nek], mert szemei előtt látta hazájának veszedelmét. Az seregét az haszontalan nagy marsok úgy demoralizálta, hogy nem volt igen többé képes egy tiszt sem köztük az rendet fenntartani, és még akkor is az gaz vezér többeket felakasztatott.¹³² Geszthelyen 3 honvédtisztet lövetet[t] agyon akkor, midőn ő már maga minden sereget az eránti¹³³ hűségtől elidegenített. Estve szerencsésen Polgárra érkezünk. Az Tisza mellett mezőváros, körülvéve mocsárokkal és tavakkal. Döbröcön¹³⁴ 8 mérföld, itt találtunk egy svadrony¹³⁵ Lehel-huszárokat¹³⁶ és egy század honvédekot 2 ágyúval, kik az Tiszát öröz[ték], hogy az muszkák át ne jöhessenek. Már nem volt-e ez igényes¹³⁷ gazemberség, hogy ily nevezetes hel[y]re ily csekély őrséget rendelni, és kellett-e az embernek látni az valóságos árulást itt ezen városban. [1]849 itt organizálták jobbára azon híres magyar seregeket, kik későbbben azon híres aus[z]triai seregeket egész austriai határáig verték. Itt ezen egyszerű parasztvárosban teremtetett azon dicső magyar sereg, mel[y]ekkel az fél világot meg lehetett volna hódítani egy becsületes vezér által vezetve. Itt üdöztünk¹³⁸ valami öt napig,¹³⁹ itt az lábam gyógyításával anny[i]ra mentem, hogy többre, mint az úton 2 hétig, úgy mikor innen elindultunk, már bot nélkül mentem, hála Istennek.

¹²⁷ Ezt más forrással megerősíteni nem tudjuk.

¹²⁸ Értsd: El voltam merülve.

¹²⁹ Tiszadob.

¹³⁰ Hajdúnánás.

¹³¹ Büdöszentmihály. Ezek az események július 27-én történtek.

¹³² Ezt más forrással megerősíteni nem tudjuk, ugyanakkor július 27-én az alakulatától engedély nélkül távollévő Hősfy Lajos századost valóban kivégeztette Görgei. Vö. Bona Gábor: Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. Online adatbázis. 2018. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/>

¹³³ Értsd: iránta való.

¹³⁴ Debrecen.

¹³⁵ Svadron, azaz lovasszázad.

¹³⁶ 14. (Lehel-) huszárezred.

¹³⁷ Értsd: egyenesen, valójában.

¹³⁸ Időztünk.

¹³⁹ Téves közlés.

30. Júliusba éppen vasárnap volt¹⁴⁰, plébános az szomszéd faluba volt az isteni szolgálatot tartani. Délután 4–5 óra közt hazaérkezett, azon hírt hozta, hogy az muszkák átkeltek az Tiszán, minekutána az a kis csekél[y] őrség két ágyújával nem győzte az általjövést hátráltatni, azon csekél[y] erő és 2 ágyúval 5 óráig védelmezték az Tiszát, úgyhogy az muszkáknak nagy veszteségük volt. Csak ekkor jött volna csak három ágyú is, semmi esetre át nem jöttek volna, de ekkor az muszkák három helyt kezdetek egyszerre hidat verni, így ezek az két ágyúval kén[y]telenek voltak hátrálni. Sírtak az igaz tüzérek, keserőségekben hátrálniok kellett,¹⁴¹ és így mi is biztosabbnak láttuk továbbindulni, és még akkor estve elindultunk az ott levő térparancsnokkal, mely szegén[y] másnap az muszkák kezében került, mert más utat vágott be magának, nem azt, amit mink. Alighogy az városból kiértünk, az nap kezdett nyugodni, az töltésen nem lehetett az kocsival haladni az göröncsök¹⁴² végett, tehát letértünk az mezőre, melyen még rosszabb volt az haladás, mert igen ingoványos volt. Megin[t] csak göröngyös töltésre másztunk fel, midőn az töltésen előnkbe nézünk, tehát egy nagy porfelleget láttunk előttünk valami 3000 lépésre jobbra, megszemléltük. Egy iszonyú hosszú sor lovas sereg állott rendbe előttünk, gondolhatni, hogy nem csekélyen ijedtünk meg ezen meglepetésen. Mi azonnal az töltésről le az legnagyobb mocsárokon keresztül. Lassan haladtunk, és az sereg mindig apró lépéssel előnyomult, az volt szerencsénk, hogy estve lett és mi oldalvást az nádasokon és mocsárokon keresztül egy fol[y]óhoz értünk, melyen egy híd lészen, és túlsó részéről az padlók fel voltak szedve, nekünk minden esetre rejtve át kellett volna menni. De hogyan? Mi az kocsinkat az hídra toltuk és háttunk megül mindig az fenyőket¹⁴³, midőn az kocsit előre tolhatták, előre hordtuk, és így valami négyórai fáradságunk után átértünk az másik felére. Úgyhogy midőn virradni kezdett, Nánásra értünk, hol magyar sereg volt, kik szinte akkor megindultak vissza Sz[ent]mihálynak. Délre Csegére¹⁴⁴ értünk, itt szinté[n] magyar sereg volt,¹⁴⁵ ezek is visszaindultak, és estve 11 órakor Nyíregyházán találkoztunk Görgei seregével. Sok hel[y]en, midőn az ingoványos hel[y]eken les[k]ölögtünk,¹⁴⁶ találtunk halott muszkákat, kivált az kukoricák közt. Nyíregyházán szinte valami 4000, kit még az muszkák közül és egy generális [...]

¹⁴⁰ Július 30. hétfőre esett, 29-én volt vasárnap.

¹⁴¹ Az orosz csapatok átkelését egy népfőlkelő különítménynek (1500 fő és 2 ágyú) kellett volna megakadályoznia, amely Korponay János ezredes alárendeltségébe tartozott. Az ellenség 1849. július 25–26-án Poroszló környékén támadott 12 000 emberrel és 8 ágyúval. Végül lőszerhiány miatt a magyaroknak vissza kellett vonulniuk, ezért a tiszafüredi hidat felégették a debreceni népfelkelők, majd a Berettyónál vettek új állást, és összeköttetésbe léptek Knezić Károly tábornokkal, a tokaji különítmény parancsnokával.

¹⁴² Göröngyök.

¹⁴³ Vélhetően a felszedett fenyőpallókat.

¹⁴⁴ Tiszacsege.

¹⁴⁵ Tiszacsegen július 29-edike óta orosz csapatok voltak, nem magyarok.

¹⁴⁶ Leselkedtünk, körülnéztünk.

1. auguszt. Elindultunk Nagykállónak, estve Bagamér nevű faluban egy református hel[y]ségben az papnál szállottunk. Igen böcsületes magyar ember volt, s igen megörült s szerencsésnek érezte magát általunk, és bennünket megvendégelhetni. Azt gondolta szegén[y], hogy isten tudja, hogy milyen jó híreket fog tőlünk hallani, nem akartuk szegén[y]t megszorítani, az legnagyobb reménységgel tápláltuk. Innen másnap, 2. auguszt megindultunk és délben Diószegre¹⁴⁷ érkeztünk. Igen jó érzelmű magyar város, és aznap estve Nagyváradra érkeztünk, hol egypár napig üdöztünk. Ez a város volt az, hol még ekkor az magyar seregen kívül semmiféle katonát nem láttunk. [1]848 és [1]849-ben ezen város népe oly lelkes volt, hogy újra kecsegtette az ember lelkét, és azt kezdé hinni, hogy ügyünknek győzni kell. Itt volt azon híres ágyúgyár, itt volt mindenféle fegyver és puskaapor készület. A szíve fájt, ha rágondolt, hogy ez mind hiába volt, ha az vezér nem úgy tesz, mind kellene. Itt mindenki azt gondolta, hogy egy elhatározó ütközet lesz.

3. auguszt. Döbröcönél megtámadták Nagysándort az muszkák,¹⁴⁸ 50 ezren 8 ezer ellenében. Nagysándor 4 óráig tartotta magát és futárt küldött Görgeihez, hogy jöjjön, az Istenre kéri, most van azon pillanat, melyben az egész muszka sereget meg lehetne semmisíteni. Hanem Görgei, ki már akkor az haditanácsa által elhatározta, hogy többé nem fog az magyar sereg támadni, csak mennyire lehet, minden ütközeteket kikerülni. Minekutána az sereg igen meg vagyon gyengítve, hogy miért volt meggyengítve, mindenki tudja. És így az futárt azon válasszal küldé vissza, hogy míg lehet, tartsa magát, azután húzódjon vissza. Mi láttuk legjobba[n], hogy az sereg nem volt még meggyengülve, csak az Görgei hanyagsága végett elkedvetlenül volt. Minden honvéd azért morgott, hogy mért retirálunk már mindég, mért nem ütközünk. Görgei jól tudta, hogyha ütközik, akkor az célját és gaz fondorkodásait nem éri el, és Kossuth híre s nevét meg nem semmisítheti, tehát jobbnak látta az ő gonosz célja szerint az sereget ide-oda hurcolni az borzasztó melegben. Noha az sereg lankadt volt ugyan, de nem kellett volna más nekik, mint egypár napi pihenés és egy kis lelkesítő beszéd, azok lettek volna, kik [1]849 első havaiban voltak. Csak egypár napra jöhetett volna Kossuth az sereghez, majd láttunk volna példát, de hijában¹⁴⁹, önmagát több részre nem oszthatta, és lelkét más testében nem önthette, és azt gondolta, hogy magyar ember nem lehet hazaáruló, és hogy volna oly szülőtte az magyar földnek, ki hazáját elárulni kész legyen.¹⁵⁰

3. aug. Már dél felé az Nagysándornak vitéz serege az túlságos és legalábbis 8 szoros muszka erőtül Döbröcönbül kinyomva, de mégis félig-meddig csatarendben Nagyváradra kullogtak az szegények, mind úgy nézett ki, mintha az orruk vére csurgott volna.

¹⁴⁷ Bihardiószeg.

¹⁴⁸ 1849. augusztus 2-án.

¹⁴⁹ Hiába.

¹⁵⁰ A Görgeit ért vádak aaptalanságára, valamint az ütközet történetére lásd *Gyalókey Jenő: A debreceni ütközetről.* (1849. augusztus 2.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 28. (1927) 1. sz. 48–82. o.

Arcokru l átszott, hogy lelkükben hogy szégyellették magukat, hogy hátrálniok kellett az túlságos erő elöl.

3. aug. délben. Falragaszok által hirdette[te]tt ki, hogy minden honvéd és az sereghez tartozandó egyén Püspökiben¹⁵¹ jelenjen meg. Mindenki azt gondolta, hogy Görgei Nagyvárad vidékit fel fogja használni. Minekutána az természet egy remek csatahel[y]et ide teremtett, és melyek az legcélszerűbb sáncokkal és erősegekkel is el voltak látva, itt még egy elhatározó csatát lehetett remélleni, mel[y]en senki sem kételkedett. Estve megérkezett Görgei, azonnal kiadta az rendeleteket, hogy az ágyúgyár szerei Aradra, az várban vitessenek, az puskapor és minden egyéb hadi készülétek, mel[y]ek legnagyobb része el is szállított Aradra, magam szemei látták Aradon.

4^{én} reggel 3 órakor az sereg megindított Arad felé, és így Görgei ezen dicső hel[y]et megin[t] kardcsapás nélkül átalengedte az muszáknak. Rettenetesnek kezdett látszódni az dolognak, most már igazán mindenki kezdett csüggedni, mert ugyanezen órákban hallottuk meg az szegedi szerencsétlen ütközet kimenetelét¹⁵², és hogy az kormány kén[y]telen volt hátrálni Szegedröl,¹⁵³ nagy benyomást tett ez az magyar szívekre.

De azért még mindig reméltett mindenki, mert azt gondoltuk, hogy Arad[nál] vagy Temesvárnál az egész sereg egyesülni fog, és egy elhatározó ütközet fog lenni. Ez még egy kissé táplálta az emberben az lelket, ami később meglátszik, hogy nem történt. Ez a sereg most már nagy szükségét szenvedett mindenben, de ez mind nem volt természetes szükség, csak az fővezér által mesterségesen előidézett nyomorúság volt. Az nép mindenütt mindent szívesen tett volna, csak látta volna, hogy valami kevés kilátás lett volna az jövődre, de az legegyszerűbb polgár is láthatta, ki az legkevesebbet sem volt az dologban beavatva, hogy nem úgy megy az nóta, mint kellene, és így természetes, hogy senki sem volt oly lelkes, [mint 1]849 elején, mindenét feláldozni. Estve Déznára¹⁵⁴ érkeztünk, az hegyek közt egy nagy oláh falu, ahol estve megszálltunk, és pedig az szabad ég alatt, híves¹⁵⁵ eső esett egész éjjel. Mink az plébánia fala mellé húzódtunk kocsinkkal, hogy legalább az hideg szél ne érjen bennünket. Az egész faluban drága pénzért nem voltunk képesek egy falás kenyeret vagy húst kapni. Egy zsidó árendás volt ott, annak ígértünk 10 f[orin]tot tiszta húszasokban, ha valami vacsorát képes volna számunkra készíteni, kiben annyi emberi szeretet volt, hogy nem az 10 ftot, hanem egy jó visszaemlékezésért egy nagy tál kukoricaliszből készített oláh ételt számunkra, úgy esett szegény gyomrunknak, mind az manna.

De nem is volt csuda, mert reggel 3 órátul estve 12 óráig semmit sem ettünk, gondolhatni. Hála Istennek elmentünk mi az kocsinkra, mely az legnagyobb esőben állott,

¹⁵¹ Biharpüspöki, ma: Episcopia Bihor, Románia.

¹⁵² 1849. augusztus 5-én a Henryk Dembiński altábornagy vezette magyar csapatok Szőregnél, Szegedtől délre vereséget szenvedtek a Julius Haynau báró tábornagy vezette osztrák főszeregtől.

¹⁵³ 1849. augusztus 1-jén.

¹⁵⁴ Ma: Dezna, Románia.

¹⁵⁵ Hideg.

az vizes szénában lefeküdtünk, de az fázástul nem voltunk képesek aludni. Az pap, az gonosz, az orrunk előtt az kaput bézárta és bétámogatta dorongokkal. Eleget könyörögtünk neki, hogy az csak szín alá eressen, de az rossz lelkű nem tette meg, adgyon érte az Teremtőnek. Valahára meg is virradtunk, de az eső mindig esett. Ezen vidék nevezetes vidék volt valaha, innen egy órára egy váromladék van, mely valaha Dézna vára volt. Ezen nap estve Borosjenőre¹⁵⁶ érkezünk, hol egy igen becsületes ispánnál szállottunk meg, kinek felesége tatai lány volt, és ennek következtében bennünket igen szívesen fogadott és jól vendégelt. Innen másnap Világos¹⁵⁷ felé indultunk, hova aznap még délbe megérkeztünk. Ide Arad már nem messze volt, hova már Aradrul sokan kijártak élelmiszereket bevásárolni. A többi közt egy huszárkapitány érkezett meg Aradrul, éppen akkor, midőn mi ki [sic!]. Mindenféle jóhírekkel kecsegtetett bennünket, úgyhogy egy kevésbé megvigasztalt bennünket. Mink megebédöltünk rögtön, hogy még aznap beérhessünk Aradra, és délután egy órakor egy nevezetes helyről, Világosról megindultunk Aradra. Valami 3–4 órányira haladtunk, és akkor Gyúrok¹⁵⁸ nevű helységbe érkezünk, ott találtuk az egész aradi komissziót¹⁵⁹, mindenféle mesterembereket, kik az ruhákkal és mindenféle készítményekkel Lippa és Máriaradna felé húzódtak. Ez nekünk azon kecsegtető hírekre nemigen kecsegtetőnek tetszett. Mert azt gondoltuk és beszéltük egymás közt, hogyha az dolgok jól állnának, tehát¹⁶⁰ nem történnének ez nagyszerű továbbszállítások, és így csak esőben hajtottunk, hogy mennél hamarébb Aradra érthessünk, hogy az dolgok állásáról tudomást szerezhessünk magunknak, és estve 10 órakor 8. augusztusban Aradra érkezünk. Le-fel járunk egész városban, nem voltunk képesek sehol kocsinkkal bejuthatni. Az éjjel igen híves kezdet[t] lenni, minekutána több napokig nagy esőzések voltak. Egy nagy ház előtt megállottunk, melyben miniszter Vukovics¹⁶¹ és Horváth¹⁶² urak laktak. Éjfél tájban egyvalaki az ablakon kinézett és észrevette, hogy mink az hidegen dudorgunk¹⁶³. Felszólla és kérd bennünket, hogy kik [vagyunk], mi neki megmondánk, hogy kik vagyunk, erre ő az ablakot bécsukta és pár perc múlva az kapu megnyílt, és beeresztettünk az házban, mel[y] ház úgy dugva volt úgyis már, hogy alig találtunk lovaink és magunk számára egy kis helyet. Reggel 11. auguszt kerestünk magunknak hel[y]et az város külsőbb részében.

¹⁵⁶ Ma: Ineu, Románia.

¹⁵⁷ Ma: Şiria, Románia.

¹⁵⁸ Gyórok, ma: Ghioroc, Románia.

¹⁵⁹ Megbízott mesteremberek – feltehetőleg a hadsereg ruházatának elkészítése volt a feladatuk.

¹⁶⁰ Értsd: bizonyára.

¹⁶¹ Vukovics Sebő (1811–1872), politikus, a Szemere-kormány igazságügyminisztere.

¹⁶² Horváth Mihály (1809–1878), történetíró, címzetes püspök, a Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere.

¹⁶³ Didereg, fázik.

11. auguszt. Aradon úgy nézett ki, mindha¹⁶⁴ az egész ország ebben az városban lett volna. Itt látott és beszélhetett az ember az ország minden megyéiből és városaiból való emberekkel, és talán Európának minden országából voltak itt férfiak, ágyúk, kocsik, egyik az másikat érte. Hadikészületek, az csapatok egyik az másik után érkeztek, úgyhogy azt gondolta volna minden becsületes magyar ember, hogy nincs mód benne, hogy ügyünk, és pedig igaz ügyünk veszhessen. Este 11. augusztusban. Az városban nagy tanács tartatott, mel[y]ben Kossuth L[ajos] kormányzásról leköszönt,¹⁶⁵ és Görgei dictátorsággal ruháztatott fel, és Kossuth még azon éjjel Aradról el is távozott Lippára, de még mindig azon reménnyel, hogy az seregek egyesülni fognak, és hogy Bém plánumja¹⁶⁶ szerint Erdélyországban fogja magát vetni az legnagyobb része, de Görgei nemhogy előrenyomult volna, hanem még azon éjjel az egész seregével visszahúzódott Világos felé. Úgyhogy másnap reggel 12. aug. az városban nem látott egyebet, mint imitt-amott egypár beteg vagy csonka honvédet, és az város szegletein ezen falragaszok voltak felragasztva, melyeket saját szememmel olvastam. Ahol szálláson voltam, még úti társaimon kívül (kik már 11. aug. elmentek és én hátramaradtam), mert igen nagy hasmenés volt rajtam egypár naptól fogva), egypár vidékiek voltak, kik sehol szállást nem találtak. Én őket megszántam és megosztám velök szállásomat, gondolva, hogy magam ne legyek, minekutána az hasmenés mindig nagyobb erőt vett rajtam. 10 órakor estve az hasmenés igazi kolerában ment által, megijedtem nagyon, mert így sok számtalan halt meg. Egyszóval az mindenhatóhoz folyamodtam, el voltam készülve az halálra, mert azt gondoltam, hogy nem lesz segedelem. Hanem ugyanezen az házban lakott egypár böcsületes öreg ember, kik az legnagyobb készséggel szolgáltak mel[l]et[t]em, és egy öreg, igen tudós doktor[t] hívtak 11 órakor, ki az kolera elleni gyógyszert hozta magával, és csak öreg doktornak ügyes és rögtöni készsége menté meg életemet. Midőn az legnagyobb krízisben voltam, akkor az a két vendégjeim elszöktek, és mindenem[et], ami volt, magukkal elvitték, úgyhogy midőn másnap egy kevésbé jobban lettem, semmim se volt, csak amint az ágyban feküdtem, úgy maradtam, egypár forint, mely az fejem alatt volt, az marad. Az gazemberek készpénzben vittek 600 ft, ezüstben, magyar bankókban 125 f[t], ausztria[i] bankókban 10 tallér és 6 aranyat. Harmadnapra felkeltem, az házigazda szegén[y] lévén, egy nadrágot és kaputtot¹⁶⁷ kölcsönadott, ad[d]ig, még magamnak benne legszükségesebb ruhákat koldultam. Koldulásomban legszívrehatóbb volt, [mikor] egy fiskálishoz¹⁶⁸ kerültem, kit igen szépen megkértem egy ingért, felesége hon nem lévén, tehát az jó

¹⁶⁴ Mintha.

¹⁶⁵ Kossuth valójában délelőtt mondott le.

¹⁶⁶ Józef Bem altábornagynak, a magyar csapatok főparancsnokának haditerve. Ez azonban kivitelezhetetlen volt, mert a temesvári csatavesztés után csak Görgei három hadteste volt harcképes.

¹⁶⁷ Hosszú felsőkabát.

¹⁶⁸ Ügyvéd.

embertárs az testéről az inget levetette, és nekem által adta. Kezeit meg akartam csókolni érte, de nem akarta. Áldja meg őtet az jótettért az mindenható és legyen boldog.

13. august. Görgei az seregét Világosnál eladta¹⁶⁹, 14. aug. már ezerszámra hozták az foglyokat Aradra.¹⁷⁰ Az piacon az Fehérkereszthez¹⁷¹ címzett vendégfogadó volt az kórház az magyarok idejében. Azokat oda bezárták anélkül, hogy csak 3 napig egy harapás kenyeret kaptak volna. Ez egy oly látván[y] volt, hogy az vasszívnek is meg kellett volna érezni. Most hoztak egy csapat foglyot, egy kis idő múlva mindenféle vasládákat, mel[y]jek az magyar seregek hadipénztárai voltak. Erre megin[t] egy csapat foglyokat, és ez így ment mindig, úgyhogy már nem voltam képes nézni. Elszántam magam, és elmentem Schlik¹⁷² aus[z]triai generálishoz, minekutána más nem utazhatott el Aradrul, csak az, ki az Schliktől cédulát hozott az térparancsnoksághoz. Mikor az Schlik elejébe kerültem, reám támadt igazán katonásan, hogy talán én is olyan gazember vagyok, mint az többi. Előterjesztettem neki szerencsétlenségemet, és ő kegyelmesen megengedte az elutazást, és így 17. augusztusban reggel 4 órakor útnak indultam Pest felé az gyors szekéren. Ha az gazemberek vagyonomtul meg nem fosztottak volna, Aradtul Szolnokig minden magyar pénzemet kiadhattam volna, mert mindenütt kellendő volt, de az gazemberek segítettek rajta, hogy ne legyen bajom az kiadással.

19. aug. Reggel 10 órakor Szolnokra érkeztünk, hol egy aus[z]triai zászlóalj az Tiszánál táborozott, hol bennünket azonnal elfogtak és őrizet alá küldöttek. (No egyik keblepcéből az másikban kerültem, noha még egészségem sem volt teljesen hel[y]én, mert igen gyenge voltam az sok viszontagságok következtében.)

Az parancsnok egy őrnagy volt,¹⁷³ igen tekintél[y]es és jókinézésű ember volt, kit én könyörögve megszólítottam, hogy hallgatná meg kérésemet, és én szerencsétlenségemet elbeszéltem, és ő meghallgatott és megkönyörült rajtam, és elbocsátott az fogásból. Minekutána útleveletem megvizsgálta és megsajnált, és még Magyarország jövedelmeire kibocsájtott 1 ft-os utalvánnyal megajándékozott és megengedte, hogy az vasúton Pestre mehetek, mi akkor csak az katonaság részére szolgált. Hova 21. augusztus reggel egy órakor meg is érkeztem. Éjjel volt, nem tehettem egyebet, mint egy vendéglőben megszállani, és reggel az esztergomi naponkénti bejáró kocsival megin-dultam Esztergomban. Örültem, hogy haza fogok érkezni, és azt gondoltam, hogy estvére már az tulajdon ágyamban fogom magam kinyugodni, de amint Csabára¹⁷⁴ értem,

¹⁶⁹ Görgei a Világostól északra fekvő Szöllös település melletti síkon tette le a fegyvert az orosz csapatok előtt.

¹⁷⁰ Az osztrákok a Szöllösnél kapitulálókat csak augusztus 23-án vették át az oroszoktól, és az első fogolyszállítmány 25-én érkezett meg Aradra; maga az aradi erőd pedig csak 17-én kapitulált.

¹⁷¹ Szálloda Arad egykori főútján (ma: Revolutiei sugárút 98.), melyet 1840 és 1841 között építettek, tervezője Franz Mahler bécsi építész volt.

¹⁷² Franz von Schlik gróf (1789–1862), császári-királyi lovassági tábornok.

¹⁷³ Eduard Georgi őrnagy, a 36. (Palombini-) sorgyalogezred 2. zászlóaljának parancsnoka.

¹⁷⁴ Piliscsaba.

az korcsmáros, ki engem ösmert, úgy megijedt, hogy elhalványodott és nem tudott szólni látásomon. Félrehívott és azt kérde, az Istenért, honnét jön és hová megy? Én mondtam, hogy haza, ő erre azt mondá, ne menjen haza az Istenért, mert tegnap bent levék Esztergom[ban], láttam magam, hogy egy század katona fogta körül lakását, és házi kutatás történt.

Gondolhatni, hogy erre nemigen örültem meg, hanem feltettem volt magamban, hogy történjék bármi, haza fogok menni, minekutána tudom, hogy oda el van vesze minden, és így el is indultam, de Dorogra érkezvén, az kocsmáros meglátott, szinte azt mondá, hogy az dolog úgy van, mint az csabai beszélte, és így noha lelkiismeretem tiszta volt, mégsem volt bátorságom igényesen [sic!] hazamenni, hanem Dorogon leszállván az kocsirul is, és az földeken keresztül az Strázsahegyre¹⁷⁵ mentem fel és onnan néztem le keservesen szülőhel[y]emre azon reménnyel, hogy majd valakit az városi lakosokbul ott lelek, kikkel értekezhettek. Hijában volt minden, már 5 nap és 5 éjjel várakoz[там], senki sem jött ezen tájékra.

Mindha meg lettem volna átkozva, meggondolhatja bárki, hogy nem csekél[y]ség volt itten üdözni, semmi meleg ételt már 5 napja nem voltam képes kapni, és az éjjelek hívesek voltak. Annál inkább és minekutána még egészségem sem volt egészen hel[y]én, és 5 napig csak holmi éretlen gyümölcsökkel tápláltam magamat, amit az úgynevezett dinnyeföldeken más felebarátim fájaikrul szedtem. 6 napra délután mégis valahára egy ismerős jöt[t] ki, ki által jóbarátimnak üzentem be, hogy tegyenek lépéseket, hogy irányomban terjesztett és igazságtalan, emberek által koholt állításokrul igazoljanak. Ezen gonosz emberek hazafiúi cselekedeteimet és érzelmemet mindenféle gonosz tettekkel bémálták¹⁷⁶, és az városi katonai parancsnoknál bejelentették, mely azonban kitűnt, hogy koholmán[y], és szabadon bejöttem, és az városi parancsnoknál magam bejelentettem, ki igen becsületes ember volt és nem hitt minden koholmányinak. És minekutána igazoltam magomat, hazabocsájtott és sok szerencsét kívánt, és így érkeztem haza 29. augusztusban [1]849.

¹⁷⁵ A Strázsa-hegy Esztergom közelében, attól délre található magaslat.

¹⁷⁶ Értsd: gonosz tetteknek írták le.

Attila Süli

MEMOIRS OF FLÓRIS ÁCS, A MEMBER OF THE ESZTERGOM NATIONAL GUARD,
ABOUT HIS ACTIVITIES DURING
THE 1848–49 REVOLUTION AND WAR OF INDEPENDENCE

(Summary)

The Local History Collection of the Balassa Bálint Museum in Esztergom preserves an interesting memoir written by Flórián Ács, a master tailor and renowned citizen of the town who served in the local national guard during the War of Independence.

In August 1848, he marched with his unit to Komárom to secure the fortress, then returned to his county at the end of the month, where he was busy recruiting and equipping new volunteers. On September 28, he happened to be in Pest and witnessed the assassination of Count Ferenc Lamberg, Imperial-Royal Lieutenant General. When Lajos Kossuth arrived in the city on October 18 during his third recruitment campaign, he went to the camp with the mobilized national guards who had joined the cause. He then returned home and, after his father's death, continued his tailoring business, as he had to provide for his large family. The imperial-royal attack that began in December soon reached the county and the city. Here, the memoir essentially ends, as the author does not write about the events that took place during the occupation.

Ács also writes sparingly about the liberation of the town on April 24, 1849, and we do not know why he did not join the Újházy rifle squad that occupied the settlement, even though most of his fellow national guardsmen became riflemen. At the beginning of July, the city fell into enemy hands again, and Flóris Ács fled with the retreating Hungarian army from July 13 to August 8, from Esztergom to Arad, from where he headed home.

Attila Süli

DIE ERINNERUNGEN VON FLÓRIS ÁCS, NATIONALGARDIST IN ESZTERGOM
(GRAN), ÜBER SEINE TÄTIGKEIT WÄHREND DER REVOLUTION UND DES
FREIHEITSKAMPFES VON 1848–1849

(Resümee)

Die Heimatkundliche Sammlung des Balassa Bálint Museums in Esztergom bewahrt eine interessante Erinnerung auf, deren Verfasser Flórián Ács, ein bekannter Bürger der Stadt und Schneidermeister, war, der während des Freiheitskampfes in der örtlichen Nationalgarde diente.

Im August 1848 marschierte er mit seiner Einheit nach Komárom (Komorn), um die Festung zu sichern, und kehrte dann Ende des Monats in sein Komitat zurück, wo er sich um die Ausstattung und Ausrüstung der neuen Freiwilligen kümmerte. Am 28. September war er in Pest und wurde Zeuge der Ermordung des kaiserlich-königlichen Generalleutnants Franz Philipp von Lamberg. Als Lajos Kossuth am 18. Oktober auf seiner dritten Rekrutierungsreise in die Stadt kam, begab er sich zusammen mit den sich ihm anschließenden mobilisierten Nationalgardisten ins Lager. Danach kehrte er nach Hause zurück und führte nach dem Tod seines Vaters dessen Schneiderbetrieb weiter, da er für seine große Familie sorgen musste. Der im Dezember beginnende kaiserlich-königliche Angriff erreichte bald das Komitat und die Stadt.

Hier bricht die Erinnerung im Wesentlichen ab, der Autor berichtet nicht mehr über die Ereignisse während der Besatzung.

Ács schreibt auch nur spärlich über die Befreiung der Stadt am 24. April 1849, und wir erfahren auch nicht, warum er sich nicht dem Újházy-Jägertrupp anschloss, die die Stadt besetzt hatte, obwohl die meisten der anderen Nationalgardisten zu Jägern wurden. Anfang Juli fiel die Stadt erneut in die Hände des Feindes, woraufhin Flóris Ács vom 13. Juli bis zum 8. August zusammen mit der sich zurückziehenden ungarischen Hauptarmee von Esztergom (Gran) nach Arad floh, von wo aus er sich dann auf den Heimweg machte.

Attila Süli

RÉCIT DE SOUVENIRS DE FLÓRIS ÁCS, GARDE NATIONAL D'ESZTERGOM, SUR
SES ACTIVITÉS PENDANT LA RÉVOLUTION ET LA GUERRE D'INDÉPENDANCE
DE 1848–1849

(Résumé)

La Collection d'histoire locale du Musée Balassa Bálint d'Esztergom conserve un récit de souvenirs intéressant, dont l'auteur est Flórián Ács, maître tailleur et citoyen renommé de la ville, qui a servi dans la garde nationale locale pendant la guerre d'indépendance.

En août 1848, il s'est rendu à Komárom avec son unité pour sécuriser les fortifications de la ville avant de retourner dans son comitat à la fin du mois où il s'occupait du recrutement et de l'équipement de nouveaux volontaires. Le 28 septembre, il se trouvait à Pest et fut témoin de l'assassinat du comte Ferenc Lamberg, lieutenant-général impérial-royal. Lorsque Lajos Kosuth est arrivé dans la ville le 18 octobre lors de sa troisième campagne de recrutement, il s'est rendu au camp avec les gardes nationaux mobilisés qui s'étaient joints à lui. Il est ensuite rentré chez lui et, après le décès de son père, a repris son métier de tailleur, car il devait subvenir aux besoins de sa famille nombreuse. L'offensive impériale-royale lancée en décembre a rapidement atteint le comitat et la ville. C'est là que le récit s'interrompt, l'auteur ne mentionnant plus les événements qui se déroulaient pendant l'occupation.

Ács écrit également de manière succincte sur la libération de la ville le 24 avril 1849, mais nous ne savons pas pourquoi il ne s'est pas engagé dans la troupe de chasseurs d'Újházy qui occupait la ville, alors que la plupart de ses camarades de la garde nationale s'étaient engagés comme chasseurs. Début juillet, la ville est à nouveau tombée aux mains de l'ennemi. Flóris Ács s'est alors enfui avec l'armée hongroise en retraite, du 13 juillet au 8 août, d'Esztergom à Arad, d'où il a pris le chemin du retour.

Аттила Щюли

ВОСПОМИНАНИЯ ФЛОРИША АЧ, НАЦИОНАЛЬНОГО ГВАРДЕЙЦА ИЗ
ЭСТЕРГОМА, О ЕГО ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВО ВРЕМЯ РЕВОЛЮЦИИ И
БОРЬБЫ ЗА СВОБОДУ 1848–1849-ИХ ГОДОВ

(Резюме)

В Коллекции Местного Исторического Музея Балашша Балинт в Эстергоме хранится интересное воспоминание, автором которого был Флориан Ач, мастер-портной, известный гражданин города, служивший в местной национальной гвардии во время борьбы за свободу.

В августе 1848-ого года он двинулся со своим батальёном в Комаром, для обеспечения защиты крепости, затем в конце месяца он вернулся в свой округ, где занимался выставкой и снаряжением новых добровольцев. 28-ого сентября он посетил Пешт и стал свидетелем убийства графа Ференца Ламберга, императорско-королевского генерал-лейтенанта. Когда Лайош Кошут во время своей третьей вербовочной поездки 18-ого октября прибыл в город, он отправился в лагерь вместе с мобилизованными национальными гвардейцами, которые присоединились к нему. Затем он вернулся домой и после смерти отца продолжил заниматься своим портняжным делом, поскольку ему нужно было заботиться о своей многочисленной семье.

Начавшееся в декабре императорско-королевское наступление вскоре достигло округа и города. На этом воспоминание по сути прервалось, автор уже не пишет о событиях происходящих во время оккупации.

Ач также кратко пишет об освобождении города 24-ого апреля 1849-ого года, и мы также не узнаём, почему он не присоединился к охотничьему отряду Уйхази, занявшему поселение, хотя большинство его товарищей по национальной гвардии стали охотниками. В начале июля город снова попал в руки врага, и в тот момент Флориш Ач с 13-ого июля по 8-ое августа сбежал с отступающей венгерской главной армией из Эстергома в Арад, откуда уже он направился домой.

BABARCZY SÁNDOR ÉLETE ÉS MEXIKÓI LEVELEZÉSE (1864–1865)*

I. rész. Bevezető tanulmány

Mint ahogyan Somogyi Éva megjegyzi *A levél történeti forrásértéke: A közös külügyminisztérium tisztviselőinek levelei* című munkájában – melyben a dualizmus idején a bécsi közös hivatalokban szolgált magyar honos tisztviselők levelezéseit elemzi –, a „történeti érdeklődés átalakulása következményeképpen az utóbbi évtizedekben megnőtt a levelezés (a privát levél) jelentősége a történeti források között. A mindennapok története, a mikrotörténet, a mentalitástörténet nemcsak a hagyományos történeti diszciplínákat szorította háttérbe (a diplomáciatörténetet, intézménytörténetet), hanem bizonyos fokig a hagyományos forrásokat is. Az érdeklődés eltolódott az aktáktól a levelek, hangsúlyozottan a privát levelek, és persze nem kevésbé az emlékiratok felé.”¹ A magánlevelezéseken mint forráscsoporton belül külön műfajt képeznek az ún. háborús katonalevelek, melyek egy-egy katonai konfliktusba engednek mikrotörténeti betekintést. Magyarországon számos ilyen jellegű ún. egodokumentumot adtak közre a magyar történetírók, melyek segítségével nemcsak az egyes leveleket közreadók sorába és élethelyzetébe tekinthetünk bele, hanem sok esetben az ezekben szereplő információk a nagyobb történelmi folyamatok megértését is segíthetik, sőt olyan adatokkal is szolgálhatnak, melyek ez idáig rejtve maradtak a történettudomány számára. Amennyiben az elmúlt két évszázad magyar hadtörténetírását vizsgáljuk, láthatjuk, hogy jelentek meg ilyen jellegű forrásdokumentumok az 1848–49-es forradalom és szabadságharc,² az első³ és a második világháború⁴ idejéből is.

Jelen forrásközlő tanulmányban az egykoron Mexikóban szolgált magyar huszártiszt, Babarczy Sándor báró német nyelvű levelezésének magyar fordítását adjuk közre az 1860-as évekből. Ezzel egy olyan különleges egodokumentum tárul az olvasó elé, amelyből képet kaphatunk egyrészt egy 19. századi transzatlanti tengeri utazásról, másrészt a Habsburg Miksa-féle mexikói kalandról.

* Jelen forrásközlő tanulmány elkészítése az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával és az NKFI Hivatal által kibocsátott Támogatói Okirat alapján (száma: FK 137816), valamint a Károli Gáspár Református Egyetem támogatása révén valósult meg.

¹ Somogyi 2014. 119. o.

² Lásd pl. Benda 1952.

³ Lásd pl. Kiss 2020.; Pollmann 2005.; Soós 1991.

⁴ Lásd pl. Vajda 2011. – A 2. világháború esetében a 2010-es évek elején kiadásra kerültek az amerikai hadseregben szolgáló magyar katonák angol és magyar nyelvű katonalevelei is. Kovács 2012.

A Mexikói Osztrák Önkéntes Hadtest katonáinak levelezései

Az 1864 és 1866 között fennállt Mexikói Osztrák Önkéntes Hadtest (*Österreichisches Freiwilligenkorps in Mexico*), melynek létszáma meghaladta a 7000 főt, Habsburg Miksa mexikói császár és Sarolta császárné kíséretéként érkezett Mexikóba, hogy segítse megszilárdítani a II. Mexikói Császárság pozícióját. A hadsereg tagjai közül többen is levelekben számoltak be otthon maradt szeretteiknek vagy ismerőseiknek a tengeri utazás során nyert tapasztalataikról és a latin-amerikai országban átélt élményeikről. Ezen levelek közül jónéhányat részben vagy egészben a korabeli sajtóban is közöltek, a családoknál fennmaradt, vagy az idők folyamán közgyűjteményekbe került anyagokból szintén születtek forrásközlő szakmunkák, de vannak még máig kiadatlan levelezések is.⁵

A mexikói osztrák önkéntes hadsereg „Lajtán túli” tagjai közül ez idáig négy önkéntesnek a levelezése ismert. A yucatáni és matamorosi küldetésekben részt vett vadász főhadnagy, Pitner Ernst elbeszélő forrásainak (naplója és levelezései) angol nyelvű kiadására 1993-ban Új-Mexikó fővárosában, Albuquerque-ben került sor Gordon Etherington-Smith és Don. M. Coerver közös munkájának köszönhetően.⁶ Patricia Escandón fordítása és szerkesztése nyomán az innsbrucki születésű huszártiszt, Georg Karl Philip Artmann levelezése spanyol nyelven 1992-ben jelent meg Mexikóvárosban.⁷ Walter Klinger a Mexikóban hősi halált halt Karl Graf Kurtzrock-Wellingsbüttel levelezéséről tesz említést munkájában, melyet Johann Gudenau jelentetett meg,⁸ míg Andreas Cornaro munkájában feljegyezte, hogy Carl Fuchsberger huszártiszt levelezése a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv kéziratgyűjteményében őrződött meg, melyből többször is idéz művében.⁹

A mexikói kaland magyarországi résztvevőitől származó elbeszélő források közül legnagyobb számban az önkéntesek által hazaküldött levelek maradtak ránk. A feltárt adatok alapján a mexikói osztrák önkéntes hadsereg magyarországi állományához köthető első levélközlés elég korán, már a toborzások idején, 1864 szeptemberében nyilvánosságra került. A *Vasárnapi Ujság* „egy legiobeli hazánkfiától sept. 9-ről a következő sorokat” kapta:

„Mi körülbelül negyedfélszázan vagyunk magyarok a császári mexikói légióban, kik közül a mai rapport után 127 huszár, a többi tüzér, gyalog, vagy pionir. Ezek közül sokan írni sem tudnak, vagy pedig más körülmények által visszatartattnak az írástól – de

⁵ A Mexikói Osztrák Önkéntes Hadtest történetéről bővebben lásd Bobay 2022.; Cornaro 1961.; Klinger 2013.

⁶ Pitner 1993.

⁷ Escandón 1992.

⁸ Klinger 2013. 107–108. o.

⁹ Cornaro 1961. 67. o. 7. jegyz.

mégis szeretnék, ha otthonvalóik valami hírt hallanának felőlök. Tehát mint mondtam, közel 350-nen vagyunk magyarok,¹⁰ összes legionáriusok pedig már 3000-ren; de mivel 6000-nek kell lenni, még messze állunk a számtól.

Jelenleg Karniolia fővárosában, Laibachban¹¹, egy volt nagy czukorgyárban vagyunk elszállásolva, és mily meglepetés egy magyarra! A kaszárnya homlokzatáról a magyar nemzeti színű zászló leng, mely ugyanegy a mexikóival. Igaz ugyan, hogy a színek nem vízirányosan, hanem függőlegesen vannak; de mind hiába, jó lesz ily zászló alatt majd harcolhatni!¹²

Mostani ruházatunk nem mondhatnám, hogy szép volna: zsák szövettű nadrág és ugyan oly Garibaldi-ing és szalmakalap tollal. Amint hallottuk, a ruhák és fegyverek jövő holnap elején jönnek meg, a tisztek már egyenruhában járnak, és mutatványul is érkeztek már ruhák a legénység számára, melyeket ezennel leírok, mivel sokban különböznek az újságokban közlött leírásoktól. Gyalogság: vörös zuáv¹³ nadrág, bőrkamásliban (tisztek csizmában); kék Garibaldi-ing (tisztek díszben: kék kabát), szürke kalap szürke tollal, a tüzérek vörössel. A tisztek kardbojtja ezüst, a mexikói címerrel egyfelől és M betűvel másfelől, ezüst kardkötő vörössel. Dsidások: sötétzöld bőrnadrág csizmában, 5 ujjnyi széles vörös oldalszalaggal, közönségesen kék Garibaldi-ing, parádében sötétzöld zuávka fehér gomb és töltéstartóval, s fehérrel kivarrrva, fekete prémes, fehér csapka sastollal. Huszárok: vörös magyarnadrág, fehér zsinórral, kék Garibaldi-ing és zöld atilla fehér zsinórral panyókásan, további szürke csikós kalap sastollal. Közönségesen a kalap helyett mind vörös sapkát kapnak, melyet már sokan közülünk hordanak.

Az intelligencia¹⁴ nagyon van képviselve a légióban, és igen sok quietált¹⁵ tiszt is szolgál. Vannak legionáriusok, kik a Vaskorona Rend vitézei, és egyharmada bizonyosan decorálva van; vannak, kiknek 5-6 díszjele is van. Noha még ruházva nem vagyunk, mégis meg kell vallani, minden dicsekvés nélkül, hogy derék egy csapat ez, ha tömegben áll, mert mind olyan 28–36 éves szolgált legények vannak itt. Borotválkozni nem szabad, tehát mind szakállasak vagyunk, s mondhatom, hogy eleinte ezek a kiborotvált képmű krajnai emberek féltek tőlünk, ha szakállunkra néztek.”¹⁶

¹⁰ Kutatásaink szerint 1864. szeptember 9-éig a történelmi Magyarország területéről 483 fő csatlakozott a mexikói osztrák önkéntes hadsereg állományához, ha ebből leszámoljuk a „Latján túl” született bajtársakat (ún. „Tornisterkind”-eket; szó szerint borjúkölyköket), valamint a Katonai határőrvidék, Erdély, Szlavónia és Horvátország területéről származó személyeket, akkor a nevezett időpontig 382 fős adatot kapunk.

¹¹ Krajna, osztrák tartomány, ma: Szlovénia; fővárosának neve ma Ljubljana.

¹² A mexikói és a magyar trikolór közötti hasonlóság már 1864 tavaszán az egyik magyarországi élclapban is felbukkant, Miksa császár és kíséretének elindulásán gúnyolódva: „(Valjon miféle színű zászlót fog hajójára felhúztatni Miksa főherceg, midőn a mexicói császári trón elfoglalása végett tengerre száll?) Minden kétségen kívül a magyart. (Honnan gondolja azt kend?) Hát csak onnan, hogy a mexicói nemzeti színek is ugyanazok, amik a mieink: veres, fehér, zöld. (Eszerint csakugyan lesz valami közünk Mexicóval.)” *Üstökös*, 1864. március 27. (13. sz.) 104. o.

¹³ Észak-afrikai berber eredetű népcsoport, tagjai Algéria francia megszállását követően a francia hadseregben szolgáltak, küzdöttek a krími-háborúban és Mexikóban is és nagy hírnévre tettek szert.

¹⁴ Értsd: értelmiségiek.

¹⁵ Értsd: már a katonai szolgálatát letöltötte.

¹⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1864. szeptember 18. (38. sz.) 395. o.

A levél aláírás: „Máskor többet. Gy.” E kezdőbetű – vezetéknev esetén – az 1864. szeptember 9-éig beléptettek közül csupán egy magyarországi személyhez, Gyelnik Pálhoz¹⁷ társítható.¹⁸

Az általunk összegyűjtött levelek többsége három kivételtől eltekintve – ezek egyike Babarczy levelezése – magyar nyelven íródott, és szinte mindegyikre jellemző, hogy nagyobb helyet foglal el bennük a tengeri utazás leírása – akad olyan is, amely csupán erre korlátozódik –, mint a mexikói harcok és események taglalása. A sereg kiszállítását a francia Transatlantique (*La Compagnie Générale Transatlantique*) társaság bonyolította le – saját és Angliából bérelt hajóival. A Transatlantique hat szállítóhajóval végezte a transzportot, amelyek közül az egyiknek kétszer is meg kellett tennie az utat. A társaságnak a feladatra csupán három alkalmas hajója állt rendelkezésre – az INDIANA, a FLORIDE és a VERA-CRUZ –, három másik hajót (BOLIVIAN, BRASILIAN, PERUVIAN) egy liverpooli hajózási társaságtól béreltek. Ezek mindegyike 1150–1200 ember szállítására volt alkalmas, és mindegyikük rendelkezett a szükséges egészségügyi létesítményekkel és betegszobákkal. Hét nagyobb szállítmány indult útnak 1864 novembere és 1865 májusa között.

A magyarországi önkéntesek leveleinek köszönhetően egy kivételével – az 1864. december 1-jén útnak indult BRASILIAN gőzhajó esetében – mindegyik szállításról maradt fenn magyar, illetve egy esetben német nyelvű tudósítás. Az elsőként indult hajó, a BOLIVIAN gőzös tengeri útjába Nikolics Emil és Wéber Ágoston levelezései engednek betekintést. Ahogy a későbbiek folyamán Szentkláray Jenő megfogalmazta, a mexikói osztrák önkéntes hadsereg tábori főlelkésze, Wéber Ágoston¹⁹ átkelését „Amerikába élénk színekkel és kellemes érdekességgel írta le az Idők Tanúja tárczáiban. Útirajza e lap akkori évfolyamának legszebb dolgozatát képezi.”²⁰

Wéber utazásáról nyolc közlés jelent meg, az első négy 1865 februárjában – ezek Martiniqueből és Veracruzából érkeztek –, míg a többi ugyanezen év augusztusában

¹⁷ A budai születésű Gyelnik Pál 1864. szeptember 9-én lépett be a mexikói osztrák önkéntes hadseregbe és a 2. századszázadnál szolgált. Bobay 2022. 630. o.

¹⁸ A potenciális szerzők közé soroljuk még Gönczy Lajost is, valamint a nevezett időpontig csatlakozott – a nyelvtudásuk és keresztnevük alapján szóba jöhető – György (Tomassini György; Juhász György; Pammer György; Postl György; Seidl György; Stassiono György; Szabó György; Szabó II. György; Szakó György; Szentmarjay György) és Gyula (báró Korda Gyula; Henz Gyula; Juhász Gyula; Lakits Gyula, Voit Gyula) személyneveket viselő önkénteseket egyaránt.

¹⁹ Wéber Ágoston 1833. szeptember 6-án született a Temes vármegyei Nagyszentpéteren. Gimnáziumi tanulmányait Aradon, Szegeden és Temesváron végezte, majd teológiai tanulmányokat folytatott a temesvári papnevelőben. 1857-ben szentelték pappá, melyet követően segédlelkész volt Zsombolyán. Ezt követően előbb a cs. kir. 43., majd a cs. kir. 29. gyalogezred tábori lelkésze. Ezen időszak alatt ismerkedett meg Habsburg Miksa főherceggel, akit annak mexikói császárrá történő választását követően Latin-Amerikába is elkísért, mint az osztrák önkéntes hadsereg tábori főlelkésze. A császárság bukását követően hazatért és egy ideig ismét a közös hadseregnél volt tábori lelkész. 1871-től Bruckenaun, 1882-től Szalkaháza plébánosa volt egészen 1909-ben bekövetkezett haláláig. Bővebb életrajzát lásd Bobay 2022. 523–524. o.

²⁰ Szentkláray 1898. 521. o. 3. sz. jegyz.

és szeptemberében, melyeket már Puebla városából kelteztek. A közölt levelezés felét a tengeri utazás leírása teszi ki. Wéber többnyire napi pontossággal, az egyes dátumokat jelölve (hónap, nap) jegyezte le a hajóút részleteit, néhol azonban több nap történései is egybefonódnak (mint például a Gibraltárról, a Forte de France-ról és a Kubáról közölt tollrajzok, vagy a mexikói városok leírásai). A levelezés alapján úgy tűnik, hogy Wéber Ágoston korábban, 1864 tavaszán a NOVARA vitorlás fregatt fedélzetén a császári párt Rómáig kísérte, ahol IX. Pius pápával találkoztak. Wéber ezt követően feltehetően valamikor visszatért a Habsburg Birodalomba.²¹ Leveléből megtudhatjuk azt is, hogy a BOLIVIAN díszes búcsúztatással hagyta el Trieszt kikötőjét, és hogy 1864. november 23-án útközben már találkozott az őt követően útnak induló másik szállítóhajóval, a PERUVIAN-nal is, illetve, hogy az első nagyobb pihenőállomáshoz, Gibraltárhoz késve érkeztek. Részletesen szól a gibraltári napokról, megemlítve, hogy erődlátogatáson is részt vettek, valamint áthajóztak a Gibraltári-öböl túlsó partján található Algeciras nevű spanyol városba is, ahol találkozott az ott állomásozó spanyol csapatok tábori lelkészével. A tábori főlelkész szintén nagyobb részletességgel szól az Atlanti-óceánon történő átkelésről, megjegyezve, hogy a hajó Madeira szigete mellett haladva folytatta útját az óceánon, illetve kitért az ellátásukra és a hajón történő eseményekre (összejövetelek, tengeri betegségek, időjárás, viharok, balesetek, halálesetek, mindennapok a hajón, delfin- és cápa-„vadászat” stb.), valamint arra is, hogy mivel foglalták el magukat a katonák a hosszú út során. Ahogyan az alábbi idézetben is olvashatjuk: az „Atlanti-óceánon mindenki a fedélzetén volt a tiszta frís[s] levegőn – és it[t] vagy zenét, vagy az énekkar dalait hallgatjuk, vagy a boscók²² játéka, vagy a bohócok tréfáin szórakozunk, vagy végül a legénység egynéhányainak élces paródiás szónoklatain mulatjuk magunkat.”²³

A tisztek számára a BOLIVIAN fedélzetén egy könyvtár is rendelkezésre állt – a többi szállítóhajó esetében ilyenről nincs információnk –, amelynek köszönhetően az új szolgálati helyükről való ismereteiket táגיhatták: „Foglalkozásul, mulatságul s időtöltésül hajónkon van könyvtár is, mely a hadsereg tulajdona, és sok válogatott, névleg Mexikóról szóló könyvekkel ékeskedik, melyeket is szorgalmasan tanulmányozunk úgy, hogy midőn Mexikóba érünk, azt már jól ismerendjük; úgyszintén ernyedetlenül tanuljuk a spanyol nyelvet, hogy az elmélethez már csak terjedelmesebb gyakorlat kívántatik.”²⁴

²¹ Habsburg Miksa császár és neje szűk kíséretükkel 1864. április 14-én Triesztból indult útnak Mexikóba a cs. kir. hadiflotta zászlóshajója, a NOVARA fregatt fedélzetén. Útközben egy rövid időre megálltak Itáliában is, ahol IX. Piusz pápa audiencián fogadta őket, majd innen folytatták tovább útjukat Mexikóba. Wéber közlése alapján Rómáig elkísérte az uralkodópárt, ahonnan azonban minden bizonnyal visszatért a Habsburg Birodalomba, és az önkéntesekkel hajózott a tengerentúlra.

²² A torinói születésű Giovanni Bartolomeo Bosco (1793–1863) híres bűvész nevéből köznevesült megnevezése a mutatványosoknak, bűvészeknek.

²³ Wéber 1865. 171. o.

²⁴ Uo.

Az ötödik levél már a mexikói eseményeket taglalja, mégpedig a császár Xalapa-Enríquez, Orizaba, majd pedig Puebla városokban tett 1865. áprilisi látogatásáról ad hírt. Utóbbi településen csatlakozott hozzá a császárné is, akinek születésnapja alkalmából Pueblában hatalmas, többnapos ünnepséget rendeztek, melyet Wéber hosszasan ecsetel. A levél végén azonban elég negatív képet fest a császárság jövőjét illetően, valamint utal a Franz Graf Thun-Hohenstein tábornok, az osztrák önkéntes hadsereg főparancsnoka és Jesús González Ortega, a köztársasági hadsereg tábornoka között megkötött fegyverszünetre, illetve, hogy a Yucatán-félszigetre is kerültek osztrák önkéntesek.²⁵ A hatodik és a hetedik levélben részben Veracruz városát ismerteti, utalva a kikötővárost néha északról elérő Norte nevű viharos szélre – mely érkezésük idején is dühöngött –, és a városban uralkodó drágaságra. A levelek többi részében a kikötőváros és Puebla közötti utazását írja le, melyet Wéber postakocsin tett meg. Ezen közléseiben ír az országban tevékenykedő rablóbandákról, akik miatt hosszabb ideig kellett Orizabában maradnia, illetve útleírásába beleszötte a helyi pulque²⁶ alkoholos ital fogyasztási szokásait is.²⁷

Utolsó levelében Puebla részletes leírását adja, és főleg egyházi épületeit mutatja be, majd hosszasan felsorolja, hogy a mexikói osztrák önkéntes hadsereg egységei mely szolgálati helyekre kerültek beosztásra. Kitér arra is, hogy 1865. március 18-án és 19-én volt egy-egy kisebb zendülés, melyben a pueblai lakosság kövekkel és némelyek lőfegyverrel felszerelve az önkéntesekre támadtak, ám ezt végül sikerült leverni és a rendet helyreállítani. Végezetül egy-egy bekezdésben szól Puebla időjárásáról és a hadsereg ellátmányáról is, melyet kielégítőnek tartott. A szöveg egy érdekes részében a tábori főlelkész még a helyi fagylaltárusításba is beavatja az olvasót, ami mind a mai napig jellemzi Mexikót: „a fagylalt meg dézsákban az utcákon hordatik körül”.²⁸

Wéber Ágostonhoz hasonlóan a BOLIVIAN gőzössel utazott Mexikóba Nikolics Emil²⁹ másodosztályú huszárszázados is, akinek nővéréhez, „Flöding báróné”-hoz írt

²⁵ Wéber 1865. 738. o. – A Mexikói Osztrák Önkéntes Hadtest két nagy műveleti területen tevékenykedett. Egyrészt az akkoriban Sierra del Norténak nevezett régióban, mely Veracruz, Puebla és Tlaxcala államok találkozásánál fekszik, másrészt Puebla állam déli és Oaxaca állam északi részein, emellett az egység tagjai a császár mellett is elláttak szolgálatot Mexikóvárosban és Cuernavacában – utóbbi helyen az uralkodópár szívesen időzött Jardin de Borda nevű rezidenciájukban. Ezeken felül a hadsereg két nagyobb katonai akcióban vett részt. Ezek egyike volt a yucatáni expedíció, melynek során 1865 áprilisában 130 „osztrák” önkéntes érkezett Campeche államba, hogy az ottani francia erőknél segítséget nyújtson. Ezek az önkéntesek a Mexikói-öböl partja mentén, legfőképpen Campeche és Tabasco államok területén vettek részt őrzáratokban. A küldetésük azonban rövid ideig tartott, ugyanis az egység maradványai (a veszteség több mint 60%-os volt: 23 fő esett el a harcok során, míg 56-an sárgalázban hunytak el) 1865 nyarán visszatértek Veracruzba.

²⁶ Ez az agavéből fermentálással készített szeszesital nagy népszerűségnek örvendett Mexikóban (manapság is fogyasztják) már a prehiszán időkben is. A pulque történetéről bővebben lásd Landa 2018.

²⁷ Wéber 1865. 871., 882–883. o.

²⁸ Uo. 887. o.

²⁹ Kékesi Nikolics Emil 1839-ben született Temesváron. A hivatalos iratok alapján 1854-től a cs. kir. hadseregben szolgált, ahonnan 1864. szeptember 2-án lépett át a Mexikói Osztrák Önkéntes Hadtestbe.

leveleit – testvérének és Rácz Károlynak a jóvoltából – a *Hazánk s a külföld* 1866. évi második évfolyamában egy háromrészes cikksorozatban publikálták. A feladás helye és ideje alapján úgy tűnik, hogy valójában egyetlen levélről lehet szó, amelyet folytatásokban tettek közzé. Nikolics az ezekben leírtakat minden bizonnyal nem a nyilvánosságnak szánta, és kérdéses az is, hogy eredetileg milyen nyelven írták, ugyanis a levelek magyarul jelentek meg, míg az életrajzi adatai szerint Nikolics csak németül és szerbül tudott.³⁰

A levél alapján Nikolics azon egységhez tartozott, amely legelsőként indult útnak Xalappa-Enríquezbe Alfons von Kodolitsch őrnagy vezetésével, hogy megkezdje a pueblai Sierra del Norte felderítését.³¹ Az első közlés a csapatokat fogadó kegyetlen mexikói gerillaharcról nyújt egy rövid leírást, és csupán ezután kezd bele a szerző a tengeri szállítás részletezésébe, mely egészen a második közlés végéig tart. Összehasonlítva Nikolics és a vele egy hajón utazó Weber Ágoston írását, már-már úgy tűnhet, mintha egy és ugyanazon személy tollából származnának, annyira egyezően elevenedik meg bennük a tengeri utazás: dalmát önkéntes halála Dalmácia partjainál, Messinai-szoros, vihar a Földközi-tengeren, a Gibraltárnál megsérült matróz halála, elhajózás Madeira szigete mellett, a legénység mindennapjai a hajón, „vadászat” a különféle repülő halakra és tengeri állatokra, egy önkéntes váratlan halála és temetése az Atlanti-óceánon, a tábori főlelkész által celebrált szertartás, pihenő Martinique és Kuba szigetén, megérkezés és fogadtatás Veracruzban. Egyedül Gibraltár esetében figyelhető meg eltérés, mivel ott Nikolics a legénységnek azon túlnyomó többségéhez tartozott, akik nem szállhattak partra és nem hagyhatták el a hajót az ott tartózkodásuk alkalmával, így levelében ezen napokról nem sokat ír.³² A huszártiszt csupán hat napot töltött a kikötővárosban, amelyről szintén közöl egy rövid leírást, ami a Veracruz és Xalappa-Enríquez közti menetelés ismertetésével zárul, mivel a levél szerzője Xalappa-Enríquez térparancsnokságára nyert beosztást. Ezt az utat a lovassági csapatoknak is teljes egészében gyalogosan kellett megtenniük.³³

A Hadtörténelmi Levéltár Personalia gyűjteményében található a Lenkey család hagyatéka, amely többek között Lenkey Albin³⁴ Mexikóból hazaküldött négy

Sajtóértesülések szerint Mexikóból hazatérte után családot alapított. Életrajzi adatait lásd Bobay 2022. 751. o.

³⁰ Ezek alapján a sajtóorgánumban valószínűleg magyarra fordított szöveg jelenhetett meg, melynek fordítója nem ismert.

³¹ Az első szállítóhajóval érkezett „osztrák” önkéntes csapatok feladata a Mexikóváros környéki belső területek és Veracruz összeköttetésének a biztosítása volt a két fontos útvonalon, a fentebb már említett Veracruz–Xalappa–Perote–Puebla szakaszon, valamint a Veracruz–Orizaba–Puebla útirányon. Előbbi ellenőrzését 1865. január 7-étől a már korábban Mexikóba érkezett Kodolitsch őrnagyra bízta, akit egyben kineveztek Xalappa-Enríquez térparancsnokának is.

³² A Gibraltárnál tett pihenők során a brit hatóságok csupán a magasabb rendfokozatú tisztek számára engedélyezték, hogy partra szállhassanak a városban.

³³ Nikolics 1866.

³⁴ Az egrí illetőségű Lenkey Albin a családi iratok alapján 1839-ben született Vukováron. Édesapja Lenkey Károly honvéd ezredes, míg annak János nevű bátyja az aradi várbörtönben tragikus körül-

oldal terjedelmű levelét is őrzi, amelyet 1865. április 8-án adott fel Puebla városából.³⁵ Az ifjú Lenkey a második hajóval (PERUVIAN) hagyta el az öreg kontinenst 1864. december 6-án. Az utazási élmények ismertetése a levél első felét teszi ki, melyen belül egy, a Földközi-tengeren átélt vihar bemutatása dominál, és nagyon szűkszavúan ír a Gibraltárnál és a Martinique szigeténél tett pihenőikről. A levélnek ez a része a mai napig kiadatlan. A levél másik része már a Mexikóba történő megérkezésről szól, melyre elsőként a Lenkey család történetének egykori kutatója, az elmúlt években elhunyt T. Ágoston László író az 1980-as években hívta fel a figyelmet forrásközlésében,³⁶ és 2009-ben a *Lenkey huszárok* című munkájában szintén közzétette.³⁷

A levél ezen részében Lenkey a kikötőváros és Puebla között megtett nehézkes útról ad leírást, melyben 150 huszár, 200 dzsidás és egy század vadász menetelt gyalogszerrel a főparancsnokság felé. Acultzingo térségében egy ellenséges rajtaütés érte a menetoszlopot, melyről Lenkey részletekbe menően beszámol. Az iromány Puebla városának és térségének a bemutatásával zárul. A forrásban az ifjú tizedes tett még egy érdekes kijelentést: „Ha egészen fel leszünk szerelve, Californiába megyünk, hová Juárez serege maradványával menekült”.³⁸ Ezen utóbbi adat azért különösen érdekes, ugyanis jelenleg nem ismerünk erre vonatkozó terveket.

Imely Viktor Géának³⁹ köszönhetően fennmaradt egy magyar nyelvű leírás az 1865. március 16-án Franciaországból útnak indult FLORIDE postagőzös útjáról is, melyet 1865 szeptemberében a *Pesti Napló* tárcarovata közölt. Imely rövid írása a Ljubjana és Saint Nazaire (Franciaország) közötti utazás részleteit nem tartalmazza, és viszonylag nagyobb részt tesz ki a tengeri utazás leírása.⁴⁰ Mint a levélből kiderül, a postagőzös már az elindulását követően hatalmas viharba került, és már-már elsüllyedt, azonban végül sikerült a katasztrófától megmenekülnie. 1865. március 30-án érkeztek Forte de

mények között elhunyt honvéd tábornok volt. Albin 1864 októberében lépett be a Mexikói Osztrák Önkéntes Hadtestbe, ahol a huszársághoz nyert beosztást. Katonai törzslapja szerint 1866. április 14-én Tacobayánál dezertált. A családi hagyomány úgy tartja, hogy Mexikóból az Egyesült Államokba vándorolt, ahol indiánok ölték meg. Életrajzát bővebben lásd Bobay 2022. 478–479. o.

³⁵ Lenkey Albin levele szüleinek tengeri útjáról és a mexikói csatározásokról. Puebla, 1865. április 8. HL Personalia, 99/B VII. 137/d.

³⁶ T. Ágoston 1984. 22. o.

³⁷ T. Ágoston 2009. 117–122. o.

³⁸ Lenkey Albin levele szüleinek tengeri útjáról és a mexikói csatározásokról. Puebla, 1865. április 8. HL Personalia, 99/B VII. 137/d. és T. Ágoston 2009. 120. o.

³⁹ Imely Viktor Géza 1839-ben született Pozsonyban, jogot végzett. 1865 januárjában lépett be a mexikói osztrák önkéntes hadseregbe, ahonnan 1866. augusztus 23-án hadbíróági ítélet alapján elbocsátották. Ismeretlen időpontban hazatért, majd 1872-es haláláig szülővárosában ügyvédként praktizált. Életrajzi adatait lásd Bobay 2022. 648. o.

⁴⁰ Mivel a Transatlantique társaság számára nem tűnt gazdaságosnak, hogy kisebb kapacitású, FLORIDE nevet viselő szállítóhajójukat Triesztbe küldjék, ezért megegyeztek a Mexikói Osztrák Önkéntes Hadtest vezetésével arról, hogy kivételesen mintegy 300 egyént nem Triesztből, hanem Franciaországon keresztül szállítanak Latin-Amerikába. 1865. március 8-án indult útnak Laibachból a főként tüzérekből és hadmérnökökből álló transzport, melyet vasúton szállítottak Bécsen, Salzburgon, Münchenen és Párizson keresztül St. Nazaire kikötőjébe, ahonnan a FLORIDE postagőzssel indultak útnak.

France kikötőjébe, melyről megjegyzi, hogy I. Napóleon feleségének szülőhelye volt. A hajón az ellátást rendkívül rossznak írja le, így örömmel konstataulta a karib-tengeri térségben megejtett pár napos pihenőt.

A FLORIDE az első transzporthoz hasonlóan rövid időre megállt Santiago de Cuba kikötőjénél, azonban a legénység nem szállhatott partra a városban uralkodó sárgaláz-járvány miatt, viszont ennek ellenére a település lakosai közül többen is tiszteletüket teheték a fedélzeten. Imely ennek köszönhetően találkozott egy Lakits nevű magyarral, akiről az alábbiakat közölte:

„Itt akadt szerencsém egy pécsi születésű honfitársunkkal találkozni, ki 1848 óta itt lakik; vagyonos ember, kereskedő. És oly szíves volt, engem 100 darab pompás, echt Cuba szivarral megajándékozni, melyeket Európában talán 20 ftjával kellene fizetni; a szivarok neve Cazadorés.⁴¹ Ugyancsak ezen úriember – neve Lakits – említé nekem, hogy ezen a szigeten több magyarok tartózkodnak, s különösen kiemelte még azt is, hogy ezen sziget legöregebb emberei – magyarok; mindannyian pedig jól bírják magukat, plantage⁴² birtokosok. Estefelé, midőn elindulánk, igen barátságosan búcsúzott tőlem, néhány kellemesen töltött órának kedves emlékét vésve lelkembe.”⁴³

A magyar huszár röviden megemlékezik a mexikói tengerpartról történő menetelésükről Pueblába, közben Nikolics Emilhez hasonlóan hosszabban ír az erjesztett pulque italról is, majd onnan Imely egységét Mexikóvárosba küldték tovább, ahova elmondása szerint július 23-án érkezett meg, és ahonnan további levelek küldését ígérte, de ezeknek nem találtak nyomát.⁴⁴

A nagyszebeni születésű Adolf Dietrich Edler von Sachsenfels⁴⁵ menyasszonyával folytatott napló formájú, német nyelvű levelezése a bécsi Városháza könyvtárába került. A levél szerzője a legutolsóként útnak induló transzporttal hajózott el a Trieszt–Veracruz útvonalat kétszer is teljesítő BRASILIAN fedélzetén, és leveleiben szintén a tengeri utazás leírása és a Mexikóba érkezés legelső időszaka dominál.⁴⁶

Mint arra Walter Klinger munkájában rámutat, a nedeci születésű Weiss Henriknek⁴⁷ 1866 tavaszán és nyarán a bécsi *Militärzeitung*-ban jelentek meg a levelei a pueblai

⁴¹ A. m. vadászok.

⁴² Ültetvény.

⁴³ *Imely* 1865. 4. o.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Adolf Dietrich Edler von Sachsenfels 1829-ben született Nagyszebenben. Az 1848–49-es szabadságharc idején Erdélyben a császári oldalon harcolt. 1864 júliusában a cs. kir. hadseregből lépett át a Mexikói Osztrák Önkéntes Hadtestbe. Hazatérését követően a közös hadseregben folytatta katonai pályáját, vezérőrnagyként nyugdíjazták. Életrajzát bővebben lásd *Bobay* 2022. 439–440. o.

⁴⁶ „Über Mexiko von einem Augenzeugen”. Die Wienbibliothek im Rathaus, Handschriftensammlung, ZPH 1750.

⁴⁷ Weiss Henrik 1838-ban született Nedecen. A Bécsújhelyi Katonai Akadémián tanult, majd 1863-ig a cs. kir. hadseregben szolgált. Ekkor kilépett, és mint távirótiszt helyezkedett el. 1864 augusztusában lépett be a mexikói önkéntesek közé, ahol a 3. huszárszázadnál szolgált mint főhadnagy. 1865 folya-

Sierra Norte területén folytatott hadműveletekről, melyekből az osztrák történész számos részletet közöl munkájában.⁴⁸

A Yucatán-félszigeti hadjáratban 130 „osztrák” önkéntes vett részt, zömében a 2. vadászszázad katonái, de a különítményt más egységekből érkezőkkel is kiegészítették. „Azt hisszük, nem lesz érdektelen, ha t. olvasóinkkal egy, a mexicói császári hadtestben főhadnagyként szolgáló s érdemkereszttel díszített hazánkfiának eredeti levelét közöljük, mely még augusztus hóban kelt, s csak decemberben érkezett rendeltetése helyére, városunkba” – közölte az *Eger* című hetilap szerkesztője 1866. január 4-ei számának tárcarovatában. A név nélkül közreadott levélből a Yucatán-félszigetre került kontingens mindennapjaiba nyerhet betekintést az olvasó.⁴⁹

A 2. vadászszázad állományát megvizsgálva a tiszti rang említése alapján a levél szerzője talán ippi Bydeskuty Sándor⁵⁰ lehetett. A levélből is egyértelműen kiderül, hogy az osztrák önkéntes hadsereg katonái a Campeche és Tabasco tagállamok tengerpartjai mentén vezetett őrjáratokban vettek főként részt – a levélíró megemlíti egy „Oxumaxinta melletti expedítio”-t – míg a komolyabb harcok színhelyén, Campeche városától nyugatra „európai katonák soha sem alkalmaztatnak”.⁵¹ A rövid levélben ezenkívül főként az ellátásra vonatkozó információk (a katonák a yucatáni konyhát nem igen kedvelték, egy osztrák önkéntes látta el a hadtápfeladatokat), utazási élmények (yucatáni táj és Campeche leírása, színes vadvilág, mezőgazdasági növények, az esős évszak bemutatása) és kultúrtörténeti megjegyzések (ősi kulturális értékek, yucatáni indián küldöttség a császárnál) olvashatóak.

A *Magyar Világ* című folyóirat 1866. évi 62. számában is megjelent egy beszámoló *A magyar huszárok Mexikóban* címmel, ismeretlen szerző tollából, aki közlését „Egy távol hazafi” néven jegyzi. Egyenesen a nevezett újság főszerkesztőjének címzett levelét 1866. január 28-ai dátummal Orizaba városában adta postára.⁵² Az írásból csupán annyi derül ki, hogy a közlő a 2. huszárszázadnál szolgált, így személyének beazonosítása rendkívül nehézkes. A szerző az írás elején egyértelművé teszi, hogy nem célja „sem a mexikói császárság ügyeit feszegetni, sem az ausztriai legio történetét leírni,

mán áthelyezték a vadászokhoz. 1866. május 3-án kilépett az önkéntes hadseregből, megnősült, majd a Mexikói Nemzeti Császári Hadseregben szolgált. Későbbi sorsa nem ismert. ÖStA KA AdTk. MFK Karton 148. 22/6. Lásd még Bobay 2022. 880. o.

⁴⁸ Klinger 2013.

⁴⁹ Eredeti mexicói levél 1866. 4. o.

⁵⁰ Bydeskuty Sándor 1841. május 24-én született a Sáros vármegyei Komorócon. A tulni cs. kir. utászkolónában tanult, 1859. június 24-én részt vett a solferinói csatában. 1864. augusztus 3-án főhadnagyi rendfokozattal lépett át a Mexikói Osztrák Önkéntes Hadtestbe, ahonnan ismeretlen időpontban a Mexikói Császári Csendőrséghez helyezték át. A hazatérését követően visszatért a közös hadseregbe, majd a magyar királyi Honvédséghez vezényelték, emellett oktatott a Ludovika Akadémián is. 1909 és 1911 között a budapesti Honvéd Menház parancsnoka volt. Budapesten hunyt el 1913-ban. Életrajzát bővebben lásd Bobay 2022. 432–433. o.

⁵¹ Eredeti mexicói levél 1866. 4–5. o.

⁵² A magyar huszárok Mexikóban 1866. 1–2. o.

csakis a huszárezred néhány vitéz tettét kívánom itt megemlíteni s azok által megmutatni, hogy a történeti hírességgel bíró huszár névnek nemcsak szégyent nem, de büszkeséggel merem mondani, becsületet és elismerést szerzünk az újvilágban is.”⁵³ A „távol hazafi” négy „csatáról” (valójában inkább összecsapásról és ütközetről) közöl adatokat. Ezek közül az egyik Veracruzban az ún. Tierra Calientén zajlott le, egy másik a pueblai Sierra Norte környékén, míg kettő a Pueblától délre lévő hadművelleti területen. Utóbbi az 1865. szeptember 22-ei összecsapás, amikor a Johann Karl von Khevenhüller-Metsch⁵⁴ vezette 4. huszárszázad (a szerző tévesen az 5. huszárszázad parancsnokának titulálja) – kiegészülve a 2. huszárszázad egy szakaszával és László Béla⁵⁵ vadásaival – a Rio Saladónál súlyos vereséget mért a menekülő ellenséges csapatokra, és megbosszulva az augusztusi tacomavacai vérengzést⁵⁶, komoly mészárlást hajtott végre a republikánusok között. 1865. október 23-án a Cordoba és Xalapa-Enríquez közötti Huatuscónál (Veracruz szövetségi állam) Michael Ritter von Kalmucky⁵⁷ hadnagy vezetésével a 2. huszárszázad rajtaütött a Pancho Marero vezette köztársasági csapatokon, ami szintén szerepel a leírásban. A negyedik összecsapásként a szerző a következő napon Papantla városánál lezajlott katonai eseményeket ismerteti, melyek során Susany Miklós⁵⁸ huszártiszt hősi halált halt.

Sarlay Pál,⁵⁹ aki utásként teljesített szolgálatot Habsburg Miksa hadseregében, a császár halálát követően rövid ideig Mexikóban telepedett le, ahonnan három levelet

⁵³ A magyar huszárok Mexikóban 1866. 1. o.

⁵⁴ Johann Karl von Khevenhüller-Metsch 1839-ben született a felső-ausztriai Ladendorfbán, felmenői között a prominens Lichnowsky és Zichy családokból is találunk tagokat. Khevenhüller a 4. huszárszázad parancsnokaként szolgált Mexikóban, majd az egység feloszlását követően 1867-ben a Mexikói Nemzeti Császári Hadseregben létrehozott huszáralakulatok főparancsnoka volt. Az uralkodó kivégzését követően visszatért szülőföldjére. 1872-től az osztrák képviselőház tagja, majd édesapja 1877-es halálát követően az osztrák felsőház tagjává vált, valamint többek között cs. és kir. kamarásként is szolgált, a császári tanács tagja volt. Mexikóban írt naplója nyomtatásban is megjelent. Életrajzát bővebben lásd *Hamann* 1989.

⁵⁵ László Béla 1833-ban született Kolozsváron. 1848–49-ben mint közhonvéd vett részt a harcokban, ezt követően a cs. kir. hadseregben szolgált. 1864-ben lépett be a Mexikói Osztrák Önkéntes Hadtestbe. Hazatérését követően a Magyar Királyi Honvédség állományában volt. 1890-ben Budapesten hunyt el. Életrajzát bővebben lásd *Bobay* 2024. 447–449. o.

⁵⁶ 1865. április 3-án a belga önkéntesek egy nagyjából 300 fős csoportja elfoglalta a Michoacán szövetségi államban található Tacámbaro városát. A köztársaságiak válaszul egy nagyobb, körülbelül 3000 fős csapatot vezényeltek oda, és április 11-én súlyos csapást mértek az európai erőkre, akik közül sokan hadifogságba estek. A csata hírhedt volt a császáriak körében. Bővebben lásd *Moyano Pahissa* 2011. 49–52. o.

⁵⁷ Michael Ritter von Kalmucky 1834-ben született Csehországban. 1865. április 1-jén lépett be a Mexikói Osztrák Önkéntes Hadtestbe, ahol a huszárságnál szolgált. 1865 szeptemberétől másodosztályú alhadnagy, 1866 márciusától elsőosztályú, 1866 novemberétől másodosztályú főhadnagy. 1867. január 1-én belépett a Mexikói Nemzeti Császári Hadseregbe. ÖStA KA AdTk. MFK Karton 165. Nr 39/42.

⁵⁸ Susany Miklós 1834-ben született Kismartonban. 1848. szeptember 18-ától a cs. kir. 2. (Hohenzoltern-) sivalizérezredbe lépett, melyből 1851-ben a 7. dzsídáserezdet szervezték meg. Szerelmi bánat miatt lépett át 1864. szeptember 30-án a mexikói osztrák önkéntes hadseregbe, melynek 4. huszárszázadához került, századosként. 1866. január 11-én esett el Agua Dulcenál Veracruz szövetségi államban. Életrajzi adatait lásd *Bobay* 2022. 830. o.

⁵⁹ Sarlay Pál (1834–1903) mérnök. Életrajzát bővebben lásd *Bobay* 2022. 498–499. o.

is küldött a *Vasárnapi Ujság* részére, amelyek 1867-ben és 1868-ba kerültek közlésre. Ezekben alig utal a mexikói hadi eseményekre (Puebla 1867. áprilisi elestéről emlékezik meg röviden), nagyjából saját, kisebbrészt a Mexikóban maradt egykori bajtársai sorsának későbbi alakulásáról közöl adatokat.⁶⁰ Sarlay valamikor 1868 és 1869 fordulóján áttelepült az Egyesült Államokba, és úgy tűnik, hogy innen is több tudósítást küldött a *Vasárnapi Ujság* részére 1869 és 1871 között.⁶¹

A 20. század második felében a három utolsó írás szerzőségével kapcsolatban kétely merült fel. Ács Tivadar Sarlayt egy 1969-ben megjelent írásában a kanadai Eszterháza alapítójával azonosította.⁶²

Vasváry Ödön egy évvel később szólt hozzá a témához, megjegyezve, hogy a rejtélyes kanadai városalapító magyar személyét korábban Pivány Jenő Papp Ker. Jánossal, Pásztor Árpád pedig Grünspan Izidorral azonosította.⁶³

A kérdéshez Dojcsák Győző tárt fel újabb adatokat, aki egy külön monográfiában dolgozta fel a Kanadában alapított magyar település történetét és alapítójának életrajzát. Dojcsák Győző Eszterházy grófot az egykori 48-as honvéddel, ifj. Packh Jánossal azonosította, aki bizonyíthatóan több álnevet is használt kalandos élete során.⁶⁴ Dojcsák is úgy vélte, hogy Sarlay Pál fent nevezett írásai valójában egy másik személyhez köthetők.

Ezen kérdésben nem tudtunk egyértelműen állást foglalni, azonban az számunkra is feltűnt, hogy az 1868-ban és 1869-ben Mexikóból küldött leveleinek írói stílusjegyei mintha eltérnének az 1869 és 1871 között a *Vasárnapi Ujság*ban közölt kaliforniai írásaitól. Kutatásaink során előkerült a tárgyalt időszakból egy olyan, Kaliforniából küldött anonim levél, mely előadasmódja alapján és a szerző életrajzi adatai szerint viszont valószínűsíthetően Sarlay Pál személyéhez köthető, ő lehet a szerzője a *Nefejejts* hasábjain megjelent *Amerikai levél*-nek, melyet 1871-ben San Franciscóból küldtek el a lap számára.⁶⁵

A magyarországi és erdélyi nemzetiségű önkéntesek esetében is számolhatunk további levelek felbukkanásával. Az erdélyi román származású Johann (Ion) Arsenie⁶⁶ katonaorvos erdélyi román lapokban adta közre mexikói tárgyú levelezéseit.⁶⁷

⁶⁰ Sarlay 1867–1868.

⁶¹ Sarlay 1869.; *Uő* 1870.; *Uő* 1871.

⁶² SKVMK, Vasvári-gy., A2/d:7-10v.

⁶³ Ki volt „gróf Eszterházy”. SKVMK, Vasvári-gy., E3:18-19v. Lásd még: Vasváry 1975. 9. o.

⁶⁴ Dojcsák 1981. 51–54. o.

⁶⁵ *Amerikai levél* 1871.

⁶⁶ Johann (Ion) Arsenie 1838-ban született Gurarón. 1864. november 1-jétől a mexikói osztrák önkéntes hadsereg orvoskarában szolgált. Hazatérését követően Romániában, Brăilában telepedett le és praktizált. Aktív támogatója volt az erdélyi ASTRA román közművelődési egyesületnek. 1883-ban hunyt el. Életrajzi adatait lásd Bobay 2022. 830. o. és Hirsch – Popovici 2021.

⁶⁷ Hirsch – Popovici 2021.

Ezekon felül a kutatás során találtunk ún. „ál-levelezéseket” is. Az 1860-as évektől Jókai Mór figyelme egyre jobban a magyarországi belpolitikai folyamatokra irányult, melyek „erős árama még a világpolitikai érdeklődését is háttérbe szorította. Mindössze a Miksa mexikói kalandja és az észak-amerikai polgárháború” jelent meg „szórványos s elég hűvös érdeklődést mutató megjegyzésben”.⁶⁸ Jókai a második mexikói francia intervenció első időszakától, 1862 tavaszától már közreadott mexikói tárgyú írásokat az általa szerkesztett *Üstökösben – A kőszívű ember fiai* Tallérosy Zebulonjának álneve alatt –, melyekben „a kiegyezés előtti néhány év magyar országgyűléseit karikírozza” és a „magyar parlament teljesen elbürokratizálódott, tehetetlen ügyintézés[é]t is gúnyolja”.⁶⁹

Jóllehet, az említett Tallérosy-levelekkel Jókai inkább a magyarországi közállapotokat ostorozta, az *Üstökösben* helyet adott számos élcnak és gúnyrajznak a mexikói kalandról is. Ezek közül témánk kapcsán fontos megemlíteni a Bernát Gáspár-féle „álmexikói” levelet, melyekben a szerző egy fiktív önkéntes katona szemszögéből („Bernát Gazsihoz Bernát Gáspár”) figurázza ki a mexikói kalandban részt vevőket.⁷⁰

Babarczy Sándor életútja és levelei

Kempelen Béla adatai alapján Babarczy Sándor 1836-ban⁷¹ született. Édesapja Babarczy Antal (1813–1871), cs. kir. kamarás és helytartósági tanácsos, az utolsó rendi országgyűlésen a konzervatív párt egyik vezéralakja, testvérével 1855 novemberében nyert osztrák bárói rangot.⁷² Édesanyja báró Brünek Eufémia volt. Babarczy Sándorék kilencen voltak testvérek, az ágrajz alapján Sándor volt köztük a legidősebb.⁷³ A Kegyes Tanítórendiek Budai Főgimnáziumának iskolai értesítője szerint 1846–47-ben a tanulóik között találunk egy Babarczy Sándor nevű diákot, aki feltehetően azonos a Mexikót is megjárt katona személyével.⁷⁴ Babarczy a Bécsújhelyi Katonai Akadémián folytatott

⁶⁸ Jókai 1967. 819–820. o.

⁶⁹ Rozsnyai 1985. 112. o.

⁷⁰ *Üstökös*, 1865. március 18. (11. sz.) 82–83. o., május 13. (19. sz.) 150. o., május 27. (21. sz.) 166–167. o., június 3. (21. sz.) 192. o., június 28. (30. sz.) 255. o., augusztus 5. (31. sz.) 263. o. Közli még: Bernát Gáspár adomái 1878. – A mexikói kaland élénken foglalkoztatta a két korabeli élclap, az *Üstökös* és a *Bolond Miska* szerzőit is. Ezen témát egy későbbi írásunkban kívánjuk elemezni. Előljáróban annyit elmondható, hogy amíg az előbbi inkább a Mexikóba elhajózott önkénteseken élcelődött, utóbbi lap a politikai kontextust helyezte a gúny tárgyává.

⁷¹ A bécsi katonai törzslapján születési idejeként az 1837-es esztendő szerepel, születési helyeként pedig „Vásárhely”. ÖStA KA AdTk. MFK Karton 158. Nr 32/161.

⁷² Kempelen 1911. I. k. 186–187. o. A Babarczy család családtörténeti ágrajzát lásd Nagy 1868. 37. o.

⁷³ Nagy 1868. 37. o.

⁷⁴ Kegyes Rendű Budai Királyi Főgymnásium Ifjúságának érdem szerinti sorozata 1847. év második felében. Buda, 1847. [3. o.] (Ennek pontosítása még további kutatásokat igényel.)

tanulmányait követően,⁷⁵ 1855. augusztus 22-étől a császári-királyi hadseregben szolgált,⁷⁶ 1855 és 1859 között a cs. kir. 5. vértesezrednél másodosztályú hadnagy volt.⁷⁷ 1859-ben a francia-szárd–osztrák háború idején az akkor szerveződő kecskeméti önkéntes huszárosztályhoz került mint másodosztályú százados, de egységével végül nem vett részt az itáliai harcokban.⁷⁸ 1860 és 1863 között a cs. kir. 7. dzsidásvezrednél szolgált másodosztályú századosként.⁷⁹

Annyi bizonyos, hogy Babarczy az osztrák cs. kir. hadseregből lépett át a Mexikói Osztrák Önkéntes Hadtest tisztikarába másodosztályú huszárszázadosként, ennek pontos ideje azonban nem szerepel a katonai törzslapján,⁸⁰ viszont 1864. november 10-én levélben kérte a hadügyminisztériumnál, hogy engedélyezzék az átjelentkezését a Mexikóba induló hadseregbe.⁸¹

A fentebb bemutatott levelezések közé illeszkedik Babarczy Sándor édesapjához írott német nyelvű, gót betűs leveleinek sora, mely nagynénjének, özv. Perczel Sándornénak (született Vály Ilona) köszönhetően az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába került.⁸² Tardy Lajos hagyatékában megtalálható a teljes kézirat latin betűs átirata, ennek segítségével végeztük el a dokumentum fordítását.

Az iratcsomó Babarczy kilenc hazaküldött levelét tartalmazza. Az első levél Giblaltárból érkezett, feladásának kelte 1864. december 30. A másodiktól az ötödik levél csupán az egyiken szerepel a feladás ideje és helye, a harmadik levél 1865. január 31-ei dátummal Veracruzból érkezett. (Feltételezésünk szerint Babarczy ugyancsak a mexikói kikötővárosból küldte a fent említett második, negyedik és ötödik leveleit is.) A hatodik levél feladási helye Orizaba városa, feladási ideje pedig 1865. március 21. A hetedik és nyolcadik levél – 1865. április 12-ei és 1865. május 10-ei keltezés-sel – Pueblából érkezett, míg az utolsó szintén onnan érkezhett, azonban ezen sem szerepel feladásra vonatkozó adat.

Babarczy Sándort emlékei szerint 1865-ben szállították volna ki Mexikóba, végül Du fin Hamilkár báró⁸³ segített neki, hogy előbb elutazhasson, így az 1864. december

⁷⁵ *Pesti Napló*, 1885. január 2. (2. sz.) 2. o. és *Svoboda* 1897. 232. o.

⁷⁶ ÖStA KA AdTk. MFK Karton 158. Nr 32/161.

⁷⁷ *Militär-Schematismus* 1856. 428. o., 1857. 428. o., 1858. 404. o., 1859. 254. o.

⁷⁸ *Berkó* 1930. 74. o. – Berkó szerint 1859-ben főhadnagy.

⁷⁹ *Militär-Schematismus* 1860–1861. 372. o., 1862. 374. o., 1863. 384. o.

⁸⁰ ÖStA KA AdTk. MFK Karton 158. Nr 32/161.

⁸¹ Uo. Karton 36.

⁸² Báró Babarczy Sándor ulánus főhadnagy levelei a mexikói útiról és Mexikóból (1864–1865) Maximilian császár kíséretében özv. Perczel Jánosné szül. Vály Ilona részére. OSZK Kézirattár, Quart. Germ. 1424. – Babarczy Sándor korábban valóban szolgált ulánusként, azonban a mexikói osztrák önkéntes hadseregbe mint huszár lépett be, ezáltal a Mexikóból hazaküldött leveleire tévesen került az ulánus megjelölés.

⁸³ Du fin Hamilkár báró 1829-ben született Nagyszebenben. 1850. március 23-tól kadét a cs. kir. 52. gyalogezredben, 1863-ban már másodosztályú százados. 1864. augusztus 28-án lépett át a Mexikói Osztrák Önkéntes Hadtestbe. Mexikóban 1866 őszén kérte elbocsájtását, és hazatért. 1866. október 6-ától ismét az osztrák cs. kir. hadseregben szolgált. 1878–79-ben őrnagy a tiroli vadászvezrednél, és utóbbi

17-én útnak induló INDIANA nevű gőzhajóval utazott ki (Czeke Gotfrid Miklóssal⁸⁴ és a mexikói harcok során elesett Susany Miklóssal volt közös kabinban). Első levelében a Gibraltárig tartó útról ad számot, melynek során a Földközi-tengeren nagy viharba kerültek. Megtudhatjuk azt is, hogy útítársa, Czeke Miklós is levelezett családjával.⁸⁵ Babarczy első levelét Gibraltár leírásával zárja, ami folytatódik a második levelében is, ezt az Atlanti-óceánon történő utazás bemutatása (kiemelve, hogy egy utas elhunyt az út során), valamint Martinique leírásának első fele követi. Ez utóbbi a harmadik levélből is egy hosszabb részt foglal el, ugyanis az INDIANA-n utazó tisztek egy része is többnapos utazást tett a szigeten. Leveléből kiderül az is, hogy Martinique szigetén a hajójuk felvett egy francia idegenlégiós különítményt is, akik szintén Mexikóba tartottak. A szállítóhajó Kubától délre hajózott tovább, ez az akkoriban ott található homokpadok miatt az utazás legkockázatosabb szakaszának számított – amit többen is említenek –, majd január végén befutottak a veracruzai kikötőbe, ahol a levél alapján a francia tisztek kedvesen fogadták őket.

Babarczy Veracruz leírásakor eltérően értékeli a helyi árakat, ugyancsak megemlékezik az olasz operatársulatról, illetve az ott állomásozó egyiptomi segédhadról.⁸⁶ Harmadik levelének befejező részében két olyan megállapítást is tesz, amelyek alapján azt látjuk, hogy realisan ítélte meg az országban uralkodó politikai és katonai állapotokat. Egyrészt utal rá, hogy a mexikói egyháziak jelentős részét a császár elidegenítette magától, másrészt, hogy a császári csapatok csak addig tudják ellenőrzésük alatt tartani

esztendőben mint a tiroli kadétiskola parancsnokát említik. 1887-ben a cs. és kir. 97. gyalogezred parancsnoka volt, azonban még ugyanezen év során szolgálatképtelensége okán fél évre szabadságotlák. Egy évvel később számfelletti ezredesként említik. Halálának ideje nem ismert. Életrajzi adatait lásd *Bobay* 2022. 445–446. o.

⁸⁴ Szentgyörgyi Czeke Gotfrid Miklós 1833-ban született Kőszegen. 1850. március 18-án a cs. kir. 6. ulánuszred kötelékében kadétként kezdte meg katonai pályáját. 1854–1856-ban, a krími háború idején egységével részt vett a havasalföldi katonai műveletekben. Az 1860-as évek elején sikeres vizsgát tett a központi lovasiskolában, amelyet követően 1862 májusában visszakerült ezredéhez, melynek ezredtulajdonosa Habsburg Miksa főherceg volt. 1865. február 20-án lépett át a Mexikóba induló önkéntesek sorába elsőosztályú huszárszázadosként. Hazatérését követően a cs. kir. 8. ulánuszredhez került előbb másod-, majd pedig elsőosztályú századosként. 1869-ben átvezényelték a 13. huszárezredhez. 1876. május 1-jén őrnagyi kinevezéssel a cs. és kir. 7. huszárezredhez helyezték át, egységével részt vett Bosznia-Hercegovina 1878-as okkupációjában. 1885-ben hunyt el. Életrajzát bővebben lásd *Bobay* 2022. 434–435. o.

⁸⁵ Czeke levelezése a későbbiek során még nem kizárt, hogy előkerülhet, tekintve, hogy egyik lánya, Czeke Marianne híres irodalomtörténész és az Egyetemi Könyvtár első női könyvtárosa volt. Babarczy egy későbbi levelében egy másik bajtársa, Zichy Zsigmond levelezéséről is említést tesz.

⁸⁶ Saïd egyiptomi alkirály III. Napóleonnak tett felajánlásából 1863 elején egy több mint 500 fős egyiptomi segédhad is Mexikóba érkezett, akiknek a fő feladata Mexikó legnagyobb kikötőjének, Puerto de Veracruznak és környékének, elsősorban az Orizaba városába vezető útvonalnak a biztosítása volt. Az európai csapatok ugyanis nem voltak alkalmasak az akkoriban sárgalázssal fertőzött terület felügyeletére, amelynek birtoklása azonban a hadjárat kulcsát jelentette. Az egyiptomi segédhad történetéről bővebben lásd *Hill – Hogg* 1995.

a területeket, amíg ott állomásoznak, ugyanis miután távoznak, a republikánus gerillacsapatok könnyen visszatérnek oda. Az ezt követő levelekben – a fentebb bemutatott forrásokhoz hasonlóan – a kikötővárosból az ország belseje felé, Cordobán és Orizabán át Puebláig megtett út leírása szerepel. Egyik bajtársa, kásonjakabfalvi László Béla⁸⁷ százados meg is említi naplójában, hogy Orizabában találkozott az épp odaérkező Babarczyval.⁸⁸

Mire a csapat Orizabába ért, a pueblai Sierra Nortéban már javában zajlottak a harcok, melyekről ő maga is ír. Mint a levélből megtudjuk, Babarczy és több huszártársa a helyi mexikói császári erőktől kölcsönzött lovakat, hogy egy különítménnyel megerősítsék a Sierra del Nortéban harcoló erőket. A különítmény összetételét (Dugovics,⁸⁹ Tiboldt,⁹⁰ Farkas,⁹¹ Susany stb.) sorshúzással döntötték el. Miután elindultak, a gyalogság San Antoniói (??)⁹² jutott, míg a lovasság St. Andre de Chochicomulóban⁹³ várta be a vadászokat. A város lakói kedvesen fogadták őket, még mulatságot

⁸⁷ László Béla 1833. február 14-én született Kolozsváron. 1848–49-ben az erdélyi harcokban mint közhonvéd vett részt. 1850-től a cs. kir. hadseregben szolgált. 1864 júliusában állt be a Mexikói Osztrák Önkéntes Hadtestbe. 1865. február 24-étől elsőosztályú százados. A katonai törzslapja szerint a hónap végén kilépett a szolgálatból, azonban a rendelkezésre álló adatok alapján még továbbra is szolgált maradt, és április–május folyamán részt vett a yucatáni expedícióban. Október 24-én Thun tábornok engedélyezte, hogy Európába utazhasson családi ügyei rendezésére. Arra vonatkozóan, hogy ténylegesen hazautazott-e, nem rendelkezünk adatokkal, azonban annak fényében, hogy 1866. január 27-én a Mexikói Nemzeti Császári Hadsereghez gyalogos zászlóaljparancsnoknak nevezték ki, úgy véljük, hogy erre nem kerülhetett sor. 1867. január 1-jén ismét belépett a Mexikói Nemzeti Császári Hadseregbe, de végül nem maradt Mexikóban, és ugyanezen év tavaszán hazatért. Ezt követően a magyar királyi honvédségnél szolgált. 1879-től alezredes, 1885 októberétől ezredes. 1887 áprilisában mint szolgálatra képtelent nyugállományba helyezték. 1890. február 22-én Budapesten hunyt el. Életrajzát bővebben lásd *Bobay* 2022. 475–477. o.

⁸⁸ László 1865. [3. o.]

⁸⁹ Sárkúti és tejfalusi Dugovics Károly 1829. június 23-án született Nemesdömölkön. Gimnáziumot végzett, majd 1848–49-ben a magyar honvédseregben szolgált. Mint volt honvédet 1849. szeptember 3-án besorozták a cs. kir. 9. huszárezredhez, ahol 1858-ban másodosztályú hadnagy volt. 1859-ben a jász-kun önkéntes huszárezredben főhadnagy, majd 1861. augusztus 1-jétől a cs. kir. 25. (Mamula-) sorgyalogezred állományában találjuk. 1864. augusztus 3-án lépett át a mexikói osztrák önkéntes hadseregbe, ahonnan 1865. november 4-én nyert elbocsátást. 1869. október 24-én a m. kir. honvédség tényleges állományába került főhadnagyi ranggal. 1872-ben tüdőbajjal betegeskedett, ezért szabadságot kaptak. Halálának körülményei ismeretlenek. Életrajzát bővebben lásd *Bobay* 2022. 476–477. o.

⁹⁰ Kocsobai Tibolth Gyula 1834-ben született Sopronban. 1853-tól kadét a cs. kir. 1. dragonyosezrednél, 1854-ben másodosztályú hadnagyként a cs. kir. 10. huszárezredhez került, 1855–57-ben uo. elsőosztályú hadnagy, 1858–1859-ben főhadnagy, 1859–62-ben másodosztályú százados. 1864. október 1-jén lépett be a „mexikói önkénytesek” közé mint huszárhadnagy. 1866. december 31-én átlépett a Mexikói Császári Csendőrséghez, majd 1867 februárjától elsőosztályú kapitány a Mexikói Császári Nemzeti Hadseregben. Hazatérését követően a mezőhegyesi m. kir. állami ménésintézetbe beosztott miniszteri számtisztként dolgozott. 1882-ben hunyt el. Életrajzi adatait lásd *Bobay* 2022. 857. o.

⁹¹ A hadseregben több Farkas vezetéknevű személy is szerepelt. A 2. huszárszáznál ketten is viselték ezt a nevet: Farkas György közhuszár és nagyjókai Farkas Vince. Véleményünk szerint a szövegben megnevezett személy utóbbi lehet.

⁹² Xacaxomulco, Puebla szövetségi állam.

⁹³ Valószínűsíthetően inkább San Francisco, Veracruz szövetségi állam.

is rendeztek a tiszteletükre, azonban itt azt a parancsot kapták, hogy vonuljanak vissza Orizabába. Innen végül a Veracruz államban található Acultzingo, illetve Puebla államban Cañada de Morelos, Palmar de Bravo, Acatzingo de Hidalgo és Amozoc de Mota érintésével jutottak el Pueblába, ahol a levél írója részt vett a tiszti kaszinó megalakításában.⁹⁴

Babarczy Sándor leveleiben röviden utal a császár 1865-ös áprilisi körútjára, valamint a mexikói katonai eseményekről is tesz említéseket (Oaxaca elfoglalása, a pueblai Sierra Norte környékének zajló harcok, a belga önkéntesek kudarca Moreila tagállamban). Ezek közül részletesebben is leír egy Veracruz környéki kisebb expedíciót, melyet a mexikói osztrák önkéntes hadsereg tagjai az egyiptomi segédhaddal közösen hajtottak végre. Az akcióban 1865. március 2-án közel 250 fő vett részt (száz fő az önkéntes hadtestből, száz fő az egyiptomiak közül és negyvenen a mexikói császári csapatoktól), Veracruz parancsnokának, J. H. Maréchal francia őrnagynak a vezetésével. A császári különítmény a Rio Blanco folyónál találkozott az ellenséges csapatokkal, akiket sikerült kiűzni sáncaikból és üldözőbe venni, viszont ezáltal a császáriak kelepcébe kerültek, ugyanis a megnyúlt utánpótlási vonalak következtében vízkészleteik elfogytak, és csak nagy nehézségek és veszteségek árán, több sebesültet és muníciót is hátrahagyva sikerült a csapat egy részének visszajutnia álmáshelyére.⁹⁵

Babarczy Sándor 1865. június 20-án a Mexikói Osztrák Önkéntes Hadtestben elsőosztályú századosi kinevezést nyert, majd 1866. november 6-ától őrnaggyá léptették elő. Miután 1866 decemberében feloszlatták a hadtestet, Babarczy, élve a lehetőséggel, a távozó francia erők SAONE nevű hajóján tért vissza szülőföldjére több bajtársával (köztük Czeke Gotfrid Miklóssal) egyetemben, és 1867. április 13-án érkezett meg Triest kikötőjébe.⁹⁶

A rendelkezésre álló adatok alapján a hazatérését követően Babarczy felhagyott a katonai pályával, és a Sopron vármegyei Szilen található birtokán telepedett le. „Sopronmegyének úgy közigazgatási, mint gazdasági ügyeiben jelentékeny szerepet vitt, lévén sok éven át megyei bizottsági tag, alelnök a soproni gazdasági egyesületnél és elnök a Rába szabályozási bizottságnál.”⁹⁷ 1871-ben feleségül vette báró Puteáni Rózát,⁹⁸

⁹⁴ Mint írja, a kérésére fizettek elő az osztrák *Debatte* és a magyar *Hírnök* folyóiratokra. A mexikói állami levéltárban is találhatóak adatok arra vonatkozóan, hogy magyar nyelvű újságok érkezhettek ekkoriban Mexikóba, sőt a *Hon* egyik 1865. évi száma is fennmaradt. Archivo General de la Nación de México, Instituciones Gubernamentales: época moderna y contemporánea/ Administración Pública Federal S. XIX/ Gobernación Siglo XIX/ Relaciones Exteriores/ Caja 86/ Exp. 24.

⁹⁵ OSZK Kézirattár, Quart. Germ. 1424. – A dátum és a létszámadatok helytállóak, az akcióban 100 egyiptomi, 95 osztrák és 40 mexikói császári lovas vett részt. Ezen katonai akciót részletesen ismerteti Hill – Hogg 1995. 67–72. o., többek között idézve az osztrák különítmény vezetőjének, báró Hugo Codellinek a jelentését.

⁹⁶ ÖStA KA AdTk. MFK Karton 158. Nr 32/161. és ÖStA HHS, F 43/5 Militärkonventionen.

⁹⁷ *Pesti Napló*, 1885. január 2. (2. sz.) 2. o.

⁹⁸ *Kempelen* 1911. 1. k. 187. o.

akivel Sopron megyei birtokukon ötven diákot befogadó népiskolát tartottak fent.⁹⁹ 1884. december 26-án, 48 éves korában Szilen hunyt el, és felesége családi kriptájában helyezték örök nyugalomra Szigligeten.¹⁰⁰ Babarczy Sándor portréfotóját és két csoportképet, melyen több huszártiszt társaságában szerepel, a bécsi Weltmuseum Vienna fényképgyűjteménye őrizte meg.¹⁰¹

A leveleket a nyelvtudomány oldaláról vizsgálva megállapíthatjuk, hogy stilisztikai szempontból visszatükrözik egy korabeli tiszt műveltségét. A levélíró választékosan fogalmaz, ismeri és használja a korabeli levelezés illemszabályait, formai és tartalmi követelményeit. Bár a korszakban még nincs egységes német helyesírás, léteznek bizonyos segédletek. Feltehetően korábban, például tanulmányai alatt használt ilyesmit, mert helyesírása egységes és tudatos, nem jellemző, hogy egy szót többféle helyesírással használja. A mondatban irányából vizsgálva megállapítható, hogy alapvetően a korszak és iskolázottságának megfelelő mondat szerkesztést használ. Szép számmal vannak ugyanakkor hiányos mondatai, melyekből hiányzik az alany vagy az állítmány, így nehezen érthetőek. Ezek nem a huszártiszt nyelvi hiányosságaira utalnak, hiszen a levelek nagy részében nyelvtanilag helyes mondatokat alkot. Ezekben az esetekben feltehetően sietve, kapkodva kellett írnia – mint azt maga is többször megjegyzi. Valószínűleg ugyanebből az okból fordul elő vele többször, hogy a mondaton belül hirtelen vált a témák között. Bár apjával németül levelezett, feltételezhetjük, hogy alapvetően kétnyelvű volt, és a magyar nyelvet is magas szinten bírta. Feltehetően otthon is több nyelven folytathatta a kommunikációt, hiszen német nyelvű leveleibe többször beszűr magyar szavakat, illetve szerettei nevét is magyar becézés és helyesírás szerint adja meg.

A forrásközlés módjára vonatkozó rövid bevezetőt a közlemény második része tartalmazza.

⁹⁹ *Budapesti Közlöny*, 1882. szeptember 26. (220. sz.) 2. o.

¹⁰⁰ *Kempelen* 1911. 1. k. 187. o. és *Pesti Napló*, 1885. január 2. (2. sz.) 2. o. Halálhírét közli még: *Fővárosi Lapok*, 1884. december 30. (306. sz.) 2011. o.; *Nemzet*, 1884. december 28. (356. sz.) 5. o.; *Vasárnapi Ujság*, 1885. január 4. (1. sz.) 17. o.

¹⁰¹ A mexikói osztrák önkéntes hadsereg fennmaradt képanyagának az egyik legjelentősebb forrása a bécsi Weltmuseum, ahol az egyik osztrák tiszt leszármazottjai helyezték el felmenőjük fényképhagyatékát. Mivel az anyag letétként került az intézményhez, és nem a múzeum tulajdonát képezi, ezért publikálása nehézségekbe ütközik. A tulajdonos családdal sajnos nem sikerült felvenni a kapcsolatot a fényképek közlésének engedélyeztetésével kapcsolatban. A fényképek közlésére csak Bobay István Zoltán doktori disszertációjában nyílt lehetőség. A szóban forgó fotókat lásd Bobay 2022. 1014., 1015., 1019. o. (A fényképek jelzete: WMV, Fotosammlung, VF_Al_b_44 – VF_Al_b_46, VF 21684, VF_Al_b_44 – VF_Al_b_46, VF 21727, VF_Al_b_44 – VF_Al_b_46, VF 21725.) – A *Men at Arms* sorozat 272. füzeteként megjelenő munkában (*Chartrand – Hook* 1994. 44. o.) több Bécsben őrzött fénykép is téves intézményi megjelöléssel szerepel, ugyanis több csoportkép – köztük az egyik, amelyiken Babarczy Sándor is szerepel – úgy került feltüntetésre, hogy azok forrása a bécsi Heeresgeschichtliches Museum, azonban azok valójában a Weltmuseum Vienna gyűjteményéből származnak.

BIBLIOGRÁFIA ÉS RÖVIDÍTÉSEK

- A magyar huszárok Mexikóban 1866. A magyar huszárok Mexikóban. Ered[eti] levelezés. *Magyar Világ*, 1866. március 16. (62. sz.) 1–2. o.
- Amerikai levél 1871. Amerikai levél. *Nefelejts*, 1871. május 14. (20. sz.) 234–235. o., május 21. (21. sz.) 248–249. o., július 23. (30. sz.) 357–358. o.
- Bernát Gáspár adomái 1878. Bernát Gáspár adomái, élczei, apró freskóképei és gazsi-ádái. Összegyűjté hátrahagyott özvegye: a szamarkandi püspök. Budapest, 1878.
- Benda* 1952. A szabadságért mindhalálig. Magyar katonalevelek. Szerk. *Benda Kálmán*. Budapest, 1952.
- Berkó* 1930. *Berkó István*: Magyar önkéntes csapatok az 1859. évi háborúban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 31. (1930) 53–91., 207–255. o.
- Bobay* 2022. *Bobay István Zoltán*: „Mexikói magyar konkvisztátorok (1864 – 1867)”. A mexikói osztrák önkéntes sereg magyarországi születésű katonáinak prozopográfiaja, elbeszélő forrásai és kapcsolódó kutatási eredmények. PhD disszertáció. <https://real-phd.mtak.hu/1766/> (A letöltés időpontja: 2025. november 4.)
- Bobay* 2024. *Bobay István Zoltán*: 1848–49-es honvéd életutak Habsburg Miksa császár mexikói osztrák önkéntes seregéből. 2. rész. Életrajzok. *Hadtörténelmi Közlemények*, 137. (2024) 2. sz. 423–459. o.
- Chartrand – Hook* 1994. *Chartrand, René – Hook, Richard*: The Mexican Adventure, 1861–1867. (Men at Arms Series 272.) London, 1994.
- Cornaro* 1961. *Cornaro, Andreas*: Österreich und das mexikanische Freikorps. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchives 14. Wien, 1961. 64–79. o.
- Dojcsák* 1981. *Dojcsák Győző*: A kanadai Esterházy története. Budapest, 1981.
- Eredeti mexicói levél 1866. Eredeti mexicói levél. *Eger*, 1866. január 4. (1. sz.) 4–5. o.
- Escandón* 1992. *Escandón, Patricia*: Al servicio de su majestad imperial: Un oficial de húsares en México. México, 1992.

- Hamann* 1989. *Hamann, Brigitte*: Con Maximiliano en México. Del diario del príncipe Carl Khevenhüller, 1864–1867. Traducción de *Angélica Scherp*. México, 1989.
- Hill – Hogg* 1995. *Hill, Richard – Hogg, Peter*: A Black Corps d'Élite. An Egyptian Sudanese Conscript Battalion with the French Army in Mexico, 1863–1867, and its Survivors in Subsequent African History. East Lansing, 1995.
- Hirsch – Popovici* 2021. *Hirsch, Sandra – Popovici, Vlad*: The Conduct Lists of Military Physicians Ion Arsenie and Bucur (Hilarius) Mitrea during the Mexican Campaign (1864–1866). *Romanian Journal of Military Medicine*, 124. (2021) 1. sz. 71–75. o.
- HL HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár
- Imely* 1865. *Imely [Viktor] Géza*: Mexicoi levél. *Pesti Napló*, 1865. szeptember 28. (222. sz.) 4. o.
- Jókai* 1967. *Jókai Mór*: Följegyzések I. Följegyzések kritikai jegyzetekkel 1. Szerk. és s. a. r. *Péter Zoltán – Péterffy László*. (Jókai Mór Összes Művei.) Budapest, 1967.
- Kempelen* 1911. *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. I. k. Budapest, 1911.
- Kiss* 2018. *Kiss Gábor Ferenc*: Egy katonalevél a Nagy Háborúból. In: A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására. Szerk. *Mód László – Glässer Norbert*. Szeged, 2018. 147–159. o.
- Klinger* 2013. *Klinger, Walter*: Für Kaiser Max nach Mexiko. Das Österreichische Freiwilligenkorps in Mexiko, 1864/67. Wien, 2013.
- Kovács* 2012. Katonalevelek. Az amerikai magyarok második generációja az amerikai hadseregben a második világháború idején, 1942–1945. S. a. r., közread. és bev. *Kovács Ilona*. Budapest, 2012.
- Landa* 2018. *Landa, Juan José*: Pulque, antigua bebida mexicana. Cuernavaca, 2018.
- László* 1865. [*László Béla*]: Mexikói útinapló. *Szegedi Híradó*, 1865. június 18. (49. sz.) 3. o.
- Militär-Schematismus Militär-Schematismus des Österreichischen Kaiserthumes. Wien, 1821–1868.

- Moyano Pahissa* 2011. *Moyano Pahissa, Angela*: Los Belgas de Carlota. La expedición belga al imperio de Maximiliano. Ciudad de México, 2011.
- Nagy* 1868. *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. Pótlék kötet. Pest, 1868.
- Nikolics* 1866. [*Nikolics Emil*]: Triesztől Mexikóig, 1864–1865. (Eredeti Közlemények). *Hazánk s a külföld*, 1866. július 1. (27. sz.) 408–410. o., július 8. (28. sz.) 420–423. o., július 15. (29. sz.) 435–436. o.
- OSZK Országos Széchényi Könyvtár
 ÖStA Österreichisches Staatsarchiv (Wien)
 HHS Haus-, Hof- und Staatsarchiv
 KA Kriegsarchiv
 AdTk. MFK Österreichisches Freiwilligenkorps in Mexico
- Pitner* 1993. *Pitner, Ernst*: Maximilian's Lieutenant. A personal history of the Mexican campaign, 1864–1867. Transl., ed. by *Gordon Etherington-Smith*. Note on the Mexican background by *Don M. Coerver*. Albuquerque, 1993.
- Pollmann* 2005. *Pollmann Ferenc*: A Bokréta utcától a Szamárszigetig. Paszterkó József első világháborús levelei. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 8. Szerk. *Hausner Gábor*. Budapest, 2005. 119–127. o.
- Rozsnyai* 1985. *Rozsnyai Jenő*: „Az Arany ember” Brazíliában: Jókai és Latin-Amerika. *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, 22. (1985) 111–115. o.
- Sarlay* 1867–1868. *Sarlay Pál*: Eredeti levél Mexikóból. *Vasárnapi Ujság*, 1867. november 24. (47. sz.) 579. o., december 1. (48. sz.) 590–591. o., 1868. december 27. (52. sz.) 638–639. o.
- Sarlay* 1869. *Sarlay Pál*: Kaliforniai képek. *Vasárnapi Ujság*, 1869. november 7. (45. sz.) 617–619. o., november 14. (46. sz.) 628–629. o.
- Sarlay* 1870. *Sarlay Pál*: Eredeti közlemények Kaliforniából. *Vasárnapi Ujság*, 1870. március 13. (11. sz.) 130–131. o., március 27. (13. sz.) 154–155. o., április 3. (14. sz.) 166–167. o., április 24. (17. sz.) 202–203. o., május 8. (19. sz.) 235–236. o., május 15. (20. sz.) 247–248. o., június 26. (26. sz.) 326–327. o., július 3. (27. sz.) 339–340. o., október 23. (43. sz.) 551–552. o.

- Sarlay* 1871. *Sarlay Pál*: Életkényelem a társadalmi egyenlőségben. *Vasárnapi Ujság*, 1871. április 16. (16. sz.) 194–195. o., április 23. (17. sz.) 206–207. o.
- SKVMK, Vasvári-gy. *Somogyi Károly* Városi és Megyei Könyvtár (Szeged), Vasvári-gyűjtemény
- Somogyi* 2014. *Somogyi Éva*: A levél történeti forrásértéke: A közös külügyminisztérium tisztviselőinek levelei. *Történelmi Szemle*, 56. (2014) 1. sz. 119–132. o.
- Soós* 1991. *Soós Katalin*: Katonalevelek az olasz frontról, 1915–1917. *Acta Universitatis Szegediensis*, 92. (1991) Különszám. 81–89. o.
- Svoboda* 1897. *Svoboda, Johann*: Die Theresianische Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge: 1838–1893. Wien, 1897.
- Szentkláray* 1898. *Szentkláray Jenő*: A csanád-egyházmegyei plébániák története. I. k. Temesvár, 1898.
- T. Ágoston* 1984. *T. Ágoston László*: Lenkey tizedes. Miksa császár seregében. Mexikói tudósítás 1865-ből. *Magyarország*, 1984. január 15. (3. sz.) 22. o.
- T. Ágoston* 2009. *T. Ágoston László*: Lenkey huszárok. Budapest, 2009.
- Vajda* 2011. *Vajda András*: Írás, kommunikáció, történelem: második világháborús katonalevelek. In: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 19. A 20. század (biografikus) története. Szerk. *Keszeg Vilmos – Szalma Anna-Mária*. Kolozsvár, 2011. 49–90. o.
- Vasváry* 1975. *Vasváry Ödön*: Az „Eszterházy rejtély megoldása”. *Amerikai Magyar Világ*, 1975. június 15. (24. sz.) 9. o.
- Wéber* 1865. *[Wéber Ágoston]*: Eredeti levelek Mexikóból. *Idők Tanúja*, 1865. február 15. (37. sz.) 145–146. o., február 20. (41. sz.) 161–162. o., február 22. (43. sz.) 171. o., február 25. (46. sz.) 182. o., augusztus 14. (185. sz.) 738. o., szeptember 23. (218. sz.) 871. o., szeptember 27. (221. sz.) 882–883. o., szeptember 28. (222. sz.) 886–887. o.

István Zoltán Bobay – Violetta Veres

THE LIFE OF SÁNDOR BABARCZY AND HIS CORRESPONDENCE
FROM MEXICO (1864–1865)

Part I.

(Summary)

Our work describing the life of Sándor Babarczy and the letters he sent to his father during his trip to Mexico will be published in two parts. The first part of the study presents the life of Sándor Babarczy, who, after successfully completing the Military Academy in Bécsújhely, served in the Imperial-Royal Army from 1855, and then in 1864 accompanied Emperor Maximilian of Habsburg on his Mexican adventure as a hussar officer. According to descriptions, Babarczy took part in numerous battles in Mexico, serving as a captain from June 1865 and as a major from November 1866. He returned to his homeland in the spring of 1867, after which he gave up his military career and settled on his estate in the village of Szil in Sopron County. Here he took an active part in the administration and economic affairs of the county.

Babarczy's letters about his trip to Mexico are preserved in the collection of the National Széchényi Library. The letters trace events from his departure from Ljubljana until the summer of 1865, when he arrived and settled in the Mexican town of Puebla. We found the sources in the historical legacy of Lajos Tardy. The linguistic analysis of the letters is presented in the first part, while their redacted translation is published in the second part.

Our publication is supplemented by a description of additional letters linked to certain members of the Austrian volunteer army in Mexico, with the aim of shedding light on how Babarczy's correspondence fits into the series of narrative sources that have survived on the Mexican expedition.

István Zoltán Bobay – Violetta Veres

DAS LEBEN UND DIE KORRESPONDENZ VON SÁNDOR BABARCZY
IN MEXIKO (1864–1865)

Teil I

(Resümee)

Unsere Arbeit, die das Leben von Sándor Babarczy und die Korrespondenz mit seinem Vater über seine Reise nach Mexiko beschreibt, erscheint in zwei Teilen. Der erste Teil der Studie stellt den Lebensweg von Sándor Babarczy vor, der nach seinem erfolgreichen Abschluss an der Militärakademie in Wiener Neustadt ab 1855 in der k. k. Armee diente und 1864 als Husarenoffizier Kaiser Maximilian von Habsburg auf seinem Abenteuer in Mexiko begleitete. Den Beschreibungen zufolge nahm Babarczy in Mexiko an zahlreichen Gefechten teil, ab Juni 1865 als Hauptmann und ab November 1866 als Major. Im Frühjahr 1867 kehrte er in seine Heimat zurück, gab daraufhin seine militärische Laufbahn auf und ließ sich auf seinem Gut in der Gemeinde Szil im Komitat Sopron nieder. Hier beteiligte er sich aktiv an den Aufgaben im Bereich Verwaltung und Wirtschaft des Komitats.

Die Briefe von Babarczy über seine Reise nach Mexiko sind in der Sammlung der Széchényi-Nationalbibliothek erhalten geblieben. Die Briefe verfolgen die Ereignisse von seiner Abreise aus Ljubljana bis zum Sommer 1865, seiner Ankunft in der mexikanischen Stadt Puebla und seiner Eingewöhnung. Die Quellen fanden wir im Nachlass des Historikers Lajos

Tardy. Die linguistische Analyse der Briefe veröffentlichen wir im ersten Teil, ihre Bearbeitung für den Druck und ihre Übersetzung dann im zweiten Teil.

Die Studie wird durch die Vorstellung weiterer Briefe ergänzt, die mit einzelnen Mitgliedern der österreichischen Freiwilligenarmee in Mexiko in Verbindung stehen, um zu verdeutlichen, wie sich die Korrespondenz von Babarczy in die Reihe der erhalten gebliebenen narrativen Quellen über die mexikanische Expedition einfügt.

István Zoltán Bobay – Violetta Veres

LA VIE ET LA CORRESPONDANCE MEXICAINE DE SÁNDOR BABARCZY

(1864–1865)

PREMIÈRE PARTIE

(Résumé)

Notre communication, qui retrace la vie de Sándor Babarczy et sa correspondance avec son père concernant son voyage au Mexique, est publiée en deux parties. La première partie de l'étude présente le parcours de Sándor Babarczy qui, après avoir obtenu son diplôme à l'Académie militaire de Bécsújhely (Wiener Neustadt), a servi dans l'armée impériale-royale à partir de 1855, puis a accompagné l'empereur Maximilien de Habsbourg dans son aventure mexicaine en tant qu'officier de hussards en 1864. D'après les descriptions, Babarczy a participé à de nombreux combats au Mexique servant comme capitaine à partir de juin 1865, puis comme major à partir de novembre 1866. Il est retourné dans son pays natal au printemps 1867 avant d'abandonner la carrière militaire et de s'installer sur son domaine situé dans le village de Szil, dans le comitat de Sopron où il a participé activement à la gestion des affaires administratives et économiques du comitat.

Les lettres écrites par Babarczy sur son voyage au Mexique sont conservées dans les collections de la Bibliothèque Nationale Széchényi. Ces courriers retracent les événements depuis son départ de Ljubljana jusqu'à son arrivée et son installation dans la ville mexicaine de Puebla à l'été 1865. Nous avons découvert ces sources dans le legs historiographique de Lajos Tardy. La première partie comprend l'analyse linguistique des lettres, tandis que la deuxième présente l'édition et la traduction.

L'étude est complétée par la présentation d'autres lettres liées à certains soldats de l'armée volontaire autrichienne au Mexique dans le but de mettre en lumière la manière dont la correspondance de Babarczy s'inscrit dans la série de sources narratives qui subsistent sur l'expédition mexicaine.

Иштван Золтан Бобай – Виолетта Вереш

ЖИЗНЬ ШАНДОРА БАБАРЦЗИ И ЕГО
МЕКСИКАНСКАЯ ПЕРЕПИСКА (1864–1865)

Часть I.

(Резюме)

Наша работа, описывающая жизнь Шандора Бабарцзи и его переписку отправленную своему отцу о поездке в Мексику, публикуется в двух частях. Первая часть исследования посвящена жизненному пути Шандора Бабарцзи, который после успешного окончания Военной Академии в Винер-Нойштадте с 1855-ого года служил в Венгерской коро-

левской и императорской армии, а затем, в 1864-ом году, в качестве гусарского офицера сопровождал императора Максимилиана Габсбурга в его мексиканском приключении. Согласно описаниям, Бабарцзи участвовал в многочисленных сражениях в Мексике, достигнув с июня 1865-ого года звания капитана и затем с ноября 1866-ого года майора. Весной 1867-ого года он вернулся на родину, после чего оставил военную карьеру и поселился в своём поместье в деревне Силь в округе Шопрон. Здесь он активно участвовал в административных и экономических делах в жизни графства.

Письма Бабарцзи о его поездке в Мексику сохранились в коллекции Национальной Библиотеки имени Сечени. В них описываются события с момента самого его отъезда из Любляны до лета 1865-ого года, когда он прибыл в мексиканский город Пуэбла и обосновался там. Эти источники найдены в наследии историка Лайоша Тарди; лингвистический анализ писем представлен в первой части, а редактирование и перевод для печати – во второй.

Исследование дополнено описанием дополнительных писем, относящихся к отдельным военным Австрийской добровольческой армии в Мексике, с той целью чтобы прояснить, как переписка Бабарцзи вписывается в сохранившиеся повествовательные источники о мексиканской экспедиции.

ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

A HADTÖRTÉNETI
MÚZEUM
ÉRTESÍTŐJE

25

MŰHELY

TIMÁRI KRISZTIÁN ATTILA

AZ 1788. ÉVI TÖRÖK BETÖRÉS A TEMESI BÁNSÁGBA

Bevezetés

A jelen tanulmány célja bemutatni a Habsburg Monarchia hadseregének 1788. évi szerepvállalását az Orsovánál történt török betöréstől a karánsebesi eseményeken át egészen a főszereg Zimonyba való visszavonulásáig. Ez az időszak nem csupán az 1788. évi hadjárat, hanem az egész törökellenes háború leggyötrelmesebb néhány hónapja volt, ahol az augusztus és november közötti események láncolatban követték egymást. II. József császár személyesen vett részt a hadsereg vezetésében és irányításában, de a tábornoki szerepét Franz Moritz von Lacy (1725–1801) tábornagy töltötte be. A legkritikusabb heteket elsősorban a bécsi Kriegsarchiv *Alte Feldakten* fondjaiban őrzött források alapján kívánom bemutatni, ahol a katonai jelentések mellett még két francia nyelvű hadinapló adhat kiindulási alapot. Emellett szeretném átláthatóbbá tenni a már a korszakban, és a későbbi szakirodalomban is ellentmondásokkal teli 1788. évi török betörés eseménysorát.

II. József már uralkodásának elején az országa diplomáciai és katonai erejét egyaránt használni kívánta annak érdekében, hogy birodalma határait kiterjessze, de fontos megjegyezni, hogy a Balkán területeit kevésbé tartotta értékesnek. A Habsburg Monarchiával 1781 óta szövetségben álló Orosz Birodalom II. Katalin cárnő vezetésével hasonlóan ambiciózus tervekkel rendelkezett, ami a szentpétervári udvar szempontjából elsősorban a Krím-félsziget és a Fekete-tenger nyugati partvidéki területeinek meghódítását jelentette. II. József reformokat hajtott végre a hadseregben annak érdekében, hogy az ütőképesebbé váljon.¹ Nagy Katalin 1768–1774 között viselt már háborút a Portával szemben, sőt győzni is tudott felettük, így a bécsi udvar és II. József számára egy új háború gondolata egyszerre volt kecsesítő és riasztó. Ugyanis a császárnak arra is ügyelnie kellett, hogy az Orosz Birodalom túlzott megerősödése ártana a Habsburg Monarchia érdekeinek. Az évek óta fennálló fenyegető orosz magatartás miatt végül 1787. augusztus 24-én a Porta hadat üzent Katalin cárnőnek.² A korábban megkötött szövetségi rendszer értelmében ezután a Habsburg Monarchia kénytelen volt hadat üzenni a Portának. II. József végül több hónapnyi várakozást követően konstantinápolyi követén keresztül 1788. február 9-én küldte meg hivatalos hadüzenetét, majd megtámadta az Oszmán Birodalmat.

¹ A cs. kir. hadsereg struktúrájáról, átalakításairól és a már az 1770-es évek óta zajló reformokról, amelyek majd a napóleoni háborúkban teljesednek ki, lásd bővebben Nagy-L. 2012. 5–40. o. és *Uő* 2021. 31–33. o.

² *Criste* 1904. 146. o.

A kezdettől fogva gyors lefolyású háborúra berendezkedő cs. kir. hadsereget a több mint ezer kilométer hosszú határvonalon öt főbb részre, hadtestre osztották fel, hogy az egy időben megindítandó támadás esetén az Oszmán Birodalom ne tudjon több helyen is ellentámadásokat, betöréseket végrehajtani. Ugyanakkor az erők szétforgácso-lása és az 1787 ősze óta tartó késlekedés a háború megkezdésére a cs. kir. hadsereg ütőképességét jelentősen mérsékelte, azonfelül ellehetetlenítette egy hirtelen, gyors és meglepetésszerű offenzíva végrehajtását. Már 1787 telén a főszereg táborát Futakra, majd később Zimonyra helyezték át, ahol a legnagyobb létszámú katonai haderő koncentrált, hogy a legerősebb török erődítményt és a legfontosabb védelmi pontot, azaz Belgrádot elfoglalják.

Az Oszmán Birodalom védelmi rendszere elsősorban a Duna és a Száva folyó mentén fekvő megannyi erődítményből állt – Szabács, Török-Gradiska, Novi³, Belgrád, Szendrő⁴ –, amelyek ostromához a folyókon való átkelés nélkülözhetetlen volt. Már a háború kihirdetése előtt, 1787 decemberében végrehajtottak egy kisebb rajtaütést Belgrád erődítménye ellen, de ez kudarccal végződött.⁵ A várakozásokkal szemben a főszereg több hónapon át kevésbé látványos, gyakran védekező magatartást mutatott, így a Dunán való átkelést 1788 nyaráig nem tudták kivitelezni. Emiatt Belgrád tervezett ostroma meghiúsult, és a Porta kezébe került a kezdeményezés.

A nagyvezír elrendeli a támadást

Az oszmán hadakat vezető Koca Yusuf (1730–1800) nagyvezír már 1788 májusában Szófia alatt gyülekeztette seregét. 1788 nyaratól kezdve rendszeressé vált a Duna és a Száva mentén a kisebb létszámú különítmények, őrzőerők összecsapása, akárcsak a rövid időtartamú cs. kir. betörések török területre. Ezeknek a jelentős részét az úgynevezett, szabadcsapatok (*Freikorps*) hajtották végre, amelyek túlnyomórészt szerb vagy más délszláv katonákból álltak. A nyelvet jól beszélő és helyismerettel rendelkező irreguláris egységek az ellenség kommunikációjának megzavarása és az utánpótlás fosztogatása terén tudtak jelentősebb eredményeket felmutatni. Nagyobb katonai hadműveletekre azonban nem került sor a főszereg részéről.

Ezért a nagyvezír elhatározta, hogy egy átfogóbb offenzívát indít. Első lépéseként a seregével átvonult Szófiából Vidinbe. A nagyjából 80 000 főt számláló hadseregét több részre osztotta, és annak a főhadparancsnok (*szeraszker*) által irányított seregtes-tével a Szörényvárral átellenes Kladovo térségébe vonult át, alig 20-30 kilométerre Orsovától.⁶ Az oszmán csapatok több hétig tartó táborverése Kladovo erődítményében és

³ Később Bosanski Novi, ma: Novi-Grad, Bosznia-Hercegovina.

⁴ Smederevo, Szerbia.

⁵ Rédvay 1940. 510–516. o.

⁶ Rautenstrauch 1788. 227. o.

akörül a nyár folyamán többé-kevésbé látható volt az orsovai erődítményt védő cs. kir. helyőrség számára is.

Fontos megemlíteni, hogy az Orsovával szemben fekvő dunai szigeten épített újorsovai erődítmény (török nevén Ada-Kaleh) csak a háború kitörésének első napjaiban került ismét a Habsburg Monarchia ellenőrzése alá, amikor Paul Dimich von Papilla vezérőrnagy azt egy meglepetésszerű támadással elfoglalta.

Az Újorsova védelméért felelős Papilla vezérőrnagy úgy vélte, hogy a támadás a várostól nem messze lévő Cserna-torkolatnál fog bekövetkezni, ahol a folyó a Dunába ömlik.⁷ A vezérőrnagy azonnal jelentést küldött felettesének, Wilhelm Ludwig Gustav von Wartensleben (1734–1798) altábornagynak, a bánsági hadtest parancsnokának, aki a helyzet súlyosságát látva továbbította az értesítéseket Zimonyba, a főszereg főhadiszállására.⁸ Az erdélyi hadtest parancsnoka, Dominik Tomiotti Fabris (1725–1789) altábornagy 1788. július 24-én a császárnak írt jelentésében szintén jelezte, hogy a bánági hadtest különösen nagy veszélynek van kitéve.⁹ II. József és Lacy tábornagy ennek fényében engedélyt adott a terület megerősítésére, így nyolc zászlóaljnyi gyalogság és két lovasezred lett átvezényelve Wartensleben irányítása alá Mehádiába, a bánsági hadtest főhadiszállására.¹⁰ Itt az altábornagy irányítása alatt elkezdődött a terület további megerősítése is. A bánsági területeken azonban a munkálatok már jóval korábban, 1788 áprilisában megkezdődtek. II. József az építkezéseket egy bizonyos Verité őrnagyra bízta, aki az ópávai árokrendszer kialakításával kezdte meg a munkáját.¹¹

A császár parancsára Lacy tábornagynak az 1788. évi hadjáráshoz már hónapokkal korábban ki kellett dolgoznia egy tervet arra az esetre, ha a Bánságba betörnének a törökök.¹² Ilyesmire már az 1735 és 1739 között zajló orosz–osztrák–török háború idején is volt példa, az oszmánok akkor is Orsova felől indítottak támadást és törtek be a bánsági területekre.¹³ Minden jel arra mutatott, hogy az újabb nagy horderejű offenzíva ismét ezen a területen fog bekövetkezni. Már 1788. június 19-én készült egy jelentés, miszerint az oszmán erők az orsovai erődítménytől keletre található Alion-hegyet akarják megszállni, hogy onnan majd később sikeresen tudjanak átkelni a Cserna folyó

⁷ Paul Dimich von Papilla (1722–1802) már az osztrák örökösödési háborúban is harcolt, 1783-ban lett vezérőrnagy. 1788 folyamán már többször megállította a támadó oszmán erőket a térségben, így tapasztalata nem vonható kétségbe, viszont olyan erejű és mértékű támadásra, mint ami az év júliusában indult, még ő sem számíthatott. (Wurzbach 1858. 306–307. o.) Katonai pályafutásáról lásd bővebben Nagy-L. 2020. 109–111. o.

⁸ Rautenstrauch 1788. 229. o.

⁹ Dominik Fabris altábornagy levele II. Józsefnek császárnak. Nagyszeben, 1788. július 24. ÖStA KA AFA, 1788-7-19 ½.

¹⁰ Mayer 1997. 34. o.

¹¹ II. József császár levele Moritz von Lacy tábornagynak. Futak, 1788. április 12. ÖStA KA AFA 1788-4-29 ¼.

¹² Uo.

¹³ Erről a háborúról lásd bővebben Bánlaky 1941. 76–105. o.

A fontosabb császári-királyi erők mozgása a Temesi Bánság területén 1788. augusztus 7-e és szeptember 23-a között (Kis Réka)

torkolatán és rajtaütni az erődítményen.¹⁴ A készülő veszélyről, az ellenség gyülekezéséről még a kereskedők is hírt adtak Wartensleben altábornagynak.¹⁵

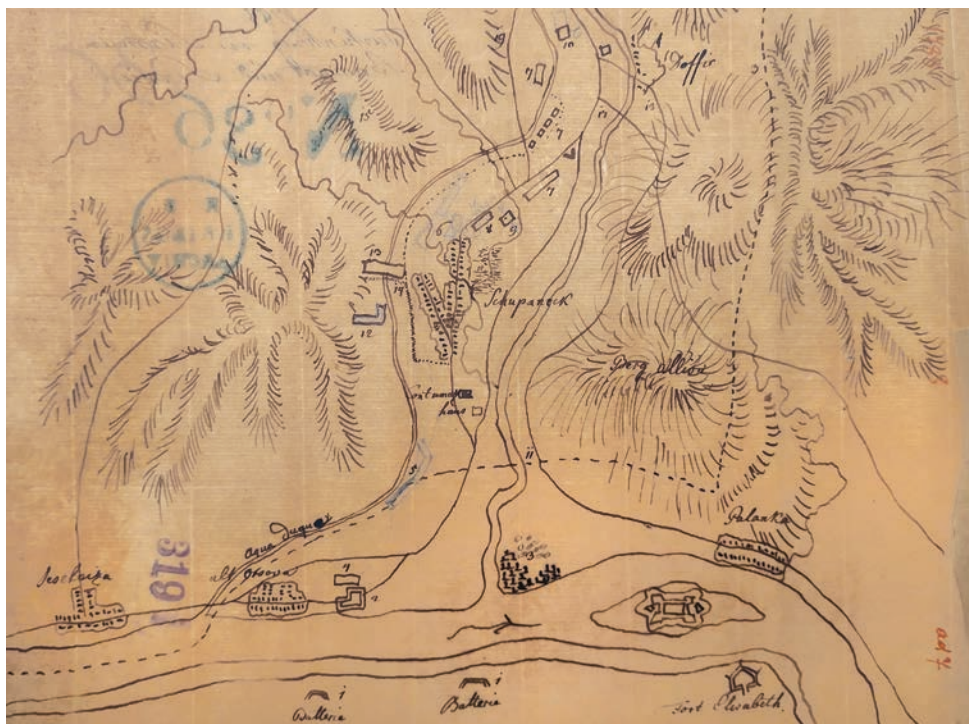
A cs. kir. tábornok is tisztában volt egy bánsági ellenséges betörés veszélyével, sőt pontosan be tudták határolni, hogy Orsova közelében következhet be a támadás. A Portának a létszámbeli fölény ellenére sem volt egyszerű feladat a Dunán való átkelés kivitelezése és a hídfo kialakítása. A Bánság folyókkal, völgyekkel, hegyi ösvényekkel szabdaltsága déli területei nehéz terepnek számítottak, ahol a Cserna folyó völgye volt csupán az egyetlen katonai felvonulásra alkalmas, jól járható út.

Wartensleben altábornagy irányítása alatt a bánsági hadtestnél 1788 július végén 16 zászlóaljnyi gyalogság szolgált 15 550 fővel és 12 századnyi lovasság 1800 fővel, vagyis összesen 17 350 fő állt rendelkezésre.¹⁶ Ezekből az egységekből Orsova környékén tartózkodott Papilla vezérőrnagy irányítása alatt egy gyalogoszászlóalj a De Vins-, egy az oláh-illír, továbbá egy a Reisky-gyalogezredből, ezenfelül a Württemberg-dragonyoszred, mely a környéken elszórtan állomásozott. Orsován kívül elsősorban még

¹⁴ Wilhelm Wartensleben altábornagy jelentése II. József császárnak. Zsupanek, 1788. június 19. ÖSTA KA AFA 1788-6-62a.

¹⁵ Wilhelm Wartensleben altábornagy jelentése II. József császárnak. Zsupanek, 1788. augusztus 2. Uo. 1788-8-12a.

¹⁶ Uo. 1788-13-4. Relation. – A pontos megoszlás a következő: a Terzy-, a Durlach-, a Lattermann- és a Reisky-gyalogezredből 2-2, a Stein-, a Brechainville-, a Wolfenbüttel-, a De Vins- és az Alvinczyezredből 1-1, az oláh-illír határőr-ezredből 3 zászlóalj. A lovasságból 6-6 század Graven-huszár és Württemberg-dragonyos. A magasabb szervezeti egységekről lásd bővebben Nagy-L. 2012. 12. o.

1. kép: Az orsovai császári-királyi állások 1788. augusztus 7-én (ÖSTA KA AFA 1788-8-ad7)

Mehádia és Pancsova térségében állomásoztak a cs. kir. erők. A több helyen védekező bánsági hadtestet először Orsovánál érte támadás 1788. augusztus 7-én.¹⁷ Az oszmánok a támadás előtt az erődöt és az osztrák vonalakat mind a szárazföldről, mind a folyóról órákon keresztül ágyúzták, hogy megtörjék a védelmet és a katonák morálját.

Az oszmán haderő az erődítménytől északkeletre található Zsupanek¹⁸ térségében indított támadást, mindezt nagyjából 12 000 fővel a kora reggeli órákban.¹⁹ A betörő törökök létszámát nehezen tudták megbecsülni, mivel a bánsági hadtest jelentései, a kereskedők híradásai, továbbá a kémektől érkezett beszámolók szinte mindig eltérő számokról szóltak, ennek következtében 6000-től egészen 20 000 főig becsülték a támadók erejét, ami napról napra növekedett. A törökök átkelését a Dunán, a Cserna völgyében a De Vins magyar kiállítású ezred egyik zászlóalja próbálta megakadályozni, sikertelenül.²⁰ Az ellenség a Zsupanektól keletre található Alion-hegyet így könnyedén elfoglalhatta, majd onnan indított támadást a védekező cs. kir. erők ellen, mialatt

¹⁷ Bánlaky 1941. 271. o. és Kotasek 1956. 177. o.

¹⁸ Ó- és Újzsupanek később Nagyzsuppán néven egyesült. Ma már nem létező település, a Vaskapu vízierőmű építése után víz alá került.

¹⁹ Gottlob 1792. 85. o.

²⁰ Rédvay 1942. 189. o.

a Dunán a török hadihajók folyamatosan szállították át a kötelékeket.²¹ Papilla vezérőrnagy a támadás napján 700 fős védőőrséggel és 13 ágyúval rendelkezett.²² A gyors támadás következtében mind a 13 ágyú az oszmánok kezére került, továbbá Papilla vezérőrnagy olyan súlyosan megsebesült, hogy több héten keresztül alkalmatlan volt feladatai ellátására. Az ágyúk mellett az erődítményben található sátrak, löszerek, lőpor, élelem és a hadi kassza is zsákmányul esett.

Wartensleben altábornagy ez idő alatt Mehádia környékén összpontosította csapatait, így esély sem volt az erődítmény felmentésére. Az orsovai támadásról jóval később elterjedt a Monarchiában az az információ, hogy az erődítményt védő katonák a támadást már csak akkor érzékelték, amikor az oszmán erők jelentős részét átszállították a Dunán, ami egyértelműen téves információ volt. Néhány héttel később a birodalmi sajtóban olyan hamis hír is keringett, miszerint az erődítményt annyira gyorsan elfoglalták, hogy a védőknek idejük sem volt lövéseket leadni.²³ Wartensleben nagyjából két héttel később küldött jelentést a zimonyi főhadiszállásra az augusztus 7-ei eseményekről, amelyben őszintén leírta, hogy a menekülés rendezetlenül történt, illetve Papilla vezérőrnagyot Temesvárra szállították és a katonai hatóságok őrizetbe vették.²⁴

Az 1788. évi bántási betörés tehát Orsova és környékének elfoglalásával kezdődött meg. II. József elrendelte, hogy ki kell szorítani az ellenséges erőket az ország területéről. Wartensleben a Cserna völgyében a bántási területek központja felé haladó oszmán csapatokat először egy hegytetőn kialakított védelmi állásnál kívánta megállítani, a folyó partján fekvő Börza²⁵ falutól délre.²⁶ A forrásokban Toplec néven említett védelmi állás²⁷ kulcsfontosságú pozíció volt, mivel a hegyvidékről a folyópart jól pásztázható volt, továbbá a tüzéséggel lassítani lehetett, vagy akár meg is akasztani a menetelést a völgyben. Az oszmán erőket vezető szeraszker ez idő alatt az Orsovánál elfoglalt pozíciókat kívánta megvédeni, legalább addig, hogy a haderejének jelentős részét a Duna folyón át tudja szállítani. A császári jelentések szerint augusztus 17-én már több mint

²¹ ÖSTA KA AFA 1788-13-36. II. József császár által irányított főszereg hadműveleti naplója 1788-ban.

²² Thielen 1831. 202. o.

²³ Erre példa: „Dieser Überfall geschah so plötzlich, dass die Unsrigen nicht einmal so viel Zeit gewannen, um ihre Kanonen abfeuern zu können, und viele Leute in den beiden Orten sich bloss im Hemde flüchten mussten.” *Brünner Zeitung*, 1788. augusztus 22. (68. sz.) 549. o.

²⁴ Wilhelm Wartensleben altábornagy jelentése II. József császárnak. Lazu Mare-i tábor, 1788. augusztus 21. ÖSTA KA AFA 1788-9-ad31c. Vö. Mayer 1997. 46–47. o. – Papilla vezérőrnagy a letartóztatása után még megpróbálta helyreállítani a katonai hírnevét, és Wartenslebenen keresztül kérvényt nyújtott be II. Józsefhez, amelyben arra hivatkozva, hogy 50 évnyi szolgálata alatt háborúban és békében is a birodalom érdekeit szolgálta, és szeretné kijavítani az elkövetett hibáit. (Wilhelm Wartensleben altábornagy jelentése II. József császárnak. Lazu Mare-i tábor, 1788. augusztus 18. Uo. 1788-8-76.) A vezérőrnagyot végül 1788. szeptember 1-jén nyugdíjazták. Nagy-L. 2020. 109–110. o.

²⁵ Ma: Bärza, Románia.

²⁶ Wilhelm Wartensleben altábornagy jelentése II. József császárnak. Lazu Mare-i tábor, 1788. augusztus 18. ÖSTA KA AFA 1788-8-76.

²⁷ Később Csernahévíz, ma: Topleț, Románia. Wilhelm Wartensleben altábornagy jelentése II. József császárnak. Lazu Mare-i tábor, 1788. augusztus 21. Uo. 1788-8-92.

25 000 főre duzzadt az oszmán főparancsnok serege, míg augusztus 21-én már 30 000 főnél is többről szóltak a hírek.²⁸ Az oszmán sereg létszámának további gyarapodását kívánta Wartensleben megállítani, aki az augusztus 18-ai jelentése szerint egy nappal korábban megütközött az ellenséggel Zsupaneknél, de eredménytelenül, mert nem tudta megakadályozni az ellenséges erők további partváltását.²⁹ Az altábornagy kalkulációi szerint a török sereg 16 000 főt tehetett ki. Két nappal későbbi, augusztus 20-ai jelentésében már egyértelműen a hadvezetés tudára adta, hogy Orsova és Zsupanek már augusztus 14-én elveszett.³⁰

Az orsovai terület biztosítása és a cs. kir. erők viasszaszorítása után az oszmán csapatok gyors ütemben, ellenállás nélkül tudtak északi irányba haladni. Wartensleben leg-erősebb védelmi állását a Mehádiától kb. négy kilométerre délre emelkedő Lazú Mare hegynél alakította ki, amely két patak összefolyásától nem messze feküdt egy magaslaton.³¹ Azok az egységek, akiken rajtaütöttek a törökök az augusztus 7-ei betöréskor, javarészt ebbe a táborba menekültek vissza. A tábortól nem messze fekvő Mehádia kulcsfontosságúnak számított a bánsági területek védelmét illetően, mivel a város előtt húzódó völgyből az út kettéágazott: a nyugati út vezetett a Bánság szívébe a Karánsebes–Lugos–Temesvár útvonalon, míg a keleti út Kimpulunyágon³² át Petrozsény irányba, vagyis az erdélyi területekre vitt. A vízfolyásokkal és hegyekkel tarkított területen a bekerítés veszélye kevésbé fenyegette a bánsági hadtestet, de a törökök folyamatosan keresték az ismertlen és gyakran járhatatlannak vélt, de valójában csak nehezen megközelíthető és járható hegyi utakat, hogy jobb pozícióba kerüljenek.

Harcok a Veteráni-barlangért és Mehádiáért

Az orsovai betöréssel szinte egy időben az oszmán csapatok máshol is sikeresen átkeltek a Dunán, mindezt olyan jól szervezeten és gyorsan kivitelezve, ahogyan azt Orsova térségében is tették. Dubova (Dunatölgyes) község szintén a Duna folyó északi partján feküdt alig húsz kilométerre Orsovától, és a közelében található az úgynevezett Veteráni-barlang³³, amely nagyjából négyórányi járásra volt Újorsovától. A barlangrendszer már a korábbi törökellenes háborúk alatt is kulcsfontosságú helyszín volt. A Dunán való zavartalan hajózás érdekében a barlangrendszer ellenőrzése elengedhetetlen volt

²⁸ Wilhelm Wartensleben altábornagy jelentése II. József császárnak. Lazú Mare-i tábor, 1788. augusztus 21. ÖSTA KA AFA 1788-8-92.

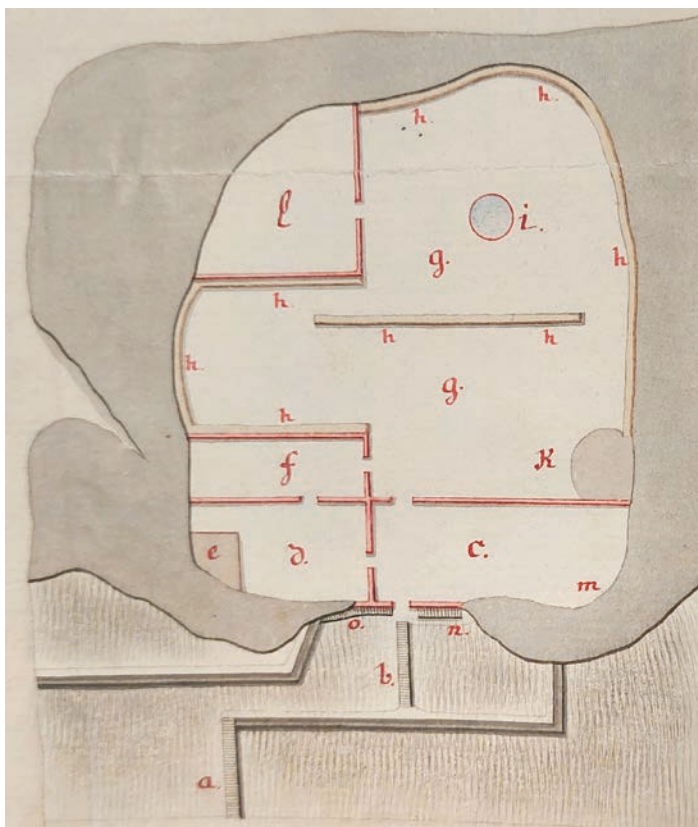
²⁹ Wilhelm Wartensleben altábornagy jelentése II. József császárnak. Lazú Mare-i tábor, 1788. augusztus 18. Uo. 1788-8-ad89.

³⁰ Wilhelm Wartensleben altábornagy jelentése II. József császárnak. Lazú Mare-i tábor, 1788. augusztus 20. Uo. 1788-8-83.

³¹ Rédvay 1942. 191. o.

³² Ma: Câmpu lui Neag, Románia.

³³ A barlang a közelben hősi halált halt Johann Friedrich Anton Ambrosius von Veterani (1630–1695) császári tábornokról kapta a nevét. Schmidt-Brentano 2006. 105. o. – 1692-ben a Mannsfeld-ezredből 300 fő öt ágyúval 45 napon keresztül tudott itt ellenállni a török ostromnak Thielen 1931. 205. o.

2. kép: A Veteráni-barlang és védműveinek alaprajza. C) pince, G) barakk, L) lőporraktár, K) sütőkemence (ÖSTA KA AFA 1788-13-ad1)

mindkét fél számára. A természeti adottságainak köszönhetően a hely kis létszámmal is hosszú ideig védhető volt, illetve a korábban felhalmozott élelmiszer- és lőszertartalék következtében akár több hónapnyi ostromnak is ellen tudott állni. A barlangban voltak pincék, sütőkemence, lőszerraktár, barakk, és akár több száz katonát lehetett elszállásolni benne.³⁴

Az újorsovai támadás után csupán négy nappal, augusztus 11-én az oszmán hadsereg megtámadta a barlangrendszert és térségét. Wartensleben altábornagy július óta két zászlóaljnyi gyalogsággal fedte le a területet: a Brechainville-gyalogezred egyik zászlóalja lent a Duna mellett, míg a Ludwig von Stein őrnagy vezette oláh-illír gyalogezred egyik zászlóalja a barlangrendszer feletti fennsíkon állomásozott. A támadók létszáma nagyjából ötezer főre tehető, de a védőőrséghez képest így is többszörös túlerő szállt partra, a Stein őrnagy vezette zászlóalj azonban a sikeresen védte a barlangot és

³⁴ ÖSTA KA AFA 1788-13-ad1. Beszámoló a Veteráni-barlangnál történt eseményekről 1788. augusztus 10-e és 30-a között.

3. kép: Johann Trattner: A Veteráni-barlang támadása és védelme, 1788 (Wien Museum, 198892) <https://sammlung.wienmuseum.at/en/object/368944-angriff-und-verteidigung-der-veteranische-hoehle-vetrani-hoehle-am-eisernen-tor-der-donau-in-rumaenien-1788/> (A letöltés időpontja: 2025. október 18.)

a fennsíkot. A támadás után a súlyos veszteségeket szenvedett Brechainville-zászlóalj visszahúzódott Fehértemplom irányába.³⁵ A barlang védelmére egyedül a Stein őrnagy vezette, megközelítőleg 500-700 főből álló oláh-illír zászlóalj maradt, akik szintén súlyos veszteségeket szenvedtek már az első napon. Stein a támadás után jelentette, hogy a Dunán összesen 28 török hajó gyűlt össze, amiből 21 sarka volt, amelyek fedezték és átszállították az oszmán csapatokat a folyón. A helyzet súlyosságára tekintettel az őrnagy azonnali erősítést és újabb zászlóaljakat kért az ellenség visszaszorítására.³⁶

³⁵ A Wiener Zeitungban megjelent tudósítás szerint ekkortájt 412 fő szolgált a Brechainville-zászlóaljban, és a túlnyomó többségük elesett a harcban. A Wiener Zeitung melléklete, 1788. augusztus 27. (48. sz.) Kriegsvorfälle.

³⁶ Stein őrnagy jelentése. Veteráni-barlang, 1788. augusztus 11. ÖSTA KA AFA 1788-8-ad8b. – Más forrás szerint 30 sarka és hat egyéb hajó gyűlt össze a támadás reggelén a térségben. ÖSTA KA AFA 1788-13-ad1. Beszámoló a Veteráni-barlangnál történt eseményekről 1788. augusztus 10-e és 30-a között.

A naponta ismétlődő támadási hullámok és ágyúzások sokkal gyorsabban emésztették fel a védekező zászlóalj tartalékait, mint azt gondolták. Augusztus 16-án Stein őrnagy megkötött egy 24 óráig érvényes fegyverszünetet, hogy időt nyerjen a felmentő erők megérkezéséig.³⁷ A barlang védőihez a folyón sikerült augusztus 21-én még élelmet és muníciót eljuttatni, de ez az ostrom kimenetelét nem befolyásolta.³⁸ Bár az erősítés sosem érkezett meg, a kilátástalan helyzet ellenére Stein őrnagyék augusztus 12-e és 30-a között sikeresen védték a barlangot, amit végül 31-én a szabad elvonulásért cserébe adtak fel.³⁹ Az őrnagy a barlang feladásával megkímélte az életben maradt katonáit, de a kitarító védekezéssel így is három héten keresztül megakasztotta a térségben az oszmán előretörést. A barlangrendszer bevétele után mind a szárazföldön, mind a Duna völgyén át megnyílt az út a Bánság nyugati területei felé. Wartensleben az ostrommal egy időben augusztus 22-ei jelentésében úgy vélte, hogy a nagyvezír látogatása Kladovóba javarészt a Veteráni-barlang bevétele miatt történhetett meg.⁴⁰ Ez a megálapítás csupán részigazságot tartalmazott, mivel a nagyvezír már a nyár eleje óta Vidin környékén tartózkodott, és már korábban is járt Kladovónál, továbbá a barlangot augusztus 22-én még intenzíven védték. Az Oszmán Birodalom a Veteráni-barlang bevételeivel teljesen ellenőrzése alá tudta vonni a vízi utakat Orsovától egészen Belgrádig.

A Veteráni-barlang ostromával egy időben folytatódott az oszmán erők menetelése a Cserna völgyében, majd megközelítették Wartensleben altábornagy Lazu Mare-i táborát. Kétségtelen, hogy a szeraszker ezt az útvonalat tartotta elsődlegesnek, így a haderejének javát is itt kívánta harcba bocsátani. A Lazu Marénél felvett császári-királyi védelmi állásokat a felderítő oszmán csapatok már augusztus 23-án elérték, és megkezdtek a táborban lévő katonák nyugtalanítását.⁴¹ Ezen a napon foglalták el az oszmánok az első jelentősebb magaslatokat, nagyjából félórányi járásra a tábortól délre. A következő napon ágyúzni kezdték a tábort, amit 25-én bekerítettek, és az első betörési kísérleteket is végrehajtották; a palisádoknál, komoly kézítása alakult ki.⁴² Ezt az összecsapást Wartensleben altábornagy részletesen kiemelte jelentésében, ahol azt írta, hogy 16 főt vesztek, 68 fő pedig megsérült.⁴³ Hasonló támadást hajtottak végre az oszmánok 27-én is, amikor szintén a cölöpfalakig jutottak előre, viszont a cs. kir. védők súlyos veszteségek árán, de ismét visszaszorították őket. A naponként ismétlődő

³⁷ Stein őrnagy jelentése. Veteráni-barlang, 1788. augusztus 11. ÖSTA KA AFA 1788-8-ad8b.

³⁸ Thielen 1831. 204. o.

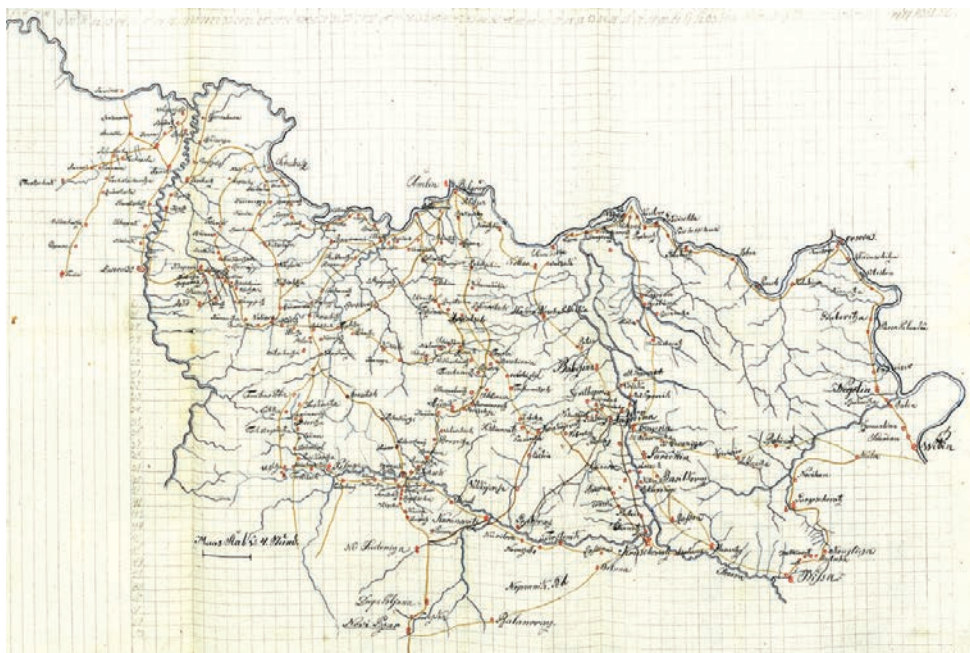
³⁹ ÖSTA KA AFA 1788-13-ad1. Beszámoló a Veteráni-barlangnál történt eseményekről 1788. augusztus 10-e és 30-a között. A kapitulációt rögzítő irat. Veteráni-barlang, 1788. augusztus 30.

⁴⁰ Wilhelm Wartensleben altábornagy jelentése II. József császárnak. Lazu Mare-i tábor, 1788. augusztus 22. Uo. 1788-8-95.

⁴¹ Gottlob 1792. 88. o.

⁴² Uo. és Bánlaky 1941. 271. o.

⁴³ Wilhelm Wartensleben altábornagy jelentése II. József császárnak. Lazu Mare-i tábor, 1788. augusztus 26. ÖSTA KA AFA 1788-8-125.

4. kép: Az Oszmán Birodalom északi határvidéke a Duna mentén (ÖSTA KA AFA 1789-13-34F)

támadások mellett az oszmán erők a hegycsúcsokat is lassan a saját uralmuk alá vonták, ahonnan a tábor ágyúzása is könnyebbé és eredményesebbé vált.

A helyzet súlyosságát felmérve Wartensleben altábornagy 28-án este a tábor kiürítése mellett döntött, és megkezdte a visszavonulást Teregova–Fenes⁴⁴ térségébe, vagyis Karánsebes irányába.⁴⁵ Egy nappal később Fenes város közelében átkeltek a Fenes folyón, amely a Temes folyóba torkollik, de a visszavonulást heves esőzés és néhány oszmán felderítő őrjárat nehezítette.⁴⁶ Wartensleben augusztus 30-án jelentette II. Józsefnek, hogy a Lazu Mare-i tábor teljes egészében elpusztult, de a visszavonuló erőket addig fedezték, ameddig csak tudták.⁴⁷ Az újabb hátrálással a bánsági hadtest az augusztus 7-ei támadástól számított nagyjából három hét alatt elvesztette az ellenőrzést az Orsova és Illova⁴⁸ közötti terület felett.

⁴⁴ Később Fényes, ma: *Feneş*, Románia.

⁴⁵ ÖSTA KA AFA 1788-9-ad4a. Hadijelentés. Karánsebes, 1788. szeptember 1.; vö. *Bánlaky* 1941. 271. o. és *Criste* 1904. 162. o.

⁴⁶ *Gottlob* 1792. 89. o.

⁴⁷ Wilhelm Wartensleben altábornagy jelentése II. József császárnak. Tekes, 1788. augusztus 30. ÖSTA KA AFA 1788-8-141. – A visszavonulás alatt a legnagyobb problémát az ágyúk elszállítása és megvédelése okozta. Ennek kiemelése a jelentésben azért volt fontos, mivel az orsovai visszavonulásnál a már említett 13 ágyú az oszmánok kezébe került.

⁴⁸ Később Illópaták, ma: *Ilova*, Románia.

Az Orsova környéki és a Veteráni-barlangot ért támadásoknál sok cs. kir. katona esett fogságba. 1788. szeptember 12-én érkezett meg Konstantinápolyba az a karaván, amelyben az itt elfogott katonák egy részét szállították, akik között egy százados, egy zászlós, egy sebész, három őrmester, hét tizedes és 196 közkatona mindenképpen szerepelt.⁴⁹ Tudomásunk van egy Franz von Schoederer századosról, aki augusztus 11-én a Veteráni-barlangnál esett fogságba a Brechainville-gyalogezred egyik zászlóaljából, továbbá egy bizonyos Sylvester Onsell zászlósról, aki a Reisky-gyalogezred egyik zászlóaljában szolgált és Orsova megtámadásánál esett fogságba augusztus 7-én.⁵⁰ Az itt említett létszám csupán a töredéke a ténylegesen fogságba esett katonák számának.⁵¹

A császári hadsereg útja a zimonyi főtáborból

Az 1788. augusztus 7-ei török betörés híre hamar eljutott a zimonyi főtáborba, II. József már két nappal később, 9-én értesült róla.⁵² Ernst Gideon von Loudon (1717–1790) tábornagnak írt levelében kijelentette, hogy Papilla vezérőrnagy kudarcot vallott, és több mint húszezer katonával (pontosan 20 400 fővel) fog megindulni a bánsági területek felmentésére.⁵³ II. József és Lacy tábornagy parancsára a zimonyi főtábornál állomásozó hadsereget két részre osztották fel.

A főszereg augusztus 1-jén 33 gyalogos- és 10 gránátoszászlóaljából állt, míg a lovaság 28 osztályból tevődött össze, a 12 vértess-, 6 dragonyos-, 6 svalizsér- és 4 huszárosztályban összesen 37 991 fővel.⁵⁴ A hadrend összetétele nem változott az elkövetkező napokban, csupán a jelentésekben megadott összlétszám ingadozott 37–38 000 fő között. A bánsági betörésre reagálva a zimonyi táborban Sigmund von Gemmingen (1724–1806) tábornaszernagy irányítása alá szerveződött 21 gyalogoszászlóalj és 30 lovasosztály, hogy Belgrád ellen kellő létszámú haderőt tudjanak felmutatni és a Zimony⁵⁵ közelében felállított raktárakat meg tudják védeni.⁵⁶ A császár személyes irányítása alatt szintén 21 zászlóaljnyi gyalogság és 16 lovasosztály indult el a bánsági területek felé. A gyalogságot 14 gyalogos- és 7 gránátoszászlóalj alkotta, míg a lovaságnál 9 vértess-, 3 dragonyos-, 3 svalizsér- és egy huszárosztály szolgált.⁵⁷

⁴⁹ ÖStA HHSTA Türkei II. Diplomatische Akten. Jelentés, dátum és aláírás nélkül.

⁵⁰ Uo. Kaunitz levelei a török háborúhoz – Specifikáció.

⁵¹ Az 1788. évi hadjáratban elfogott katonák szenvedéseiről és életéről lásd bővebben Lázár 2019a.

⁵² Thielen 1831. 198. o.

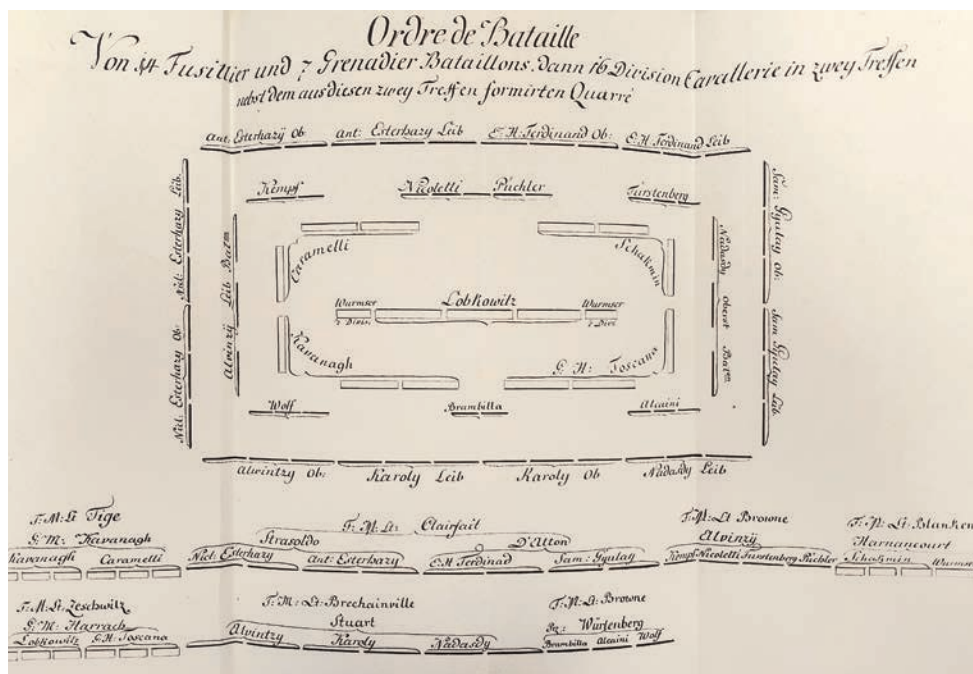
⁵³ II. József császár levele Ernst Gideon von Loudon tábornagnak. Zimony, 1788. augusztus 13. ÖSTA KA AFA 1788-8-7 ½.

⁵⁴ Uo. 1788-8-ad1. Total Früh-Rapport. 1788. augusztus 1.

⁵⁵ Ma: Zemun, Szerbia.

⁵⁶ Bánlaky 1941. 271. o. és Thielen 1931. 202. o.; Rédvay a 30 helyett 32 svadront adott meg. Rédvay 1942. 193. o.

⁵⁷ ÖSTA KA AFA 1788-8-ad1. Total Früh-Rapport. 1788. augusztus 18. Összesen 18 269 fő.

5. kép: A felmentő sereg hadrendje (ÖSTA KA AFA 1788-13-11)

II. József személyiségéből fakadóan szorosan kontrollálni próbálta a kialakult kritikus helyzetet és a tábornokait egyaránt, így minden feladatot és parancsot részletesen kiosztott Gemmingen altábornagy számára, hogy az megfelelően irányíthassa a visszamaradt alakulatokat a távolléte alatt. A császár által vezetett „felmentő” hadsereg végül augusztus közepén indult el a bánsági területek felé, amiről egy névtelen francia nyelvű hadinapló részletesen megemlékezett.⁵⁸ Az orsovai támadás után kicsivel több mint egy hét alatt tehát megindult a segítség Wartenslebenék számára.

Az első nap a felmentő hadsereg a zimonyi főtáborból Szurdokra⁵⁹ menetelt, hogy ott keljen át a Dunán. Az egynapos kitérőre azért volt szükség, hogy a hadmozdulatot a belgrádi ágyúk és sajkák ne tudják semmilyen mértékben megakasztani.⁶⁰ Egy nappal később, augusztus 15-én a hadsereg Jabukába tért át. A Temes torkolatánál fekvő Pancsovába augusztus 16-án érkeztek meg.⁶¹

⁵⁸ ÖSTA KA AFA 1788-13-28. *Journal de la Marche de la Grande Armée Dans le Banat, et de Son Retour a Semlin l'année 1788.* – A francia nyelvű beszámoló a Nagy Hadsereg 1788-as bánági felvonulásáról és Zimonyba visszatéréséről az augusztus 15-e és október 27-e közötti eseményeket rögzítette, néhol többnapos kihagyásokkal.

⁵⁹ Ma: Szurduk, Szerbia.

⁶⁰ ÖSTA KA AFA 1788-13-36. II. József császár által irányított főserég hadműveleti naplója 1788-ban.

⁶¹ Uo. 1788-13-28. *Journal de la Marche de la Grande Armée Dans le Banat, et de Son Retour a Semlin l'année 1788*.

Három nappal később a hadsereg már Kevevára⁶² mellett tartott pihenőnapot.⁶³ Fehértemplomra augusztus 20-án reggel érkezett meg a hadsereg, vagyis majdnem egyhetes menetelés után a cs. kir. erők még a tervezett útnak a felét sem teljesítették. A felmentő hadsereg a Fehértemplomba való megérkezésekor összesen 18 012 főt számlált ugyanabban a hadrendben és leosztásban, ahogyan elindultak Zimonyból.⁶⁴ Még ugyanezen a napon a császár parancsba adta a Wurmser-huszároknak, hogy derítsék fel a területet, és induljanak a Veteráni-barlang irányába eső Szászkabánya felé.⁶⁵

II. József a helyzet súlyosságát jól ítélte meg a rendelkezésére álló hírekből és információkból, mivel dél és kelet felől oszmán csapatok portyáztak a vidéken. A részletes felderítéssel magyarázható részben a felvonulás lassúsága is. A fehértemplomi ideiglenes tábortól keletre, Szászkabánya és Oravicabánya között az út kettéágazott. Az Almás völgyén keresztül viszonylag gyorsan a Lazu Mare-i táborhoz érkezhettek volna a császári-királyi had, ám ha Wartensleben és katonái ez idő alatt állásaikat feladják, a felmentésükre érkezőket az Almás-szorosban könnyen bekeríthették volna az oszmánok. Az észak felé vezető lassabb, de biztonságosabb útvonal kevesebb kockázatot rejtett.

A völgyön való átkelés egyértelműen napokkal, akár egy héttel is lerövidíthette volna a bántási hadtest elérését, viszont a Veteráni-barlang ostroma és a területről gyakran akadozó információáramlás miatt II. József végül a hosszabb, de biztonságosabb északi út mellett döntött. Időközben a Fehértemplomnál táborozó seregnek augusztus 22-én a császár parancsba adta, hogy minden egység álljon készen az indulásra, és tartsák meg a fegyelmet a katonák között.⁶⁶ Többnapos várakozás után végül 26-án hajnalban folytatták a felvonulást. A következő napokban részben megkerülték a hegyvidéket, de a rossz utak, folyók és a terep nehézsége miatt a hadsereg a szokásosnál is lassabban tudott csak haladni, miközben folyamatosan növekedett a betegek száma. A hadsereg mindig a Temes folyóhoz közel vert tábort, így a katonákat és a lovakat is kellő mennyiségű ivóvízzel tudták ellátni. Augusztus 30-án a cs. kir. erők már Perlő⁶⁷ környékén jártak.⁶⁸ A felvonulás végül több mint két hétig tartott, és a sereg csak 31-én kora délelőtt érkezett be Karánsebesre, ahol tábort vertek.⁶⁹

II. József útvonalválasztását a Joseph Karl von Lilien vezérőrnaggyal folytatott levélváltásából lehet jobban megérteni.⁷⁰ A zimonyi főtáborból való elindulás előtt,

⁶² Később Temeskubin, ma: Kovin, Szerbia.

⁶³ ÖSTA KA AFA 1788-13-28. *Journal de la Marche de la Grande Armée Dans le Banat, et de Son Retour a Semlin l'année 1788.*

⁶⁴ Uo. 1788-8-adl. Total Früh-Rapport. 1788. augusztus 20.

⁶⁵ Uo. 1788-13-21. Parancsok a főszereg számára 1788. április 17. és 1789. október 21. között.

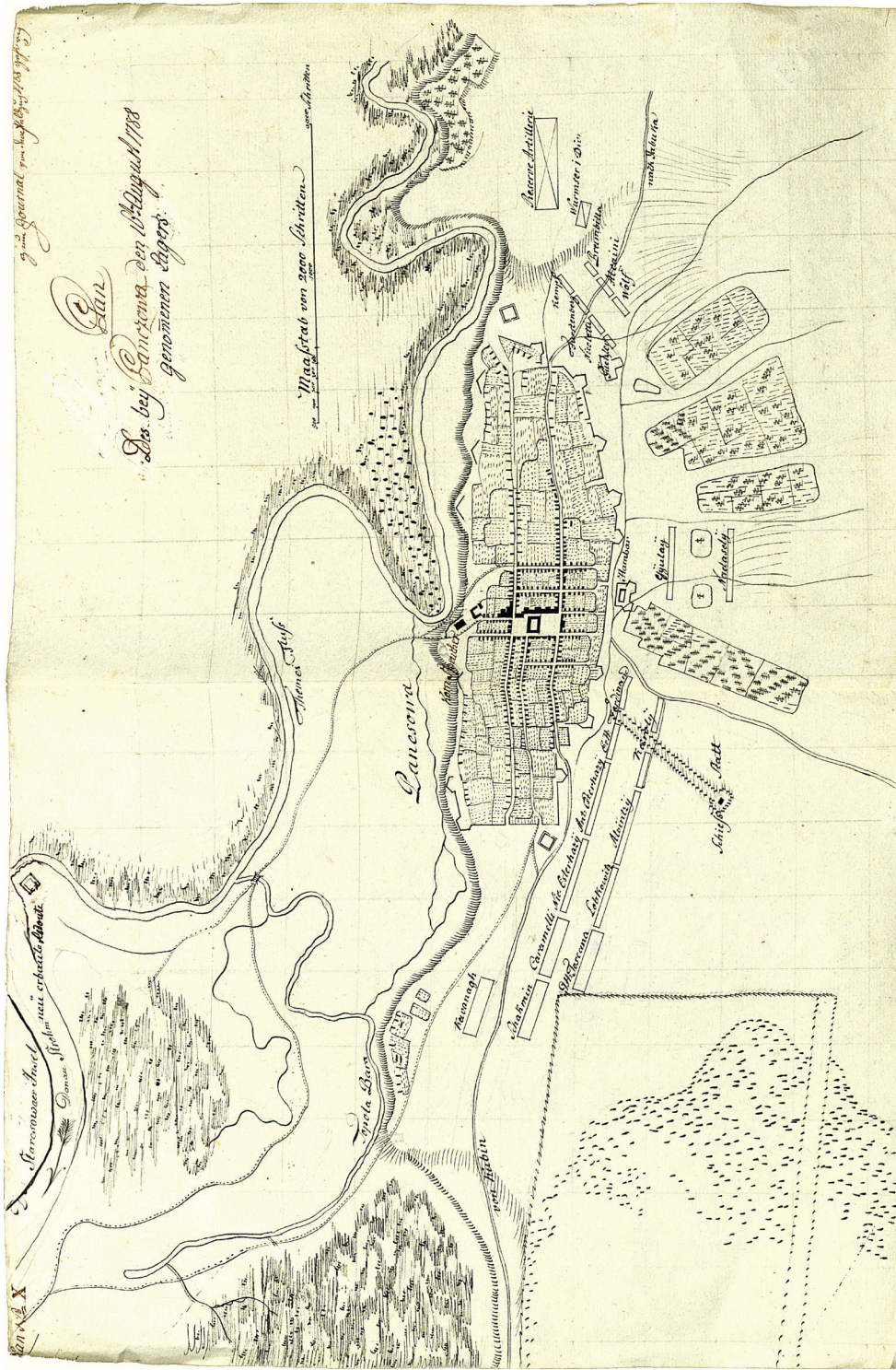
⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Ma: Brebu, Románia.

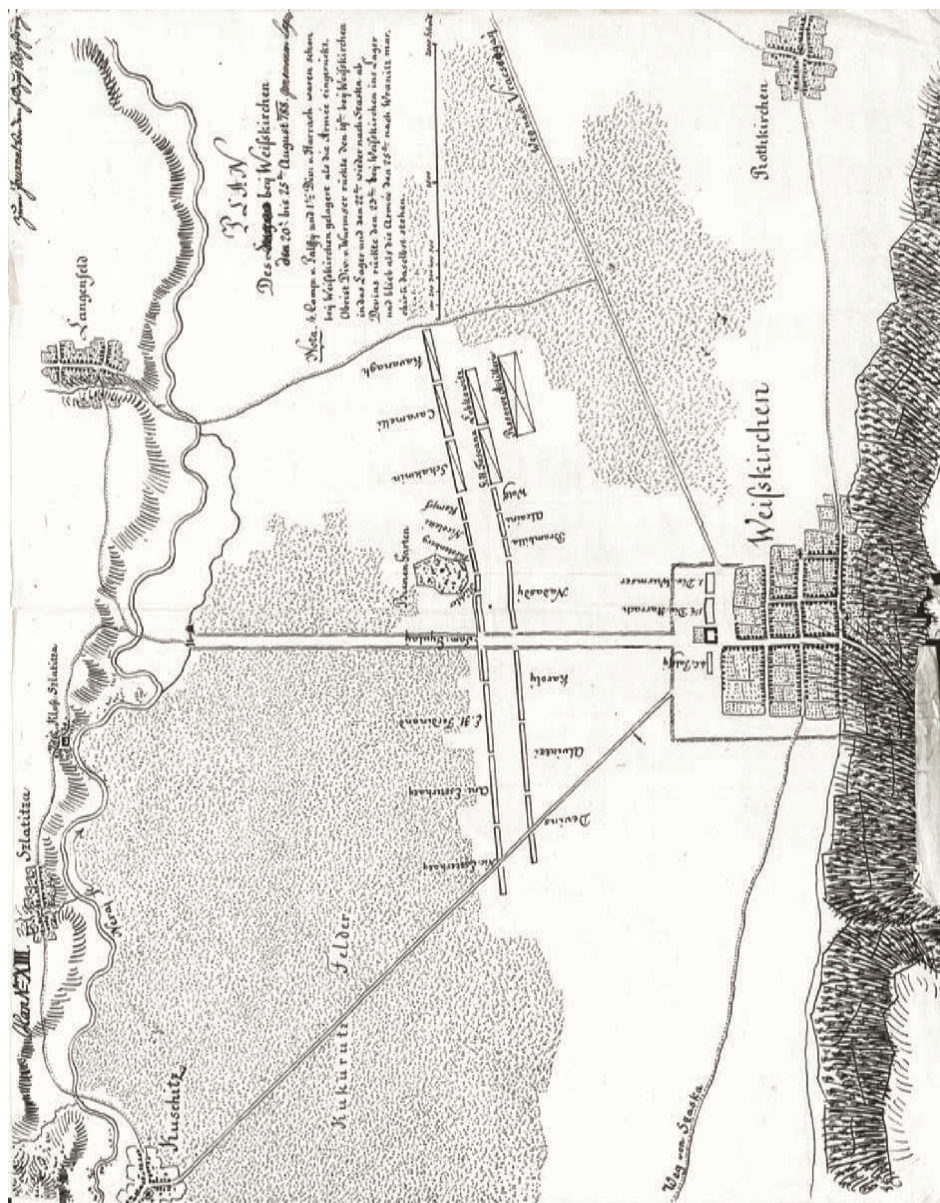
⁶⁸ *Theilen* 1831. 337. o.

⁶⁹ ÖSTA KA AFA 1788-13-36. II. József császár által irányított főszereg hadműveleti naplója 1788-ban.

⁷⁰ Joseph Karl Freiherr von Lilien (1743–1810) a hétéves háború óta szolgált a hadseregben, 1783-ban lett vezérőrnagy. (Schmidt-Brentano 2006. 57. o.) Az 1788. évi hadjárat elején az erdélyi hadtestnél

6. kép: A Pancsova mellett kialakított tábor vázlata (ŐSTA KA AFA 1788-13-14)

7. kép: A fehértemplomi tábor vázlata (ÖSTA KA AFA 1788-13-ad14)

augusztus 13-án a császár levelet küldött Lilien vezérőrnagynak, amelyben kifejtette, hogy aggódik a Fehértemplom–Ómoldova⁷¹ között felállított déli védelmi vonalak miatt, továbbá az ottani katonai vezetést sem tartotta hadászati szempontból eléggé tapasztaltnak, képzettnek.⁷² Két nappal később datált levelében már a *Freikorps*okra panaszkodott, az irreguláris katonai csapatok ugyanis pont ezen a területen végeztek óriási pusztításokat, rablásokat, fosztogatásokat.⁷³

16-án a császár erősítést küldött a Bánság nyugati részébe, ahol az akkor még a Vetráni-barlangért harcoló Stein őrnagyék tartózkodtak. A térség – elsősorban Pancsova, Újpalánka, Ómoldova védelmét – a felmentő hadseregtől levált Ludwig von Brechainville (1732–1799) altábornagy és hadosztálya kapta feladatául.⁷⁴ A Pancsova központtal települt 7 gránátos- és 7 gyalogoszászlóalj, illetve 3 vértés-, 1 svalizsér-, 1 huszár- és 1 dragonyososztály együttesen több mint ötezer főt számlált.⁷⁵ Brechainville parancsnoksága alatt szolgált többek között Pancsova városparancsnoka, Lilien vezérőrnagy, Franz Maximilian von Aspermont vezérőrnagy és Andreas O’ Reilly von Ballinlough (1742–1832) ezredes is. Lilien jelentéseivel szemben Aspermont, aki kezdetben a Vetráni-barlang és területének védelméért, majd az ostrom alatt az utánpótlás biztosításáért felelt, azt jelentette augusztus 17-én, hogy a völgy, ahol a cs. kir. erők átkelhetnek – vagyis az Almás-szoros – biztonságos.⁷⁶ Az egymásnak ellentmondó jelentések mérlegelése után a császár végül a biztonságosabb kerülőutat választotta, aminek következtében lehetetlenné vált Wartensleben hadtestének felmentése a Lazú Mare-i tábornál.

A császári-királyi erők egyesülése és védekezése

Az orsovai betörés óta fokozatosan visszahúzódó bánsági hadtest szeptember 3-án készült egyesülni a pár nappal korábban Karánsebesre érkező felmentő hadsereggel, amely ennek megfelelően a tábortól délre nagyjából húsz kilométerre fekvő Illova területére települt át, míg a bánsági hadtest attól délre vett fel védelmi állásokat. Az összevonás végül szeptember 5-én megtörtént. Az egyesült hadsereg 28 gyalogos- és 7 gránátos zászlóaljból, illetve 9 vértés-, 6 dragonyos-, 3 svalizsér- és 3 huszárszázadból

szolgált. A vezérőrnagy a Pancsova–Fehértemplom közötti terület védelmére lett kijelölve, amihez a Württemberg-dragonysok egyik lovasosztályát kapta meg. ÖSTA KA AFA 1788-8-ad4. II. József császár levele Joseph von Lilien vezérőrnagyhoz. Zimony, 1788. augusztus 8.

⁷¹ Ma: Moldova Veche, Románia.

⁷² II. József császár levele Joseph von Lilien vezérőrnagyhoz. Zimony, 1788. augusztus 13. ÖSTA KA AFA 1788-8-ad6.

⁷³ II. József császár levele Joseph von Lilien vezérőrnagyhoz. Jabuka, 1788. augusztus 15. Uo.

⁷⁴ *Criste* 1904. 16. o.

⁷⁵ ÖSTA KA AFA 1788-8-ad8.

⁷⁶ Mayer 1997. 48–49. o. – Az 1783 óta vezérőrnagy Franz Maximilian von Aspermont (1736–1820) már 1788 tavasza óta látta el a Pancsovai területek védelmét. Korábbi jelentéseiből kitűnik, hogy többször meggyűlt a baja a Duna partján lévő oszmán csapatokkal és portyázókkal. Schmidt-Brentano 2006. 6. o.

8. kép: Az 1788. augusztus 31-én Karánsebesnél kialakított tábor térképe (ÖSTA KA AFA 1788-13-14)

állt, ami 30 009 főt tett ki.⁷⁷ A hadvezetés szempontjából az egyesülés nem okozott jelentős változást, mivel a Wartensleben alatt szolgáló erők, vagyis 12 zászlóaljnyi gyalogság és 6 lovasosztály megmaradt az altábornagy irányítása alatt.

Szeptember 3-án már maga II. József is Illova környékén tartózkodott, vagyis nem messze attól a területtől, ahol a legnagyobb összecsapások zajlottak.⁷⁸ A császár szintén ezen a napon értesült arról, hogy a Veteráni-barlangot elfoglalták.⁷⁹ 1788. szeptember elején a cs. kir. erők a Bánság nyugati területét Brechainville hadosztályával védték, míg a keleti részben az egyesült hadsereg látta el a terület védelmét.

A bánsági hadtest alakulatai alkották az elővédet, ahol az összecsapások a törökökkel mindennapossá váltak. A hangsúly szeptember közepére az illovai tábor utánpótlására, a betegek ellátására és a katonák felkészítésére került. Megjegyzendő, hogy a tábor közelében sok kereskedő, beszállító és fizikai munkás is tartózkodott, akik a hadsereg utánpótlásáért feleltek, ami információgazdag helyzetet eredményezett mindenki számára. Egy szeptember 18-ára datált jelentés szerint Lugos városán csaknem 600 fő haladt át, hogy Illovába menjen a főtáborhoz mindenfajta munkálatok ellátására.⁸⁰ Az őrzőerőket a tábor védelmére úgy osztották fel, hogy a lovasság nappal, a gyalogság pedig éjjel volt szolgálatban.⁸¹ Minden gyalogezredből egy-egy századot jelöltek ki éjjeli őrsegre, akik esős időjárás esetén a sátrukból figyelték, őrizték a tábort és annak környékét.

Minden jel arra mutatott, hogy az illovai táborban egyfajta vihar előtti csend uralkodott. A romló morál ellenére a katonáknak mindennap készen kellett állniuk a menetelésre, továbbá arra a döntő összecsapásra, amire maga II. József és Lacy tábornagy is hetek óta készültek. Mindketten úgy vélték, hogy a bánsági területekért folytatott küzdelem egy döntő nagy összecsapással fog zárulni, amely után a győztes fél teljesen uralma alá tudja majd vonni a területet.⁸² II. József szeptember 9-ei levelében kifejtette Wenzel Anton von Kaunitz (1711–1794) kancellárnak, hogy az oszmán csapatok megtámadása a szűk folyóvízben kivitelezhetetlen, így a döntő ütközet csak és kizárólag Mehádiától jóval északabbra történhet meg.⁸³ Néhány nappal később küldött levelében már azt hangsúlyozta, hogy az a jelentős különbség a Savoyai Eugén idejében történt bánsági betörés és a jelenlegi között, hogy korábban a terület szinte lakatlan, kihalt, elszegényedett volt, de jelenleg már tele van értékekkel és élettel.⁸⁴ Savoyai hadvezéri

⁷⁷ ÖSTA KA AFA 1788-9-1. Total Früh-Rapport. 1788. szeptember 5.

⁷⁸ Gottlob 1792. 89. o.

⁷⁹ Rédvay 1942. 193. o.

⁸⁰ ÖSTA KA AFA 1788-13-21. Parancsok a főszereg számára 1788. április 17. és 1789. október 21. között.

⁸¹ Uo. 1788-13-22. Az *Armee Commando General Befehl* irategyüttesből.

⁸² Az előző törökellenes háborúban ugyanis 1738 nyarán a korniai csata néhány faluval arrébb zajlott le, mint ahol a cs. kir. hadsereg 1788 szeptemberében tábort vert, és mivel akkor a cs. kir. erők győztek, lehetővé vált Mehádia felmentése. Bánlaky 1941. 89–95. o.

⁸³ Beer 1873. 311–314. o.

⁸⁴ Uo. 316–317. o.

képességeinek méltatása és katonai gondolkodásmódjának „másolása” nem volt kirívó eset II. József és Lacy tábornagy részéről.

Az összecsapások a császári–királyi elővéd és az oszmánok között megszakítások nélkül folytak tovább. Wartensleben a Temes völgyétől nem messze, Temesszlatina környékén vett fel védekező állást. A bányászati hadtestnél szolgáló Ferdinand von Württemberg (1763–1834) herceg vezérőrnagyi rangban⁸⁵ egy dandárt vezetett. A naplójában a herceg feljegyezte, hogy a törökök szeptember 14-e reggelére ellepték a Temes folyó völgyét, és már az egyik közelben lévő magaslatot is elfoglalták, ami olyan közel volt a kialakított védelmi vonalhoz, hogy még aznap támadást indítottak az ellen.⁸⁶ Az első támadási hullámot sikerült visszaverni, ellenben 28 fő, ebből 3 tiszt meghalt, továbbá 128 fő megsebesült, köztük Johann Karl di Pallavicini (1739–1789) vezérőrnagy is.⁸⁷ A szóbeszéddel ellentétben a vezérőrnagy nem halt bele súlyos sebesülésébe. Württemberg erősen kritizálta Wartenslebent, szerinte alapvető taktikai hibát vétettek azzal, hogy nem foglaltak el minden magaslatot a környéken, ezzel esélyt adva az ellenségnek, hogy a szélek felől morzsolják fel a védelmi vonalaikat.⁸⁸ Bár a támadás nem járt azonnali pozícióvesztéssel, az oszmán seregnek innentől egyre több alkalma nyílt, hogy ágyúzza és megrohamozza az elővéd állásait.

Az ágyúzás, a kisebb összecsapások és támadássorozatok folyamatosan a védelem jobb szárnyát vették célba. Württemberg herceg többször megemlékezett arról, hogy az oszmán tüzérség kevésbé képzett, az ágyúik gyakran besülnek, pontatlanok.⁸⁹ Ennek ellenére 18-án, egyetlen nap leforgása alatt három ütegből összesen 482 lövést adtak le Wartensleben állásaira.⁹⁰ Ezekben a kritikus napokban a dezertálás az elővédnél

⁸⁵ II. József 1788. április 9-én léptette elő Württemberg herceget vezérőrnaggyá, akire egy gránátosdandár vezetését bízta. (ÖSTA KA AFA 1788-4-ad13. II. József levele Franz Moritz von Lacy tábornagynak. Futak, 1788. április 9.) – A herceg a dandárjával Browne altábornagy, a gránátos erők parancsnoka alá lett beosztva. (Wurzbach 1889. 248–249. o.) A herceget családi szálak is fűzték a Habsburg-házhoz, mivel testvére, Erzsébet Vilma württembergi hercegnő (1767–1790) 1788 januárjában feleségül ment Ferenc főherceghez, a későbbi I. Ferenc császárhoz.

⁸⁶ ÖSTA KA AFA 1788-13-34. Ferdinand von Württemberg herceg naplója. – A napló minden valószínűséggel töredékes, mivel az események szeptember 14-étől veszik kezdetüket, mindenféle bevezetés, előlap vagy cím nélkül. A napló hátulján lévő felirat jelzi, hogy az irategyüttes a herceg hagyatékából került ki, és a benne szereplő események, az író által vezetett dandár és legfőképpen a karánsebesi visszavonuláskor szerzett súlyos sebesülés említése alapján minden kétséget kizáróan a württembergi herceg feljegyzéseit tartalmazza.

⁸⁷ ÖSTA KA AFA 1788-13-28. *Journal de la Marche de la Grande Armée Dans le Banat, et de Son Retour a Semlin l'année 1788.* – A folyamatos hullámokban érkező oszmán támadások egyik gyakran alkalmazott taktikája volt, hogy elfoglalták a vízmosásokat és a hegyi utakat, hogy azok által jobb pozíciókba kerülhessenek a védősereggel szemben. Erről lásd bővebben Gottlob 1792. 96. o.

⁸⁸ ÖSTA KA AFA 1788-13-34. Ferdinand von Württemberg herceg naplója. – A herceg a súlyosan megsérült Pallavicininéknak adott igazat, sőt kiemelte, hogy komoly konfrontáció volt a két parancsnok között.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ ÖSTA KA AFA 1788-13-28. *Journal de la Marche de la Grande Armée Dans le Banat, et de Son Retour a Semlin l'année 1788.*

9. kép: A császári-királyi haderő által 1788. szeptember 16-án felvett hadállás (ÖSTA KA AFA 1788-9-3)

egyre gyakoribbá vált. Egyes visszaemlékezők szerint elsősorban nem a németek, hanem a többi nemzet katonái szöktek meg.⁹¹ A védekező cs. kir. erők amúgy is megtépázott morálját ezek a napok tovább rombolták.

II. Józsefhez az elővéd összecsapásai alatt kétségbeejtő hírek érkeztek a Bánság túlfeléről. A Fehértemplomtól délre eső területek védelmét ellátó Brechainville-hadosztállyal az összeköttetés teljesen megszakadt, továbbá már a kereskedők sem tudtak beszámolni és lényeges információval szolgálni a kialakult változásokról.⁹² A táborba eljutott új hírek szerint Brechainville nem tudta megállítani a törököket Szászkabányánál, ami nem egészen húsz kilométerre keletre feküdt Fehértemplomtól, vagyis az egyik kulcsfontosságú várostól. A terület védelmére rendelt nagyjából 5000 fő próbálta volna feltartóztatni a Veteráni-barlang környékéről érkező oszmán csapatokat, de a több részre elosztott erők csupán a települések védelmére tudtak főkuszálni.

Brechainville altábornagy visszavonulása egészen Fehértemplomig súlyos taktikai hiba volt, mivel így a védtelen környező településeket az oszmánok ellenállás nélkül foglalhatták el.⁹³ Szeptember 7-én az az információ jutott el a császárhoz, hogy Kladowo és Szendrő között ismét nagy létszámú oszmán összpontosítás zajlik. Az altábornagy kivonulása a térségből súlyosabb következményekkel járt, mint az elsőre látszott. 13-án Ballinlough őrnagy⁹⁴ szintén feladta a hegyekben kijelölt állásait, továbbá Aspermont vezérőrnagy is kivonult a Duna-parti Ómoldova városából.⁹⁵ A fentebb említett visszavonulási hullámmal Brechainville akarata ellenére Fehértemplom környékén egyesítette a hadosztályát.

Ezeknek az egységeknek a láncreakció-szerű hátrálása általános felháborodást váltott ki az illovai táborban. Württemberg herceg egyenesen árulásnak tartotta a visszavonulást, mivel úgy vélte, hogy az egyáltalán nem volt indokolt, bár hozzátette, hogy az alakulatokat vezető két tiszt, Aspermont és O'Reilly között nem volt megfelelő a kommunikáció.⁹⁶ Szeptember közepén, amikor a visszavonulási hullám hírei megérkeztek, a császár azonnal őket tette felelőssé a történetek miatt.⁹⁷ II. József az orosz haderőnél összekötő tiszti feladatokat ellátó Charles Joseph de Ligne (1735–1814) herceg számára túlfűtött érzelmekkel azt írta, hogy Brechainville és katonái anélkül futamodtak meg, hogy egyetlen törököt láttak volna.⁹⁸ A császár öccsének, a későbbi

⁹¹ ÖSTA KA AFA 1788-13-28. *Journal de la Marche de la Grande Armée Dans le Banat, et de Son Retour a Semlin l'année 1788.*

⁹² Wilhelm Wartensleben altábornagy jelentése II. József császárnak. Örményes, 1788. szeptember 3. ÖSTA KA AFA 1788-9-7.

⁹³ ÖSTA KA AFA 1788-13-28. *Journal de la Marche de la Grande Armée Dans le Banat, et de Son Retour a Semlin l'année 1788.*

⁹⁴ O'Reilly a De Vins-gyalogezred egyik zászlóaljában szolgált.

⁹⁵ Mayer 1997. 58. o.

⁹⁶ ÖSTA KA AFA 1788-13-34. Ferdinand von Württemberg herceg naplója.

⁹⁷ Mayer 1997. 59. o.

⁹⁸ Uo.

II. Lipótnak (ur. 1790–1792) is beszámolt arról, hogy ezek a magas rangú katonai vezetők nem követték az utasításait és ezzel káoszt okoztak.⁹⁹

Az illovai tábornoktól keletre lévő erdélyi területek hágóiból és szorosaiból is hasonlóan kétségbeejtő hírek érkeztek. Mehádia augusztus végi elfoglalása után az oszmán csapatok szabadon tudtak haladni a Cserna folyó mentén Hátszeg¹⁰⁰ irányába, ahol egészen Kimpulunyáig jutottak. Szeptember 16-ára a hírszerzés szerint ott már több mint 5400 főnyi gyalogság és több mint ezerfős lovasság gyűlt össze, hogy behatoljon Erdélybe.¹⁰¹ Az erdélyi hadtest parancsnoka, Fabris altábornagy 1788 augusztusában 16 zászlóaljnyi gyalogságot és 15 lovasosztályt irányított, ami ugyan a kiegészítő csapatokkal együtt több mint 27 000 főt tett ki, azonban ennek csupán egy töredéke tartózkodott a Vulkán-szoros környékén.¹⁰² A szoros és a térség védelméért augusztus közepe óta Joseph Plazidus von Staader (1738–1808) vezérőrnagy volt a felelős.¹⁰³ Az illovai táborhoz legközelebb eső Hátszeg és a Vulkán-szorosnak az elvesztése esetén az Illova környékén táborozó katonákat a bekerítés fenyegette volna. Összeségében tehát mind a bánsági, mind az erdélyi területeken végrehajtott visszavonulás arra kényszerítette a földrajzilag e két terület között állomásozó II. Józsefet és hadseregét, hogy elrendelje az illovai táborból való kivonulást – előbb Karánsebesre, majd Lugosra.

A karánsebesi események

A cs. kir. erők visszavonulásának előkészítése és a szállító oszlopok megszervezése már szeptember 17-én elkezdődött.¹⁰⁴ 19-én este már a sátrak és a csomagok útnak indítása zajlott, mialatt Wartensleben alakulatai újból összecsaptak az oszmán csapatokkal.¹⁰⁵ A nagyjából háromnapos előkészület után végül szeptember 20-án este öt órára rendelte el II. József a visszavonulást.¹⁰⁶ A hadsereg összetétele és hadrendje nem, és létszáma is alig változott a hónap eleji egyesülés óta. Az összeírások szerint szeptember 17-én 29 755, 19-én 29 731, míg 20-án 29 687 fő szolgált az egyesült hadseregénél.¹⁰⁷

Az illovai táborból Karánsebes felé való visszavonulás két menetoszlopban kezdődött meg. A tervek szerint a két oszlop egymást követve masírozott volna északi

⁹⁹ II. József császár levele az öccsének, Lipótnak. Illova, 1788. szeptember 20. Közli: *Arneth* 1872. 194. o.

¹⁰⁰ Ma: Hatég, Románia.

¹⁰¹ Salomo Gottlob a visszaemlékezéseiben több mint húszezer főt adott meg. *Gottlob* 1792. 100. o.

¹⁰² ÖSTA KA AFA 1788-8-23a. Az erdélyi hadtest összegző táblázata (*Stand und Dienst Tabella*). Talmas, 1788. szeptember 6. Készítette Fabris altábornagy.

¹⁰³ *Schmidt-Brentano* 2006. 95. o.

¹⁰⁴ ÖSTA KA AFA 1788-13-22. Az *Armee Commando General Befehl* irategyüttesből.

¹⁰⁵ Uo. 1788-13-29. *Journal von die Haupt Armee von 20. September bis 17. Nov. 1788.*

¹⁰⁶ *Rédvay* 1942. 194. o.

¹⁰⁷ ÖSTA KA AFA 1788-9-1. Total Früh-Rapport. 1788. szeptember 17–20. és II. József császár által irányított főszereg hadműveleti naplója 1788-ban. Uo. 1788-13-36.

irányba Lugos felé, miközben a Wartensleben egységeiből álló hátvéd – 12 zászlóaljnyi gyalogság és hat lovasosztály – feltartóztatja az oszmán támadásokat.¹⁰⁸

Szeptember 20-án reggel kiadták a parancsot, hogy a sátrak, egyéb eszközök és a poggyászok este öt órakor legkésőbb induljanak el Karánsebes felé.¹⁰⁹ A két menetoszlop a késő esti órákban hagyta el a tábort, viszont a következő 24 óra történései teljesen átirták az előzetes elképzeléseket.

A „karánsebesi csataként” elhíresült események tisztázása nehéz feladat, hiszen mind a források, mind a szakirodalom tekintetében ellentmondások fedezhetők fel. A tábornok egymásnak ellentmondó jelentései, a katonák között terjedő szóbeszéddek és a sajtóban megjelent változó megbízhatóságú hírek a korabeli közfelfogást is teljes mértékben befolyásolták.

A karánsebesi incidensnél a legemblematikusabb személy maga II. József volt, aki az átéltekről szeptember 26-ai levelében emlékezett meg.¹¹⁰ A császár – ahogy később mások is – a környéken tartózkodó, a szállító- és menetoszlopokkal együtt haladó civil oláhokat tette felelőssé, mivel zavart és pánikot okoztak a visszavonulás során, ami végül odáig fajult, hogy több lovasszázad és zászlóalj is tüzet nyitott egymásra az éjszaka közepén. Értesülései szerint a hadserege elvesztette azon az éjszakán a felszerelésének javát: sátrakat, főzőüstöket, élelmiszert, poggyászt.¹¹¹

A forrásokat, visszaemlékezéseket és szakirodalmat áttekintve a következők rajzolódnak ki: a visszavonulás kezdetén, vagyis szeptember 20-a estéjén is nagy volt már a nyugtalanság a katonák körében, illetve a korábban előreküldött ágyúk, csomagok és egyéb hadiszerek szállítása a tervezettnél sokkal lassabban haladt. A ködös időjárás miatt a látási viszonyok is rosszak voltak. Amikor az utóvédnél többen törököt kiáltottak, a rend megbomlott, ami végül szétgyűrűzött a visszavonuló egységek között. Ezt sem a tiszték, sem pedig később maga II. József nem tudta megfékezni.¹¹²

A württembergi herceg, aki a hátvédben tartózkodott, úgy vélte, hogy a rend felbomlása a lovasság miatt kezdődött, akik elsősorban a Reisky- és Durlach-zászlóaljakra nyitottak tüzet, majd később kitört a teljes zűrzavar.¹¹³ Ez az incidens akkora zajjal járt, hogy felkeltette a környéken lévő oszmán erők figyelmét. A herceg szerint a császár lovas kocsin haladt a bal oldali menetoszlopban, majd a hangzavart meghallva lóra ült, és a fejtelenség irányába indult, ahol a közvetlen közelében saját katonái

¹⁰⁸ A lovasságot Thielen 12 svadronra becsülte, ami szintén helytálló. *Thielen* 1831. 58. o.

¹⁰⁹ ÖSTA KA AFA 1788-13-34. Ferdinand von Württemberg herceg naplója.

¹¹⁰ II. József császár levele az öccsének, Lipótnak. Közli: *Arneth* 1872. 198–199. o.

¹¹¹ *Mayer* 1997. 61. o.

¹¹² ÖSTA KA AFA 1788-13-34. Ferdinand von Württemberg herceg naplója. – A császár mellett Lacy tábornagy is jelen volt azon az éjszakán, aki szintén megpróbálta helyreállítani a megtépázott rendet, de sikertelenül.

¹¹³ Uo.

harminc-negyven koordinálatlan lövést adtak le a ködös sötétben.¹¹⁴ II. József az események alatt minden túlzás nélkül életveszélyben volt.¹¹⁵

A kialakult zűrzavar hatására a katonák jelentős része Karánsebesre menekült, viszont a Temesen mindössze egyetlen híd állt rendelkezésre, hogy bejussanak a városba. Bár szinte lehetetlen megállapítani, hogy melyik alakulatnál bomlott meg először a rend, Württemberg szerint is a Wartensleben alkotta hátvédben uralkodott el a pánik először. A hátvéd alakulatainak és egységeinek rendezetlen menekülése dominóhatást indított el, ami Karánsebes városa előtt érhetett utol a két menetoszlopot, amelyek egy része már megkezdte az átkelést a Temes folyón.

A hídon való átkelés a visszavonulás legkritikusabb pontjává vált. A megfutamodott, illetve a visszavonuló egységek a közeledő oszmán csapatokkal a hátukban fejevesztve igyekeztek átkelni a megduzzadt Temesen, ahol maga Ferdinand von Württemberg vezérőrnagy is súlyosan megsérült.¹¹⁶ A karánsebesi katasztrófa után a megmaradt ezredek, zászlóaljok, akiknek sikerült átjutni a folyón, folytatták a menekülést Lugos irányába. Az oszmán katonák Illova és Lugos között végigpusztították a területet, ami káoszt eredményezett, továbbá Karánsebest is felégették.

II. József úgy vélte, hogy a törökök eleinte jelen sem voltak azon az éjszakán, és a támadást inkább oláhok, dezertőrök és árulók hajtották végre. Rédvay István volt az első, aki hangsúlyozta, hogy az oláh parasztok leitatatták a huszárokat, akik aztán összetűzésbe keveredtek az oláh határőrökkel, ami végül a rend felbomlásához vezetett.¹¹⁷ A hetek óta romló morál következtében a karánsebesi incidens idejére a cs. kir. erők már minden nap minden pillanatában török támadást vizionáltak.¹¹⁸ A württembergi herceg a naplójában megjegyezte, hogy szerinte a zavargások előtt felhangzó „*Alla, Alla*” kiáltás valójában a „*Halt*” parancsszó volt eltorzult alakban. Ennek az állításnak a tisztázása utólag szinte lehetetlen, viszont kétségtelen, hogy a fegyelem felbomlása és az azt követő káosz belső folyamatok hatására kezdődött meg.¹¹⁹ A karánsebesi eseményeknél a magyar kiegészítésű ezredek, úgy, mint a Gyulay-, a Károlyi-, az Esterházy Antal- és Miklós-, továbbá a Ferdinánd főherceg-gyalogezred is igyekezett a rend fenntartását biztosítani.¹²⁰

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Bánlaky 1941. 273. o. és Thielen 1831. 61. o.

¹¹⁶ ÖSTA KA AFA 1788-9-ad1. – A jelentés szerint a vezérőrnagy mellkasára egy vértess ráesett, ami miatt légzése megnehezült. A vezérőrnagy saját állítása szerint „halál és halál” között volt. A herceget Temesvárra szállították, ahol nyolc napot töltött gyógyulással, majd visszatért a Lugosnál állomásozó hadsereghez. Uo. Ferdinand von Württemberg herceg naplója.

¹¹⁷ Rédvay 1942. 195–196. o. – A „leítás” ténye szinte bizonyíthatatlan, inkább szóbeszéd csupán.

¹¹⁸ Mindkét francia nyelvű hadinapló egyetértett ebben. Lásd még Thielen 1831. 60. o.

¹¹⁹ Később ugyan többen elemezték a zűrzavar okait, nem világos, hogyan következhetett be ekkora belső összeomlás a cs. kir. haderőben, bár nagyjából fél évszázaddal korábban Wallis tábornagy irányítása alatt is hasonló problémákkal szembesült a hadsereg. Ha elfogadjuk a württembergi herceg érvelését, akkor a törzskar vagy a táborkar túlzott rugalmatlansága és belső ellentétei mindenképpen hozzájárultak a karánsebesi incidenshez.

¹²⁰ Nagy-L. 2012. 49–51. o.

A visszavonulás során elfogott cs. kir. katonák száma 822 fő volt,¹²¹ a véres veszteség mértékét azonban nehéz megállapítani, mivel szeptember 25-én történt csak katonai összeírás a Lugos melletti táborban, amelyben már ismét 27 622 fő szerepelt.¹²² Guglielmo Costantino Ludolf (1758–1839), a Nápolyi Királyság követe Konstantinápolyban kiváló kapcsolatrendszere révén a Fényes Porta magasabb köreitől arról értesült, hogy legalább 6000 fő meghalt és 3000 főt fogtak el ez alatt a néhány nap alatt.¹²³ Az adatot nem erősítették meg, de kiindulási pontként szolgálhat. A karánsebesi menekülés és visszavonulás szeptember 22-e estéjén ért véget, amikor a megmaradt erők Szákul¹²⁴ faluhoz értek.

A megérkezés utáni napra II. József pihenőnapot rendelt el, hogy felmérjék a károkat és a veszteségeiket.¹²⁵ 23-án a császár összehívta a tábornokait, és magyarázatot követelt az elmúlt napok történéseire, elsősorban arra, hogyan szegülhetett ellen a parancsainak megannyi ezred.¹²⁶ Érdemi választ nem kapott. Másnap folytatták a menetelést – szintén két oszlopban – a sokkal biztonságosabb és jobban védhető Lugosba.

A visszavonulás Zimonyba és az oszmánok kiűzése

A császár által vezetett főszereg Lugosnál már szeptember 25-e óta védekező alakzatban várta, hogy a Karánsebes irányából érkező oszmán csapatok támadást indítsanak. A gyalogság Lugos mellett két négyzetet formálva vett fel védelmi alakzatot, ami között a lovasság helyezkedett el. Ekkorra a 27 gyalogos zászlóalj helyett már 29 állt rendelkezésre, míg a lovasságnál nem történt változás.¹²⁷ A várt oszmán támadás azonban végül elmaradt.

A karánsebesi incidens és a Lugosra való visszavonulás ideje alatt, szeptember 20-án a Brechainville-hadosztály már Fehértemplom környékéről is visszavonult egészen Versecig, amiről azonnal tájékoztatta a tőle délre állomásozó Lilien vezérőrnagyot.¹²⁸ A bántási területek nyugati felén Lilien és dandárja így kénytelen volt az addigi Pancsovában lévő erőit Ópávába¹²⁹ átvonultatni, miközben a már a karánsebesi incidens előtt kiürített Fehértemplomot kétszáz szpáhi fosztotta ki és gyújtotta fel.¹³⁰

¹²¹ Lázár 2019b. 277. o.

¹²² ÖSTA KA AFA 1788-9-1. Total Früh-Rapport. 1788. szeptember 25.

¹²³ ÖSTA HHSA Türkei II. Guglielmo Ludolf Nápoly konstantinápolyi követének levele Wenzel von Kaunitz kancellárnak. Konstantinápoly, 1788. október 10.

¹²⁴ Ma: Sacu, Románia.

¹²⁵ Thielen 1831. 65. o.

¹²⁶ ÖSTA KA AFA 1788-13-21. Parancsok a főszereg számára 1788. április 17. és 1789. október 21. között; és Uo. 1788-13-22. Az *Armee Commando General Befehl* irategyüttesből.

¹²⁷ Uo. 1788-9-1. Total Früh-Rapport. 1788. szeptember 30. Összesen 29 645 fő.

¹²⁸ Joseph von Lilien vezérőrnagy jelentése II. József császárnak. Pancsova, 1788. szeptember 20. Uo. 1788-9-66.

¹²⁹ Ma: Opovo, Szerbia.

¹³⁰ Brechainville jelentése II. József császárnak. Krassóvermes, 1788. szeptember 24. Uo. 1788-9-86.

10. kép: Lugos és környéke 1788. szeptember végén (ÖSTA KA AFA 1788-13-ad14)

A Lilien által hátrahagyott fontosabb településeken, azaz Pancsován és Kubinban¹³¹ minden élelmiszerraktárt felgyújtottak a kivonuló cs. kir. katonák, hogy megnehezítsék az oszmán csapatok ellátását.¹³² Brechainville altábornagy a Temesvártól délre fekvő Krassóvermesnél¹³³ alakította ki az új táborát, vagyis nem sokkal volt nyugatabbra, mint II. József és serege. Egyértelműen kijelenthető, hogy Brechainville altábornagy újbóli visszavonulásával teljesen átengedte a Bánság nyugati területeit is a törököknek.¹³⁴

A Lugosnál táborba szállt főszereg létszáma és összetétele október elsején 29 gyalogos- és 7 gránátoszászlóaljból állt, míg a lovasságnál 9 vértés-, 6 dragonyos-, 3 huszár-, 3 szvalizsérosztály szolgált, összesen 29 821 fővel.¹³⁵ 1788. október 12-éig a hadsereg létszáma 29–31 000 fő között ingadozott, és ekkor már összesen 30 zászlóaljnyi gyalogság állt rendelkezésre.¹³⁶ Az említett napon történt meg az egyesült hadsereg újbóli szétválása, amikor a Karánsebes–Mehádia útvonal visszafoglalásával II. József ismét Wartensleben altábornagyot bízta meg, aki alatt 10 000 katona szolgált.¹³⁷ A bán-sági hadtest leválásával 1788. október 12-én folytatódott a hadsereg visszavonulása a nyugat-bánsági területeken át Zimony felé (26 gyalogoszászlóalj és 12 lovasosztály, összesen 29 821 fő).¹³⁸ A Lugosi különválás alkalmával szinte ugyanakkora haderő vonult vissza a zimonyi területekre, mint amekkora 1788. augusztus végén megkezdte a felvonulást Orsova felé.

A főszereg a visszavonulás alatt hasonló problémákkal szembesült, mint a nyár végén, vagyis a felderítés lassan haladt, az utánpótlási vonalak hosszúra nyúltak. 18-án értek a Temes partján fekvő Tamáslakára¹³⁹, ahol II. József a folyón való átkelést tervezte. A hadsereg összetétele 26 zászlóaljnyi gyalogságról 21-re csökkent (a császár 5 zászlóaljat délre küldött a Pancsovánál lévő török erők ellen), míg a lovasság létszáma változatlan maradt, így összesen 16 897 főt számolt.¹⁴⁰

A főszereg megindulásának hírére a Brechainville-hadosztály támadásba lendült, hogy visszafoglalja a korábban feladott pozícióikat.¹⁴¹ Október közepére végre megkezdődött az ellentámadás a cs. kir. erők részéről. Az egyik legfontosabb célkitűzés volt, hogy Pancsovát, Újpalánkát és Fehértemplomot felmentsék és a Temes túlsópartjára

¹³¹ Temeskubin, ma: Kovin, Szerbia.

¹³² ÖSTA KA AFA 1788-13-36. A II. József császár által irányított főszereg hadműveleti naplója 1788-ban.

¹³³ Ma: Vermeş, Románia.

¹³⁴ ÖSTA KA AFA 1788-10-13. Brechainville jelentése a császárnak. Krassóvermes, 1788. október 4. – Jelentésében az altábornagy egészségügyi gondokra panaszkodott, elsősorban a járásával kapcsolatban, és egyben a pozícióból való felmentését kérte.

¹³⁵ ÖSTA KA AFA 1788-10-1. Total Früh-Rapport. 1788. október 1.

¹³⁶ Uo. 1788. október 1. és 15. közötti összeírások alapján.

¹³⁷ *Bánlaky* 1941. 273. o. – A württembergi herceg a súlyos sérülése miatt nem parancsnokolt tovább a bán-sági hadtestnél, és a császár által vezetett főszereggel tért vissza Zimonyba október végén.

¹³⁸ ÖSTA KA AFA 1788-10-1. Total Früh-Rapport. 1788. október 12.

¹³⁹ Ma: Tomaševac, Szerbia.

¹⁴⁰ ÖSTA KA AFA 1788-10-1. Total Früh-Rapport. 1788. október 19.

¹⁴¹ *Gottlob* 1792. 106. o. és *Thielen* 1831. 67. o.

szorítsák vissza a törököket. A hadosztály kiegészült Ferdinand von Harrach (zu Rohrau) (1740–1796) vezérőrnagy alakulataival.¹⁴² Az Almás-szoros visszafoglalására a De Vins-gyalogezred és a Wurmser-huszárezred bizonyos egységei indultak, Eduard D'Alton (1737–1793) vezérőrnagy parancsnoksága alatt.¹⁴³

A pancsovai területről visszahúzódó Lilien vezérőrnagyot a terület feladásáért már korábban letartóztatták, és csak október 19-én engedték szabadon.¹⁴⁴ A visszavonuló hadsereg megindulásával egy időben megkezdődött az oszmán katonák kiűzése és visszaszorítása a Duna vonala mögé. Koca Yusuf nagyvezír addigra már az erdélyi területek elfoglalását és megtartását fontosabbnak vélte, mint a bánsági részek további elfoglalását és védelmét, ezért a területek visszafoglalása gyorsabban történhetett meg, ugyanis az oszmán sereg fokozatosan visszavonult a Duna déli oldalára, ott, ahol a betöréseket is végrehajtották: Pancsova, Újpalánka, Ómoldova és Orsova környékén.

A tamáslakai tábortól délre október 18-án a felderítő egységek, vagyis a Wurmser-huszárok három lovasosztálya már összetűzésbe keveredett a Pancsovát védő oszmán erőkkel, majd néhány nappal később sikerült visszafoglalniuk a várost.¹⁴⁵ A Pancsova erődítményét addig irányító Mehmed pasa is meghalt az összecsapások alatt.¹⁴⁶

A főszereg 22-én már Jabuka¹⁴⁷ mellett szállt táborba 23 zászlóaljnyi gyalogsággal és 15 lovasosztállyal, amely a Wurmser-huszárok csatlakozásával 3 lovasosztállyal gyarapodott, így egy nappal később már ismét 19 025 főből állt a hadsereg. Október 25-én azonban a főszereg létszáma alig érte el a 10 000 főt, mivel a többi egység már Fehértemplom és Pancsova környékén állomásozott.¹⁴⁸

II. József végül 28-án visszatért a zimonyi főtáborba 28 gyalogos- és 8 gránátoszászlóalj, valamint 24 lovasosztály kíséretében, összesen 25 461 fővel.¹⁴⁹ Wartensleben altábornagy és a visszamaradt bánsági hadtest ezzel párhuzamosan egészen Mehádiaig nyomult előre, amit a visszavonuló szeraszker csapatai feladtak, a visszaérkező hadsereg pedig kiűzte az oszmán csapatokat a Bánság nyugati részéről. Ugyanakkor Orsova és környéke az Oszmán Birodalom kezében maradt.

A császár a zimonyi táborba való visszaérkezése után a már korábban megkezdődött diplomáciai tárgyalásokat folytatva fegyverszünetet igyekezett kötni a belgrádi pasával és az Oszmán Birodalommal. November közepére sikerült stabilizálni a nyár közepe óta zajló és egyre kritikusabb folyamatokat.

¹⁴² A *Wiener Zeitung* melléklete, 1788. november 1. 67. Kriegsvorfälle.

¹⁴³ ÖSTA KA AFA 1788-10-ad8f. D'Alton vezérőrnagy jelentése II. József császárnak. Krassóvermes, 1788. október 11.

¹⁴⁴ ÖSTA KA AFA 1788-10-81. Joseph von Lilien vezérőrnagy jelentése II. József császárnak. Titel, 1788. október 20.

¹⁴⁵ *Gottlob* 1792. 107. o.

¹⁴⁶ A *Wiener Zeitung* melléklete, 1788. november 1. 67. Kriegsvorfälle. A bécsi újság információja alapján 30 fős vesztesége volt a cs. kir. erőknek, azon belül is a Wurmser-huszároknak.

¹⁴⁷ Később Torontálmás, ma: Jabuka, Szerbia.

¹⁴⁸ ÖSTA KA AFA 1788-10-1. Total Früh-Rapport. 1788. október 23.

¹⁴⁹ Uo. Total Früh-Rapport. 1788. október 28.

Összegzés

Az 1788. évi török betörés a Bánságba a cs. kir. erők számára azévi hadjáratuk során a legnagyobb erőpróbát jelentette. A török hadmozdulat előjelei és előkészületei már hetekkel korábban nyilvánvalóak voltak, amit mind a bánsági, mind az erdélyi hadtest parancsnokai jeleztek II. József felé, ennek nyomán megkezdődött a terület megerősítése. A válaszlépések ellenére a cs. kir. táborkar nem érzékelte a fenyegetés valódi nagyságát, ami részben a merev, rugalmatlan és túlzottan bürokratikus, ezáltal lassú katonai vezetésnek is köszönhető. Ferdinand von Württemberg rámutatott a táborkarban uralkodó ellenségeskedésekre, a zárkózott és struktúrájában is merev hadvezetésre. Az év elején a Duna mentén öt nagyobb hadtestre osztották a haderőt, ami az erők felesleges szétforgácsolását idézte elő. A helyzet súlyosságát fokozta magának II. Józsefnek a hadvezéri szerepvállalása, aki habozó és túl óvatos jelleme miatt átengedte a kezdeményezést a nagyvezír és szeraszkor csapatainak. A török betörés ideje alatt a császár többször jelezte a táborkar felé, hogy közvetlen parancsait sokan megszegték, feladták a jobban védhető állásokat, viszont önmagában ez nem elegendő magyarázat a császári-királyi hadsereg gyengeségére. A karánsebesi eseményeknél bosszulta meg magát az alakulatok közötti gyenge kommunikáció, a leromlott harci morál és más egyéb nehézségek. Az év során elért sikerekkel – Szabács, Novi vagy Hotin erődítményének bevételével – szemben a mérleg másik serpenyőjébe a Bánság jelentős részének oszmán kézre jutása került, még akkor is, ha ez csupán néhány hétig tartott. II. József leginkább a bánsági térségben átélt tapasztalatai miatt a következő hadjárat évből már nem vállalta a császári-királyi hadsereg vezetését, ahogyan Lacy tábornagy sem.

Az 1788. évi bánsági betörés végül nem járt végzetes hatással az utolsó törökellenes háború kimenetelére, köszönhetően az oszmánok részbeni visszavonulásának, illetve kiűzésének, továbbá a jó diplomáciai érzékkel megkötött novemberi ideiglenes fegyverszünetnek. A visszavonulás és fegyverszünet háttérében az Oszmán Birodalom, de leginkább a nagyvezír döntése állhatott, aki inkább az orosz cári hadsereg ellen kívánta fordítani a haderejét és figyelmét.

A hadseregen belül uralkodó problémákat a Habsburg császár bűnbakok keresésével és megbüntetésével próbálta meg orvosolni. II. József szerint az első számú felelős egyértelműen Papilla vezérőrnagy volt, aki Orsova védelmét látta el. Papillát még a nyáron őrizetben szállították Temesvárra, ahol több héten keresztül raboskodott, majd nyugdíjazták. A Brechainville altábornagy alá rendelt magas rangú tisztek, vagyis Lilien vezérőrnagy, Ballinlough ezredes, Aspermont vezérőrnagy – akik először a Veteráni-barlang, majd később a Bánság nyugati területének védelmét látták el – szintén bűnösnek lettek kikiáltva. Bár Brechainville altábornagyot nem fosztották meg rangjától, de mellőzték az 1789. évi hadjáratban. A Habsburg Monarchia sajtója is mindent megtett, hogy a lakosság körében is egyértelművé tegye a felelősöket.

A bánsági betörés egyik kulcsszereplőjét, Wartensleben altábornagyot nem menesztették, noha II. József és a württembergi herceg is többször kritizálta a katonai döntései miatt. Ugyanakkor az 1789. évi hadjáratban a bánsági hadtest vezetését már nem ő, hanem Franz Sebastian Karl Joseph de Croix (1733–1798), Clerfait grófja látta el.

BIBLIOGRÁFIA ÉS RÖVIDÍTÉSEK

- Arneth* 1872. *Arneth, Alfred Ritter von*: Joseph II. und Leopold von Toscana. Ihr Briefwechsel von 1781 bis 1790. II. Band. Wien, 1872.
- Bánlaky* 1941. *Bánlaky József*: A magyar nemzet hadtörténelme. Tizenkilencedik rész. Budapest, 1941.
- Beer* 1873. *Beer, Adolf*: Joseph II., Leopold II., und Kaunitz. Ihr Briefwechsel. Wien, 1873.
- Criste* 1904. *Criste, Oscar*: Kriege unter Kaiser Joseph II. Wien, 1904.
- Gottlob* 1792. *Gottlob, Salomo*: Geschichte des oesterreich-russischen und türkischen Kriegeres, in den Jahren von 1787. bis 1792. nebst Aktenstücken und Urkunden. Leipzig, 1792.
- Kotasek* 1956. *Kotasek, Edith*: Feldmarschall Graf Lacy. Ein leben für Österreichs Heer. Horn, 1956.
- Lázár* 2019a. *Lázár Balázs*: Az ottomán hadifoglyokkal való bánásmód szabályozása II. József török háborúja idején (1788–1791). Tanulmányok Pollmann Ferenc tiszteletére. Szerk. *Domokos György – Krámlí Mihály – Mészáros Kálmán*. Budapest, 2019. 133–140. o.
- Lázár* 2019b. *Lázár Balázs*: Fogolysorsok 1788-ban. In: *Élet az arcvonal mögött*. Tanulmányok Szabó Péter hadtörténész tiszteletére. Szerk. *Kincses Katalin Mária – Illésfalvi Péter*. Budapest, 2019. 277–283. o.
- Mayer* 1997. *Mayer, Matthew Z.*: Joseph II and the Campaign of 1788 against the Ottoman Turks. [Montréal], 1997.
- Nagy-L.* 2012. *Nagy-L. István*: A császári-királyi hadsereg magasabbegység-szervezete, 1765–1815. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 1. sz. 5–40. o.
- Nagy-L.* 2020. *Nagy-L. István*: A császári-királyi hadsereg magyarországi tábornokai, 1787–1815. Budapest, 2020.
- Nagy-L.* 2021. *Nagy-L. István*: A 34. magyar gyalogezred tisztikara a francia háborúban (1792–1815). Budapest, 2021.

ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv, Wien
KA AFA	Kriegsarchiv. Alte Feldakten (1323–1882)
HHStA Türkei II.	Haus-, Hof und Staatsarchiv. Außerdeutsche Staaten, Türkei II. Diplomatische Akten
<i>Rautenstrauch</i> 1788.	<i>Rautenstrauch, Johann</i> : Ausführliches Tagebuch des itzigen Krieges zwischen Oesterreich und der Pforte. Wien, 1788.
<i>Rédvay</i> 1940.	<i>Rédvay István</i> : Alvinczy vállalkozása Belgrád ellen 1787-ben. <i>Magyar Katonai Szemle</i> , 10. (1940) 5. sz. 510–516. o.
<i>Rédvay</i> 1942.	<i>Rédvay István</i> : II. József török háborúja. <i>Hadtörténelmi Közlemények</i> , 43. (1942) 1. sz. 179–200. o.
<i>Schmidt-Brentano</i> 2006.	<i>Schmidt-Brentano, Anton</i> : Kaiserliche und k. k. Generale (1618–1815). München, 2006.
<i>Thielen</i> 1831.	<i>Thielen</i> : Geschichte des Feldzugs 1788 der k. k. hauptarmee gegen die Türken. <i>Österreichische Militärische Zeitschrift</i> , 1831. 8. sz. 196–209. o., 9. sz. 333–342. o., 10. sz. 58–70. o.
<i>Wurzbach</i> 1858.	<i>Wurzbach, von Constantin</i> : Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Bd. 3. Wien, 1858.
<i>Wurzbach</i> 1889.	<i>Wurzbach, von Constantin</i> : Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Bd. 57. Wien, 1889.

Krisztián Attila Timári
 THE TURKISH INVASION
 OF THE BANAT OF TEMESWAR IN 1788
 (Summary)

The Habsburg Monarchy's last war against the Turks began in 1788 after several months of preparation by the Viennese court. Emperor Joseph II and Field Marshal Franz Moritz von Lacy both had high hopes for the 1788 campaign, but the failure to cross the Danube and Sava rivers meant that the initiative passed to the Ottoman Empire, and more specifically to Grand Vizier Koca Yusuf. The Turkish invasion of the Banat region began with a successful attack on the fortress of Orsova on August 7, 1788. One of the most famous and controversial events of this invasion was the series of incidents that took place near Karánsebes on the night of September 21, 1788. After these events, as a result of the Turkish invasions, by October 1788 the vast majority of the Banat region had fallen into the hands of the Ottoman Empire, and only part of the occupied territories had been recaptured by the end of the campaign year.

The successes of the 1788 campaign, such as the capture of Szabács, Hotin, and Novi, were significantly overshadowed by the series of incursions into the Banat.

This study, primarily based on documents from the Kriegsarchiv and supplemented by academic literature, aims to present the defense of the imperial-royal army, the participation of Emperor Joseph II, communication between the units, their losses, and to place the most difficult months of the campaign that year in context.

Krisztián Attila Timári

DER EINFALL DER TÜRKEN INS TEMESCHWARER BANAT IM JAHR 1788

(Resümee)

Der letzte Krieg der Habsburgermonarchie gegen die Türken begann 1788 nach mehrmonatigen Vorbereitungen seitens des Wiener Hofes. Kaiser Joseph II. und Feldmarschallleutnant Franz Moritz von Lacy hatten große Erwartungen an den Feldzug von 1788, doch aufgrund der gescheiterten Überquerung der Donau und der Save gelangte die Initiative in die Hände des Osmanischen Reiches und insbesondere des Großwesirs Koca Yusuf. Mit dem erfolgreichen Angriff auf die Festung Orsova (Orschowa) am 7. August 1788 begann der Einmarsch der Türken in die Banat-Gebiete, dessen bekanntester und umstrittenster Punkt die Reihe von Zwischenfällen in der Nacht des 21. September 1788 bei Karánsebes (Karansebesch) war. Nach den Ereignissen von Karánsebes fiel im Oktober 1788 infolge der türkischen Einfälle der überwiegende Teil der Banat-Gebiete in die Hände des Osmanischen Reiches, und bis zum Ende des Feldzugs gelang es nur, einen Teil der besetzten Gebiete zurückzuerobern.

Die Erfolge des Feldzugs von 1788, wie die Einnahme der Festungen Szabács (Sabatsch), Hotin oder Novi, wurden durch die Reihe von Einfällen in die Banat-Region erheblich überschattet.

Das Ziel dieser Studie ist es, vor allem anhand der Dokumente des Kriegsarchivs und der Fachliteratur die Verteidigung der kaiserlich-königlichen Armee ab Juli 1788 vorzustellen, die Beteiligung von Kaiser Joseph II., die Kommunikation zwischen den Truppen und deren Verluste darzustellen und die schwierigsten Monate des Feldzugs dieses Jahres in einen Kontext zu setzen.

Krisztián Attila Timári

INVASION TURQUE DE 1788 DANS LE BANAT DE TEMES

(Résumé)

La dernière guerre contre les Turcs de la Monarchie des Habsbourg a commencé en 1788 après plusieurs mois de préparatifs de la part de la cour de Vienne. L'empereur Joseph II et le feld-maréchal Franz Moritz von Lacy avaient de grands espoirs pour la campagne de 1788, mais l'échec des traversées du Danube et de la Sava a permis à l'Empire ottoman, et plus particulièrement au grand vizir Koca Yusuf, de prendre l'initiative. L'attaque menée avec succès le 7 août 1788 contre la forteresse d'Orsova a marqué le début de l'invasion turque dans les régions du Banat dont l'un des épisodes les plus connus et les plus controversés fut la série d'incidents dans la nuit du 21 septembre 1788 à Karánsebes. Après ces événements, les raids turcs ont conduit à la prise de contrôle de la grande majorité des territoires du Banat par l'Empire ottoman en octobre 1788, et seule une partie des territoires occupés a pu être reconquise avant la fin de l'année de la campagne.

Les succès de la campagne de 1788, tels que la prise des forteresses de Szabács, Hotin ou Novi, ont été considérablement éclipsés par la série de raids dans le Banat.

L'objectif de cette étude est de présenter, à partir des documents du Kriegsarchiv et de la littérature spécialisée, la défense de l'armée impériale-royale à partir de juillet 1788, la participation de l'empereur Joseph II, la communication entre les unités, leurs pertes et de replacer dans leur contexte les mois les plus difficiles de la campagne de cette année-là.

Аттила Кристиан Тимари

ТУРЕЦКОЕ ВТОРЖЕНИЕ В ТЕМЕШВАРСКИЙ БАНАТ В 1788-ОМ ГОДУ

(Резюме)

Последняя антитурецкая война Габсбургской монархии началась в 1788-ом году после многих месяцев подготовки венского двора. Император Иосиф II и фельдмаршал Франц Мориц фон Ласи возлагали большие надежды на военный поход 1788-ого года, но из-за провала переправы через реки Дунай и Сави инициатива перешла кроме того в руки Османской империи и великого визиря Коджи Юсуфа. Успешное нападение на крепость Оршова 7-ого августа 1788-ого года ознаменовало начало турецкого вторжения на территории Банат, при котором одним из самой известной и противоречивой точки стала серия инцидентов, произошедших в Караншебеше в ночь на 21-ое сентября 1788-ого года. После событий в Караншебеше, в результате турецкого вторжения, к октябрю 1788-ого года подавляющее большинство территорий Баната попало в руки Османской империи, и лишь часть оккупированных территорий была отвоевана к концу года военного похода.

Успехи военного похода 1788-ого года, такие как взятие крепостей Сабач, Хотин и Нови, были значительно омрачены серией вторжений Баната.

Целью исследования является, представление обороны императорско-королевской армии, участие императора Иосифа II, коммуникации между подразделениями, их потери начиная с июля 1788-ого года, дополненной, прежде всего, документами Кригсархива (Военного архива) и специальной литературой, а также рассмотрение в контексте наиболее сложных месяцев военного похода того года.

**SZÁNDÉK VAGY CSELEKEDET?
KÉRDÉSEK AZ 1939-ES LENGYELORSZÁGI HONVÉDELMI
HARCOKBAN A LENGYEL OLDALON RÉSZT VEVŐ MAGYAR
ÖNKÉNTESSEKKEL KAPCSOLATBAN**

1978 júniusában Varsóba utaztak a Magyar Népköztársaság vezetői, hogy lengyel partnereikkel tárgyalásokat folytassanak. A nyilvánosság számára elhangzó beszédek egyikéről így tudósított a korabeli magyar sajtó: „Tegnap Edward Gierek¹ a varsói sajtókonferencián bevezető nyilatkozatában meleg szavakkal beszélt a lengyel és a magyar népet összefűző történelmi barátságról. Emlékeztetett arra, hogy amikor Lengyelországot fasiszta támadás veszélye fenyegette, nyomban több mint hatezer magyar önkéntes jelentkezett, hogy fegyverrel a kézben segítse a lengyel nép harcát. A német megszállás időszakában magyar katonák ezrei harcoltak a lengyelek oldalán, és sok lengyel partizán éppen a magyar katonáktól kapott fegyverekkel szállt szembe az agresszorokkal.”² Gierek a látogatás három napja alatt más alkalommal is említette 1939-et: amikor a Magyarország által befogadott lengyel menekültekről beszélt. Gierek tárgyalópartnerre, Kádár János, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága első titkára és az Elnöki Tanács tagja, a beszédeiben ugyan felsőfokon beszélt a magyar–lengyel államközi viszonyokról, és kétszer egy-egy szóban utalt is „népeink történelmi kapcsolataira”, de más tekintetben kifejezetten „történelmietlenül” válaszolt, és úgy tűnik, hogy Kádár beszédeiben 1945 az elrugaszkodási pont.

Miről volt szó? Mire utalt Edward Gierek? Miért nem reagált Kádár? És miért esett ki a magyar történelmi emlékezetből az 1939 nyarán a lengyelek segítségére sietni kívánó önkéntesek kérdése – az úgynevezett „lengyel expedíció”?

A „lengyel expedíció” emlékezete és historiográfiája

A lengyel kommunista politikai vezető stábjában valószínűleg onnan merítette a beszédében elhangzottakat, hogy az 1970-es években két ízben is foglalkoztak a lengyel sajtóban az 1939-es magyar szerepvállalással. Először 1971-ben jelent meg egy izgalmas

¹ Edward Gierek (1913–2001), lengyel kommunista politikus, 1970 és 1980 között a Lengyel Egyesült Munkáspárt, a kommunista diktatúra állampártjának első titkára és így a Lengyel Népköztársaság tényleges vezetője. A Gierek névvel fémjelezhető évtizedet először a kulturális élet bizonyos fokú nyitottsága és a lakosság szerény mértékben javuló anyagi körülményei (pl. fogasztási cikkek gyártása, lakásépítés) jellemezték. Mindez azonban hitelből történt, és az évtized végére a szocialista lengyel gazdaság egyre gyorsuló lejtmenetbe került.

² Kádár János és Edward Gierek sajtókonferenciája Varsóban. *Észak-Magyarország*, 1978. június 24. (147. sz.) 3. o.

cikk a *Perspektywy* című lengyel folyóiratban. A szerző, Swiatosław Spalle a budapesti Amerikai út 40. szám alatti ház titkáról ír, ahol Zsabka Kálmán, Mikuscsák András, Csirő Csaba, Kasztovszky Jenő és Kálmán, Gödér Pál és Gyalog Ödön megtervezték az úgynevezett „lengyelországi expedíciót”. 1939 nyarán már a levegőben lógott a háború, és a magyar csoport célja az volt, hogy önkénteseket toborozzanak Lengyelország németek elleni önvédelmi harcához. Szervezkedésük eredményeképpen a lengyelországi Sławskóba – ahol a tartalékos tisztek kiképzőtáborra működött – több mint 600 magyar önkéntes érkezett. Spalle szerint Zsabka ugyan hazatért Magyarországra, de a többi önkéntes lengyel katonai egyenruhában részt vett a védelmi harcokban. A lapnak ugyanebben a számában Spalle közlését erősítette meg Jerzy Robert Nowaknak, a magyar–lengyel történelmi kapcsolatok neves szakértőjének rövid tanulmánya, amelyben a meglevő forrásokra hivatkozva írja le a magyar önkéntesek részvételét az 1939-es honvédelmi harcokban.³ A *Perspektywy* egyúttal társadalmi felhívást tett közzé: „Kérjük a *Perspektywy* azon olvasóit, akik 1939 szeptemberében kapcsolatba kerültek magyar önkéntesekkel Lengyelországban, hogy osszák meg velünk információikat ebben a témában.”⁴ Tudomásunk szerint sajnos senki sem jelentkezett a felhívásra.

Ugyanez év őszén jelent meg Nowak *Wegry 1939–1969* című könyve.⁵ A hazánk 1939 és 1969 közötti történetével foglalkozó mű magyarországi ismertetője szerint: „A lengyelek hazánk iránti érdeklődését a lengyel földön járó lépten-nyomon tapasztalhatja. Lengyelországban szép számmal jelennek meg magyar témájú cikkek, tanulmányok és könyvek. [...] A varsói Állami Könyvkiadónál 1971 őszén több mint 6000 példányban megjelent könyvet rövid idő alatt szétkapkodták.” A cikk szerzője kiemeli Nowak megjegyzését: „Főleg alaposabb vizsgálatra vár a nagyobb magyar önkéntes csoportok részvételének továbbra is kevésbé ismert ténye 1939 szeptemberének harcaiban, Lengyelország oldalán”, majd „meleg szavakkal emlékezik meg arról a néhány száz magyarról, akik közvetlenül vettek részt a lengyel ellenállásban, s akik közül nagyon sokan életükkel fizettek”.⁶

1976-ban Varsóban, a Varsói Magyar Kulturális Intézet és a kacifántos nevű Szabadságért és Demokráciáért Harcolók Szövetsége Elnökségének Történelmi Bizottsága közös konferenciát rendezett a modern kori magyar–lengyel katonai kapcsolatokról.⁷ Az előadók természetesen a korszakban elvárt szellemben, a marxista ideológia „vonalán” és a szovjet érdekszféra politikai keretei között beszéltek, és már témaválasztásaik

³ Spalle 1971. 23., 36. o., ill. Nowak 1971a. 22–23. o. A két művet ismerteti Antoniewicz 1972. 1347. o.

⁴ Nowak 1971a. 23. o.

⁵ Nowak 1971b.

⁶ Kósa 1972. 5. o.

⁷ A szimpózium anyagát a Varsói Magyar Kulturális Intézet (Wegierski Instytut Kultury) meg is jelentette: *Studia z historii postępowych międzynarodowych kontaktów węgiersko-polskich*. Red. Istvan Lagzi. Warszawa, 1978.

is jelezték a sarokpontokat. Az előadásokban ugyanis szó esett a lengyeleknek a Magyar Tanácsköztársaság védelmében játszott szerepéről, a lengyel és magyar kommunisták kapcsolatairól a spanyol polgárháborúban, a magyar katonák és antifasiszták, valamint a lengyel felszabadító mozgalom németellenes tevékenységéről Lengyelországban, továbbá a lengyel menekültek és a lengyel ellenállási mozgalom magyarországi viszonyairól.⁸ A szimpóziumon ugyan nem került elő az 1939-es magyar önkéntesek kérdése, de mégis a felszínen tartotta a magyar–lengyel történelmi kapcsolatok kérdését.

1976-ban Godó Ágnes *Magyar–lengyel kapcsolatok a második világháborúban* című könyvében természetesen kitér az 1939-es német támadásra és az ezzel kapcsolatos magyar vonatkozásokat is értékeli. Megemlíti, hogy Magyarország nem biztosított átvonulási lehetőséget a németek számára, és a lengyel menekültek befogadásával is foglalkozik,⁹ arról azonban, hogy 1939-ben magyar alakulatok harcoltak volna a lengyel oldalon, nem tesz említést.

Ezt követte 1978-ban Jerzy Radomski *Magyar önkéntesek Lengyelországban az 1939. szeptemberi harcokban* című, forráshivatkozásokkal ellátott írása a lengyel hadtörténelmi szemlében.¹⁰ Radomski tényként fogadja el a magyar önkéntesek 1939-es harcait, azonban új források nem kerülnek elő nála – ahogyan a szerző is megállapítja: „A lengyel fél beszámolóira vonatkozóan sajnos nincsenek források. Kismértékben tesznek még hozzá a témához a lengyel külügyminisztérium államtitkára, Jan Szembek és a varsói magyar követ, Hóry András közötti beszélgetések feljegyzései.”¹¹

Látható, hogy Lengyelországban a második világháborús magyar szerepvállalást, benne a Lengyelország felé irányuló segítő szándékot és tevékenységet komoly érdeklődés övezte. Talán így kerülhetett Edward Gierek beszédébe is az 1939-es önkéntesekre való hivatkozás. Ugyanakkor fel kell rá hívnunk a figyelmet, hogy míg Nowak és Radomirski történészek *tényként* fogadták el, hogy a magyar önkéntesek harcoltak 1939-ben (és azt is, hogy közülük többen életüket áldozták a lengyel haza védelmében), Gierek ilyenről nem beszélt, csupán a *szándékról*.

Jelen tanulmányban elsősorban 1939 nyár végének eseményeit vizsgálom: vagyis azt, hogy létrejött-e magyar önkéntesekből egy csapat Lengyelországban még a német támadás előtt, vagy pedig egy ilyen „légió” megszervezése még a kezdeti lépéseknél kudarcba fulladt.

Az önkéntesnek állás *szándékáról* olvashatunk 1976-ban a *Dunántúli Napló* egyik cikkében. A szerző, Salamon Gyula bizonyos Rác Tamásról ír, aki a második világháború kitörésének idején végzős egyetemistaként a lengyelbarát ifjúság egyik főszervezője volt. Salamon a következőképpen emlékezett vissza 1939 szeptemberére:

⁸ A konferenciáról szóló beszámolót lásd Soós 1979.

⁹ Godó 1976. 89. o.

¹⁰ Radomski 1978.

¹¹ Uo. 1978. 361. o.

„A háború előtt a Magyar–Lengyel Szövetség – baráti társaság – főtitkára voltam. Mikor a hitlerista csapatok lerohanták Lengyelországot, első felbuzdulásomban azt mondtam, hogy menjünk ki harcolni a nácik ellen. Az eseményekről, mint sok millióan, én is a rádióból értesültem, így szereztem tudomást arról, hogy lengyel állampolgárok – többségük katona volt – szivárognak át a magyar határon. Az élet hozta úgy, hogy a szövetség Menekültügyi Bizottsággá alakult. Pecsétet készítettünk, s önkéntes adományok gyűjtésével megkezdjük a munkát.”¹²

1979-ben, a háború kitörésének 40. évfordulóján azonban a magyar sajtóban két írás is megjelent, amelyben a magyar önkéntesek kérdését *tényként* kezelték. Idézzük a lengyel Juszynski Cezary sorait a *Magyar Nemzet* hasábjairól:

„A lengyeleknek nyújtott baráti segítség megnyilvánulásainak sorát még tovább folytathatnánk, de számos feltárni való anyag vár a történészekre, sok tanulmányt és elemzést igénylő tény kíván feldolgozást. Így a néhány száz magyar önkéntes részvétele a lengyel hadseregben már 1939-ben, vagy a lengyel ellenállási mozgalommal folytatott együttműködés mintegy ötezer főt számláló katona és tiszt személyében.”¹³

Néhány nappal később a neves polonista, Lagzi István is írt a kérdésről:

„»Lengyelország élethalálharcban áll a rázúduló német seregekkel« – írta Bajcsy-Zsilinszky Endre vasárnap esti lapja, a *Független Magyarország* 1939. szeptember 3-án. A szomorú emlékeztető szeptember és az azt követő hónapok-évek – egyebek közt – a magyar–lengyel barátság próbatételét is jelentették. Társadalmaink legjava nem kis aggodalommal figyelte a szeptemberi hadjáratot, s meglelégedéssel vette tudomásul, hogy hazánk területén nem engedték átvonulni a lengyelek ellen felvonuló német csapatokat. Már a háború első napjaiban hetven magyar önkéntes vett részt a németek elleni harcban, és sokan kívántak jelentkezni – aktív honvédtisztek is – a lengyel hadseregbe, amely azonban hamarosan válságos helyzetbe került.”¹⁴

Lagzi írásában egyszerre van jelen a *szándék* és a *tény*.

Néhány év múlva, 1982-ben a magyar történészek közül a második világháború nagy kutatója, Juhász Gyula is *tényként* rögzítette az 1939-es magyar részvételt:

„A Rongyos Gárdához nemcsak paraszti illúziók fűződtek, de egy németellenes szervezkedés illúziói is. Nem véletlen, hogy Hubay Kálmán »hordának« nevezve a parlamentben azzal vádolta a Rongyos Gárdát, hogy »Lengyelországban magyar katonai csapatokat szervez a németek ellen«. A vád nem volt alaptalan, érthető hát, hogy a »Sorakozó« [1939. augusztus 4.] éles szavakkal utasította vissza azokat, s kikérte magának Hubay minősítését.”¹⁵

¹² Salamon 1976.

¹³ Cezary 1979. 7. o.

¹⁴ Lagzi 1979. 20. o.

¹⁵ Juhász 1982.

Juhász Gyulának könyvben is megjelent írásáról két évvel később Száraz György, történelmi témákat feldolgozó író-újságíró jegyzett recenziót. Ismertetőjében a következőt jegyezte meg: „A rongyosgárda viszont valóban szabadcsapat volt, nacionalista-horthysta célokat szolgált, némileg németellenes színezettel; egyik csapat 1939 őszén, a lengyelek oldalán harcolva morzsolódott fel.”¹⁶ Juhász Gyula megálapítása bizonyos értelemben megtörte a szocializmus idején kialakított történelmi kánont. Pelle János író-történész például elutasította a magyar részvétel lehetőségét a lengyelországi harcokban:

„Juhász Gyula történész azt állítja könyvében, hogy a Rongyosgárda katonai csapatokat szervezett a németek ellen. [...] Ez a tény, amelyre különben Száraz György is hivatkozik a *Valóság* 1983 [valójában 1984] márciusi számában megjelent tanulmányában, alapvetően módosítaná a Rongyosgárdáról kialakult képet. E sorok írójának azonban, adatok híján, fenntartásai vannak azzal kapcsolatban, hogy e szedett-vedett alakulat tagjai közül egy is fölvette-e a harcot a németekkel Lengyelországban 1939 szeptemberében. Úgy vélem, hogy ezúttal is csak egy újabb, a korabeli magyar közvélemény németellenes köreiből származó legendával van dolgunk, melyet Hubay Kálmán nyilas képviselő 1939 őszén elhangzott demagóg parlamenti vádaskodásán kívül semmi sem támaszt alá.”¹⁷

Ezt követően a magyar történészi diskurzusban, illetve a sajtóban az 1939-es magyar önkéntesek kérdését illetően sokáig csend honolt. Meg kell még említenünk a lengyel hadtörténelmi szemlében 1989-ben megjelent tanulmányt, amely azonban különösebb visszhangot idehaza már nem keltett. A tanulmányban a magyarokra vonatkozó részben a következő tételmondat állt:

„A lengyel védelmi háborúban részt vevő külföldi önkéntesek második legnagyobb nemzeti csoportját a magyarok alkották. Egyelőre nincs teljes információ erre vonatkozóan sem magyar, sem lengyel oldalról. Az azonban biztos, hogy a magyar önkéntesek be lettek sorozva a harcoló alakulatokba, és Lengyelország több régiójában is részt vettek a harci műveletekben.”¹⁸

Új forrásokat azonban ez a tanulmány sem közölt, csak összefoglalta az addigi információkat.

A korszakban közismert Pelle János fentebb idézett megjegyzése arra utal, hogy a kérdés talán történettudományon kívüli okok miatt nem kerülhetett szélesebb terjedelemben tárgyalásra. Nevezetesen azért, mert nem fért volna bele a Horthy-rendszerről a kommunista pártállam által kialakított, leegyszerűsítő, a szovjet antifasizmus ideológiáját tükröző képbe. Arról viszont, hogy magyar honvédek átálltak a lengyel

¹⁶ Száraz 1984.

¹⁷ Pelle 1984.

¹⁸ Okęcki 1989. 37–38. o.

kommunista – vagy utólag kommunistának minősített! – partizánegységekbe, természetesen lehetett beszélni. A magyar–lengyel barátság, különleges kapcsolat más 20. századi fejezetei nem lehettek a főáramú elbeszélésmód részei. Igaz, az 1960-as évek végétől a magyar historiográfiában megjelent egy olyan vonulat, amelyben jóval kevésbé pártos, és jóval inkább szakmai alapon kutatták a Horthy-idők történelmét. Ez természetesen a kommunista „népfront” koncepciójának történeti értelemű kiterjesztéseként nem volt elfogadhatatlan az állampárt számára sem. Ennek a törekvésnek a jegyében németellenes, nem-kommunista szereplők visszaemlékezéseit adták ki, illetve számos elemzésben árnyaltabban próbálták vizsgálni a „fasizmus” magyarországi megjelenését, Magyarország háborúból való kiugrási kísérletét, továbbá a nációkkal szembeni ellenállást.¹⁹

Úgy tűnik azonban, hogy a magyar önkéntesek szerepe nem volt része ennek a koncepciónak, s valahogy nem kapott helyet a kommunista diktatúra bukása után megújuló történetírásunkban sem, mindössze széljegyzetként. Egy 2001-ben megjelent, Teleki Pál miniszterelnökről szóló könyvben olvashatjuk – forrás megjelölése nélkül –, hogy „titokban Teleki magyar légiót szervezett és küldött az elkeseredetten védekező lengyelek támogatására”.²⁰

A „lengyel expedíció” Varga E. László kutatásaiban és a nyitva maradt kérdések

A „lengyel expedícióval” kapcsolatos iratok feltárása és közlése Varga Endre László polonistának köszönhető, aki több írásában is kitért az 1939-es magyar önkéntesek kérdésére.²¹ A közvetett és a közvetlen bizonyítékokat, a vonatkozó kisseredményű magyar és lengyel levéltári dokumentumot is hivatkozó írásaiban *tényként* rögzíti, hogy magyarok harcoltak 1939-ben Lengyelországban a németek ellen. Legrészletesebben a 2005-ben megjelent tanulmányában²² ír az önkéntesek történetéről, és az ügygel kapcsolatban felmerülő kérdésekről. A tanulmányból érdemes hosszabban idézni:

„Hogy kerültek magyarok a szeptemberi hadjáratban harcoló lengyel hadsereg sorai-ba? A rendelkezésre álló források szerint két különböző, egymástól független csoport-ról van szó. Az egyik csoport a Lengyel Légionisták Egyesülete Magyarországon (a varsói anyaszervezetet is így hívták) nevű társadalmi egyesület szervezésében került ki. A másik a rongyos gárdisták csoportja. [...] A magyar légionisták 1939-es tevékenységére nem maradt fenn forrás sem a Külügyminisztériumi, sem a Hadtörténelmi Levéltárban Varsóban és Budapesten, mindösszesen egy a Magyar Országos Levéltár-

¹⁹ Lásd összefoglalóan Romsics 2012. és Ujváry 2010. 34–36. o.

²⁰ Vigh 2001. 23. o.

²¹ Lásd Varga E. 2001. 662–688. o.; Uő 2003a. 123–157. o.; Uő 2012. 807–846. o. Nem említi viszont a Baló ezredestől szóló forrásközlésében: Varga E. 2006.

²² Varga E. 2005.

ban.²³ Ezért nem tudjuk megmondani, mikor és hányan mentek ki Lengyelországba, hogy részt vegyenek a hadsereg önvédelmi harcában. Kismóky Károly²⁴ a Kárpátok előterében vívott harcban esett el²⁵, Takács Bélát pedig lengyel katonaként internálták Romániában, Targu Jiuban, 1940-ben²⁶ tért haza. Gáti Róbert a magyarországi lengyel ellenállás tagjaként Mauthausenben halt meg.²⁷ [A Rongyos Gárda által szervezett önkéntesek, Zsabka Kálmán vezetésével] Sławskoban, a lengyel tartalékos tisztek gyakorló táborában kaptak elhelyezést. Közben a toborzott önkéntesek július elején hatszázan már meg is érkeztek a fenti táborba.²⁸ A Budapestről érkezett hírek szerint 6000 fő jelentkezett.²⁹ A táborban megalakult a magyar dandár³⁰, a kiképzés elkezdődött. Parancsnokuk egy Podkowicz vagy Padkowicz vezetéknévű őrnagy lett. [Zsabka hazatért] a többiek maradtak. Szeptember második felében hazaérkezett Mikuscsak. Elmondta, hogy a magyar dandár a Kárpátok túloldalán vett részt a harcokban. 37-en elesetek, a többiek a lengyel hadsereg maradékával lépték át a határt. Levéltári forrás megerősíti, hogy 1939-ben magyar légió harcolt a lengyelek oldalán, amelyet egy Héjjas³¹ nevű magyar szervezett. »Közülük a németek sokat elfogtak és 50–60-at ki is végeztek.«³² Más forrás szerint 72 lengyel katonaruhás magyart a Poznań környéki harcokban elfogtak a németek. Nem hadifoglyoknak, hanem szabadsapat tagjainak tekintették őket, akiket hadbíróság elé állítottak és kivégeztek.³³ Juhász Gyula 500-ra teszi egy magyar csoport

²³ Varga E. Lászlónak ez a megállapítása nem helytálló, mivel maga is hivatkozik a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban őrzött dokumentumra, amely vélhetően felbukkan a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában is, hiszen a honvédelmi tárcától átiratként küldtek egy másolatot a külügybe.

²⁴ Lengyel levéltári iratban Kismókként szerepel. (Varga E. László lábjegyzete.)

²⁵ Kurier Węgiersko-Polski 31. października 1946. nr 9. (Varga E. László lábjegyzete.)

²⁶ MOL [MNL OL] R 313. 1526 utáni személyi gyűjtemény. 4. d. Miklósi Ferdinánd Leó, 1968/84. Jegyzőkönyv a Lengyel Légionisták Egyesülete 1941. május 3-án megtartott közgyűléséről. – A szervezet pecsétjének kétnyelvű feliratán Lengyel Légionisták Egyesülete ill. Związki Legionistów Polskich szerepel. A lengyel nyelvű „związki” magyarul nem egyesület, hanem szövetség. Korábbi munkáinkban, mint a jelenlegiben is Lengyel Légionisták Szövetsége elnevezést használtuk. (Varga E. László lábjegyzete.)

²⁷ *Magyar–Lengyel Kurír*, 1947. júl. 31. 4–7. sz. 11. o. (Varga E. László lábjegyzete.)

²⁸ Uo.

²⁹ C. A. Macartney szerint a Magyar Légió 6000 katonát számlált (Macartney 1956–1957. 367. o.). 1970 májusában Juhász Gyula a Lengyel Tudományos Akadémia Közép-Európa történetével foglalkozó ülésén többezer főnyi magyar önkéntesről beszélt. Ezek a becslések erősen túlzók lehetnek, hiszen 1939 szeptemberére a feltételezések szerint mindösszesen 300 magyar katona lehetett Lengyelország területén.

³⁰ A „dandár” megalakulása arra utal, hogy várták és remélték a Budapesten jelentkezettek megérkezését. (Varga E. László lábjegyzete.) – A „dandár” ezen a helyen értelemszerűen nem pontos meghatározás, hiszen a katonai terminológia értelmében egy dandár nem néhány száz főből áll.

³¹ Héjjas Iván (1890–1950) neve a tisztí különítmények akcióiban (1919), a nyugat-magyarországi felkelés (1921) és a kárpátaljai diverzáns tevékenységben való részvétele (1938) kapcsán ismert. 1944-ben nyugatra távozott. Távollétében a Népbíróság 1947-ben halálra ítélte. (Varga E. László lábjegyzete.) – Kérdéses, hogy itt a Héjjas-fivérek közül valóban Héjjas Ivánra utalnak-e a források.

³² Baló Zoltán ezds. a HM 21. osztály (hadifogolyügyek) 1939–1943-ban volt vezetője német tisztekkel lefolytatott beszélgetésben kapta a fenti információt. 1940. augusztus 11-i jelentését a honvédelmi miniszternek lásd HL HM Eln.21.–1940–54924. (Varga E. László lábjegyzete.) – Az irat ügyszáma valójában 45924.!

³³ *Saly* 1945. 71. o. (Varga E. László lábjegyzete.)

létszámát, amely Varsó védelmében harcolt.³⁴ Ha a pontos számot nem is tudjuk megállapítani, tény, hogy önkéntes magyarok – rongyos gárdisták, volt magyar légionisták, esetleg egyik csoportosuláshoz sem tartozók – fegyverrel vettek részt Lengyelország önvédelmi harcában 1939 szeptemberében. A nem teljes források szerint 160–170-en életüket áldozták.”³⁵

Varga E. László egy forrásközlésében a történetnek még egy szálát pontosítja:

„A »Lengyel Légionisták Szövetsége Magyarországon«³⁶ elnevezésű szervezet képviselői 1939 augusztusában hivatalos látogatást tettek Lengyelországban. A szervezetet az 1930-as évek legelején alapították, s ettől kezdve 1–2 főnyi delegáció minden évben részt vett az ottani, hasonló nevű anyaszervezet kongresszusán. Miklósi Ferdinánd Leó³⁷ elnök hazaérkezése után, 1939 augusztusában útmutatásai alapján kezdődött meg a toborzás.³⁸ Az nem lehetett eredménytelen, mert a szeptemberi hadjáratban közülük egy fő elesett, egy pedig később Mauthausenben pusztult el.³⁹ A Miklósi által toboroztak létszámát nem ismerjük.”⁴⁰

Azt is tudjuk, hogy Jan Emisarski lengyel katonai attasé figyelmét felettesei külön felhívták a Lengyel Légionisták Szövetségére: „Mielőtt Varsót elhagytam volna, azt az utasítást kaptam, hogy vegyem gondozásba az I. világháború alatt a Lengyel Légiók II. dandárában harcolt magyar légionisták szervezetét.”⁴¹ Erre még a tanulmány végén vissza fogunk térni.

Mindezek után Varga E. László felteszi a kérdést: vajon a magyar politikai vezetés tudta nélkül eljuthattak volna-e az önkéntesek Lengyelországba? S folytatva a kérdéseket, ha kijutottak, hogy lehet, hogy emlékiratában sem Hory András volt varsói követ, sem Lengyel Béla altábornagy, volt katonai attasé nem ír az önkéntesekről? Pedig szinte biztosra mondhatjuk, hogy mind a ketten tudtak róluk.⁴² S ha alulnézetből közelítjük meg a dolgot, hogy lehet az, hogy az akkori Magyarországon élő lengyel Nizalowski Ernő (Ernest Nizałowski) a következőket rögzítette visszaemlékezésében:

³⁴ Juhász Gyula egy 1970-ben, Varsóban elhangzott referátumában – *Magyar–lengyel kapcsolatok a II. világháborúban* – említette a fenti számot. *Dzieje Najnowsze*, nr. 1–2/1971. 135–140. [o.] (Varga E. László lábjegyzete.)

³⁵ Varga E. 2005. 119., 121–122. o.

³⁶ Az I. világháborúban a lengyel légiókban harcolt magyar önkéntesek szervezete Budapesten. Az 1930-as évek legelején alakult, nyilvántartásba vételét a belügyminisztérium többször is elutasította. [...] 1914–1917-ben mintegy két századnyi 21 éven aluli magyar önkéntest – köztük több középiskolai tanulót – toboroztak a Légiókba. (Varga E. László lábjegyzete.)

³⁷ Miklósi Ferdinánd Leó (1889–1968), nagykereskedő, az 1912-ben alakult Magyar–Lengyel Klub egyik vezetője. Az 1930-as években a Magyar Mickiewicz Társaság alelnöke. 1944-ben a Gestapo letartóztatta. (Varga E. László lábjegyzete.)

³⁸ BM átirat a külügyminiszternek. 1939. szeptember 6. MNL OL K 63 kom.pol. 1939–17 7–4438. – Bizalmi egyéntől származó információkat közöl az összes magyarországi lengyelbarát szervezetről, azok 1939. július–augusztusi tevékenységéről. (Varga E. László lábjegyzete.)

³⁹ *Magyar–Lengyel Kurír*, 1947. 4–7. sz. júl. 31. uo. [11. o.] (Varga E. László lábjegyzete.)

⁴⁰ Varga E. 2003b. 1394–1395. o.

⁴¹ Varga E. 2001. 665. o.

⁴² Varga E. 2005. 123. o.

„Sajnos sem akkor [1939 szeptemberében], sem életem folyamán később nem találkoztam senkivel, aki így cselekedett volna. Egész biztosan tudom, hogy Magyarországról csak én mentem, de arról sem hallottam, hogy esetleg más országokból ment volna valaki '39 őszén Lengyelországba a németek ellen harcolni.”⁴³

Vajon, hogy értette azt, hogy „Magyarországról csak én mentem”? Esetleg tudott arról, hogy mások mentek *volna*? Vagy rosszul emlékszik, netán nem értesült bizonyos dolgokról? Hiszen egy csehszlovák légió igenis harcolt Lengyelországban a németek ellen. Könnyen lehet tehát, hogy Nizalowski tévedett – talán az „önéletíró-paktum” részeként emelte ki a saját szerepét.

Még tovább folytathatnánk a kérdések felvetését: Baló Zoltán ezredes, aki 1939-ben a németek által „visszacsalogatott” lengyel menekültek hazaérkezését ellenőrző magyar–német vegyesbizottság tagja volt, 1963-ban írott rövid összefoglalójában vajon miért nem említette az önkénteseket? Hiszen ő volt az, akivel a németek közölték:

„A német megbízottak ezután azt mondták, hogy a német–lengyel háborúban a lengyeleknél egy magyar légió is volt, melyet Hajas vagy Héjjas nevű magyar szervezett, éspedig a magyar kormány tudtával és támogatásával, és hogy ez a Héjjas nevű úr magyar miniszteri tanácsos. Természetesen azt válaszoltam nekik, hogy minderről mit sem tudok, de lehetetlennek tartom. A németek erre azt válaszolták, hogy a légióról biztos tudomásuk van, sokat el is fogtak közülük, és legalább 50–60-at agyon is lövettek.”⁴⁴

Természetesen rávághatjuk: Baló ezredes azért nem írt erről 1963-ban, mivel nem ennek a megírására kérték meg, és talán mivel magáról az ügy valóságtartalmáról nem is tudott, azt valóban képtelenségnek tartotta.

Szent-Iványi Domokos 2013-ban angol nyelven közzétett emlékirataiban ugyan a törzsszövegben nincs szó erről a lengyel expedícióról, viszont a glosszáriumban a „Rongyos Gárda” (*Ragged Guard*) címszónál van: „1939-ben a Rongyos Gárda a lengyelek oldalán harcolt a német–lengyel háborúban, 1939–40-ben a finnek oldalán a téli háborúban, 1944-ben a Honi Hadsereg oldalán Lengyelországban.”⁴⁵ Nem tudjuk, hogy a szerkesztők milyen forrás alapján írták be mindezt a szöszedetbe; nem tisztázott, hogy Szent-Iványi feljegyzései között volt-e erre utalás, vagy a kötet egyik háttérét képező Macartney-írások valamelyikéből került ide egy erre vonatkozó információ.

⁴³ Máté 2009. 36. o.

⁴⁴ Baló Zoltán ezredes jelentése a honvédelmi miniszternek. 1940. augusztus 11. HL HM Eln.21.–1940–45924.

⁴⁵ „In 1939 the Ragged Guards fought on the side of the Poles in the German–Polish war, in 1939–40 on the side of the Finns in the Winter War, and 1944 on the side of the National Army in Poland.” Szent-Iványi 2013. 700. o.

*A „lengyel expedíció” emlékezete a II. világháború utótörténetében:
Zsabka Kálmán, a Rongyos Gárda és Hubay Kálmán népbíróági pere*

A téma historiográfiáját illetően további kérdések is felmerülnek. Mielőtt az 1970-es évek elején a történet előkerült volna a múlt ködéből, utoljára 1946-ban írtak erről a magyar sajtóban, mégpedig egy népbíróági per kapcsán. Lássuk először a perről készült beszámolót, majd utána magát a pert!

„1939 augusztusának első napjaiban, nyomban Lengyelország megrohanásának óráiban [a német támadás valójában csak szeptemberben indult el! – M. Á.], akadtak magyar hazafiak, akik életüket, vérüket ajánlották fel a testvéri nemzetnek. Lengyelországban abban az időben néhány ezer magyar talált otthonra, akik mintegy összebeszélve, máról holnapra megjelentek Danzigban [ma: Gdańsk]. Egyre gyűltek, lassan százakra, később mintegy hatezerre [sic!] volt tehető azoknak a magyaroknak a száma, akik magyar légióba tömörülve, hajlandók voltak segítségére sietni a lengyeleknek. De nemcsak a lengyelországi magyarok léptek sorompóba, hanem igen sokan az itthoniak közül, akik engesztelhetetlen gyűlölettel nézték Hitlerék imperialista politikáját és békés nemzetek megnyomorítására és leigázására irányuló munkáját. Százan és százan szökdöstek át magyarok Lengyelhonba. Szlavszkoban [Sławsko] volt a főhadiszállásuk. Szabadcsapatokba tömörülve készek voltak ontani vérüket a gyűlölt hitlerizmus ellen abban a pillanatban, amikor a németek megtámadnák Lengyelországot. 1939. augusztus 3-án [valójában 1-jén] Hubay Kálmán nyilas képviselő a magyar képviselőházban leleplezte és elárulta a szervezkedést. Berlin már napokkal előbb tudomást szerzett a magyarok mozgolódásáról. A hírvivő Hubay Kálmán volt. Mi minden másként alakul, ha Hubay Kálmán el nem árulja a nagy tervet, amelybe a későbbi ellenállási mozgalmak sok ismert alakja is be volt avatva. Megközelítőleg 60 000 ember átcsempészése volt már tervbe véve. Ha ez a szabadcsapat harcba tud szállni a németek ellen, akkor Magyarország több joggal foglalhatja helyet a szabad népek sorában. Igen, ha nem lett volna Hubay Kálmán és oly sok Hubay Kálmánunk.”⁴⁶

Mindebben persze jócskán akadt zsurnalisztikai és azon is túlmenő túlzás, így érdemes szemügyre venni magát az emlegetett népbíróági pert. 1945. október 14-én tett tanúvallomást Zsabka Kálmán:

„Múlhatatlan szükségét éreztük, hogy a független magyar bázist külföldön azonnal megteremtsük. Hetedmagammal kiszöktem Lengyelországba, és a szlawszkói katonai tisztí üdülő telepen megindítottam a tárgyalásokat. A cél az volt, hogy Lengyelországban megteremtsük a lehetőséget egy németellenes magyar szabadcsapat megszervezésének. A tárgyalások sikerrel is jártak, s abban állapodtam meg a lengyelekkel, hogy első megmozdulásképpen 6000 embert fogok átcsempészni Lengyelföldre [...] s az átcsempészett alakulattal Danzig alá vonulunk. Amennyiben a németek fegyveresen megtámadják Danzigot, akkor a parancsnokságom alatt álló szabad csapattal a lengye-

⁴⁶ Mátrai 1946. 3. o.

lek oldalán bele avatkozunk a harcba, s a világ népeihez intézett megfelelő kiáltvány kibocsátásával mi is fegyveresen felvesszük a németek ellen a harcot. A 6000 főből álló anya alakulat természetesen tovább folytatná a szervezést és a létszámot olyan magasra szaporítaná, amennyire ezt a lehetőségek megengedik. A hátsó gondolat ugyanis az volt, hogy szükség esetén a magyar honvédség tagjait is átszervezzük és kiszöktetjük Lengyelföldre egy egész és komoly magyar hadsereg kialakítása céljából. Meg kell jegyezni, hogy Pető Sándor a lengyelországi németellenes magyar szabad csapatok megszervezését a saját bevallása szerint az akkori külügyminiszterrel is letárgyalta és annak jóváhagyását megszerezte.”⁴⁷

Amikor az ügy kipattant, Zsabka azt kérte lengyel vendéglátóitól, hogy ne küldjék vissza Magyarországra, hanem „szöktessék Angliába”.

Zsabka ebben a vallomásában arra is kitért, hogy Hubay Kálmán és a nyilasok célja az volt, hogy Magyarország német megszállásához casus bellit szolgáltatassanak, és ezért indították a botrányt a parlamentben. Mindeközben a nyilasok állítólag a német megszállást politikailag – illetve politikai kommunikációs szempontból – előkészítő tízfős csoportokat kezdtek szervezni országszerte, hogy suttogó propagandát folytassanak, a német megszállást kívánatos eseményként lefestve. Zsabka hozzátette: a lengyelbarát szervezkedésre vonatkozóan „minden bizonyítékot sikerült Sombor[-Schweinitzer] főkapitány-helyettes segítségével eltüntetni”.⁴⁸

Zsabka vallomását a perben több más egykori rongyos gárdista erősítette meg, illetve egészítette ki. Gödér Pál például azt mondta, hogy „odakinn Lengyelországban csak heten tartózkodtunk, a többiek Volócon és a Felvidék egyéb helyein várakoztak”.⁴⁹

Később, 1954-ben nagyon hasonlóan mesélte el a „Kőműves” fedőnevű ügynök államvédelmis tartótisztjének a történeteket:

„1939. július 1-én a legjobb visszaemlékezésem szerint Zsabka, Kasztonszky, Vértés Zoltán, Szőnyi István, Gödér Pál, Kopsz László, Mikustyák András, Csifő Csaba és egy debreceni egyetemista képezte a csoportot, akik Lengyelországba mentek. Slanszkóba [sic!] érkezésünk után rövidesen megjelent Sztrijból egy vezérkari százados és egy Paduly nevezetű tolmács, akik leginkább Zsabkával és Kasztovszkyval tárgyaltak, melynek a lényege az volt, hogy innen Slanstkóból [Sławsko] fognak esetenként Dancigba [sic!] szállítani autókon, ahol a kikötőnegyedben háborús provokáló, kötekedő németeket kell megrendszabályozni, de nagyon fontos, hogy ez a társaság ne lengyel nemzetiségű legyen. [...] több ízben szálltak ki Sztrijból Zsabkával tárgyalni és megbeszélni a Dancigi bevetés részleteit. Egy nap d.u. a vezérkari százados és Paduly azzal a hírrel jöttek, hogy aznap a magyar parlamentben Hubai [sic!] interpellált és név szerint megnevezett bennünket, akik Lengyelországba jöttünk és itt egy idegen állam javára, egy

⁴⁷ ÁBTL 3.1.9. V-83749. Hubay Kálmán népbíróági pere (Nb. 865/1946) 6. o. – Hubay Kálmán pere nagyon furcsa per volt. Nemcsak azért, mert az eljárást rendkívül gyorsan folytatták le, hanem szinte kizárólag csak a volt rongyosok tanúskodtak a bíróság előtt, viszont például az éppen a kérdésben érdekelt Rátz Kálmánt nem idézték be.

⁴⁸ Uo. 8. o.

⁴⁹ Uo. 83. o.

szövetséges állam (német) terhére fegyveres ténykedést folytatunk. A százados kijelentette, hogy azonnal határoznunk kell, hogy visszamegyünk-e Magyarországra, vagy esetleg Angliába, mely útiköltséget ők hajlandók fedezni, de Lengyelországból feltétlen még aznap el kell jönnünk. Valamennyien, Kopsz László kivételével, úgy döntöttünk, hogy hazajövünk. Még aznap éjjel átléptük a határt, majd másnap este Pesten több olyan étteremben demonstrációs jellegű felvonulást tartottunk, ahol többnyire politikusok tartózkodtak. Zsabka elmondta, hogy volt Zombori Schweinitzernél [sic!], aki hajlandó igazolni, akit kell a Lengyelországban eltöltött időről.”⁵⁰

Visszatérve a népbíróági perhez, a vádlott, vagyis Hubay Kálmán úgy védekezett, hogy egyrészt „összinte tengelybarát meggyőződése” miatt leplezte le a rongyosok lengyelországi szervezkedését, mivel úgy ítélte meg, hogy a revízió csak Németország támogatásával hajtható végre, illetve azért is, mert a csodálója volt a hitleri Németországnak. Másrészt az 1939. augusztus 1-jei parlamenti botránynak, amelyet Hubay és Rátz Kálmán rendezett, s amelynek során leplezték, hogy magyar szabadcsapat formálódik Lengyelországban, a következő előzménye volt:

„A képviselőházban Keresztes-Fischer akkori belügyminiszter felénk fordulva bántó élel olyan kijelentést tett, hogy nem helyes, ha magyar állampolgárok beleavatkoznak külföldi ügyekbe.⁵¹ Ezt arra értette, hogy egyes nyilasok Németországba emigrálnak, és – bár nem volt igaz, csak a mi kompromittálásunkat célzó gyanúsítás volt – hogy belépnek német alakulatokba. A miniszter kiprovokálta belőlem a szóban forgó közbeszólást, hogy ti. Danzig alatt magyar szabadcsapat szerveződik.”⁵²

Nos, annyi bizonyos, hogy Hubay ebben az esetben nem mondott igazat: igenis létezett Bécsben és Bécs környékén egy hungarista emigráció, amelyet a németek tartottak kegyelemkenyeren, majd kiképzésben részesítettek, és be is vetettek Csehszlovákia felszámolásakor. Egy nyughatatlan lelkű nyilas kalandor, Tóth Ervin a saját népbíróági perében előadta: 1938-ban Ausztriába szökött, és mivel munkát nem tudott vállalni, ezért egy „menekült laktanyában” helyezték el, amely létesítményt a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) tartotta fenn. Itt fegyveres kiképzést kaptak, és a „Horthy-kormány fegyveres megbuktatására” készültek. Ezután beléptették őket a Szudétánémet Szabadcsapatba, és be is vetették őket a Szudéta-vidék megszállásakor, ahol „összetűzésünk a cseh katonasággal szemben napirenden volt”.⁵³ Ennyit a hungarista emigráció tevékenységéről.

⁵⁰ ÁBTL 3.1.5. O-7763. „Zsabka Kálmán”. 318. o.

⁵¹ „A legnagyobb veszedelem minden államra nézve az, ha az ő kiszökött állampolgárai külföldön csinálnak agitációt ellene.” Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter beszéde az országgyűlés képviselőházának ülésén. 1939. augusztus 1. Képviselőházi napló. I. k. 369. o.

⁵² Képviselőházi napló. I. k. 74. o.

⁵³ ÁBTL 3.1.9. V-19599, 67/a. Földi Béla és tsai. Idézi: Máthé 2019. 139. o.

Az éles hangú képviselőházi szóváltásokra visszatérve, azok hátterében a valóságban a Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter által július 28-án beterjesztett állampolgársági törvény állt. A törvény egyes pontjai lehetőséget adtak a kormánynak, hogy az állampolgárságtól megfossson olyanokat, akik külföldi politikai szervezetbe lépnek, más államtól vagy külföldi politikai szervezettől tisztséget vagy megbízásokat fogadnak el, illetve jogellenesen külföldre távoznak. Mindez természetesen a németországi nyilas „disszidensek” ellen volt kihegyezve. Rátz és Hubay számára fogódzkodót nyújthatott a törvénynek az a meghatározása, miszerint megszűnik a magyar állampolgársága annak, „aki háború idején az ellenséghez pártolt és azt kémkedéssel, fegyveres szolgálattal vagy másnemű szolgáltatással támogatta vagy evégből ellenséges csapathoz csatlakozott, vagy önként ellenséges területre távozott”. Ezúttal ezt a meghatározást a nyilasok politikai ellenfeleire lehetett használni!

Az augusztus 9-ei ülésen azután maga Teleki Pál miniszterelnök is megjelent, aki a lengyel ügyekről egy szót sem szólt, annál bővebben beszélt viszont az eredeti kérdésről, a nyilasok külföldi szervezkedéséről:

„Arranézve, van-e tudomásom arról, hogy egyes országokban magyarellenes célzatú fegyveres alakulatok és légiók alakultak, pozitívet mondani nem tudnék. Hírek vannak, hírek terjednek, és nyilvánvalólag minden országnak vannak olyan jelenlegi vagy volt állampolgárai, akik az illető ország ellen külföldön propagandát csinálnak s esetleg olyan összeköttetések is vannak, amelyek arra engednek következtetni, hogy bizonyos esetekben talán fegyvert fogni is hajlandók volnának hazájuk ellen. Ez meglehet. Pozitív értesülésem azonban arról, hogy ilyen légiószerű szervezetek volnának, nincs. Ha azonban a képviselő urak közül valaki engem ilyen nyomra rávezet, nagyon hálás leszek érte. Nem hiszem, hogy ez a Ház plénuma elé való volna.”⁵⁴

A miniszterelnök nyilvánvalóan nem beszélhetett arról, hogy egy „baráti” nagyhatalom, a Német Birodalom területén az elvileg szövetséges magyar kormány megdöntésére vagy legalábbis presszionálására formálódik egy magyarokból álló csoport – a lengyel kérdést meg éppen emiatt a „baráti” nagyhatalom miatt nem volt tanácsos még említeni, sőt cáfolni sem.

Visszatérve Hubay perére, annak folyamán Zsabka és bajtársai úgy nyilatkoztak, hogy valójában nem került sor a lengyelországi szabadcsapat bevetésére, annak mindössze a *szándéka* állt fenn – igaz, az előkészítéssel együtt. A nagy kérdés tehát a következő: miért mondta azt Zsabka, hogy nem került sor a magyar önkéntesek bevetésére? És miért nem hallgatták ki a másik nyilas képviselőt, Rátz Kálmánt, aki szintén részt vett a parlamenti botránykeltésben? És Zsabka miért feledkezik meg vallomásaiban a „Héjjas nevű úrról”, vagyis Héjjas Ivánról, akit a németek is említettek?⁵⁵

⁵⁴ Teleki Pál miniszterelnök beszéde az országgyűlés képviselőházának ülésén. 1939. augusztus 9. Képviselőházi napló. I. k. 455. o.

⁵⁵ Héjjas szerepéről lásd Bartha 2021. 264–266. o.

Ha egy pillanatra félretesszük ezeket a kérdéseket, akkor azt láthatjuk, hogy Zsabkának és bajtársainak a Hubay-perben tett állítását támasztaná alá egy állambiztonsági összefoglaló háttér tanulmány a Rongyos Gárdáról:

„A Héjjas Iván-vezette 1919 és utáni fehérterrorista különítményből nőtt ki a Rongyos-gárda, amely a Horthy-fasizmus egyik jelentős ellenforradalmi terrorista szervezete volt. [...] Tevékenységük a II. világháborút közvetlenül megelőző időben: [...] Nem sokkal ezután más egységek a bécsi döntést közvetlenül megelőző időben (1938) a Felvidéken tevékenykedtek a németek támogatásával. Ezek az egységek tudatában voltak annak, hogy azok a területek, amelyeken működnek, a bécsi döntés értelmében Magyarországhoz lesznek csatolva. A Rongyos-gárdisták ezeken a területeken a legkegyetlenebb gyilkosságok sorozatait követték el. Később csatlakoztak a Lengyelországból visszatért többi Rongyos-gárdisták is, akik ott nem kerültek fegyveres összeütközésbe a németekkel, mivel a bécsi döntés a Horthy-fasiszta rendszerre előnyös volt.”⁵⁶

Itt valószínűleg az 1938 őszi sikertelen kárpátaljai bevetés után lengyel területre menekült rongyos gárdistákról lehet szó, akik olyan kapcsolatot alakíthattak ki a lengyel katonai hatóságokkal, amely alapul szolgálhatott egy esetleges magyar légió megszervezéséhez.

Más állambiztonsági anyagok viszont az ellenkezőjét mutatják, azt tudniillik, hogy valóban sor került a magyar önkéntesek bevetésére. Az egyik résztvevő, Benkő Antal 1946-os kihallgatásán ezeket mondta:

„Gergelyiből kb. két hét múlva elmentünk Károlyiba [nem azonosítható település], ahol továbbra is a fent említett dolgokat végeztem el. A szétszéledt katonákat nálam fegyverezték fel és vetették be a lengyelországi harcokba. [...] Innen átmentünk Tarpára, ahol csak rövid ideig voltunk, majd tovább mentünk Tornyospádra [Tornyospálca], ahol alakulatunkat leleplezték és mindazokat, akik civilben voltak, beöltöztették katona ruhába.”⁵⁷

Zsabka Kálmán egyik bajtársáról, a rongyos gárdista Kunéri Istvánról pedig a következőket jelentette az ÁVH ügynöke, már a recski kényszermunka-internálótáborból:

„Jelentem, hogy Tonka Béla internált az egyik alkalommal elmondotta, hogy Kunéri Istvánnal egy munkacsoportban dolgozik, így több ízben beszélgettünk. Beszélgetésünknek az alapja az volt, hogy Kunéri Gábor, az ő nagybátyja alezredes, múltban z[ászl]l[óal]jp[arancsno]k volt, így bizalmat érezve irántam több személyre vonatkozóan bizalmas dolgot mondott el nekem. [...] Tartalékos főhadnagyi rendfokozatban volt, melyet rövid idő alatt ért el, tekintettel állandó bizalmas beosztására. Mindössze néhány hétig volt karp[aszományos] honv[éd] és örvezető, utána azonnal zászlóssá léptették elő. Dicsekedve mondotta el [...], hogy ő a rongyos gárdának vezető tagja volt és ebben

⁵⁶ ÁBTL 4.1. A-454. VKF/2-Kopjás mozgalom-Székely Hadosztály-Vitézi Rend-Rongyos Gárda-MŰNE [Magyar Ügyvédek Nemzeti Egyesülete – M. Á.] 38. o.

⁵⁷ ÁBTL 3.1.9. V-83704. Benkő Antal és tsa. – Ebben a vizsgálati dossziében Benkő Antalra nézve gyűjtötték az adatokat, aki a németellenes mozgalom egyik reprezentánsa volt, 1941-ben a Nemzetvédelmi Kereszt polgári kitüntetettje.

a minőségben a Felvidéken dolgozott. Külföldi kitüntetései a Finn Fehér-Rózsarend, a lengyel Wladimir-rend és a német téli hadjárat emlékérmek voltak. A finn–szovjet háború idején több társával együtt járt Finnországban, és a finnek oldalán harcolva bizalmas beosztásban harcolva megismerkedett Hammerchein [valójában Mannerheim – M. Á.] tábornokkal és ekkor kapta a fehér rózsarendet. A lengyel–német, illetve lengyel–szovjet háború alkalmával a lengyelek oldalán harcolva a németek, majd az oroszok ellen küzdött. Itteni szolgálataért kapta a szent Vladimir rendet.”⁵⁸

Kunériról a fent idézetten kívül még több dosszié is található az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában. Az ezekben szereplő adatok azonban ellentmondások. Az egyik jelentésben ezt találjuk:

„1939-ben a Rongyos Gárda megbízásából részt vett a szovjet–finn háborúban. Az ott kifejtett tevékenységéért a Fehér Rózsarend kitüntetését kapta. Ugyancsak részt vett a lengyel–német, illetve a lengyel–szovjet háborúban is a lengyelek oldalán. Ezért a Szent Vladimir Rend kitüntetését kapta.”⁵⁹

Utána rögtön viszont ezt olvashatjuk magától Kunéritól, a saját kézírásával:

„1939-ben még az a feladatunk volt, hogy ki akartunk menni Lengyelországba a lengyeleket segíteni, de ezt nem engedélyezték, és a nyilas képviselők interpelláltak [a] rongyosok ellen és hazaárulónak bélyegezték a rongyosokat, ezért állandóan jártuk a nyilvános helyeket (Spalarich [Spolarich] kávéház), hogy ahol nyilas képviselőt találunk, megverjük, és így vegyünk magunkon elégtételt, ez sikerült is, Hubay és Rác akiket sikerült elkapnunk.”⁶⁰

Szintén a történet általános kereteinek felrajzolásához érdemes idézni egy 1945-ben megjelent különös kis kötet vonatkozó adatait. Szerzője, Saly Dezső (1892–1984) újságíró volt, 1939 és 1944 között a Sajtókamara újságírói szakosztályának tagja, a Budapesti Újságírók Egyesületének főtitkára, 1936-tól a Katolikus Újságírók Országos Pázmány Egyesületének választmányi és a Hírlapírók Nyugdíjintézetének igazgatósági tagja.⁶¹ *Szigorúan bizalmas* című kötete naplószerű, különböző korabeli híreket és híreszteléseket egyaránt tartalmazó munka. A mű adataira már korábban hivatkoztunk, de most érdemes a részleteket is megnézni. Saly tehát a következőt írja:

„Szeptember 14-én Nesz [Ferenc nyilas országgyűlési képviselő, Nesz Károly öccse] egy német lapból kitépett cikket adott át a kávéházi asztaltársaságnak. A cikk elmondja, hogy a Posen körüli harcokban a lengyel foglyokkal együtt 72 magyar rongyos gárdistát kerítettek

⁵⁸ ÁBTL 3.1.9. V-143767/2. Horváth János és tsai. 252. o. – A „téli háború” után Carl Gustav von Mannerheim tábornok valóban meglátogatta a magyar önkéntes zászlóaljat Lapuában.

⁵⁹ ÁBTL 3.2.1. Bt-135. Hertelendy. 170. o.

⁶⁰ Uo. 285. o.

⁶¹ Viczián 2006. 827. o.

körül a németek. A magyar fiúk lengyel katonaruhát viseltek s két ezred kötelékében kerültek ki a harctérre. A cikk szerint ügyüket katonai bíróság elé utalták s ez nem hadifoglyoknak, hanem franktirőröknek minősítette őket. A halálos ítéletet rajtuk végre is hajtották.”⁶²

Saly könyvének adatait részletesen nem vizsgálta senki, bizonyos esetekben megbízhatóak az információi, bizonyos esetekben viszont kérdőjelesek. A korszak általános képéhez viszont nagyon is illik Saly számos közlése. Sajnos, a vonatkozó német újságcikk egyelőre nem került elő.

A legújabb történeti irodalomban, például a Zsabka Kálmán életéről szóló feldolgozásban visszafogottan fogalmaznak a lengyelországi kalandról: „Zsabka tevőleges részvételével kapcsolatban nagyon kevés adattal rendelkezünk, ezek többsége a világháború utáni állambiztonsági megfigyelése során keletkezett töredékinformáció, amely hitelessége erősen kétséges. Lehetséges az is, hogy tiszti fokozatot szerzett.” A szerzők végső konklúziói között megkockáztatják Zsabkáról: „Alapos a gyanú, hogy a frusztrált és soha nem nyugvó »életművész« szolgálataira korábban a VKF [itt: a magyar katonai hírszerzés] számított.”⁶³ A két világháború közötti magyar „mélyállami” struktúrák egy részét feltáró monográfia szerzője, Pócs Nándor felhívja a figyelmet arra, hogy a Magyar Fajvédők Országos Szövetsége és annak „Nemzetvédelmi Osztálya” szándékosan zárta ki Zsabkát és néhány társát, mivel „előre számoltak a lehetséges következményekkel”.⁶⁴ Pócs megjegyzi, hogy a „különös lengyel expedícióról a Gestapo IV/E csoportjának 1942-ben kelt összegző jelentése is beszámolt, és azt a németellenes Rongyos Gárdához kötötte”.⁶⁵ A hivatkozásnál ennyi olvasható: a Gestapo-összefoglaló szerint „1939 őszén a gárda tagjait a lengyelek mellett vetették be”.⁶⁶

A „lengyel expedíció” mint a Gestapo provokációja?

A lengyel menekültekre vonatkozó dokumentumok között azonban egy újabb szál is megjelenik a történetben. A varsói Magyar Követség 1939. augusztus 9-ei számjeltávirata

⁶² Saly 1945. 71. o. – Franktirőr (franc-tireur): szabadsapat tagja, a hadsereg kötelékén kívüli szabadharcos. A *franc-tireur* alakulatok először az 1870–1871-es francia–porosz háború idején jelentek meg, a francia hadvezetés az ugyanilyen nevű löveglet-mozgalom tagjaiból állította fel őket. Az első, majd a második világháború idején a németek ellen harcoló francia fegyveres ellenállócsoportok némelyike is használta ezt az elnevezését. Ugyanakkor jelen esetben a megnevezés nem teljesen pontos, mivel a *franc-tireur* saját ruhájában, saját fegyverével harcol, míg a szóban forgó magyarok a lengyel hadsereg egyenruhájában voltak.

⁶³ Bartha – Pócs – Szécsényi 2019. 169. o.

⁶⁴ Pócs 2022. 103. o.

⁶⁵ Uo. 104. o.

⁶⁶ A hivatkozás forrása: Szita 2006. 14. o., 32. és 33. jegyz., ill. 15–16. o., 38. jegyz. – A 32. jegyzetben ezt olvashatjuk: „Orosz Állami Katonai Levéltár 500/3/819. sz. Mitteilungsblatt der Gruppe IV. (sokszorosított példány) Nr. 10. 1942. 10–16. 1. Az összefoglaló egy volt magyar vezérkari tiszt részletes kihallgatására is épült.” A tanulmány szerint a Gestapo-összefoglaló több „hírszerzési anyag” alapján készülhetett, azonban a 33. jegyzetben a szerző megjegyzi: „Ezek csatolva lehettek, de a moszkvai fondban nem találhatók.” A Gestapo eszerint másodlagos közlések alapján készítette az összegző jelentést.

szerint a Magyarországról Lengyelországba kiszökött Koribana és Novomestsky nevezetű „rongyos gárdisták” ellen alapos a gyanú, hogy a Gestapo ügynökei.⁶⁷

A külügyi anyagok között pedig a következő három irat foglalkozik a Gestapo szlovák ügynökeinek kérdésével. Az elsőben Ghyczy Jenő, a külügy politikai osztályának vezetője tájékoztatja Vörnle Jánost, a külügyminiszter helyettesét augusztus 14-én. A jelentés megéri, hogy teljes egészében idézzük:

„Orlowski lengyel követ ma felkeresett és közölte velem, hogy folyó évi június hó 2-án Severin Koribana és Jan Vrbno Novomestsky szlovák állampolgárok felkeresték, és ez alkalomból Szlovákiára vonatkozó valamilyen memorandumot nyújtottak át neki, és azt kérték, hogy a lengyel követség állítson ki nekik lengyel útlevelet, amellyel Lengyelországba utazhatnak. A lengyel követség természetesen nem állított ki nekik útlevelet. Ennek dacára röviddel ezelőtt nevezett két egyén feltűnt a lengyelországi Slavsko [Ślasko] községben, még pedig a Rongyos Gárdának hét ott-tartózkodó tagjával egyidejűleg. A lengyel követ szerint ezen két egyén kapcsolatban áll Ludo Korennal, aki a miniszterelnökségen ismeretes, és aki róluk közelebbi felvilágosítással is tud szolgálni. A lengyel követ szerint Koribana és Novomestsky a Gestaponak megbízottjai, és ennek következtében nem valószínűtlen, hogy a nyilaskeresztesek a rongyos gárdistáknak lengyelországi tartózkodásáról ezen két egyén útján szereztek tudomást.”⁶⁸

Ez, mint láttuk az eddigiekből, nemhogy „nem valószínűtlen”, hanem több is, mint valószínű.

A második feljegyzés tárgya a „Lengyelországba kiszökött »rongyosgárdisták« – Koribana és Novomestsky” –, a szövege pedig:

„Van szerencsém Orlowski lengyel követnek Ghyczy követtel⁶⁹ fenti tárgyban folytatott beszélgetéséről készült napi jelentésnek másolatát N[agy]m[éltósá]goknak tisztelettel megküldeni azzal a kérelemmel, hogy az abban említett Koribana és Novomestsky nevű egyéneknek az országból való sürgős kiutasítása ügyében a szükséges intézkedéseket megtenni méltóztassék, mivel alapos a gyanú, hogy nevezettek valóban a Gestapo ügynökei.”

A címzett – Balla Pál miniszteri osztálytanácsos – az iratot átküldte a belügynek, és azt írta még az aktára: „egyidejűleg a m. kir. miniszterelnök úrnak javaslatot tettem a szóban forgó egyének kiutasítására vonatkozólag.”⁷⁰

A harmadik irat ugyanebben a tárgyban készült. Augusztus 16-án Vladár Ervin tanácsos a következőket vetette papírra: „Ghyczy követ úr utasítására megkérdeztem Flachbart [Ernő] o[sztály]tanácsost, [a] Miniszterelnökség[en,] hogy mit tudnak

⁶⁷ ÁBTL 4.1. A-779. Lengyel menekültekre vonatkozó iratok. 2. o.

⁶⁸ ÁBTL 4.1. A-779/1. Lengyel menekültekre vonatkozó iratok. I. k. 49. o.

⁶⁹ A „követ” itt nem tényleges diplomáciai posztot, kiküldetést jelent, hanem csak diplomáciai rangot. Ghyczy Jenő ekkor a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetője volt.

⁷⁰ ÁBTL 4.1. A-779/1. Lengyel menekültekre vonatkozó iratok. I. k. 44–45. o.

Karibana és Novomestsky-ről – F. szerint tudják, hogy nevezettek Pesten vannak, a M. E. akarata ellen, visum nélkül, a rendőrség figyeli őket. Pontos címüket Flachbart ma v. holnap közölni fogja velem.”⁷¹ A következő napon meg is érkezett a kért információ:

„Flachbart o[sztály]tan[ácsos] r[eferatúra] ü[gyintéző] közli velem: Novomestsky lakik: Bp. VIII. Jázmin utca 26. I. 10. Karibana lakik: Bp. VIII. Vajdahunyad utca 37. I. 22. Nevezettek Flachbart közlése szerint most Franciaországba szeretnének kijutni azzal a phantastikus céllal, hogy az ottani Ossuski által vezetett cseh emigráció titkait kifürkésszék. Flachbart érdeklődött, hogy miért van szükségünk nevezettek címekre, mert Ghyczy követ úr utasítására hivatkoztam, és megjegyeztem, hogy semmi közelebbit nem tudok. – Flachbart arra kért, hogy velük conform viselkedjünk fentnevezettekkel szemben, nehogy ellentétes intézkedések történjenek. Kéri, hogy esetleges szervezett intézkedéseinkről Balla min. tanácsost előzőleg értesítsük.”⁷²

Ismét kérdés merül fel: honnan tudta a két, feltehetően Gestapo-ügynök provokátor címet Flachbart Ernő, és miért kell velük „conform” viselkedni? Talán arról lehetett szó, hogy az ismert jogtudós, aki ekkor osztálytanácsos volt a Miniszterelnökségen és azon dolgozott, hogy a szlovákokat a magyar állameszmének megnyerje, ismerhette a két szlovák kalandort.⁷³

Közben, még az előző napon „szigorúan titkos” minősítésű számjeltávirat érkezett a varsói magyar királyi követségtől. Ebben Kristóffy József követ⁷⁴ bővebben írt a provokátorokról:

„A politikai osztály vezetője felkért, hogy jelentsem Nagyméltóságodnak [a] Ron-gyos-gárda ügy fejleményeit, amelyek szerint a lengyel külügyminisztériumban kellemetlen hatást keltettek. Lengyel területre átszökött csoport két nem magyar tagjának, Koriban és Vrba nevű egyéneknek vallomásai alapján megállapítható volt, hogy [a] csoport Koren rábeszélésére vállalkozott arra, hogy [a] németek ellen katonai szolgálatra jelentkezzenek. Miután Korenről kétségtelenül megállapítást nyert, hogy [a] Gestapo agent provocateur-je, és miután magyar parlamentben a szerintük [ti. a lengyelek szerint] egyetlen Gestapo ügynök Hubay képviselő magatartása adott alkalmat kérdés megvitatására, ezen összefüggés alapján [a lengyel külügy] politikai osztály vezetője arra a következtetésre jutott, hogy [az] egész ügyet [a] Gestapo rendezte. [Tadeusz] Kobylanski [lengyel külügyi államtitkár] kérése oda irányul, hogy [a] magyar hatóságok [a] fenti összefüggés részleteit derítsék fel és így igyekezzenek [a] jövőben megakadályozni, hogy [a] Gestapo ily manővereket kezdeményezhessen, amelynek célja nyilvánvaló.”⁷⁵

⁷¹ ÁBTL 4.1. A-779/1. Lengyel menekültekre vonatkozó iratok. I. k. 45. o.

⁷² Uo. 47. o.

⁷³ Zatykó 2018.

⁷⁴ Kristóffy József (1890–1969) ekkor követi rangban Hory András varsói magyar nagykövet helyettese volt.

⁷⁵ Kristóffy József követségi tanácsos, varsói ideiglenes ügyvivő 175. sz. számjeltávirata Csáky István külügyminiszternek. Varsó, 1939. augusztus 9. Közli: Varga E. 2003b. 1411. o. 10. sz. mell.

Vajon a Gestapo saját szervezése volt ez az akció, vagy csak tudomást szerzett a rongyosok szervezkedéséről, és ügynökei „rárepültek” az ügyre? Milyen pozíciókkal rendelkezett a Gestapo a magyar közéletben? Amennyiben Hubay a Gestapo ügynöke volt, ezt miért nem hozták föl az ellene igencsak kurtán-furcsán lefolytatott népbírószági perben? Esetleg szándékosan hagyták ki? Annyi bizonyos, hogy Lengyel Béla, volt varsói katonai attasé megjegyzése jellemzőnek mondható: „Budapesten német részről igen sokat szaglásznak a magyar–lengyel együttműködés körül”.⁷⁶

Lengyel törekvés a magyar–lengyel együttműködés elmélyítésére?

Az előzőekben vázolt ellentmondások feloldására egyelőre nincs meggyőző magyarázat, és a felmerülő kérdésekre sincs igazán megnyugtató válasz. Két feltételezést azonban megkockáztathatunk.

Az első, hogy mivel egy közvetlen német forrás (vagyis ami annak tűnik: a szovjetek által összefoglalt Gestapo-dokumentum) és egy indirekt német forrás (Baló Zoltán ezredes jelentése) alátámasztja a magyar önkéntesek lengyelországi bevetését, nagyobb a valószínűsége annak, hogy nemcsak szándékról, hanem tényről, cselekedetről beszélhetünk – arról nem is szólva, hogy Varga Endre László munkássága nyomán néhány nevet is ismerünk a harcok résztvevői közül. Mindeközben érdekes, hogy a légionistákra jóval kevesebb figyelem irányul, és mintha az egész történet a rongyosok körül forogna. Az mindenesetre furcsa, hogy az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött dokumentumok között nincs olyan, amely kifejezetten az egykori lengyel légionisták egyesületének operatív (államvédelmis vagy állambiztonsági) feldolgozására utalna. Lengyel levéltárakból egyelőre nem került elő olyan adat, amely a magyarok külön egységben való háborús részvételét alátámasztaná. Az erre vonatkozó lengyel iratok hiánya vélhetően a háborús iratmegsemmisítéseknek „köszönhető”. Igaz, egy 1989-es lengyel cikkben azt írják – Radomski tíz évvel azelőtti tanulmányára hivatkozva –, hogy „a magyar önkéntesek be lettek osztva a harcoló alakulatokba”.⁷⁷

Minden ellentmondás és tisztázatlanság ellenére aligha kétséges, hogy 1939 szeptemberében magyarok egyénileg biztosan, és talán csapatban vagy kisebb csapatokban is harcoltak Lengyelországban. Varga Endre László alaposan adatolt tanulmányaiból pedig az is biztosra vehető, hogy közülük többen az életüket áldozták Lengyelország védelmében a Német Birodalom elleni harcban. Zsabka Hubay perében elmondott szavaiból viszont egy még nagyobb konspiráció körvonalai bontakoznak ki. Ez pedig nem kevesebbnek tűnik, mint egy emigráns hadsereg létrehozásának szándéka, amely nyilván túllőtt volna a célon, és megriasztotta a magyar politikai vezetést. Hiszen Teleki

⁷⁶ HL TGY 3128. 72. o. (Betoldás az eredeti iratban.)

⁷⁷ Okęcki 1989. 58. o.

az emigráns kormány létrehozását is csak fontolgatta, végül is a magyar elit nem indult el ezen az úton. Figyelemre méltó a brit szál megjelenése egy pillanatra a történetben (ti. Zsabkának az a megjegyzése a Hubay Kálmán perében tett tanúvallomásaiban, hogy ő szükség esetén Angliába akart volna menekülni). Természetesen azt sem zárhatjuk ki, hogy a háború után a nyilasok által súlyosan megkínzott Zsabka pszichésen már nem volt olyan állapotban, hogy tisztázzon dolgokat, vagy pedig korábbi szokásához híven, saját szerepét jelentősen felnagyítva adta elő a történetet.

A magyarok „lengyel expedíciója” – illetve annak kísérlete –, úgy tűnik, hullámokat vert bőven Magyarország határán túl is. A franciaországi (elzászi) német kisebbség egyik lapja a következőképpen számolt be az ügyről:

„A Budapestről érkező hírek megerősítik, hogy Magyarország eltökélten ellenáll annak a nyomásnak, amelyet Németország jelenleg gyakorol az országra. Ez az ellenállás mindenekelőtt a kormány tevékenységében nyilvánul meg [...]. Teleki gróf többször kijelentette, hogy nem tűri a nemzetiszocialista machinációkat Magyarországon. Már intézkedéseket tettek a német propaganda megállítására. A *Magyar Újság* című náci orgánusot a rendőrség betiltotta. A volt frontharcosok szabadcsapatának vezetői elkecseregett ellenfelei a náciknak. Ez a Dr. Somogyi, Prónay ezredes és H. Hoggas [vlsz. Héjjas] vezette párt a Lengyelországgal való szövetség mellett van. Jelenleg egy magyar légiót állítanak fel, amely háború esetén Lengyelország oldalán fog harcolni. A magyar parlament 32 náci képviselőjét a nem náci képviselők párbajban sebesítették meg. Horthy admirális múlt hétfőn csatlakozott ehhez a náciellenes párthoz [illetve] a miniszterelnök nácik elleni energikus szavaihoz.”⁷⁸

A cikk többi részében itt-ott zavaros megfogalmazások, félinformációk találhatók, de az mégiscsak figyelemre méltó, hogy a fejlemények híre egy elzászi német városka helyi sajtójáig eljutott. Az ügy hullámai még hetek múlva sem ültek el, hiszen a nyilasok országgyűlési képviselői írásban interpellációt is készítettek: *Van-e tudomása Külügyminiszter úrnak a német közvéleményben úrrá lett azon veszedelmesen magyarellenese hangulatról, amelyet a felsoroltakon kívül a Rongyos Gárda lengyelországi szereplése okozott?*⁷⁹ A magyar önkéntesek kérdése túlmutat önmagán. „Ez a tény mentesítette volna Magyarországot a csatlós államokat sújtó szankcióktól, de ha nem is teljes mértékben, túlnyomó részben megmentette volna Magyarországot a végpusztulástól, és olyan becsületet szerzett volna a magyarságnak, hogy most emelt fővel, tiszta homlokkal és becsülettel vért nem bepiskolt arccal állhatna a világ színpadán” – mondta önmagához méltó pátozzal (noha hamis pátozzal) Zsabka Kálmán Hubay Kálmán perében.⁸⁰

⁷⁸ „Das reich will Ungarn einfangen.” *Weissenburg Zeitung/Wissembourg Journal*, 1939. augusztus 14. (188. sz.) 1. o.

⁷⁹ Vágó Pál interpellációja az országgyűlés képviselőházának ülésén. 1939. október 25. MNM TT 78.614.

⁸⁰ ÁBTL V–83749. Hubay Kálmán népbírósi pere (Nb. 865/1946) 8. o.

Vajon miért mondott ilyeneket Zsabka? És miért felejtkeztek el a Rongyos Gárda mellett a lengyel légionistákról? Ez vezet át minket a második feltevésünkhöz, amely megoldást jelenthet a fenti kérdésekre. Varga E. László külügyi iratok mellett magyar belügyi dokumentumokat is közölt. Utóbbiak között olvashatjuk a következő megjegyzést:

„Magyarországi lengyelbarát propaganda... Ez a propaganda elsősorban a Lengyelország melletti rokonszenv fejlesztésére, továbbá önkéntes légio-csapat felállítására, végső soron pedig arra irányul, hogy a német–lengyel konfliktusban Magyarország az utóbbi oldalára álljon. A magyarországi lengyel propaganda ezidő szerint még több egymástól különálló táborban működik, de a kulisszák mögött mindenütt ugyanazok a személyek állnak: egykori légionisták.”⁸¹

A lengyelbarát propagandát terjesztő szervezetek között felsorolják a Rongyos Gárda mellett a Turáni Vadászok Egyesületét és a Törzsökös Magyarok Táborát is, továbbá a Magyar–Lengyel Egyesületet és a Mickiewicz Társaságot. A fent idézett dokumentumban megjegyzik: „Értesülésünk szerint az új magyarországi légionisták toborzása Miskolczy [helyesen: Miklósi] útmutatásai alapján folynak.”⁸² Vajon ez mit jelentett? Szó szoros értelemben vett „légionisták” toborzása folyt, vagy pedig pusztán új egyesületi tagoké a régi légionisták közül? Emisarski katonai attasé előzőekben idézett visszaemlékezése alapján – és a megfogalmazást logikusan értelmezve – talán mindkettő: vagyis fegyveres harcra is kész légiosok szervezése folyt. Erre utalhat egy távirat, amelyet még az év elején, január 29-én küldött a „Magyar Légionisták Körének vezetősége” Józef Beck külügyminiszternek Varsóba. Ebben ezt olvashatjuk: „A magyar légionisták körének alakuló ülése, a központi vezetőség képviselőjének, [Karol] Polakiewicz őrnagy úr jelenlétében elismerésüket küldik a külügyminiszter úrnak, valamint esküsznek a magyar–lengyel közeledés érdekében végzendő áldozatos munkára és saját katonai készségükre.”⁸³

Arra mindenesetre találhatunk adatot, hogy a lengyelek törekvése, ti. hogy a magyarokat a németekkel szemben a saját oldalukra állítsák, már a korszakban is szóbeszéd tárgyát képezte. Lieszkovszky Pál huszárszázados a nyíregyházi huszárezred egyik tisztjeként vett részt 1939 márciusában Kárpátalja visszafoglalásában. Egy későbbi visszaemlékezésében felveti annak a kérdését is, hogy Lengyelország milyen módon igyekezett volna Magyarországot németellenes politikája mellé állítani:

„Különvonattal mentünk fel az uzsoki állomásra, ahol a magyar–lengyel zászlókkal díszítette pályaudvaron egy lengyel hadtestparancsnok volt a küldöttség vezetője. Ugyancsak ott volt a mi lengyelországi katonai attachénk is Varsóból, Lengyel [Béla]

⁸¹ BM átirat a külügyminisztériumhoz. Közli: Varga E. 2001. 679. o.

⁸² Uo.

⁸³ Varga E. 2015. 49. o. és AAN MSZ P III Węgry t. 6598. 21. 16. sz. irat

v[ezér]k[ari] ezredes személyében. A fogadás után Bélyivel félrevonulva sétálva beszélgettek. Hazafelé a vonaton mondta el Bély [Alajos], hogy miről beszélgettek. Varsói attachénk bizonyára jobban volt tájékoztatva, mint mi a lengyeleknél történetekről. A lengyelek is figyelemmel kísérték a csehszlovák eseményeket. Ugrásra készen álltak a határon, hogy kivegyék részüket, ha feldarabolásra került Csehszlovákia. Tervük az volt, hogy Szolyváig előrenyomulnak és ezt a területet csak akkor engedik át a magyaroknak, ha csatlakozunk a németellenes paktumhoz. Ez a magyarázat, miért állott Boruta Spjechowitz dandárjának élzászlaja Vereckénél a túloldalon. Készenlétben arra, hogy Szojváig [sic!] előrenyomuljon. A mi lovasdandárunk csapataink nem várt, meglepően gyors megjelenése a határon kész tények elég állította a lengyel vezetőséget. Az ott álló élzászlóalj már csak díszelgésre kapott parancsot.”⁸⁴

Figyelemre méltó még a lengyelbarátságáról híres magyar katonai attasé, Lengyel Béla ezredes⁸⁵ javaslata egy, a lengyelek támogatására küldendő légio felállításáról:

„A kormányzónál mint felmentett varsói katonai attasé és általa kinevezett hadtest vezérkari főnöknek jelentkezni kellett, amire augusztus elején került sor [...] amennyiben német–lengyel háborúra kerülne a sor, hogy a lengyelek oldalán nem kellene-e egy magyar »Bem József Légiónak« önkéntesekből összeállított alakulatot útba indítani? Horthy válaszában megígérte, hogy megbeszéli a miniszterelnökkel. [...] Az általam elképzelt és javasolt »Bem József Magyar Légio«, mint minden ilyen szervezet, nem lett volna egy honvédségi alakulat, hanem egy önkéntesekből toborzott, kb. zászlóaljnyi erőbeni csapat, tiszta szimbolikus jelentőséggel, melynek jogi alapjait a magyar–lengyel szövetség képezhetné volna, együtt az egykori 1914-es Pilsudski[-féle] magyar légionistákkal⁸⁶. Így a magyar királyi kormány politikailag nem lett volna felelős e szervezet létesítéséért, működéséért. Ruházatot, felszerelést stb. a Bem Légio a lengyel hadseregtől kapott volna, a sapkákon, a zubbonyon, a köpenyen a szív felett magyar nemzeti színű feltűnő jelzésnek kellett volna lennie. Szeptember közepén, amikor a német–lengyel háború még javában dúlt, megfelelő formában telefonon Keresztes-Fischer Lajos vezérezredes, a Kormányzó katonai irodafőnökénél érdeklődtem a magyar légio felállításának kérdésében. A válasz negatív volt, minden kommentár nélkül, és csak annyit mondott, »mást fogunk csinálni« ...”⁸⁷

S mint kiderül, a „mást fogunk csinálni” a vasútvonalak németek által kért használatának megtagadását, illetve a lengyel menekültek befogadását jelentette. Lengyel később megjegyzi: a finnországi „téli háború” idején is javasolta a Magyar Légio kiküldését, amire akkor pozitív választ kapott.⁸⁸ A visszaemlékezés részletéből ki szeretném emel-

⁸⁴ HL TGy 2833.

⁸⁵ Lengyel Béla (1897–1988) ezredes 1934. május 1-je és 1939. május 1-je között töltötte be a varsói magyar katonai attasé posztját.

⁸⁶ A császári és királyi hadvezetés 1914-ben állította fel a Lengyel Légiókat (*Legiony Polskie*), amely alakulatokba több mint félezer magyar fiatal is jelentkezett. 1919 és 1921 között újra magyar önkéntesek szolgáltak a lengyel fegyveres erők soraiban a lengyel–szovjet háború idején.

⁸⁷ HL TGy 3128. 97., 100. o.

⁸⁸ Uo. 102. o.

ni a következő félmondatot: „együtt az egykori 1914-es Pilsudski[-féle] magyar légionistákkal”. Vagyis, mintha az egykori légionisták ügye egy külön történet lett volna, amely ügy nem a magyar kormányzatnál van.

Kik lehettek a magyar önkéntesek?

Különös történet bontakozik ki a Varga E. László által e tárgyban közölt magyar és lengyel levéltári iratokból. A Stanisławówi Megyei Belügyi Hivatal a lengyel Belügyminisztériumnak címzett 1939. július 12-ei átirata szerint július 5-én 11 polgári személy lépte át Magyarország felől a lengyel határt, akik jelentkeztek a Határőrségnél Sławskóban. Az ottani belügy szerint „a magyar hadsereg tartalékos tisztjei és tiszthelyettesei” voltak, 7 magyar, 3 szlovák, 1 horvát személy. Erősen kiszínezett történetet adtak elő arról, hogy Magyarország már a németek kezében van, a Gestapo nyíltan szervezkedik, a lakosság és Horthy ugyan nem németbarát, de a kormányzat egy része igen és így tovább. Azt állították, hogy azért „szöktek” ki Magyarországról, mivel a „kárpátaljai partizánharcok alatt lelőttek néhány németet, a Gestapo azonosította őket”, emiatt kérték a „németek elleni felhasználásukat”.⁸⁹ Érdekes a lengyel belügyi hivatal munkatársának megjegyzése, miszerint a szóban forgó személyek „a Rongyos Gárda tagjai – azaz terrorista párté”. Furcsán hat az a tájékoztatás is, miszerint „az utóbbi napokban a magyar hatóságok visszavontak a határról minden fiatalabb tisztet, akik a Határőrség tisztjeivel barátkoztak, valamint Lavocsnéból minden olyan vasúti tisztviselőt eltávolítottak, akik szlovákul megértették magukat a lengyelekkel”. Erről a jelenségről is szó lesz még később – ez az első jel arra nézve, hogy a magyar kormányzat mintha el akarna határolódni az ügytől. Nem is véletlen, hogy az iratra kézzel egy bő hét múlva (20-án) rávezették az intézkedést: „Ez a tervezet láthatóan provokatív jelleggel bír. Kérésre tagjait áttették a határon.”⁹⁰

A provokáció tényét erősíti meg Csáky István külügyminiszter július 13-ai távirata Hory András varsói magyar követnek: „Megbízható forrásból tudomásomra jutott, hogy az úgynevezett Rongyos Gárda (Héjjas csoport) néhány tagja átszivárgott Lengyelországba, hogy németek ellen katonai szolgálatot vállaljon. Mozgalmat itteni német követség máris ismeri.”⁹¹ Később Kristóffy József varsói ideiglenes ügyvivő már idézett, augusztus 9-ei számjeltávirata Csáky István külügyminiszternek szintén a provokációs szálát erősíti: a lengyel külügyminisztérium „politikai osztály vezetője arra a következtetésre jutott, hogy egész ügyet [a] Gestapo rendezte”.

⁸⁹ Részletesen lásd B. Stenge 2017.

⁹⁰ A Stanisławówi Megyei Belügyi Hivatal átirata a Belügyminisztériumnak Varsóban. 1939. július 12. Közli: Varga E. 2003b. 1408. o. 4. sz. mell.

⁹¹ Csáky István külügyminiszter távirata Hory András varsói magyar követnek. 1939. július 13. Közli: Varga E. 2003b. 1409. o. 5. sz. mell.

Csakhogy, ahogyan azt látni fogjuk, a provokációs szál – amelyet korábban tárgyaltunk – az egész történetnek csupán az egyik fejezetét képezte.

Visszatérve az eseményekhez, Hory András július 19-én azt válaszolta haza, hogy „reklamált” Szembek lengyel külügyi államtitkárnál, de ő azt felelte, hogy a magyar közigazgatás feladata a magyar állampolgárok jogtalan határátlépését megakadályozni, és hogy tudomása szerint idegen állampolgár a lengyel hadseregbe nem vehető fel.⁹² Két nap múlva Szembek megismételte álláspontját: „amennyiben a magyar kormánynak ez nincs ínyére, kompetenciájába tartozik, hogy ne engedje őket [ti. azokat, akik Lengyelországba akarnak menni a németek elleni harcra készülni] Lengyelországba jutni.”⁹³

A július 19-ei megbeszélésről Szembek külügyi államtitkár részletesebb feljegyzést készített. Eszerint „Hory követ megjegyezte, hogy a birtokában lévő hírek szerint egész sor magyar állampolgár szándékozik Lengyelországba jönni és a németek elleni harc céljából a lengyel hadseregbe belépni. Hory követ attól tart, hogy a fentiek befogadása a lengyel hadseregbe konfliktust okozhat Magyar- és Németország között.”⁹⁴

Ugyanezen a napon Werth Henrik a m. kir. Honvédvezérkar főnöke Csáky külügyminiszterhez intézett átiratot. Ez az átirat más fedőtörténetet beszél el arra nézve, hogyan kerültek át lengyel területre a rongyosok:

„Megbízható forrásból nyert értesülés szerint a Magyar Fajvédők Országos Szövetségének I. évi VII. 1. és 2-án Vereckén tartott táborozása alkalmával az ott megjelentek egy része a lengyelekkel a helyszínen tárgyalásokat folytatva az ünnepség után észrevétlenül visszamaradt és Lengyelországba ment át.”⁹⁵

Werth átiratában nem tud arról, hogy a rongyosokat a lengyel fél visszatoloncolta volna, mint ahogyan az előbbieken idézett lengyel belügyi feljegyzésre ráírt intézkedésben olvashatjuk. Werthnél jelenik meg először a Danzig-ügy is, amelyet Zsabka Kálmán a Hubay-perben részletezett (lásd fentebb). Werth felhívja a figyelmet arra, hogy Danzignál az „ügynevezett magyar felkelők” lengyel oldalon fognak megjelenni, „ami külpolitikái vonalon a németek részére előreláthatóan kellemetlen meglepetésként hatna”.

⁹² Hory András távirata a külügyminisztériumnak. 1939. július 19. Közli: *Varga E.* 2003b. 1409. o. 6. sz. mell.

⁹³ Jan Szembek lengyel külügyi államtitkár feljegyzése Hory András varsói magyar követtel folytatott megbeszéléséről. 1939. július 21. Közli: *Varga E.* 2003b. 1413. o. 11. sz. mell.

⁹⁴ Jan Szembek lengyel külügyi államtitkár feljegyzése Hory András magyar követtel folytatott 1939. július 19-ei megbeszéléséről. Közli: *Varga E.* 2003b. 1410. o. 7. sz. mell.

⁹⁵ Werth Henrik átirata Csáky Istvánhoz. 1939. július 19. Közli: *Varga E.* 2003b. 1410. o. 8. sz. mell.

Még Werth tájékoztatásához képest is furcsán hat a magyar Belügyminisztérium július 20-ai átirata a külügyhöz és a Honvédelmi Minisztériumhoz. A benne foglalt adatok feltehetően a július 10-én Lengyelországból üzenetekkel és további toborzási szándékkal visszatérő Gödér Páltól származtak:

„Ezidő szerint Kattovitzben [Katowice] vannak elszállásolva egy laktanyában, ahol rendes zsoldjuk, ellátásuk van. A tisztí személyek a városban magánszállásokon vannak elszállásolva. A magyarok létszáma a Szlovákiából átszökött magyar nemzetiségű katonákkal együtt 236 fő. Siankiban szintén vannak magyarok és szlovákok. Ezek létszáma értesülése szerint kb. 500 fő.”⁹⁶

Vajon honnan került elő ez a több száz fő?

A szlovákokról itt és később a lengyel fél részéről a magyar követ egyik felvetésére adott válaszban is szó esik. Ebből az iratból kiderül, hogy a magyar Belügyminisztérium információi szerint „Lengyelországban elterjedt hírek szerint rövidesen német csapatok fogják megszállni egész Szlovákiát, mert ott nagyon erős antigermán hangulat alakult ki a lakosság között. Csak a hivatalos körök germanofilek. Az egybegyűjtött szlovák katonaszökevények között nagyon harcias a hangulat.” Később erre a lengyel fél így reagált: „A továbbiakban Kobylanski úr elismerte, hogy állandóan bizonyos számú szlovák és cseh menekült tartózkodik lengyel területen, de ezek legnagyobb részét elszállítják Angliába, illetőleg Franciaországba.”⁹⁷

Lehet, hogy Gödér Pál valamit félreértett, esetleg az akkor még elterjedt magyar nyelv-ismeret miatt szlovákokról (és talán szlovákiai magyarokról) gondolta azt, hogy ők (magyarországi) magyarok? Lehet, hogy a lengyelek a későbbi „csehszlovák” önkéntesekkel együtt helyezték el a Magyarországról beszervezett légionistákat és más önként jelentkezőket? Ez utóbbit nehéz elképzelni az egykori Csehszlovákia magyarel- lenessége és a magyar irrendentizmus miatt.

Vagy lehet, hogy Gödér nem is tudott arról, hogy rajtuk, rongyosokon kívül mások is be akarnak kapcsolódni Magyarországról a lengyelek németellenes harcába, viszont az ő táborukat (is) látta? Netán olyan szlovákokról lehetett szó, akik 1919-ben magyar szervezésben már „légioskodtak” Lengyelországban? És miért felejtkezett el erről az egészeől Gödér 1946-ban, a Hubay Kálmán elleni népbíróási eljárásban? Több száz ember jelenlétét nem lehet elfelejteni. Vagy nem is Gödértől származtak ezek az adatok a magyar belügy július 20-ai dokumentumában? Esetleg Gödér valamikor – vagy ’39-ben, vagy ’46-ban – valótlanságokat állított?

⁹⁶ A Belügyminisztérium átirata a külügyhöz és a Honvédelmi Minisztériumhoz. 1939. július 20. Közli: Varga E. 2003b. 1411. o. 9. sz. mell.

⁹⁷ Kristóffy József követségi tanácsos, varsói ideiglenes ügyvivő jelentése Csáky István külügyminiszternek [Kobylanski lengyel külügyi államtitkárral folytatott megbeszéléséről]. 1939. augusztus 5. Közli: Varga E. 2003b. 1414. o. 13. sz. mell.

Hory varsói magyar követ július 26-án Csákynek küldött jelentésében⁹⁸ még egyszer visszatért a július 19-ei megbeszélésre. Miközben kiemelte, hogy bármennyire is rokonszenves lehet a magyar–lengyel testvériség (nem a barátság, hanem a testvériség kifejezést használta!) szempontjából az, ha magyarok jelentkeznek Lengyelországban a német veszély elleni küzdelemre, így fogalmazott: „rámutattam arra, hogy [...] a belőle reánk származó hátrány semmiképpen sem áll arányban avval az alig számbavehető előnnyel, amit néhány magyar önkéntes jelentkezése a lengyel hadsereg számára jelentene”. Hory jelentéséből kiderül, hogy nem volt számára kielégítő Szembek államtitkár válasza, miszerint a kiutazásokat a magyar félnek kell megakadályoznia, ezért fordult a miniszteri kabinetfőnökhöz. A jelentésben megemlíti: „Lubiewski gróf több megértést mutatott a kérdés iránt, de megjegyezte, hogy katonai hatóságoktól még egyetlen magyar jelentkezésről sem kaptak értesítést, ami arra vall, hogy ilyen eset még nem fordult elő. Egyúttal kilátásba helyezte, hogy a vezérkarnál informálódni fog.” Furcsa, hogy ezt Hory elfogadta, hiszen éppen a lengyel hatóságok jelentették először a magyarok jelentkezését, és ekkor már tudnia kellett a magyar Belügyminisztériumtól érkezett július 20-ai átiratról, amelyben Gödér Pál több száz önkéntesről beszél, akik zsoldot kapnak. Vajon nem értesült erről? Vagy úgy tett, mint aki elfogadja a lengyel külügyi kabinetfőnök válaszát, hogy annak írásos nyoma legyen?

Miről lehet tehát szó a fentiekben? Értelmezésem szerint a lengyel kormányzat saját akciójáról, amelynek keretében – építve a Magyarországon uralkodó igen erős lengyelpárti érzésekre – az első világháborúhoz, illetve a lengyel–szovjet háborúhoz hasonlóan magyarok toborzásába fogtak egy lengyelországi magyar légio felállításához.⁹⁹ Mindehhez a magyar kormányzat csendesen asszisztált, és nem gátolta azt, miközben igyekezett úgy tenni, mint aki teljesen elhatárolódik az egésztől. Különösen is azután, amikor kiderült, hogy Zsabkáék figyelmetlensége miatt soraikban a Gestapo provokátorai is felbukkantak. Erre a kissé kétértelmű elhatárolódásra példa a Rátz Kálmán és Hubay Kálmán nyilas képviselők képviselőházi botránya utáni igen erős sajtókampány, amelyben tucatszám jelentek meg erős hangvételű, de mégiscsak magyarázkodó cikkek. Figyelemre méltó, hogy Werth Henrik átiratában bukkan fel először a Danzig-motívum – vajon honnan került ez elő? A Német Birodalommal szimpatizáló Werth nem adta-e tovább német barátainak a Zsabkától esetlegesen hallott danzigit tervet?¹⁰⁰

⁹⁸ Hory András jelentése Csáky István külügyminiszternek. 1939. július 26. Közli: Varga E. 2003b. 1413. o. 12. sz. mell.

⁹⁹ Az első világháború esetében természetesen nem a „lengyel kormányzat” akciójáról volt szó, hiszen lengyel kormányzat ekkor még nem létezett, hanem a különböző társadalmi és politikai szervezetek által indított mozgalomról.

¹⁰⁰ Werth Henrik 1939. július 4-én utazott Németországban, ahol fogadta őt Adolf Hitler német kancellár, majd Franz Halder tábornokkal, a német szárazföldi hadsereg vezérkari főnökével tárgyalt. „Halder bizalmasan közölte, hogy rövidesen napirendre kerül a danzigi korridor és a lengyel kérdés fegyveres megoldása” – írja Dombrády Lóránd, aki tanulmányában megjegyzi

Zsabka Kálmán Hubay nyilas vezető népbírósi perében tett vallomását azzal magyarázhatjuk, hogy vagy nem tudott, vagy nem vett tudomást arról, hogy rajta és bajtársain kívül mások is folytatják a toborzást a lengyelek számára. Esetleg hét évvel később, az 1944-ben átéltek hatására mindez ki is esett az emlékezetéből. Van egy másik lehetőség is, ami igencsak valószínűnek tűnik: az egyébként okkal felelősségre vont Hubay perének „rendezői” ezt a dramaturgiát vélték a számukra legkedvezőbbnek.

S miközben Zsabka 1939 nyarán dérről-dúrral haza kellett térjen, tulajdonképpen kudarcot vallva, és még a németek figyelme is ráirányult, a lengyel légionisták szövetségén keresztül csendben tovább folytatható a toborzás – amiről a magyar szervek hivatalosan nem tudtak, és nem is akartak tudomást venni. Erre utalt Keresztes-Fischer belügyminiszter válasza a két nyilas képviselő vádaskodására:

„[...] megtörténtek az intézkedések abban a tekintetben is, hogy ilyen további kiszököések lehetőleg megakadályoztassanak. [...] azért nem tudok garanciát vállalni, hogy a ruszinszkoói erdőkön keresztül egy ember sem fog kiszököni az országból. [...] Azt az állítást azonban, hogy ilyen szabadsapatok alakulása magyar segítséggel történék, mint az ország érdekében nézve súlyosan károsat, a leghatározottabban vissza kell utasítanom.”¹⁰¹

Figyeljük meg: nem tud garanciát vállalni, hogy senki nem szökik ki az országból – ez mintha tükörképe lenne Szembek lengyel külügyi államtitkár kissé frivol, cinikus álláspontjának, mely szerint, ha a magyar kormány akarja, gátolja meg a kiutazásokat...

Megjegyezni kívánjuk, hogy a lengyel légionisták kapcsán egyszer már felbukkant a felelősség elhárításának kérdése, amikor az egykor Lengyelországban harcoló légionisták még az év elején hivatalosan is szerették volna bejegyeztetni magukat társadalmi szervezetként. Németh Imre ezredes, a Honvédelmi Minisztérium osztályvezetője (HM Elnöki A. osztály) feljegyzést készített a HM-ben megtartott tárcaközi értekezletről a volt magyar légiósok egyesületének alakítása tárgyában. Az 1939. január 27-ei iratban olvasható a következő kijelentés: „elhárítunk magunktól minden felelősséget azokért az előre látható kellemetlenségekért, amelyek az egyesület működése révén lengyel viszonylatban esetleg keletkezhetnek”.¹⁰² A Teleki-kormány lengyelbarát

továbbá: „A lengyel kérdésben is eltávolodott [Werth] álláspontja a kormányétól. Ezt megvilágítja az a legközvetlenebb munkatársaival még márciusban folytatott beszélgetés, ami feltehetőleg Hory András varsói követnek a danzigi kérdéssel kapcsolatos jelentésével függött össze.” *Domborády* 2004. 102–103., ill. 101. o.

¹⁰¹ Képviselőházi napló. I. k. 369. o.

¹⁰² Németh Imre ezredes feljegyzése a Minisztériumban megtartott tárcaközi értekezletről a volt magyar légiósok egyesületalakítása tárgyában. 1939. január 27. Közli: *Varga E.* 2015. 48. o. 15. sz. irat.

politikájára jellemző, hogy az egyesület évekig húzódoó bejegyzését éppen 1939-ben sikerült megoldani.¹⁰³

A magyar kormányt képviselő Keresztes-Fischer tehát mosta kezét – ők a kiszökeket igyekeznek megakadályozni, és magyar segítséggel nem alakul szabadcsapat; de – és ezt nem mondta ki senki – lengyel segítséggel igenis alakulhat. Erre utalt a lengyelek panasza, amelyet Kristóffy József követségi tanácsos, varsói ideiglenes ügyvivő jelentett Csáky külügyminiszternek augusztus 5-én: „Kobylanski úr szerint a [magyar] belügyminiszter úrnak ama kijelentése, hogy a szabadcsapatok alakítása Lengyelországban nem magyar segítséggel történik, nem volt elég precíz, mert tápot adhat annak a feltevésnek, hogy ily szabadcsapatok organizálása lengyel részről tényleg folyamatban van. Ez a feltevés azonban, folytatta, teljesen téves, mivel szabadcsapatok és légiók szervezésére Lengyelországban egyelőre senki sem gondol, de természetesen más volna a helyzet, ha Németország hadat üzenne Lengyelországnak.”¹⁰⁴ Elfogadjuk-e Tadeusz Kobylanski feltételes módú tagadását, vagy nem? A magam részéről úgy vélem, ezt inkább értelmezhetjük egyszerű fedőtörténetként, mivel az utolsó mondat arra utal, hogy igenis erről, tudniillik szabadcsapatok folyamatban levő szervezéséről volt szó.

Ráadásul éppen 1939 júliusában már nagyban folyt a magyar légionisták lengyelországi látogatásának előkészítése, amelyre augusztus 4-e és 7-e között került sor. A 30 fős delegáció tagjai között Kismóky Károly és Gáti Dezső is megtalálható – vagyis olyanok, akikről tudjuk, hogy később részt vettek a lengyelországi harcokban.¹⁰⁵ A *szándék* jelenik meg a Magyar Miczkiewicz Társaság lapjában, a *Magyar–Lengyel Kurír*-ban közölt közgyűlési beszámolóban: „A légionisták a háború kitörése után azonnal testületileg ajánlották fel fegyveres szolgálataikat a lengyel követség katonai attaséjának”, majd a *tényt* rögzíti a *Varsói levél* című cikk írója: „A második világháborúban 1939-ben még légionista veteránok is akadtak. Ekkor esett el a dicsőség mezején Kismóky Károly légionista is az ő második vállalkozásában a Kárpátoktól északra.”¹⁰⁶

Következtetések

Mindent összevetve tehát feltételezésem szerint Zsabkáéknál csak a *szándék* volt meg a lengyelországi németellenes harcra, míg mások esetében a „lengyelországi expedíciót” *tényként* fogadhatjuk el. Erre az expedícióra pedig a lengyelországi magyar

¹⁰³ Részletesen lásd Kapronczay 2020.

¹⁰⁴ Kristóffy József követségi tanácsos, varsói ideiglenes ügyvivő jelentése Csáky István külügyminiszternek [Kobylanski lengyel külügyi államtitkárral folytatott megbeszéléséről]. 1939. augusztus 5. Közli: Varga E. 2003b. 1414. o.

¹⁰⁵ Varga E. 2015. 55–56. o. 23. sz. irat.

¹⁰⁶ A *Magyar–Lengyel Kurír* cikkeit közli: Varga E. 2018. 294. és 298. sz. dok.

légionisták, a budapesti Lengyel Követség és feltehetően a lengyel biztonsági szervek együttműködésében került sor.

Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy az 1989-es lengyel összefoglaló cikk végén a következő megállapítás szerepel: „Különösen aktívan részt vettek a magyarországi lengyelbarát propagandában és önkéntesek toborzásában: Magyar–Lengyel Szövetség, Magyar Mickiewicz Társaság, valamint legitimista és jobboldali nacionalista szervezetek.”¹⁰⁷ A felsorolásban nincsenek ott a légionisták, ugyanakkor a két nevesített társadalmi szervezet és a légiósok társadalmi háttere feltételezhetően jórészt fedte egymást – miközben a felsoroltak együtt a légionistáknál mégiscsak szélesebb csoportot jelentenek.

A fentiekből következően Zsabka nemzeti önvádjai, amelyeket a Hubay-perben elmondott, nem állják meg a helyüket.

A magyar önkéntesek kérdését számos bizonytalanság övezi. Túl sok információ utal arra, hogy magyar önkéntesek részt vehettek a második világháború első szakaszában a lengyel oldalon a német támadókkal szembeni harcokban. Megnyugtató és teljes képet azonban csak akkor kapnánk, ha egykorú lengyel dokumentumok, esetleg szlovák belügyi akták, vagy német katonai iratok kerülnének elő. S erre van is esély, hiszen a londoni lengyel levéltárakat magyar kutató régen vizsgálta át, a (cseh)szlovák iratok között ilyen irányú kutatás nem folyt, és a német archívumokban is bőven akadhat még magyar vonatkozású, eddig ismeretlen anyag.

RÖVIDÍTÉSEK

AAN MSZ P III. Węgry	Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Varsói külügyminisztérium iratai, P III. osztály, magyar referatúra
ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
HL	HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár
HM Eln.	Honvédelmi Minisztérium Elnöki Osztály iratai
TGy	Tanulmánygyűjtemény
2833.	Lieszkovszky Pál visszaemlékezése
3128.	Lengyel Béla visszaemlékezése
MNM TT	Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tár (iratok)
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
K 63–64.	Külügyminisztérium, Politikai Osztály általános és rezervált iratai

¹⁰⁷ Okęcki 1989. 58. o. (A szerző ennél az állításánál nem ad meg hivatkozást.)

BIBLIOGÁFIA

- Antoniewicz* 1972. *Antoniewicz Roland Józef: A szabadságért lengyel földön. Élet és Tudomány*, 27. (1972) 29. sz. 1347–1351. o.
- B. Stenge* 2017. *B. Stenge Csaba: Lengyel diverziós műveletek Magyarország támogatására 1938. október–novemberében. I–II. rész. Hadtudomány*, 27. (2017) E-szám, 52–60., 75–83. o. <https://ojs.mtak.hu/index.php/hadtudomany/issue/view/606> (A letöltés időpontja: 2024. október 10.)
- Bartha – Pócs – Szécsényi* 2019. *Bartha Ákos – Pócs Nándor – Szécsényi András: Egy hosszasan „ébredő” túlélőművész. Zsabka Kálmán pályarajza (1897–1971) I. rész. Múltunk*, 64. (2019) 2. sz. 138–180. o.
- Bartha* 2021. *Bartha Ákos: Fajvédelem és ellenállás. Régió*, 29. (2021) 2. sz. 251–271. o.
- Cezary* 1979. *Cezary, Juszynski: Zarándokút a barátság és testvériség nyomában. Magyar Nemzet*, 1979. augusztus 29. (201. sz.) 7. o.
- Dombrády* 2004. *Dombrády Lóránd: Akiről nem beszélünk: Werth Henrik. Hadtörténelmi Közlemények*, 117. (2004) 1. sz. 61–166. o.
- Godó* 1976. *Godó Ágnes: Magyar–lengyel kapcsolatok a második világháborúban. Budapest*, 1976.
- Juhász* 1982. *Juhász Gyula: „Uralkodó eszmék” a második világháborús Magyarországon. I. rész. Amikor a lavina elindult, 1939–1940. Új Írás*, 22. (1982) 1. sz. 59–91. o.
- Kapronczay* 2020. *Kapronczay Károly: Lengyel légionisták szervezetei Magyarországon. Valóság*, 63. (2020) 1. sz. 32–38. o.
- Képviselőházi napló *Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. I–XIX. k. Budapest*, 1939–1944.
- Kósa* 1972. *Kósa Ferenc: Lengyel történész könyve Magyarországról. Hajdú-Bihari Napló*, 1972. szeptember 5. (209. sz.) 5. o.
- Lagzi* 1979. *Lagzi István: A „szeptemberi hadjárat” menekültjei Magyarországon. Új Tükör*, 1979. szeptember 30. (39. sz.) 20. o.
- Macartney* 1956–1957. *Macartney, Carlile Aylmer: October Fifteenth: A History of Modern Hungary, 1929–1945. Vols 1-2. Edinburgh*, 1956–1957.

- Máté 2009. *Máté Endre*: Szeptember katonája. Nizalowski Ernő hadnagy visszaemlékezései történelmi háttérrel. Budapest, 2009.
- Máthé 2019. *Máthé Áron*: A nyilaskereszt árnyéka. A magyarországi nemzetiszocializmus elmélete és gyakorlata. Máriabesnyő, 2019.
- Mátrai 1946. *Mátrai Sándor*: Stuttgartban készült Hubayék nemzetiségi javaslata. *Demokrácia*, 1946. április 14. (15. sz.) 3. o.
- Nowak 1971a. *Nowak, Jerzy Robert*: Węgrzy a polski wrzesień. *Perspektywy*, 14. (1971) 34. sz. 22–23. o.
- Nowak 1971b. *Nowak, Jerzy Robert*: Węgry, 1939–1969. Warszawa, 1971.
- Okęcki 1989. *Okęcki, Stanisław*: Cudzoziemscy ochotnicy w wojnie niemiecko-polskiej 1939 r. *Wojskowy Przegląd Historyczny*, 24. (1989) 4. sz. 55–58. o.
- Pelle 1984. *Pelle János*: A Rongyos Gárda fantomja. *Élet és Irodalom*, 1984. augusztus 31. (31. sz.) 4. o.
- Pócs 2022. *Pócs Nándor*: Varjúsereg. Kováts Tibor és a magyar fajvédelem láthatatlan útjai. Pécs–Budapest, 2022.
- Radomski 1978. *Radomski, Jerzy Adam*: Udział ochotników węgierskich w walkach w Polsce w wrzesniu 1939 r. *Wojskowy Przegląd Historyczny*, 13. (1978) 1. sz. 361–364. o.
- Romsics 2012. *Romsics Ignác*: A Horthy-rendszer jellege. Historiográfiai áttekintés. *Korunk*, 23. (2012) 11. sz. 3–12. o.
- Salamon 1976. *Salamon Gyula*: Pan Tomas avagy Tamás úr. *Dunántúli Napló*, 1976. június 7. (15. sz.) 5. o.
- Saly 1945. *Saly Dezső*: Szigorúan bizalmas! Fekete könyv: 1939–1944. Budapest, 1945.
- Soós 1979. *Soós István*: Tanulmányok a haladó és internacionalista magyar–lengyel kapcsolatok történetéből. *Századok*, 113. (1979) 6. sz. 1160–1161. o.
- Spalle 1971. *Spalle, Światosław*: Ekspedycja polska. 1–2. rész. *Perspektywy*, 14. (1971), 34. sz. 23. és 36. o.
- Száraz 1984. *Száraz György*: Megjelent még egy furcsa könyv. *Valóság*, 1984. március 1. (3. sz.) 92. o.

- Szent-Iványi 2013. Szent-Iványi, Domokos: The Hungarian Independence Movement, 1939–1946. Ed. Gyula Kodolányi – Nóra Székér. Budapest, 2013.
- Szita 2006. Szita Szabolcs: Ujszászy István tábornok pályafutása. *Múltunk*, 14. (2006) 32. sz. 4–30. o.
- Ujváry 2010. Ujváry Gábor: A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”. Budapest, 2010.
- Varga E. 2001. Varga E. László: Részlet Jan Emisarski, volt budapesti lengyel katonai attasé emlékirataiból, 1938–1940. *Hadtörténelmi Közlemények*, 114. (2001) 4. sz. 662–688. o.
- Varga E. 2003a. Varga E. László: Orłowski budapesti lengyel követ tárgyalásai a kormányzóval 1938/39-ben. *Századok*, 137. (2003) 1. sz. 123–157. o.
- Varga E. 2003b. Varga E. László: Orłowski Leó budapesti lengyel követ visszaemlékezései. II. rész. *Századok*, 137. (2003) 6. sz. 1389–1420. o.
- Varga E. 2005. Varga E. László: Adalékok a magyar–lengyel katonai kapcsolatok történetéhez. In: Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban. Szerk. Markó György. Budapest, 2005. 115–129. o.
- Varga E. 2006. Varga E. László: A Magyarországon internált lengyel katonák történetéhez. Vitéz Baló Zoltán ezredes visszaemlékezése, 1939–1945. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. (2006) 1. sz. 165–202. o.
- Varga E. 2012. Varga E. László: Magyarok a lengyel légiókban, 1914–1948. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 3. sz. 807–846. o.
- Varga E. 2015. Varga E. László: Magyarok a lengyel légiókban, 1914–1918. *Valóság*, 70. (2015) 12. sz. 35–60. o.
- Varga E. 2018. Varga E. László: Magyarok a Lengyel Légiókban, 1914–1918. Források és iratok a Lengyel Légiók soraiban az I. világháborúban harcoló magyar önkéntes fiatalok történetéhez. Budapest, 2018.
- Viczián 2006. Viczián János: Saly Dezső. In: Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. Diós István. 11. k. Budapest, 2006.

- Vígh 2001. Ismeretlen fejezetek Teleki Pál életéből. Szerk. Vígh Károly. Budapest, 2001.
- Zatykó 2018. Zatykó Margit: Hungarus tudat mint hagyomány, erkölcsi kötelesség és politikai meggyőződés. Podharadszky György és a szlovákok. *Pro Minoritate*, 26. (2018.) 2. sz. 28–46. o.

Áron Máthé

INTENT OR ACTION? QUESTIONS CONCERNING THE ISSUE OF
HUNGARIAN VOLUNTEERS PARTICIPATING ON THE POLISH SIDE
IN POLAND'S DEFENSE BATTLES IN 1939

(Summary)

There are many well-known chapters in 20th-century Hungarian-Polish relations. These include, for example, the case of the Polish refugees, numbering as many as 100,000, who were taken in by Hungary in 1939, and the Hungarian assistance provided during the Warsaw Uprising in 1944. Other connections that have been uncovered include the relationship between the Polish October and the Hungarian Revolution in 1956, as well as the network of Hungarian and Polish opposition that were twined in two threads in the 1970s and 1980s. There are also other connections that have been explored, but are mentioned much less frequently: these include the period of World War I and the Polish-Soviet War, during which Hungary supplied ammunition and made plans to break out of its isolation, both politically and, in a barely veiled manner, on a revisionist level.

However, some chapters of Hungarian-Polish relations are either less researched or virtually unknown. Examples include the activities of Polish centers operating in Hungary (W-base, Romek-base), negotiations between the Polish government-in-exile and the Home Army with Hungarian “semi-official” circles, as well as Hungarian assistance during the Volhynia massacre, which reached its peak in 1943. Among these little-known chapters is the story of Hungarian volunteers who organized themselves before the German-Polish war in September 1939.

The author of this study reviews previously published studies on the latter issue and attempts to formulate questions and conclusions by drawing on additional sources. Based on the materials uncovered so far, attention has focused on Kálmán Zsabka and his associates, while there are numerous indications that not only did another group begin to organize, but presumably Hungarian volunteers participated on the Polish side in Poland's national defence war, which marked the first act of World War II. However, the documents of the Association of the Polish Legionaries, which had been operating as an officially registered social organization since early 1939, have not been preserved, so we can only raise questions based on a few references contained in other documents. This study reviews these questions and the possible conclusions that can be drawn from them.

Áron Máthé

ABSICHT ODER HANDLUNG?

FRAGEN IN BEZUG AUF DAS PROBLEM DER UNGARISCHEN FREIWillIGEN,
DIE AUF POLNISCHER SEITE AN DEN LANDESVERTEIDIGUNGSKÄMPFEN
IN POLEN IM JAHR 1939 TEILGENOMMEN HABEN

(Resümee)

Die Beziehungen zwischen Ungarn und Polen im 20. Jahrhundert haben viele bekannte Kapitel. Dazu gehören beispielsweise die Aufnahme von bis zu hunderttausend polnischen Flüchtlingen durch Ungarn im Jahr 1939 oder die ungarische Hilfe während des Warschauer Aufstands 1944. Zu den weiteren bekannten Verbindungen zählen die Zusammenhänge zwischen dem „polnischen Oktober“ und der ungarischen Revolution von 1956 sowie später die beiden Stränge der ungarisch-polnischen Oppositionsbeziehungen in den 1970er und 1980er Jahren. Es gibt auch weitere, jedoch weitaus seltener erwähnte Verbindungen: dazu gehören die Zeit des Ersten Weltkriegs sowie die ungarischen Munitionslieferungen während des polnisch-sowjetischen Krieges und die Pläne, sowohl auf politischer als auch auf kaum verhüllter revisionistischer Ebene aus der Isolation auszubrechen.

Einige Kapitel der ungarisch-polnischen Beziehungen sind jedoch entweder weniger erforscht oder kaum bekannt. Dazu gehören beispielsweise die Tätigkeit der in Ungarn operierenden polnischen Zentren (W-Basis, Romek-Basis), die Verhandlungen der polnischen Exilregierung und der Heimatarmee mit den „halboffiziellen“ Kreisen in Ungarn sowie die ungarische Hilfe während des Massakers in Wolhynien, das 1943 seinen Höhepunkt erreichte. Zu diesen wenig bekannten Kapiteln gehört auch die Frage der ungarischen Freiwilligen, die sich vor dem deutsch-polnischen Krieg im September 1939 organisierten.

Der Verfasser der vorliegenden Studie geht auf die bereits veröffentlichten Studien zu diesem Thema ein und versucht, unter Einbeziehung weiterer Quellen Fragen und Schlussfolgerungen zu formulieren. Aufgrund der bisher aufgedeckten Materialien richtete sich die Aufmerksamkeit auf Kálmán Zsabka und seine Gefährten, während es zahlreiche Hinweise darauf gibt, dass nicht nur unabhängig davon geheime Organisationstätigkeiten gab, sondern dass vermutlich auch ungarische Freiwillige auf polnischer Seite am ersten Akt des Zweiten Weltkriegs, dem polnischen Verteidigungskrieg, teilgenommen haben. Die Unterlagen der seit Anfang 1939 offiziell registrierten Vereinigung der polnischen Legionäre sind jedoch nicht erhalten geblieben, sodass wir nur anhand einiger weniger Hinweise in anderen Dokumenten Fragen stellen können. Die Studie befasst sich mit diesen Fragen und den daraus möglichen Schlussfolgerungen.

Áron Máthé

INTENTION OU ACTION ?

QUESTIONS SUR LES VOLONTAIRES HONGROIS
AYANT PARTICIPÉ AUX COMBATS
POUR LA DÉFENSE DE LA POLOGNE EN 1939 AUX CÔTÉS DES POLONAIS

(Résumé)

Les relations hungaro-polonaises du 20e siècle comptent de nombreux chapitres bien connus. Par exemple, l'accueil par la Hongrie en 1939 de près de cent mille réfugiés polonais ou encore

l'aide apportée par la Hongrie lors de l'insurrection de Varsovie en 1944. Parmi les autres points communs explorés, l'on peut citer le lien entre « l'octobre polonais » et la révolution hongroise de 1956, ainsi que les relations entre les opposants hongrois et polonais qui se sont tissées à deux niveaux dans les années 1970 et 1980. D'autres points communs ont également été explorés, mais ils sont beaucoup moins souvent mentionnés : il s'agit notamment de la période de la Première Guerre mondiale, des livraisons de munitions hongroises pendant la guerre polono-soviétique et des projets visant à sortir de l'isolement, tant sur le plan politique que sur celui, à peine voilé, de la révision.

Néanmoins, certains chapitres des relations hungaro-polonaises sont soit peu étudiés, soit pratiquement inconnus. Il s'agit notamment du fonctionnement des centres polonais en Hongrie (base W, base Romek), des négociations entre le gouvernement polonais en exil et l'armée nationale avec les cercles hongrois « semi-officiels » ou encore de l'aide apportée par la Hongrie lors du massacre de Volhynie qui a atteint son paroxysme en 1943. Parmi ces chapitres peu connus figure également la question des volontaires hongrois qui se sont organisés avant la guerre germano-polonaise de septembre 1939.

L'auteur de la présente étude passe en revue les études déjà publiées sur ce dernier sujet et tente de formuler des questions et des conclusions en s'appuyant sur d'autres sources. Sur la base des documents découverts jusqu'alors, l'attention s'est portée sur Kálmán Zsabka et ses compagnons, alors que de nombreux indices suggèrent que non seulement une autre organisation a vu le jour, mais que des volontaires hongrois ont probablement participé aux côtés des Polonais à la guerre de défense nationale polonaise, premier acte de la Seconde Guerre mondiale. Cependant, les archives de l'Association des Légionnaires polonais, qui fonctionnait depuis le début de l'année 1939 en tant qu'association officiellement enregistrée, n'ont pas été conservées, de sorte que nous ne pouvons poser des questions qu'à partir de quelques références conservées dans d'autres documents. L'étude passe en revue ces questions et les conclusions qui peuvent en être tirées.

Арон Матэ

НАМЕРЕНИЕ ИЛИ ДЕЙСТВИЕ?

ВОПРОСЫ О ПРОБЛЕМЕ УЧАСТИЯ ВЕНГЕРСКИХ ДОБРОВОЛЬЦЕВ НА СТОРОНЕ
ПОЛЬШИ В БОЯХ ЗА НАЦИОНАЛЬНУЮ ОБОРОНУ ПОЛЬШИ В 1939-ОМ ГОДУ

(Резюме)

В венгерско-польских отношениях 20.-ого века есть много хорошо известных глав. Такой например дело с польскими беженцами, принятыми Венгрией в 1939-ом году, численность которых могло достигнуть сотню тысяч, или такая венгерская помощь во время Варшавского восстания в 1944-ом году. Также среди обнаруженных точек соприкосновения является взаимосвязь между «Польским Октябрем» и Венгерской революцией 1956-ого года, и позже и венгерско-польские оппозиционные отношения, которые в 1970-х и 1980-х годах были переплетены двумя нитями. Существуют точки соприкосновения, также обнаруженные, но упоминавшие гораздо реже: такой период Первой мировой войны или венгерские поставки боеприпасов во время польско-советской войны и планы выхода из изоляции, как по политическим, так и по едва завуалированным ревизионистским мотивам.

Однако некоторые главы венгерско-польских отношений либо менее изучены, либо совсем малоизвестны. Таковы, например, деятельность польских центров, действующих

в Венгрии (база-В, база-Ромек), переговоры с польским правительством, действующим в эмиграции и переговоры Отечественной Армии с венгерскими «полуофициальными» кругами; а также такова и венгерская помощь обеспеченная во время Волынской резни, достигшей своего пика в 1943-ем году. К этим малоизвестным главам относится дело венгерских добровольцев, организованных перед германо-польской войной в сентябре 1939-ого года.

Автор данного исследования разбирает уже опубликованные исследования по этому последнему делу и пытается сформулировать вопросы и выводы, с привлечением дополнительных источников. На основе обнаруженных до настоящего времени материалов внимание сосредоточено на Кальмане Жабка и его компании, в то время как имеются многочисленные признаки того, что организация возникла и не только в другом направлении, но и предположительно, венгерские добровольцы, также участвовали на стороне Польши в Польской национальной оборонительной войне, означавшей первым актом Второй мировой войны. Письменные материалы Ассоциации Польских Легионеров, действовавшей уже как официально зарегистрированная общественная организация с начала 1939-ого года, не сохранились, поэтому мы можем задавать вопросы лишь на основе ссылок, сохранившихся в нескольких других документах. В исследовании рассматриваются эти вопросы и возможные выводы, которые можно сделать из них.

SZEMLE

ANTHONY KALDELLIS

STREAMS OF GOLD, RIVERS OF BLOOD: THE RISE AND FALL OF BYZANTIUM, 955 A.D. TO THE FIRST CRUSADE

(Nyomtatott változat: Oxford University Press, Onassis Series in Hellenic Culture.
New York, 2017. 399 o. 978-0190253226)

(Hangoskönyv: Tantor Media Inc., Old Saybrook, 2024. ISBN 979-835-087-574-4)

Anthony Kaldellis, az Ohio State University (Chicago) professzorának műve a közép-bizánci időszak fénykorát és bukását elbeszélő (narratív) történelmi munka, melyben részletesen tárgyalja a politikai és a katonai eseményeket, de természetesen kitér az ezeket meghatározó politikai-katonai folyamatokra, sorra véve és újraértelmezve a belpolitikai, kulturális-vallási és társadalmi-gazdasági tényezőket. Mindenképpen komoly érdeklődésre tarthat tehát számot a könyv, ezt jelzi, hogy 2017-es első kiadása óta puha borítós változata is megjelent, és immár hangoskönyv formátumban is elérhető. A „nagyság és bukás” téma népszerű az átlagolvasók számára is, Bizánc történetének ez a szakasza pedig pontosan az a korszak, amely a csúcsról a mélybe vezetett.

A szerző a bevezető részben (*Introduction*) a 10. századi Bizánc politikai és igazgatási jellemzőit mutatja be, azaz a kormányzati rendszert, a közigazgatást, a hadsereg és a fővárosi elit valamint a közvélemény fontosságát a császári hatalom szilárdsága szempontjából. Emellett leszámol néhány elavult nézettel, melyek máig befolyásolják a bizánci történelem kutatóit. A „bizánci feudalizmus” koncepcióját illeti a legerőteljesebb kritikával – úgy látja, hogy ez lényegében Alexander Vasiliev és Georg Ostrogorsky konstrukciója,¹ melyet aztán a nyugati szerzők is átvettek. Kaldellis véleménye szerint a források alapján nem lehet terjeszkedő nagybirtokosi rétegről beszélni, amely a kisbirtokos katonaság és a császári hatalom kárára növelte volna birtokait és ezekre

¹ Kaldellis vitatja a két orosz származású emigráns történész, A. A. Vasiliev (1867–1953) és G. Ostrogorsky (1902–1976) koncepcióját. Vasiliev a *History of the Byzantine Empire, 324–1453* (Madison, 1952., az első, orosz nyelvű kiadás 1917.) című munkájában; illetve Ostrogorsky *A bizánci állam történetében* (első kiadás 1940, magyarul: Budapest, 2001.) fogalmazta meg, hogy a 10. században a földbirtokos arisztokrácia (*dynatoi*/hatalmasok) és a fővárosi hivatalnokai réteg közötti feszült viszony jellemezte a bizánci belpolitikát. Az előbbieket ugyanis fokozatosan hatalmuk alá vonták a kisbirtokosi réteget, amely a birodalom gazdasági és katonai alapját jelentette. A korszak császárainak paraszti birtokokat védő törvénykezése ebből a küzdelemből született. II. Basileios halála után az arisztokrácia kerekedett felül, és megszerezte a katonai és paraszti kisbirtokokat, ezzel az adórendszert és a hadszervezetet is aláásták, ami a két szerző véleménye szerint a 11. századi válsághelyzet fő oka volt.

támaszkodva tört uralomra. A trónt valójában a régi római minta alapján, a politikai rendszeren belülről próbálták meg sikeres hadvezérek magukhoz ragadni, nem pedig túlságosan nagyra nőtt „kiskirályok”. Továbbá ezek a kísérletek is csak akkor sikerültek, ha a hadseregnél is fontosabb hatalmi központban, a fővárosban is támogatást élveztek az udvari körök, vagy az egyház irányából.

Kaldellis a továbbiakban három részre tagolva tárgyalja az eseményeket, és mindhárom részben két fontos irányelvet követ. Egyrészt visszatérően érvel a központi hatalom és a tartományi „hatalmasok” közötti harc feltételezése ellen, másrészt a külső ellenégeket és azok belső dinamikáját is mindig bevonja vizsgálatába, ami lehetővé teszi a politikai események nagyobb (nem bizánci) kontextusba helyezését.

Az első fejezetet (*Conquest and Consolidation*) a Makedón-dinasztia és a birodalom történetének rövid bemutatásával kezdi, de a sűrűbb történeti rész Nikephoros Phokas főparancsnoki kinevezésével indul (ezért a címbeli 955-ös dátum), és a folyamatok bemutatása részletesebbé válik. A szerző a fontosabb események tárgyalásánál kitér arra, hogy mely források számolnak be azokról, illetve hogy ezek a források mennyire megbízhatók. Kaldellis hangsúlyozza a stratégiai és dinamikai különbségeket a hódításokban, amelyek ez idő alatt a muszlim határvidéken, Bulgáriában és Grúziában/Örményországban történtek. Feltárja, hogy a kilikiai–szíriai terjeszkedést a biztonságpolitikai érdekek vezették, és hogy a Hamdanida emírség szétrombolása után visszatértek a defenzívához, nem próbálkoztak további hódításokkal.

A hosszadalmas bolgár háború sok tekintetben homályos: a ruszok elleni háborúként indult, ami hódításba torkollott, viszont ahhoz képest szokatlanul hosszúra nyúlt. Valószínűleg II. Basileios saját politikai érdekei és megfontolásai hatottak döntően: a hadsereg feletti irányítását akarta megerősíteni az évenkénti hadjáratokkal, közben háttérbe szorítani a keleti tisztikar befolyását. A Kaukázus-vidéken a terjeszkedés gyakran békésen zajlott, a helyi örmény vagy grúz fejedelmek udvari címekért és jövedelmekért engedték át földjeiket a császárnak (Taron, Vaspurakan), vagy a polgárháborúban rossz oldalra álltak, ezért a birodalomra hagyták birtokaikat, és haláluk után a „tranzakciót” le is bonyolították.

Kaldellis bemutatja a fő ellenlábásokat, így az aleppói emírt, Szaif ad-Daulát, majd a Fátimidákat. A későbbiekben is követi azt a módszert, hogy amint újabb szereplő lép a színre, összefoglalja a rá vonatkozó adatokat, vázolja az illető céljait, és kitér arra is, hogy a vonatkozó források mennyire megbízhatóak. A fő vonal kezdetben a keleten zajló hódító hadjáratoké, majd a trónviszályok korszaka, végül a bolgár háború következik, miközben a belső viszonyokat (főleg a politikai érdekcsoportok tevékenységét) is feltárja. Ez az időszak II. Basileios halálával ér véget.

A második fejezet (*New Enemies and the Return of Politics*) az 1025-től 1059-ig tartó időszakkal foglalkozik. Ezt a szakaszt gyakran a gyengekező és sűrűn változó császárok alatti politikai hanyatlás korának tekintik. Kaldellis ennek ellentmondva hangsúlyozza azt, hogy a hódítások az 1060-as évekig folytatódtak, a hatalom megoszlása

a politikailag és katonailag befolyásos csoportok között pedig a császár kizárólagos uralma helyett a II. Basileios előtti normákat hozta vissza. A fő problémát az jelentette, hogy a korszakban szinte lehetetlen volt a politikai stabilitást elérni, hiszen a Makedónház kihalásáig (1055) nem tudott olyan uralkodó fellépni, aki újabb dinasztiát alapítva erősíthette volna meg a helyzetét. A legitimitás ingatagsága miatt nyilván nem is lehetett a 10. századi katonacsászárok korához visszatérni. Azt is tisztázza a szerző, hogy bár a kor császárait a történelemkönyvekben jórészt tehetségtelen figuráknak ábrázolták, nem lehet őket ennyivel elintézni, ezért bemutatja, hogy milyen megfontolások alapján kormányoztak. Főleg IX. Konstantin „rehabilitálására” fordít sok energiát, akit általában Psellos² alapján meggondolatlanul pazarlónak jellemeznek, akinek áldatlan tevékenysége elindította a birodalmat a hanyatlás lejtőjén. Kaldellis szerint azonban a császár felelősen kormányzott, és nem rajta múlt, hogy uralma alatt léptek színre azok az új külső ellenségek (normannok, besenyők, szeldzsukok), akik majd romba döntik Bizáncot. Nem mellesleg az egyházszakadás is ekkor történt. („A történelem felgyorsult Monomachos idejében.”)

Mivel a kötet elbeszélő stílusban viszi végig a történetet, nem elemezheti a pénzrontás politikáját, a jövedelmek csökkenését egy olyan időszakban, amikor a külső és belső támogatást egyaránt bőkezű ajándékokkal vásárolták meg, pedig ezek fontosak lennének a teljes kép bemutatásához. Az anyagi problémák bomlasztó következményeit mutatja az „iberiai” hadseregreform, amelyet Skylitzes, Attaleiates és Kekaumenos egyaránt katasztrofálisnak ír le.³ Úgy tűnik, hogy az alapgondolat – hivatásos zsoldosokra cserélni a helyi birtokos katonaságot – helyes volt, de a kortársak egyöntetű véleménye szerint nem volt sikeres, bár Kaldellis úgy véli, hogy a tudósítások eltúlozták a negatív következményeket.

Kaldellis egészen véve úgy látja, hogy a tárgyalt időszakban nem lehet hanyatlásról beszélni, a gyakori politikai viszályok abból következtek, hogy nem volt olyan császár, aki II. Basileioshoz hasonlóan mindent a kezében tartott volna. Többszereplős lett a politikai tér, melyben most többféle érdekcsoport is aktívan lépett színre. A szakirodalom régebbi nézete a civil és katonai párt viszályáról szintén téves. Már csak azért is, mert értelmetlen a felosztás is: nem lehet a két csoportot szigorúan elválasztani, a katonai lázadások pedig nem a civilek hadsereget elsorvasztó politikája miatt törtek ki, hanem a hadvezérek ambíciója miatt, ami évszázados római hagyomány volt. Az idővel súlyosbodó költségvetési gondok viszont ekkor kezdődtek, ezt jelzi a pénzrontás

² Michael Psellos (11. sz.) bizánci történetíró, politikus és szerzetes, *Chronographia* című munkájában 14 császár életét foglalta össze II. Basileiosztól VII. Mihályig.

³ John Skylitzes: *A Synopsis of Byzantine History, 811–1057*. New York, 2010.; *The History*. Michael Attaleiates. Ed. and tr. Anthony Kaldellis – Dimitris Krallis. Washington DC, 2012.; *Vademecum des byzantinische Aristokratia*. Das sogenannte Strategikon des Kekaumenos. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Hans-Georg Beck. Graz–Wien–Köln, 1956.

folyamatának megindulása. A fő problémát a geostratégiai környezet gyors romlása jelentette, de ebből a birodalom belső területein még semmit sem érzékeltek.

A harmadik fejezetben (*Collapse*) Kaldellis az 1059-től 1081-ig tartó időszakkal foglalkozik. Az „összeomlás” fő okaként az említett új ellenségek egyidejű támadásait emeli ki: a Balkánon a besenyők, keleten a szeldzsukok, Itáliában pedig a normannok. X. Konstantin passzív uralmának (1059–1067) talán nagyobb terjedelmet is szentelhetett volna a szerző (bár a rendelkezésre álló források is szűkszavúak, így nyilván nem egyszerű a feladat). Jól látható ez a Manzikerthez vezető eseményeknél. Jóllehet ezt a csatát az újabb kutatások alapján nem tekintik súlyos katonai katasztrófának, viszont jól mutatja a vereség utáni belviszályokat és az ezekkel összefüggő újabb támadásokat. (Kaldellis ezzel kapcsolatban érdekes adatokra is felhívja a figyelmet: IV. Romanos még negyvenezres sereget vezetett a szeldzsukok ellen, de 1073-ban már csak párezer ember vonult Anatóliába.)

Kaldellis úgy látja, hogy sok kérdés még megválaszolatlan az összeomlás hátterében, főleg X. Konstantin idejét illetően, amelynek végére a hadsereg teljesen szétesett. Véleménye szerint a vereség utáni belviszályok jártak a legsúlyosabb következményekkel: ez nyitotta meg Anatóliát a törökök előtt, és ez eredményezte az emberi és anyagi erőforrások beszűkülését. De ugyanígy nehezen feltárhatók a szeldzsukok motivációi és létszámuk, vagyis esetükben jobbra a végső kimenetel alapján ítéelkezhetünk csak. A szerző ugyanakkor részletesebben tárgyalja a bizánci csapatok helyzetét a csata után, és úgy látja, hogy itt is több kérdés merül fel, miközben több elavult véleményt cáfol: a thema-szervezet hanyatlása nem volt oka a török hódításnak (egyébként sem biztos, hogy a régi, tartományi felkelő katonaságra építő véderő, ami az arabok ellen bevált, az egy nomád népvándorlás ellen is megfelelt volna), a zsoldos katonaság elterjedése pedig nem rontotta a védelem helyzetét. Úgy látja, hogy a három új ellenség egyidejű támadását Bizánc semmiképp sem háríthatta volna el, vagyis az összeomlás fő oka külső volt.

Az *Epilógus*ban Kaldellis I. Alexios uralkodására (1081–1118) tér át, aki az anarchia után végül helyreállította a dinasztikus stabilitást. Eközben felhívja a figyelmet a bizánciak szerepére az első keresztes hadjárat előkészítésében és lebonyolításában, ugyanis a felvonulási útvonalakat és az ellátást a bizánci logisztikai szervezet biztosította (az 1080-as évek közepe óta már alig volt saját bizánci katonaság, szinte csak idegen zsoldosok alkották a hadsereget). A keresztes mozgalom eredetileg a fenyegetett keleti keresztények megsegítését célozta, nem Jeruzsálem bevételére volt a fő stratégiai cél. A keresztes had bizánci stratégiai célokat megvalósító szövetséges sereg volt, amely Antiochia bevételéig nem tért el a császár terveitől – bár ott és Edessában is voltaképpen a régi bizánci dukatonokat (határvidéki kormányzóságok) állították vissza, csak keresztes államként.⁴

⁴ Kaldellis itt nyilvánvalóan támaszkodik *Peter Fränkopan: The First Crusade. The Call from the East.* (Cambridge–Massachusetts, 2012.) című munkájára.

A kötet igazán hasznos ismeretekkel szolgál a történelem iránt érdeklődő olvasónak, hangoskönyvként pedig kifejezetten szórakoztató, de a kutatóknak inkább a nyomtatott verzió ajánlható, amelynek térképei, illusztrációi, jegyzetapparátusa, forrás- és irodalomjegyzéke, valamint tárgymutatója is szükséges a korszakban való elmélyüléshez. Az biztos, hogy az új szempontok vizsgálata és a hagyományos nézetek revideálásának igyekezete mindig jót tesz a történeti kutatásnak. Az, hogy Bizánc összeomlása és végső bukásának megalapozása a 11. század végén mennyiben volt elkerülhetetlen, vagy csak egy szokatlanul nehéz időszak volt, amiként Kaldellis bemutatja, inkább történelemelméleti kérdésnek számít. Ugyanakkor akár a bizánci témájú egyetemi órák során is hasznos segédanyag lehet a könyv.

Tőser Márton

BAGI ZOLTÁN PÉTER

**PALONAI MAGYAR BÁLINT ÉLETE
ÉS A FONYÓDI VÁR TÖRTÉNETE A 16. SZÁZADBAN**

(Fonyódi Kulturális Intézmények, Fonyód, 2023. 196 o. ISBN 978-615-82391-0-3)

A 16. századi magyarországi oszmán jelenlét régóta egy dicső tettekkel és hősiek küzdelmekkel teli időszakként él a történeti köztudatban. E romantikusan idealizált kép kialakításához és elterjedéséhez jelentős mértékben járultak hozzá Takáts Sándornak a 20. század elején írott, máig nagy hatású történeti munkái is, amelyek kalandosnak festik le a végvidéki harcokat és a korszak mindennapjait.

Annak ellenére, hogy már 1912-ben megjelent az egykori fonyódi vár első embe-re, Magyar Bálint életéről és származásáról egy publikáció Komáromy András tollából,¹ a közgondolkodásban a személyéről elő kép mégis javarészt Takáts munkáinak köszönhetően vált ismertté, többnyire arra korlátozódva, hogy a korszak híres vitéze és bajvivója volt. Bagi Zoltán Péter jelen munkája ezt a szélesebb körben ismert, ám hiányos képet igyekszik árnyalni és bővíteni is egyben, kiegészítve a legújabb hadtörténeti kutatások eredményeivel, felhasználva a Nádasdi család levéltárának gazdag missilis-gyűjteményét, valamint az Österreichisches Staatsarchiv hadügyi vonatkozású iratanyagát. Magyar Bálint halálának 450. évfordulója alkalmából, a Fonyódi Önkormányzat és Kulturális Központ támogatásával megszületett kötet a termékeny hadtörténésznek – aki elsősorban a tizenöt éves háború nemzetközileg is elismert

¹ Komáromy András: Magyar Bálint kapitány életéből. *Hadtörténelmi Közlemények*, 13. (1912) 238–278. o.

kutatója – immáron hatodik, tudományos alapossággal megírt és széles forrásbázisra támaszkodó, önálló monográfiája.

A kötet első fejezetében (*Palonai Magyar Bálint és Fonyód. A kezdetek*) a főszereplő családi háttéréről kaphatunk képet. Magyar Bálint származását illetően a szerző egyetért Hóvári Jánosnak a török kori Fonyódról írott tanulmányában² foglaltakkal, miszerint konkrét bizonyítékokkal ezzel kapcsolatban nem rendelkezünk, ugyanakkor ennél jóval hangsúlyosabb tényként emeli ki Tóti Lengyel Brigittával kötött házasságát, mivel a kettős királyválasztás viharaiiban is érintett, jelentős Somogy vármegyei nemesi családba történő beházasodás révén, Tóti Lengyel Gáspár és Boldizsár halálát követően került hatalmába Szigliget és Fonyód vára. Birtokait ezen felül több lehetőség révén is igyekezett növelni, például a töröktől visszafoglalt területeket nem adta vissza eredeti tulajdonosaiknak, de bizonyos uradalmak esetében a védelmi rendszerbe történő bevonás eshetősége mellett is érvelt.

A *Fonyód vára és palánkjai*, illetve *A fonyódi uraság és tartománya* című fejezetből kiderülhet az olvasó számára, hogy a település erőssége a „magyar módra” erődített helyek egyik kiváló példája volt. Miután konkrét leírások nem állnak rendelkezésre a várról, így javarészt Giulio Turco ábrázolása és a régészeti eredmények alapján jelenthető ki, hogy a korabeli, három részre tagolódó erősség magját a középkori templom alkotta, amely köré egy négy sarokbástyával rendelkező palánkot építettek. A palánkvárak szerepe a korszakkal foglalkozó történészek munkáiban rendre felbukkan, azonban Bagi könyvének második és harmadik fejezetében a korabeli palánképítésnek egy olyan (számos forrással illusztrált) általános összefoglalását kapjuk, amely mind fogalmi, mind építészeti, mind településszerkezeti szempontból összegzi a történeti ismereteket. Az Oszmán Birodalom elleni küzdelmek szülte kényszer árnyékában létrejött fonyódi uradalom működéséről is számos érdekes adalékot olvashatunk, többek közt azt is, hogy a végházak az elfoglalt birtokaikat – amelyek általában kétfelé adóztak – nem hagyományos módon igazgatták, hanem többnyire pénzben és élelemben fizetett szolgálatbéli kötelezettséget vártak el az uradalomhoz tartozó közösségektől. Magyar Bálint például minden (2–5 faluból álló) közösség élére ispánt nevezett ki főemberei közül, akik beszédtek az említett járandóságokat.

A kötet tekintélyes részét kitevő negyedik fejezetben (*A 16. századi magyar és az idegen rendek által finanszírozott hadak szervezete a Magyar Bálinttal és Fonyóddal kapcsolatos iratok tükrében*) gyakorlatilag a korabeli hadügyre vonatkozó legújabb kutatási ismeretanyag mintaszerű összegzésére kerül sor. Ezen ismeretek nem előzmény nélküliek, ugyanis az utóbbi években már jelentek meg olyan publikációk a szerző, valamint Szatlóczki Gábor kutatásainak eredményeként, amelyek többek közt a 16. századi vármegyei és vártartományi hadszervezettel (újabbán a mohácsi csata

² Hóvári János: Fonyód a török hódítás korában. In: Fonyód története. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1985. 113–167. o.

időszakának hadszervezetével) foglalkoztak, újszerű megvilágításba helyezve a korabeli haderőről alkotott általános képet. Ebben a nagyobb blokkban megismerhetjük a 16. századi magyar hadszervezet szinte minden csapatnemét és azok szervezeti tartalmát. A legmagasabb társadalmi presztízzsel bíró lovasság szervezete kapcsán Bagi Zoltán tisztázza a lovagi szerek³ mibenlétét, valamint azt, hogy a magyar források különbséget tettek a magyar lovag, lovas (avagy fegyveres), illetve a 16. században még alapvetően rációkból szervezett és negatív jelentést hordozó huszárok közt, de megjegyzi, hogy esetükben is megfigyelhető a szerekbe történő szervezés. A gyalogság kapcsán három egységet különböztet meg, és tisztázza azok fogalmi kereteit. Ugyanakkor a különféle csapatnemek vezetőit tárgyalva több érdekes dologra is felhívja az olvasó figyelmét. Például az „Obrist” tisztség jelentését vizsgálva utal arra a nem egyedi problémára, miszerint a magyar szakirodalomban számos olyan történelmi fogalom él, amely a 16. században nem létezett, és nagyrészt a nyelvújítók munkájának eredménye. Mindezeket a 16. századi hadszervezet elemeinek részletes ismertetése követi. Képet kaphatunk a már fentebb említett palánkokhoz kapcsolódó várnépi, illetve magánföldesúri hadakról, a királyi hadakról, a nádori, valamint az országos főhadnagy alá tartozó hadakról. Utóbbival kapcsolatban például világosan kifejti a szerző, hogy a nádori tisztség betöltése hiányában, az ország védelme érdekében a középkori előzményekre visszatekintő országos főhadnagy került kinevezésre, akit a nádorhoz hasonló jogkör illetett meg. Ezen jogkörhöz kapcsolódóan a vármegyei hadak korabeli hadba hívásának kérdése is terítékre kerül. Summázva állapítja meg Bagi, hogy például Vas vármegye esetében a vármegyei felkelő had létszáma akár 1800–2000 főre is rúghatott, amely a korabeli viszonyok közepette tekintélyes létszámnak tekinthető. Ugyanakkor a nevezett haderő jelenlétére a következő századból is rendelkezünk adatokkal, ennek ellenére vizsgáltuk a végvári zsoldosok árnyékában a kutatás margójára szorult, általánosságban gyenge harcértékű elemként elkönyvelve ezen egységeket. Történetírásunk egyik súlyos adóssága, hogy eddig nem tárt fel ezen csapatoknak a 17. századi oszmánellenes küzdelmekben való részvételét.

A könyv második felében elsőként Magyar Bálint katonai szolgálatáról kaphatunk átfogó képet (*Magyar Bálint, a vitéz*), amelynek megértése a könyv tekintélyes részét felölelő, a fentiekben is említett hadszervezeti előzmények ismertetésének köszönhetően, könnyebb feladat elé állítja az olvasót, mint azt a tartalomjegyzék elsőre sugallja. Magyar 1554-ben lett a nádori had főhadnagya Zichy István utódjaként, ám katonai karrierje már Buda 1542. évi visszafoglalási kísérletekor elkezdett felfelé ívelni. A szerző elsőként Magyarinak az 1542 és 1547 közti időszak hadi eseményekben való érintettségét hangsúlyozza egy szerfelett részletező dunántúli/dél-dunántúli eseménytörténeti leírásba ágyazva, amely módszert a későbbi hadjáratok és

³ A lovasság legkisebb hadakozó egysége. A lovagi szer élén a fegyveres lovag mint a szer főlegénye állt, akit legalább öt vagy több, katonának nevezett fegyveres lovas kísért.

történesek ismertetése során is rendre alkalmaz. Itt kiderül, hogy a neves vitéz ugyan részt vett Pécs 1543. évi védelmében tizenkét lovasból álló szerével, ám források hiányában más egyéb hadi részvételről érdemi ismerettel nem rendelkezünk. Ugyanakkor az bizonyos, hogy Magyar Bálint az I. Ferdinánd által 1551-ben Erdély átvétele okán felállított hadban hadnagyi minőségben tűnt fel, Nádasdi Tamás és Báthori András országos főhadnagyság parancsnoksága alatt. A hadjárat résztvevőjeként hozzájárult Temesvár felmentéséhez is, amely tettét például Takáts Sándor⁴ romantikus történetként örökítette meg. 1552-ben már ismét a Dunántúlon találjuk Magyar, mint az országos főhadnagyság hadainak lovas hadnagyát, aki az ezévben oszmán kézre került Veszprém felmentésére szerveződő seregben a Balaton környéki felkelő lakosok parancsnoka volt, Gyulafi Lászlóval egyetemben. Miután azonban a Habsburg hadvezetés felhagyott Veszprém visszavételének tervével, és a hadműveleteket az Észak-Dunántúlra és a Rába-vidékre koncentrált, Magyar is ebbe a térségbe vezényelték, ugyanis egy Karakóból írott leveléből kiderül, hogy a Marcal melletti révek védelmét bízták rá.

Az 1554 és 1557 közti évek Magyar Bálint katonai karrierjének csúcsideszakát jelentették, de a Sziget várával kapcsolatos 1556. évi események is komoly hatást gyakoroltak életére. Erre legszemléletesebb példaként azt olvashatjuk, hogy Dersfi Farkasnak a halálát követően a király Magyar jelölte Sziget prefektusának és főhadnagynak, ám beiktatását Nádasdi saját érdekei miatt megakadályozta, a szerző véleménye szerint ugyanis nem akarta elveszíteni egyik legkiválóbb vitézét. Ezt követően megtudhatjuk, hogy Nádasdi parancsára többek közt a Rinya patak gázlóinak bevágásában is részt vett, de leginkább fizetett informátorai által tájékozódott a törökök hadmozdulatairól fonyódi tartománya védelme érdekében. Erre szükség is volt, ugyanis a települést több alkalommal is támadás érte, másodjára például 1555-ben, amikor is a koppányi, székesfehérvári és endrédi törökök negyvennyolc szekérrel jelentek meg Fonyódon és elorozták a vár környéki földeken talált gabonát. A fejezet rendkívül érdekes és értékes része még Szigetvár 1556. évi ostromának leírása, amely a kötetre általánosan jellemző módon a Nádasdi-levéltárban megőrzött missilisek segítségével elevenedik meg.

Hegyesd 1561. évi eleste – amely részben a vár prefektusának iszákosságára is visszavezethető – és az ott megkezdett török építkezések komoly aggodalomra adtak okot, mivel potenciális portyák kiindulópontjaként egész Zala vármegyét, de Magyar Bálint szigligeti tartományát is veszélyeztették. A vár visszavételére 1562-ben került sor, amelynek során a Dunántúlról mintegy 2300 fős sereg gyűlt össze. Ebben Magyar Bálint a betegeskedő Nádasdi helyett a magánföldesúri és vármegyei csapatokat vezette. Miután a főúr meghagyta Magyarnek, hogy rendszeresen tájékoztassa őt a küzdelmekről, ezen forrásokból Bagi Zoltán ismét gazdagon, a kötetre

⁴ Takáts Sándor: Régi magyar kapitányok és generálisok. Budapest, 1928.

jellemző részletességgel idéz. Ennek köszönhetően plasztikus kép tárul elénk Hegyesd ostromáról, többek közt a pattantyúsok elemi tevékenységét is megismerve. A következő alfejezetben a történeti emlékezetünkben is központi helyet betöltő Szigetvár 1566. évi elvesztése ugyancsak a korabeli dokumentumok „megszólaltatásával” kerül ismertetésre.

A kötet utolsó fejezetei a Magyarral kapcsolatos idealizált pátoszról igyekeznek lerántani a leplet. Jelentős mértékben közelebb kerülünk annak a kérdésnek a megválaszolásához, amelyet a szerző maga is feltesz a munka összegzésében, miszerint „Voltaképpen ki volt Magyar Bálint?” Bagi Zoltán oly módon igazolja a Magyarról élő képet, miszerint rátermett, korának ismert bajvívója volt, hogy részletesen ismerteti az endrédi Haszan béggel való kopjatorés meghíusulását. Emellett korabeli példák felhasználásával választ ad olyan kérdésekre is, hogy miként zajlott egy párviadal, mi volt a célja a portyáknak, hogyan működött a lesvetés, vagy éppen mit értettek a korban „csata” alatt?

A kötet címszereplője életének és működésének utolsó szakaszában, vélhetően 1569 tavaszán királyi zsoldba szegődött, ahol királyi hadnagyként szolgált. Ekkor példának okáért az Udvari Haditanács azt parancsolta Magyarra, hogy Szigligeten és Fonyódon húsz lovas és húsz gyalogost tartson királyi zsoldon. Érdekes adalék, hogy az iratban nem találjuk a *Hauptmann* (hadnagy) szót, de feltételezhetjük, hogy kinevezésére már sor került, ugyanis csak ezen minőségében fogadhatott fel és tarthatott a király nevében hadat. A török előrenyomulásával párhuzamosan az 1570-es évek elején már állandó problémát jelentett a katonaság zsoldjának előteremtése, a had ellátása, valamint az erősség kiépítésének nehézsége. Ezen küzdelmekbe belefáradva, Magyar Bálint végül 1571 decemberében mondott le hadnagyságáról és magáról a várról is. Helyét Takaró Mihály vette át, ám az említett problémák továbbra is fennálltak, ezért 1573. július 23-ai levelében ő is jelezte az Udvari Haditanácsnak, hogy le kívánja tenni tisztségét, majd két évvel később a vár története is véget ért.

A könyv elolvasása után hiányként talán azt említhetjük meg, hogy Bagi Zoltán csak a hadszervezet kérdéseivel foglalkozik részletekbe menően, holott az általa bemutatott folyamatok és ismeretek a társadalomtörténet és jogtörténet számára is szignifikánsak lehetnek. A kötet végén megjelenő ábrák és rajzok kellő mértékben informatívak, a leírtak vizualizálásában komoly támpontot nyújtanak az olvasónak. Mindazonáltal az ábrák mellett szükség lett volna egy személy- és helynévmutató elkészítésére is, amely a kötetben előforduló nevek és helyszínek közti eligazodást jelentősen megkönnyítette volna. Ugyanakkor ezen apró hiányosságok mégiscsak háttérbe szorulnak, ha a kötet egészét, az új kutatási eredmények tükrében megírt részletes eseménytörténetet, valamint ezen hadtörténeti eredmények összegző leírására való törekvést tartjuk szem előtt. Alapos értelmezés után bizton állíthatjuk, hogy a leírtak a 16. századi hadtörténelemről alkotott képünket jelentős mértékben módosítják. Ebből kifolyólag a sajnálatos módon kis példányszámban készült és kereskedelmi forgalomban nem kapható

kötet – főként a már-már kézikönyvként is használható hadügyi összegző rész okán – mindenképpen érdemes lenne arra, hogy minél szélesebb olvasóközönség megismerje, akár az egyetemi történelemoktatás keretein belül is.

Baráth Zsolt

HARALD PÖCHER

ZRÍNYI MIKLÓS UND SEIN MILITÄRWISSENSCHAFTLICHES WERK

(LIT Verlag GmbH & Co. KG., Wien, 2024. 223 oldal. ISBN 978-3-643-51215-4)

Professzor doktor Harald Pöcher az Osztrák Szövetségi Hadsereg nyugállományú vezérőrnagya, a Nemzeti Közzolgálati Egyetem díszdoktora, a Padányi József nyugállományú vezérőrnagy által vezetett Ludovikatörténeti Kutatóműhely külsős tagja, akinek eddig egy tanulmánya jelent meg Zrínyi Miklósról a Nemzeti Közzolgálati Egyetem által 2014-ben kiadott *A Zrínyiek és a honvédelem* című tanulmánykötetben.⁵

Fáradhatatlan munkálkodásának legújabb eredménye a Zrínyi Miklós hadtudományi munkáit német nyelven közreadó, itt ismertető könyv, amelyet ugyan a magyar kutatások és kutatók ösztönöztek, azonban teljes egészében Harald Pöcher munkája és érdeme. Az általa jegyzett fordítás alig egy év alatt készült el, a Zrínyi Kiadónál 2021-ben *Zrínyi Miklós hadtudományi munkái* címmel megjelent magyar, valamint a még ugyanabban az évben *Miklós Zrínyi and his Works on Military Science* címmel napvilágot látott angol nyelvű kiadás szövegét alapul véve.

Pöcher a kötet előszavában bemutatja az európai formátumú hadvezér, államférfi, hadtudós és költő-író Zrínyi Miklós (1620–1664) emberi jellemvonásait, rámutat arra a számtalan kimagasló képességre és tehetségre, amelyek alapján a kortársai fölé magasodott. Hangsúlyozza, hogy mind a magyar, mind pedig a horvát nép a magáénak érzi a neves hadvezért és folyamatosan ápolja emlékét. Mivel Zrínyi a Habsburg-birodalomban élt és alkotott a 17. század folyamán, ezért a szerző véleménye szerint ugyanennyire osztráknak is tekinthető, éppen ezért fontos hadtudományi műveinek német fordításban történő kiadása.

Ezt követi egy bevezető tanulmány, amely röviden bemutatja Zrínyi Miklós életének fontos állomásait, összefoglalja a korszak legjelentősebb katonapolitikai eseményeit, bemutatja a történelmi Magyarország 17. századi széttagoltságát, továbbá Zrínyinek

⁵ Harald Pöcher: A Zrínyiek egy osztrák tábornok szemével. In: A Zrínyiek és a honvédelem. Szerk. Hausner Gábor – Padányi József. Budapest, 2014. 237–252. o.

a török ellen vívott harcait, amelyek közül kiemelkedik az általa 1664. január–februárjában vezetett s az eszéki híd felégetésével végződő téli hadjárat. Részleteket tudhatunk meg Zrínyi-Újvár építéséről, valamint az erősség jelentőségéről és szerepéről. Pöcher részletesen elemzi Zrínyi hadvezéri tevékenységét, továbbá bemutatja és értékeli Zrínyinek már a 17. században is jelentősnek számító, és a magyar hadtudomány megalapozása érdekében kifejtett tevékenységét. Kitér a magyar hadvezér és Raimondo Montecuccoli tábornagy között kialakult szakmai vitára, amely megosztotta a török ellen harcoló csapatokat.

A szerző rövid elemzésnek veti alá a hadvezér-költőnek a kötet második részében általa közzétett jelentősebb hadtudományi műveit, továbbá részleteket tudhatunk meg a mintegy 500 kötetet magában foglaló Zrínyi-könyvtár létezéséről, amely saját korában a legjelentősebb volt a Magyar Királyság területén.

Pöcher rávilágít Zrínyi-Újvár hódoltsági területen, 1661-ben történt felépítésének jelentőségére, annak törökök általi 1664-es elfoglalására és lerombolására. Felhívja a figyelmet a vár területén már több évtizede zajló feltárási munkálatokra, továbbá öszszegzi az erősség történetével és a korszakkal kapcsolatos interdiszciplináris kutatások legújabb eredményeit.

A kötet ezután Zrínyi Miklós négy magyar nyelven írt hadtudományi munkáját adja közre német fordításban, azok feltételezhető keletkezési sorrendjében.⁶

Elsőként az 1650–1653 között íródott *Vitéz hadnagy* című munkát (németül: *Der tapfere Oberbefehlshaber*) olvashatjuk. Ez az írás olyan gondolatok gyűjteménye, amelyeket Zrínyi a harctéri tapasztalatai, illetőleg olvasmányai alapján vetett papírra. Lényegében a mások által felvetett hadtudományi problémákat fogalmazza meg magyarul és szűri át azokat saját tapasztalatain. A számtalan általa leírt felvetés közül kimagaslik a szerencsével kapcsolatos elmélkedése, a harc megvívásának kérdései, valamint a katonai vezetőtől és az ideális hadvezértől elvárt legfontosabb tulajdonságok számbavétele.

A *Vitéz hadnagyot* az 1656–1657-ben keletkezett, *Mátyás király életéről való elmélkedések* című írás (német fordításban: *Rückblicke auf das Leben von König Matthias*) követi, amely politikai és államelméleti program is egyszerre. Zrínyi azokat az uralkodói (valamint vezetői) tulajdonságokat, hatalomgyakorlási módszereket kívánta bemutatni, amelyek segítségével fenntartható egy mérsékelt abszolutista, önálló, modern nemzeti monarchia a korabeli Magyarországon. Munkájában Zrínyi hangsúlyozza azt a jól ismert vezetéselméleti tételt, mely szerint a döntéshez vezető úton sok embert meg kell hallgatni, azonban a döntés felelőssége nem megosztható.

⁶ Zrínyi Miklós hadtudományi munkáit magyar nyelven írta meg a kortársak és az utókor számára a 17. század közepén, azonban írásait kéziratban hagyta hátra, és csak a 18–19. században jelentek meg nyomtatásban. 1852-től, a hadtudományi munkák első teljes megjelenésétől viszont számos kiadásban láttak napvilágot, azonban a legutóbbi időkig nem fordították le ezeket más nyelvekre.

Ezután az 1660-ban keletezett, *Az török afium ellen való orvosság, avagy az töröknek magyarral való békessége ellen való antidotum* (német fordításban: *Ein Heilmittel gegen das türkische Opium, oder ein Gegenmittel für die Probleme zwischen den Türken und den Ungarn*) című munkát olvashatjuk a kötetben. Zrínyi ebben a török elleni harcot, továbbá az ahhoz szükséges és az ország önerejéből fenntartott haderő problémáit veszi számba. Kiemeli, hogy Magyarország csak saját magára számíthat, csakis a saját erejében bízhat.

A kötetben végül az 1646 és 1651 között íródott *Tábori kis trakta* (németül: *Eine kurze Abhandlung über die Armee*) következik, amelyben Zrínyi a hadsereg szervezésével, annak logisztikai ellátásával, a táborozással kapcsolatos gondolatait, véleményét foglalja össze. Ezen írásának egyik legérdekesebb része az élelmezési kérdések tárgyalása, ami azt mutatja, hogy Zrínyi a harc megvívásának egész folyamatát átlátta. Tudta, hogy a fegyveres küzdelem győztese már sokszor a csata megvívása előtt megjósolható, mivel a katonák élelmezése és jól tartása döntő tényező, nem elég csupán sok katonát toborozni. A fizikálisan felkészült harcos ugyanis mozgékony, a fáradtságot jól tűri, valamint motivációja is magasabb fokon áll. Mindez pedig meghatározó lehet a sikerhez vezető úton.

A kötetet lezáró fejezetben Padányi József foglalja össze röviden Zrínyi életútját, részletezi hadvezéri tevékenységét és hadtudói munkálkodását, illetve bemutatja a költő-hadvezér hadtudományi művei hungarikummá válásának folyamatát az elmúlt hat évben.

Az unikálisnak számító kötet jelentőségét többek között abban határozhatjuk meg, hogy Zrínyi Miklós legfontosabb hadtudományi művei végre német nyelvterületen is hozzáférhetővé válnak. Remélhetőleg – a magyarhoz hasonlóan – ott is széles olvasóközönséggel sikerül megismertetni ezen munkák valódi értékeit.

Balla Tibor

PAPP JÁNOS

A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI SZERVEZET EGYENRUHÁZATA ÉS VISELETTÖRTÉNETE (1867–2024)

(Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest, 2024. 167 o.
ISBN 978-615-81129-3-2)

A magyar nyelven megjelent egyenruha-történeti feldolgozások elsősorban a mindenkori haderő által viselt öltözetekre korlátozódnak. A témában megjelent munkák nagyjából lefedik a '48-as szabadságharctól a rendszerváltásig terjedő, mintegy

másfél évszázadot, bár egyes időszakokról alig, vagy egyáltalán nem írtak e tekintetben a szakemberek.

Sokkal rosszabb a helyzet az „egyéb” fegyveres, illetve egyenruhás testületek (rendőrség, pénzügyőrség, tűzoltóság, vasút stb.) terén. E testületek esetében legfeljebb egy-egy, témába vágó tanulmányra lelhet az érdeklődő, átfogó jellegű munkák még nem születtek. Épp ezért öröndetes, hogy akadt vállalkozó a magyar büntetés-végrehajtási szervek ruházatának monografikus jellegű feldolgozására.

A büntetés-végrehajtás zárt világ, a szó szoros és átvitt értelmében is, kívülálló számára nehezen nyerhető információ a börtönfalak mögötti életről, még akkor is, ha csupán a „smasszerek” által viselt ruházatról van szó. A kötet szerzője azonban ebből a milióból érkezett: Papp János bv. alezredes több évtizede kutatja a magyar büntetés-végrehajtás egyenruháinak történetét és gyűjti annak fennmaradt emlékeit. Az elmúlt években több cikket is publikált a témában a *Börtönügyi Szemle* című szakfolyóiratban.¹ Ennek a munkának a foglalata az a kötet, amely az elmúlt év végén látott napvilágot.

A mű első fejezetében (*A büntetés-végrehajtás magyarországi története röviden*) a szerző egy rövid áttekintést ad a büntetés-végrehajtás magyarországi történetéről a 18. századtól kezdődően, ekkortól lett ugyanis önálló büntetési forma a szabadságvesztés.

A börtönszemélyzet ruházatának bemutatása az Osztrák–Magyar Monarchia időszakával kezdődik, azonban a kiegyezés utáni évtizedekből csak meglehetősen hézagos információk maradtak fenn. Az őrszemélyzet ruházatát például már 1870-ben szabályozták, majd jó másfél évtized múlva, 1886-ban több jelentősebb módosítást vezettek be. Érdekes körülmény, hogy a rangjelzések egységesítésére viszont csak 1893-ban került sor, ekkor vezették be a korszak belföldi fegyveres testületei közt egyedülállónak mondható, paszománysávokból álló jelzésrendszert, amely 1940-ig maradt érvényben.

1891-ben határozták meg a büntetés-végrehajtás tisztikara, a korban „hivatalnokoknak” nevezett állománycsoport ruházatát. Az első években ők is paszománysávokból kialakított rangjelzéseket viseltek, 1895-ben azonban áttértek a rozetták használatára. A börtönhivatalnokok díszben a rendőrséghez hasonló keménykalapot és sötétkék atilát hordtak. A mindennapokban zubbony volt az előírt viselet, fejfedő gyanánt pedig tisztí sapkát kaptak, de fehér színben. Ez a feltűnő, ám nem túl praktikus főveg, becenevén tajtéksapka a testület egyik jelképe lett annak 1925-ös kivonásáig.

Bár a kötet vállaltan csak a magyarországi büntetés-végrehajtásban viselt ruházatokkal foglalkozik, az 1918 előtti időszakot bemutató fejezetben talán érdemes lett volna

¹ Papp János: A büntetés-végrehajtás egyenruháinak rövid történeti áttekintése. *Börtönügyi Szemle*, 31. (2012) 3. sz. 90–102. o. és Uő: Rózsa, jelvény, címer a büntetés-végrehajtási fejfedőkön. Uo., 42. (2023) 1. sz. 73–83. o.

– legalább említés szintjén – kitérni a Monarchia másik részén működő társszervezet öltözetére is.

A Horthy-kor kevés lényeges változást hozott a hazai állomány ruházatában. A fehér tisztviselői sapkát 1925-ben fekete színűre cserélték, emellett a fegyveres testületek közt egyedinek számító sávós rendfokozati jelzések 1940-es kivezetése volt említésre méltó módosítás. Az 1920 és 1945 közötti időszakot tárgyaló részben helyet kapott egy színes grafika is, amely az 1924-től 1940-ig viselt rangjelzéseket mutatja be. Bár ezek magyarázata megtalálható a szövegben, talán szerencsésebb lett volna úgy megszerkeszteni az ábrát, hogy az egyes jelzések mellé odakerüljön a rang és a fizetési osztály megnevezése.

A II. világháborút követő időszakban a bv. – ruházati szempontból – hasonló pályát járt be, mint az összes hazai fegyveres testület. 1945-ben rendszerezített első egyenruhájuk a honvédségéhez hasonlóan igen modern és korszerű formában készült, jó-részt szakítva a hagyományokkal. A régi uniformisból a lila hajtókasztint őrizték meg, az immár Letartóztató Intézetnek (az új megnevezése érdemes lett volna röviden kitérni a kötetben) nevezett szervezet jelképe – némileg zavarba ejtő módon – a szuronyos puská lett. Érdemes megjegyezni, hogy ebben az időszakban számos alkalommal került reflektorfénybe az egyenruhás fegyőr alakja, hiszen a kor sajtója álló- és mozgóképen egyaránt megörökítette az ekkoriban nagy érdeklődés közepette zajló igazságügyi eljárásokat.

Az 1948-as kommunista fordulat után a büntetés-végrehajtás ruházata is gyors változáson ment át, a jelképek cseréje, a szín és a forma megváltoztatása oda vezetett, hogy 1952-re itt is megtörtént a szovjet stílusú „átöltözés”. Az 1952-es év szervezeti szempontból is lényeges változást hozott, hiszen ekkor került át a testület az Igazságügyminisztérium alárendeltségéből a Belügyminisztériumhoz (ez az állapot 1963-ig állt fenn). Eltűnt a lila hajtókasztin is, helyébe a kettős, pirossal szegélyezett világoskék színösszeállítás lépett. Ebben az időszakban egyes feladatokat a büntetés-végrehajtás szervezetén belül az Államvédelmi Hatóság állománya látott el, ők továbbra is a saját egyenruhájukat viselték.

Az 1956-os forradalom napjaiban a bv. ruházatáról is eltűntek a szovjet elemek, a különféle átmeneti megoldásokat követően 1957-ben rendezték az egyenruhák kérdését. A sötét egyenruha megmaradt, de a hajtókák színe szilvakékre változott, a gombokon a többi BM szervhez hasonlóan az 1957-es államcímert jelent meg. A büntetés-végrehajtás ruházatának fejlődése a rendszerváltásig a többi belügyi szervezetével azonos úton haladt.

A rendszerváltás a ruházatot jórészt érintetlenül hagyta, a vörös csillagos sapkarózsák és a Kádár-címeres gombok kivételével. Ez utóbbiakat egyszerűen a honvédségnél használt „rendszersemleges” keresztezett puskákat és babérkoszorút ábrázoló 1957 M gombokkal cserélték le. Új ruházat bevezetésére ugyan születtek tervek a 90-es évek elején, azonban ezekből csak néhány bemutató példány készült el.

A büntetés-végrehajtási ruházat nagy „ráncfelvarrására” 2001-ig kellett várni, ekkortól az öltözet sötétkék színű, lila hajtókákkal és új fegyvernemi jelvénnel, amely egy könyvet ábrázol, rajta lúdtollal és kulccsal. Két évvel később, 2003-ban a tábornokok, valamint az intézetvezetők részére társasági egyenruhát vezettek be, amely a korábban viselt ruháznál világosabb, úgynevezett „galamszürke” tányérsapkából, zubbonyból, valamint fekete pantallóból állt. Ez a különleges öltözet csupán néhány évet ért meg, ugyanis 2010-ben a büntetés-végrehajtás szervezete újból a Belügyminisztérium alárendeltségébe került.

A BM az alá rendelt szervezeteknél (rendőrség, katasztrófavédelem, büntetés-végrehajtás) egységes öltözetet vezetett be, amelyeken csak az ékítmények és a hajtókaszínek voltak eltérőek – ez utóbbi esetében a bv. megtartotta a korábban viselt lila színt.

A 167 oldalas kötet bevallottan reprezentációs kiadványnak készült, ennek megfelelően kemény kötésben, jó minőségű papíron látott napvilágot. Fő értékét az igen gazdag és színvonalas képanyag jelenti, amelynek összegyűjtése hatalmas feladatot rótt a szerzőre. Külön kihívást jelentett az archív fotók beszerzése, hiszen az amúgy is kis létszámú, jellemzően zárt intézményekben szolgálatot teljesítő állományról viszonylag ritkán készültek fényképfelvételek (a börtönök területén a fotózást értelemszerűen korlátozták). A szerző magángyűjteményén túl közgyűjtemények (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Magyar Büntetés-végrehajtás Múzeumi Kiállítóhelye), különféle bv-intézetek archívumai, valamint számos hazai magángyűjtő is hozzájárult a kötet teljessé tételéhez.

A nyomdába kerülés előtt mindenképpen érdemes lett volna a kézirat alaposabb átnézése, esetlegesen korrektor bevonásával is. Ennek elmaradása miatt több elírás, következetlenség (pl. hivatalos nevek többféle írásmódja) maradt a szövegben.

Az említett kisebb hibák dacára a szerző hiánypótló művet alkotott, lényegében teljesen feldolgozva a hazai egyenruha-történet ezen sajátos szegmensét. Reménykedünk abban, hogy a kötet inspirációként szolgál más kutatók számára további testületek egyenruháinak monografikus feldolgozására.

Papp János munkája jó szívvel ajánlható a szakmai és laikus érdeklődőknek egyaránt, de haszonnal forgathatják a történelmi hitelességre törekvő filmes jelmeztervezők is, hiszen a börtönök világa gyakori témának számít a filmvásznon is.

A viszonylag kis példányszámban megjelent könyv sajnos kereskedelmi forgalomba nem került, de digitális változata ingyenesen letölthető a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága honlapjáról.²

Bálint Ferenc

² <https://bv.gov.hu/hu/budapesti-bortonmuzeum-onlinekiadvanyok> (A letöltés időpontja: 2025. január 20.)

VESZPRÉMY LÁSZLÓ BERNÁT

PISZKOS MUNKA

A munkaszolgálat és a „keretlegények” történetei a népbíróságon

(Jaffa Kiadó, *Modern Magyar Történelem sorozat*, 2024. 335 o.

ISBN 978-963 475-886-0)

A *Modern Magyar Történelem* című sorozatnak a Jaffa Kiadó gondozásában 2024-ben megjelent kötete a m. kir. Honvédségben a második világháború idején bevezetett munkaszolgálat máig vitákat gerjesztő kérdését tárgyalja. Munkájában a szerző, Veszprémy László Bernát az 1945 és 1949 között működött népbíróságok gazdag iratanyagát, a korabeli – elsősorban baloldali – sajtó cikkeit és a túlélők visszaemlékezéseit elemezve, egymással összevetve keresi a hiteles dokumentumok közt az igazságot.

Az 1939-ben létrehozott munkaszolgálat, amelyet eredetileg abból a célból állítottak fel, hogy a fegyveres szolgálatra valamilyen okból igénybe nem vehető magyar állampolgárságú férfiak honvédelmi kötelezettségüknek katonai keretek között munkával tegyenek eleget, a m. kir. Honvédség történetének legszégyenletesebb intézményévé vált.

A munkaszolgálatnak – létrehozásakor még – semmiféle diszkriminációs jellege nem volt, azonban felállítása egybeesett a zsidók közéleti és gazdasági befolyásának visszaszorítását célzó úgynevezett zsidótörvények bevezetésével, amelyek hatása rövidesen erőteljesen érezhető volt a hadseregben is.

Bár e törvények, írásbeli rendelkezések a zsidónak minősülő vagy „zsidó vonatkozású”¹ személyekre hátrányosan megkülönböztető, állampolgári jogaikat semmibe vevő, személyükben súlyosan lealázó intézkedéseket tartalmaztak, bennük bántalmazásukra, fizikai megsemmisítésükre vonatkozó utalások nem voltak.

A fenti intézkedések sorába illeszkedett az 1942. évi XIV. tc., amely kimondta, hogy zsidó hadkötelezettek sem a honvédség, sem a csendőrség kötelékében fegyveres szolgálatot nem teljesíthetnek. A zsidó hadkötelezettek szolgálati kötelezettségüknek a honvédség kötelékében teljesítendő kisegítő munkaszolgálattal tesznek eleget. Ezt a szolgálatot rendfokozat, illetőleg karpaszomány nélkül teljesítik akkor is, ha korábban tiszti, tiszthelyettesi, tisztesi rendfokozatuk volt, vagy karpaszományt viseltek. Az 1942 áprilisában megjelent törvény intézkedései nem voltak újak, csupán a m. kir. Honvédségben már 1940 óta fokozatosan bevezetettésre került gyakorlatot emelték törvényerőre.

A magyar közéletben egyre erősödő antiszemitizmus további kihatással volt a munkaszolgálatosokra is. Ez vezetett oda, hogy a hadsereg speciális körülményei közt

¹ A „zsidó vonatkozású” kifejezést azokra használták, akikre elvben ugyan nem vonatkoztak volna a jogfosztó törvények, de feleségük vagy távolabbi rokonságuk körében volt zsidó.

– írásos utasítás nélkül – már 1942-ben megkezdődhetett a zsidó kisegítő szolgálatosok – egyelőre még nem tervszerű – büntetlen kínzása és pusztítása.

E helyzetről 1943 kora nyarán így számolt be nagybacsoni Nagy Vilmos honvédelmi miniszter Horthy Miklós kormányzóhoz írt memorandumában: „...a zsidó (a keresztény vallású is) szabad prédául volt odadobva a legnemtelenebb emberi szenvedélyeknek, a kegyetlen, brutális, mondhatnám sokszor a vadállatias bánásmódnak. Amikor mindenki azt hirdette, hogy a zsidót kínozni, pusztítani, legyilkolni hazafias kötelesség. Az Ukrajnába küldött munkaszolgálatosok úgyszólván pusztulásra voltak ítélve.”

E bántalmazásokat, kegyetlenkedéseket, sőt gyilkosságokat a legtöbb esetben a zsidó munkásszázadok keresztény – általában tartalékos – katonákból álló fegyveres kíséretének, úgynevezett keretének tagjai követték el – nem ritkán – tisztjeik jóváhagyásával, sőt utasítására.

Felvetődik a kérdés, hogy a munkaszolgálat a zsidóság fizikai megsemmisítésének tudatos eszköze volt-e, vagy „csak” a törvényerőre emelt antiszemita intézkedések ivódtak bele az emberek tudatába, miszerint büntetlenül meg lehet alázni, sőt gyilkolni embereket, ehhez elegendő, ha azok zsidók vagy „zsidó vonatkozásúak”.

A kérdésre már rögtön Budapest felszabadulása után keresték a választ. 1945 és 1949 között háborús és emberiség elleni büntett vádjával több ezer volt kerettag ellen indult eljárás a népbíróságokon. Az újságok – főleg a zsidó, baloldali és kommunista lapok – a közérdeklődés homlokterében tartották a munkaszolgálat ügyét, részben a népbíróági perekről, ítéletekről szóló tudósításokkal, részben a túlélők visszaemlékezéseinek közlésével. Ezekkel elsősorban az olvasók érzelmeire kívántak hatni, azzal a nem titkolt céllal, hogy rávilágítsanak a múlt rendszer embertelenségére, szembeállítva azt a „demokratikus” jövő szép kilátásaival. Egyes jobb tollú munkaszolgálatosok visszaemlékezései könyv formában is megjelentek. Ezekben a szubjektív írásokban érthető módon szerzőik saját és bajtársaik szenvedését, illetve a keret kegyetlen viselkedését domborították ki.

A '60-as évek elején egy terjedelmes forráskiadvány² kísérletet tett a munkaszolgálat történetének feltárására. A közölt törvények, rendeletek és egyéb dokumentumok mellett forrásként szerepeltek a népbíróági tárgyalások anyagai, a túlélők vallomásai, visszaemlékezései. A fenti dokumentumokat hitelesnek tekintették, ezért ezeket a közlétezők elfogadták anélkül, hogy alaposan megvizsgálták volna, hogy a bírósági iratokban vagy a vallomásokban rögzített tények teljesen fedik-e az igazságot.

Jelen könyvében Veszprémy László Bernát új oldalról, a „keretlegények” felől közelíti meg a témát. Mint írja: „A keretlegények történetének feltárása, szerepük demisztifikálása régóta időszerű.” Rámutat arra, hogy a túlélők vallomásai, a vádlottakkal kihallgatásuk során felvett jegyzőkönyvek kikényszerített volta, illetve a tanúvallomások

² „Fegyvertelen álltak az aknamezőkön...” Szerk. Karsai Elek. Budapest, 1962.

erősen szubjektív jellege eleve megnehezítik az objektív kutatást, ezért ezek felhasználásakor erős forráskritikával kell élni. A bevezetővel együtt hat fejezetre tagolt munkájában mintegy 400 terhelt perének adatait összevetve igyekszik feltárni az igazságot.

A *Bevezető*ben többek között statisztikaszzerűen mutatja be, hogy 1945 és 1950 között hány per zajlott le a népbíróságok előtt, ezek közül mennyi zárult elmarasztaló eredménnyel, mennyi volt a halálos és a valóban végrehajtott ítélet. Ezeknek azonban csak töredéke folyt a volt munkaszolgálatos alakulatok keretlegénysége ellen, holott a „keretlegény” sokak fejében összemosódott a háborús bűnössel. Ezt igazolni látszik *A magyar nyelv értelmező szótárának* 1960-as kiadása, amely a keretlegény fogalmát így határozza meg: „A fasiszta Horthy-hadseregben a munkásszázadokat őrző, a munkaszolgálatosokkal embertelenül, kegyetlenül bánó, legénységi állományú katona.”

A szerző szerint a második világháború alatt kb. 500 zsidó munkaszolgálatos század teljesített szolgálatot, amelyekhez számítása szerint mintegy 30 000 főnyi keretlegénység tartozott. Közülük azonban csak 292 főt (1%-ukat) vádoltak meg háborús és népellenes bűnökkel, és 37-et ítélték halálra (0,13%). Tehát egyetérthetünk Bojta Bélával, a Népbíróságok Országos Tanácsa tanácselnökével, aki azt mondta: „A keret tagjai, ha történetek is a keretnél gyilkosságok, nem ipso facto gyilkosok.”

A bevezetőben a szerző további statisztikai adatokat közöl a munkaszolgálatosok doni veszteségeinek megoszlásáról, az ellenük elkövetett büntettek helyszínéről, a megvádolt kerettagok származásáról, lakóhelyéről, foglalkozásáról, életkoráról, bizonyítva, hogy az elkövetők nem egy homogén társadalmi csoportból kerültek ki.

A következő, az „Önként, kéjjel ölt, nemcsak parancsra”? *Magyarázat-kísérlet a háborús erőszakra* címet viselő fejezet arra keresi a választ, mi készíthetett büntelen előéletű, egészséges családapákat, korábban dolgozó magyar embereket embertársaikkal szembeni erőszakra, embertelen viselkedésre. A szerző a kriminológiából vett nézetek és kategóriák alapján próbálja csoportosítani a különböző eseteket: a gyilkolásra való készség az evolúció része; szórakozásból vagy ideológia alapon – beleértve az antiszemitizmust – való gyilkolás; parancskövetés; a korábbi háborús élmények alapján történt brutalizálódás; az elkövető korábbi életében erőszakos viselkedésnek volt kitéve; haszonszerzés; genetika (veleszületett erőszakra való hajlam); elmebetegség; fejsérülés vagy egyéb betegség okozta jellemváltozás; alkoholizmus. Elemzése során arra a megállapításra jut, hogy „az eseményeket egyetlen okra visszavezető magyarázatok általában inkább tévesek, mint pontosak. A »keretlegények« viselkedésére magyarázatot adhat a fentebb elemzett okok és tényezők egyike vagy egyszerre többje: különböző motivációkból táplálkozó gyilkos ösztönök, parancskövetés, a fiatalabb életkorban elszennvedett erőszak, a háború brutalitása, továbbá biológiai és genetikai tényezők.”

Ez mind igaz. Azonban hangsúlyosabban rá kellett volna mutatni arra, hogy legelőször kint a harctéren, a munkaszolgálatos századoknál mutatkozott meg igazán a gyakorlatban a zsidókat állampolgári és emberi jogaiktól megfosztó polgári és katonai

törvények, rendelkezések züllesztő erkölcsi hatása, mert óhatatlanul beleivódott az emberek tudatába, hogy büntetlenül meg lehet alázni embereket, pusztán azért, mert az állampolgárok bizonyos kategóriájába tartoznak, elegendő, ha azok zsidók vagy „zsidó vonatkozásúak”. Mert a fenti törvények és rendeletek nélkül az elkövetett bántalmazások és gyilkosságok döntő többsége meg sem történt volna. Ezt támasztja alá az egyik vádlott, Apaczeller József utász idézett vallomása, aki arról beszélt, hogy az a vélemény alakult ki benne, miszerint „a zsidók nem emberek, és az irtásuk talán nem is bűn”. (278. o.)

A 3. fejezet *„Zuhogott az egeken a hant”*. *Sorozatgyilkosságok és tömeggyilkosságok* címmel a munkaszolgálatos századokat érintő legnagyobb léptékű, esetenként több mint 100 áldozatot követelő „gyilkosságokkal” foglalkozik. Ezek közül az ismert cservenkai, kiskunhalasi, apafai, pusztavámi mészárlásokat csak említés szintjén ismerteti, mert az elkövetők németek voltak. A magyar keretet legfeljebb csak azzal vádolhatták, hogy nem védte meg a reá bízott munkaszolgálatosokat.

A munkaszolgálat legtöbb – csaknem 400 – áldozatot követelő eseménye a dorosicsi zsidó tifuszkórház 1943 áprilisában történt leégése volt. Már a háború alatt terjedő, és a háború után már biztosra vett narratíva szerint a kolhozpajtában berendezett, zsúfolt járványkórház ajtajait lelakatolták, majd a keret tagjai 1943. április 29-én éjjel felgyújtották az épületet, és a menekülni akarókat légéppuskázták – mindezt azért, hogy a betegekkel ne kelljen foglalkozni. Bár a háború után több perben is felbukkant az ügy, és halálos ítéletek is születtek, nem sikerült igazán tisztázni a körülményeket. Sőt az is felmerült, hogy a tüzet dohányzás okozta, és a bent lévők részben azért nem tudtak kimenekülni, mert magatehetetlen, lázas betegek voltak, részben pedig azért, mert a füstben és a tűzben meghaltak holttesteit eltorlaszolták a kijáratot. Veszprémy László Bernát átnézve a Dorosiccsal kapcsolatos perek anyagát, rámutat azok ellentmondásaira. Először is arra, hogy a keret nem rendelkezett gépfegyverekkel, másodsor az áldozatokon nem találtak lőtt sérülést, harmadszor pedig nem tudták egyértelműen meghatározni, hogy a vádlottak milyen beosztásban szolgáltak és milyen felelősségük volt a tűz keletkezésében. Kutatásai során a szerző megtalálta dr. Brinich János orvos őrnagynak, a 19. könnyű hadosztály vezetőorvosának naplóját, aki az esetet kivizsgáló bizottság tagjaként a tragédia utáni napon járt Dorosicsban, és naplóbejegyzésében a dohányzás okozta tűz verzióját jegyezte le. Tekintettel arra, hogy a bejegyzés közvetlenül a tragédiát követően, és nem évekkel később készült, továbbá, hogy magának jegyezte le, és nem abból a célból, hogy valakit bevádoljon, az esemény leghitelesebb leírásának ez tekinthető.

Még egy gyűjtogatási esetet említ a szerző, Leordina község 1944 szeptemberében parancsra történt felégetését, amelyben állítólag 100 zsidó és 300 román munkaszolgálatos veszett oda. Az eseményre azonban csak egy, a *Népbírószági Közlöny* 1946. március 16-ai számában megjelent cikkben található utalás. Azóta sem tanúkat nem

sikerült fellelni, sem a veszteségi nyilvántartások, sem pedig a helytörténészek nem tudtak adatokat szolgáltatni a tüzesetről. Így ezen ügy kapcsán nem is indult bűnvádi eljárás.

A fejezet következő részeiben két nagy veszteséget szenvedett alakulat, a 401. különleges (büntető) és a 101/1. kisegítő (zsidó) munkásszázad történetét mutatja be Veszprémy. A két alakulat esete az átlagosnál jobban dokumentált, ugyanis egy-egy tagjuk, Kossa István, valamint Sallai Elemér közvetlenül a háború után, illetve szovjet fogságban még a háború alatt megírták századuk kálváriáját. Visszaemlékezéseik könyv formában³ több kiadást is megéltek, és mint ilyenek, etalonként formáltak, meghatározták és általánossá tették a közvéleményben a kegyetlenkedő keretlegénységről kialakított nézeteket. Veszprémy László Bernát megállapítja, hogy a visszaemlékezések „még, ha széles ecsetvonásokban is, de hűen örökítették meg a történeteket”, ugyanakkor rámutat arra, hogy a szerzők nem érdektelen tanúk, hanem sértettek, akik bevallottan bosszút állnának egykori kínzóikon. Összehasonlítva elemzi az emlékiratok különböző kiadásait, feltárva bennük a fontos részletekben való eltéréseket, rámutatva arra is, hogy a szerzők volt kerettagjaik elleni perében tett tanúvallomásai sem mindig egyeznek a visszaemlékezésekben leírtakkal.

Hasonlóan tragikus sors jutott a 104/5–7. munkásszázadoknak, amelyek keretük embertelen magatartása miatt szintén súlyos veszteségeket szenvedtek, azonban történetük – mivel azt nem örökítette meg könyv vagy megjelent visszaemlékezés – kevésbé ismert. Esetükben a szerző a keret volt tagjai elleni perek anyagainak alapján követi a történeteket, azonban az eljárás jogosságát nem vitatva, itt is rámutat a tanúvallomások közötti ellentmondásokra.

A Váratlan elkövetők? Roma kerethonvédek és kollaboráns munkaszolgálatosok című fejezet nem a tipikus „magyar” és „keresztény” keretlegénység ellen folyó eljárásokkal foglalkozik.

Meglepő módon az 1944-ben szintén a holokauszt áldozatául esett romák 1942-ben még teljes jogú állampolgárként fegyveres katonai szolgálatot teljesítettek, akik közül néhányan a munkásszázadok keresztény keretébe kaptak beosztást, és közülük páran, miként „magyar kollégáik” is, visszaéltek hatalmukkal. Az ilyen személyek ellen folyó perek különösen nagy sajtóvisszhangot kaptak.

A fejezet elején Veszprémy rámutat arra, hogy a baloldali sajtó – kihasználva azt a magyar társadalomban általánosan elterjedt nézetet, miszerint a romák munkakerülő, bűnöző hajlamú nép – alkalomadtán cigányellenes hangot ütött meg, például akkor, amikor cigány származású keretlegények peréről volt szó, ezzel is hangsúlyozva, hogy

³ Kossa István: Dunától a Donig. Budapest, 1948.; második kiadása azonos címen jelent meg 1960-ban. Sallai (Saly álnéven) Elemér: Mozgó vesztőhely. Moszkva, 1945.; második kiadása, Salamon néven Budapesten jelent meg 1946-ban, a harmadik pedig saját nevén 1979-ben; továbbá *Uő*: 8000 km. Budapest, 1948.

a keret tanulatlan, bűnöző elemekből állt, amiért természetesen a bukott rendszer uralkodó osztálya a felelős.

Érdekessége a fejezetnek az olyan volt zsidó munkaszolgálatosok ellen folyó pereknek a bemutatása, amelyek vádlottjai valamilyen kiváltságot élveztek szolgálatuk alatt. A fenti perek elemzésekor a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a bosszú milyen erősen motiválta a volt bajtársak vallomását még akkor is, ha a vádlott akkori „negatív” viselkedése végül is könnyebbséget hozott a századnak.

A „*Hazug volt a rossz, mivel azt hitte, hogy ő jó*”. *Koncepciók perek és hamis vallomások* című 5. fejezet a tanúk szavahihetőségét és az eljárások lefolyásának tisztaságát vizsgálja. Több pert átnézve a szerző rámutat arra, hogy egyes tanúk különböző perekben ugyanarról az esetről egymásnak ellentmondó tanúvallomásokat tettek, ami „nem tűnt fel” a bíróságoknak.

Súlyos eljárási hibákat is említ, mint a nyomozásnál veréssel, kínzással kicsikart vallomások, amelyeket a vádlottak a bírói szakaszban gyakran visszavontak. Ilyenkor a bíróság általában – a perrendtartással ellentétben – nem kérdezett rá, hogy mi a visszavonás oka. Gyakori volt a mentő bizonyítékok mellőzése, vagy a védelem tanúinak be nem idézése.

Veszprémy László Bernát helyesen állapítja meg, hogy „ezen perek még nem feltétlenül voltak koncepciók, ám súlyosan elfogultak voltak”.

A volt kerettagok felkutatásában, feljelentésében jelentős szerephez jutott a Munkaszolgálatosok Országos Antifasiszta Szövetsége (MOASZ), amelynek egyik bevallott célja volt, hogy „mindazért, ami szenvedés ezt a réteget érte, valamilyen formában elégtételt kapjon”. A volt munkaszolgálatosokat, azaz a sértetteket képviselő szövetség tagjai között a hitközségi előjárók mellett szép számmal voltak az ügyeket kivizsgáló rendőrök és nyomozók, a vádiratot fogalmazó népügyészek, valamint az ítéletet hozó népbírók, ami megkérdőjelezheti a volt kerettagok ügyében lefolytatott eljárások pártatlanságát.

A MOASZ tagjainak ambiciózusabb része igyekezett az izraelita egyház árnyékából kilépve a kiépülő új hatalmi rendben pozíciókat szerezni, hangsúlyozva, hogy „a mi táborunk a legelsősorban jogosult arra, hogy hatalmi erőkhöz jusson, mert közöttünk nincsenek árulók, nincsenek a régi regime-nek sem titkos, sem nyílt barátai”. Ezt a törekvést bizonyítja, hogy a MOASZ egyesült a Magyar Partizánok Bajtársi Szövetségével, amellyel együtt létrehozta a kommunista vezetés alatt álló Belügy- illetve Honvédelmi Minisztérium közös felügyelete alatt álló Magyar Szabadságharcosok Szövetségét.

A MOASZ tagjai „megbízható káderként” az eltávolított régi szakemberek helyén beépültek az új rendszer államigazgatásába, rendőrségébe, igazságszolgáltatásába és a kulturális élet vezetésébe. Így befolyással voltak a sajtóra, amely a „keretlegény-perekről”

közölt prekonceptiókkal, tendenciózus tudósításokkal erősen befolyásolhatta a közvéleményt.

A könyv utolsó fejezete, amely a „Zöldes szörnyek”, „a munkásosztály árulói” és „Horthy keretzsiványai”. *Büntetőperek és a politika* címet viseli, folytatja az előző fejezet gondolatmenetét, mely szerint a népbíróságok előtt folyó perek kapcsolódtak a napi politikához, amelynek elsődleges célja a nyilas és egyéb szélsőjobboldali pártok elleni harc mellett a háború előtti politikai és katonai vezető réteg lejáratása volt. Ugyanakkor már zajlott a koalíciós pártok közt a hatalom megszerzésért a küzdelem. Ezért nagyon jól jött a népbíróságokra és a sajtó egy részére befolyással bíró munkáspártok részére, ha nem a Moszkvához lojális pártokkal kapcsolatba hozható személyek kerültek munkaszolgálatos századparancsnokként vagy kerettagként a népbíróságok elé. A baloldali pártokhoz kapcsolódó kerettagok esetében viszont igyekeztek limitálni a felelősség kérdését, és a bíróságok – ha már kellett – enyhébb büntetéseket szabtak ki. A fejezet első részében Veszprémy néhány olyan perrel és azok sajtóvisszhangjával foglalkozik, amelyek szélsőjobboldali mozgalmakhoz kapcsolódó egyének, a kommunistákkal ellenlábás polgári pártok tagjai, vagy éppen a baloldalhoz kötődő személyek ellen folytak.

A fejezet második felében, amely egyben a könyv záró része, arra keres a szerző választ, vajon volt-e központi írásbeli parancs arra, hogy a zsidó kisegítő munkásszázadok tagjai ne kerüljenek haza élve a frontról. Hiszen a legtöbb perbe fogott munkásszázad-parancsnok arra hivatkozott, hogy olyan utasítást kaptak, miszerint századukat „csak aktatáskában”, azaz veszteségi lajstromok formájában hozzák haza, és az emberekkel nem kell elszámolniuk. De védekezésükben csupán Muray Lipótra és néhány hozzá hasonlóan szélsőségesen antiszemita, legfeljebb alezredesi rangban lévő bevonulási-központ-parancsnok szóbeli kijelentéseire hivatkozhattak, amelyeket a munkásszázad-parancsnokok előtt hangoztattak a kivonulás előtt. A legmagasabb rendfokozatú személy, akit a munkaszolgálatosokkal szembeni atrocitásokkal összefüggésbe hoztak, Jány Gusztáv vezérezredes, a doni 2. hadsereg parancsnoka volt. El-lene – egy Babós József hadbíró ezredesből kicsikart vallomás szerint – az volt a vád, hogy a parancsnoksága alatt álló hadsereg hadbíróságain kettős bírászkodás folyt; egy rendes a katonai perrendtartás szerint, és egy a munkaszolgálatosokkal szemben elkövetett bűncselekmények ügyében. A vádat természetesen nem tudták bizonyítani, mint ahogy azóta sem kerültek elő azok a parancsnok, utasítások, amelyek a zsidó munkaszolgálatosok szisztematikus elpusztítását rendelték volna el. Ilyenek ugyanis nem voltak.

A helyzetet Szombathelyi Ferenc vezérezredesnek, a m. kir. Honvéd Vezérkar akkori főnökének 1945-ben mondott szavaival lehetne jellemezni: „A zsidókérdés a hadseregre nézve rettenetesen korrumpáló kihatással volt. Minden érték átértékelődött. A kegyetlenségből hazaszeretet lett, az atrocitásokból hősiesség, a korrupcióból erény, [...] A fegyelem kétféle lett. Egy a zsidókkal szemben, ahol mindent szabad volt, és egy

másik fegyelem, ahol a szabályzatoknak megfelelően kellett volna cselekedni. Természetesen ez utóbbi nem sikerült. Így az egész hadsereg fegyelme alá lett ásva, parancsnak, ha zsidó ügyekben történt, nem engedelmeskedtek, hanem egyenesen szabotálták. Az ember az egész vonalon egy áthatolhatatlan fallal találta magát szemben, ahol mindenki szabotál, és ahol senkit sem lehet megfogni. Parancsaimat, amelyeket ez ügyben kiadtam, elmellőzték. Zsidókat nem mertem hazarendelni a harcterről, mert ezeket útközben eltüntették. Gazdájuk ezeknek az eseteknek sohasem volt. Felszólításra vagy sürgetésre méltatlankodtak, hazudtak, mindez pedig erény volt, és magasabb hazafiaság számba ment.”

Veszprémy László Bernát hatalmas munkát fektetett könyve elkészítésébe. Több száz bírósági aktát és egyéb levéltári dokumentumot nézett át. Munkájában rámutat az egyes ügyekhez kapcsolódó, de különböző helyeken lefolytatott perekben tett tanúvallomások ellentmondásaira, az eljárások során elkövetett szabálytalanságokra, sőt justizmordokra, amelyeket a korabeli népbírói eljárások nem vettek észre, vagy szándékosan figyelmen kívül hagytak. Felhívja a figyelmet arra is, hogy az 1945 és 1950 között lefolytatott népbírói perek, köztük a munkaszolgálatos századok volt keretének tagjai ellen folyó perek az igazság keresése és a bűnösök megbüntetése mellett, teret adtak a sértettek bosszúvágyának, miközben részét képezték a fenti időszak politikai küzdelmeinek is. Mint a zárszóban írja, célja az igazság elválasztása a féligazságoktól és hazugságoktól.

Munkájához a mintegy 40 levéltárban és iratgyűjteményben található dokumentumokon kívül, a munkaszolgálatról szóló művek, cikkek és visszaemlékezések százai mellett több kriminológiai, kriminálpszichológiai és pszichológia szakkönyvet, tanulmányt használt fel annak a kérdésnek a megválaszolására, milyen okok vezettek a munkaszolgálatosokkal szembeni embertelen és a m. kir. Honvédséghez méltatlan bánásmódhoz. Állításait a felhasznált források pontos megnevezésével dokumentálja, ami lehetővé teszi az olvasó számára azok visszakeresését. Sajnos a *Modern Magyar Történelem* sorozat formátuma nyomdai okból nem teszi lehetővé, hogy a felhasznált források elérhetőségét tartalmazó levéltári és könyvészeti jelzeteket feltüntető jegyzetek, amelyek közt számos a szövegben előforduló nevekhez, eseményekhez, kifejezésekhez kapcsolódó magyarázat is van, az adott lap alján szerepeljenek, hanem a kötet végén kaptak helyet. Ez némileg megnehezíti az olvasó dolgát, azonban a munka értékéből semmit sem von le.

A fenti könyvet ajánlom az elmúlt évszázad mindenkori napi politikájával átszőtt, részben a közvetlen résztvevők és érintettek tanúvallomásai, visszaemlékezései alapján dokumentált történelemmel foglalkozó kutatók figyelmébe, továbbá mindazoknak, akik arra kíváncsiak, hogy a valós és hiteles dokumentumok adatai közül milyen nagy munkával lehet kibontani az igazságot.

Bonhardt Attila

ION VALER XENOFONTOV

AZ AFGANISZTÁNI HÁBORÚ (1979–1989)*(Zrínyi Kiadó, Budapest, 2023. 440 o. ISBN 978-963-327-907-6)*

A Zrínyi Kiadó gondozásában eredetileg 2010-ben napvilágot látott, s 2023-ban újra megjelentetett munka aktualitását Afganisztán 20. és 21. századi történelme is igazolja. Ez az állam a 19. század második felétől kezdve ütközőzóna szerepét töltötte be a nyugati hatalmak és Oroszország, illetve később a Szovjetunió között. Utóbbi ezt a területet egyfajta „hátsó kertkapunak” tekintette, így számára nem volt mindegy, hogy milyen mértékben tartja ellenőrzése alatt, illetve az Afganisztánnal határos más államok mely nyugati hatalmak befolyási övezetéhez tartoznak. Emellett az iszlám terjedése is lényeges szempontnak számított, ugyanis a „Szovjet Birodalom” Afganisztánnal határos és ahhoz közeli területei muszlim többségűek voltak.

Ion Valer Xenofontov az egykori Moldovai Szovjet Szocialista Köztársaság Afganisztánban harcoló szovjet katonáival készített interjúk felhasználásával írta könyvét, illetve ehhez kapcsolódóan dolgozta fel a témakörben rendelkezésre álló szakirodalmat. Lényeges kiemelni, hogy a vonatkozó primer levéltári források nem kutathatók. Az interjút a szerző nem személyenként közölte, hanem témánként összeszorgozta őket, vagyis nem interjúkötetet tart kezében az olvasó. A munka alsó perspektívából, az egyének szemszögéből közelíti meg a történeteket, ugyanakkor csak a moldovai hadviselők nézőpontjából ismerhetjük meg a háború borzalmait. Nyilvánvalóan máshogy látta mindezt egy, a Szovjetunió belső-ázsiai területeiről, mint a nyugati végekről érkező katona. Ugyanakkor azt is ki kell emelni, hogy a könyv inkább társadalomtörténeti szempontból tárgyalja az eseményeket, így többek között a következő alfejezetekre bomlik: hadviselők szenvedélyei, halál, hazaérkezés, sport, tetoválás, levelezés, szórakozás, harcok stb. A tartalomjegyzékben csak a fő fejezetek találhatók meg, a magyar kiadáshoz érdemes lett volna azt részletesebben kibontani, az alfejezeteket is feltüntetni. Egy tárgy- és névmutató is tovább növelhette volna a kiadvány színvonalát.

A munka nem hagyományos hadtörténeti mű, amely azt részletezi, hogy mely alakulat hány fővel mikor és hol vett részt a harcokban, milyen harci eljárásokat alkalmazott stb. Ezt a témakört az elején egy külön fejezet (*Az afganisztáni háború általános háttere*) taglalja, amely melleleg röviden bemutatja az ország történelmét, gazdaságát, földrajzi helyzetét és szokásait is, ezek közül is azokra fókuszál, amelyek a szovjet háborúhoz kapcsolódtak. Emellett a 70-es évek második felében kialakult nemzetközi (v)viszonyokkal is foglalkozik. Így az is megismerheti a főbb eseményeket és összefüggéseket, aki nem kíván elmélyedni a témában. A magyar kiadáshoz a szerző és a fordító is külön előszót írt.

A munka nagyjából a moldovai katonák háborúban betöltött szerepéről szól, ez teszi ki a mű döntő hányadát. Az ide sorolható fejezetek nem teljesen időrendben követik egymást, kezdve a Moldovai SZSZK-ban szolgálatot teljesítő katonák felkészítésével, kiképzésével. A moldovai kontingensről megtudhatjuk, hogy közülük többen a magyarországi megszálló szovjet alakulatoknál teljesítettek szolgálatot és onnan vitték át őket Afganisztánba. (Felmerül a kérdés, hogy a szovjet haderőn belül a román nemzetiségű katonák száma milyen arányt ért el Magyarországon? Nemzetiségi „kártyaként” esetleg nem voltak-e túlréprezentálva?) A Szovjetunió Afganisztánnal határos részeiről csak korlátozott mértékben tudott harcosokat bevetni, mivel az ott élők többször rokoni-törzsi kapcsolatban álltak az afgánokkal. Ebből tehát az következik, hogy a megtámadott államtól messze lakó katonák nehezebben akklimatizálódtak, kevésbé ismerték a helyi viszonyokat, ami szintén rányomta bélyegét a háború menetére, bár a bevetés előtt igyekeztek őket felkészíteni. Több esetben a kulturális eltérésekből is konfliktushelyzetek adódtak.

A kötetben az átlagosnál nagyobb arányban találhatóak az interjúkból átvett idézetek, amelyek alkalmazása indokolt is, hiszen szemléletesebbé teszik a vázolt eseményeket. Van pár olyan rész is azonban, amely több visszaemlékezőtől tartalmaz rövidebb idézeteket, amelyek során sokszor és feleslegesen ismétlődik ugyanaz az információ. Szerencsére ilyen idézetválogatásból nincs túl sok, így nem hatnak zavaróan. Az idézetek tartalmát a szövegben és a lábjegyzetben megfelelően kiegészítik a szakirodalomból vett információk.

A résztvevők személyes nézőpontjából elmondottak alapján hasznos ismereteket lehet megtudni az afgánok korabeli harcmódoráról is, ami azért is lényeges, mivel az utóbbi évtizedekben egyre többen foglalkoznak az aszimmetrikus hadviselés kutatásával, ugyanakkor megérthetjük azt is, hogy az ezen a területen élők miként tudtak évezredekken át ellenállni a potenciális hódítóknak. Mindebben jelentős szerepet kapott a föld alatti öntözőcsatornák hálózata és a barlangrendszer, amelyek lehetővé tették a gyors rajtaütéseket és a nagyobb mennyiségű fegyver és lőszer, továbbá élelmiszer tárolását. Hasonló volt a helyzet, mint a 2011. szeptember 11-e utáni afganisztáni bűntetőkciók idején, illetve mint 2024. október 7-ét követően Gázában. A civil lakosság a tárgyalt időszakban nemcsak elszenvedője, hanem résztvevője is volt a háborúnak: több esetben étellel mérgezték meg a hódítókat, vagy a fegyelem rombolására ingyen adtak nekik kábítószerket. Az amerikai támogatás, továbbá a megszállók nem elégséges létszáma egy elhúzódo és sok áldozattal járó háborút eredményezett.

A szovjetekkel együttműködő úgynevezett szövetséges afgán hadseregről is részletes adatokat ismerhetünk meg. Őket ugyanazért nem tudták valódi szövetségesként alkalmazni, mint a Szovjetunió területén szolgáló belső-ázsiai katonákat: többen rokoni kapcsolatokkal kötődtek az afgán társadalomhoz, mindez sok esetben dezertáláshoz, a harcoktól való húzódozásukhoz vezetett.

A szovjetek kudarcához hozzájárult a hadseregben tapasztalható korrupció is, amelyről szintén igen sok megtudható a könyvből. A kábítószeres jelentős mértékű használata, a harci technika ellenfél számára történő értékesítése mutatta a megszállók harci morálját. Persze a korrupció nemcsak kicsiben, hanem nagy tételben is jelen volt: a drogsempészethez például sokszor az elesett katonák hazaküldött koporsóit használták. A morált tovább rontotta a katonák közötti belső viszony is. Az újoncokat a dedovcsinának nevezett megaláztatások során anyagilag és fizikailag is kihasználták a már több mint egy éve harcoló katonák, velük végeztették a takarítási és egyéb munkákat. A fizikai atrocitások sem erősítették a bajtársiasságot. A „mindenki mindenki ellen” elv sokszor önkényes és elkeseredett bosszúhoz, leszámolásokhoz vezetett. A helyzetet a szovjet katonák „elszállásolása” tovább rontotta, hiszen a katonákat gyakran helyezték el könnyen támadható sátortáborokban. Míg a síkságokon a túlzott forróság, addig a hegyvidékeken a túlzott hideg okozott elviselhetetlen életkörülményeket. A fürdés hiánya, az elégtelen higiénia és a jelentős számú betegség is hozzájárult a szovjet haderő szétforgácsolódásához.

A halál és a halálhoz való viszony ugyancsak kiemelt szerepet kapott a könyvben. A szovjet hatóságok a hazatérő elhunytak számának statisztikáit igyekeztek redukálni, sok esetben nem engedték a nyilvános temetéseket, és azt sem, hogy a fejfára a halál helyszínét felírják, mindezzel akadályozva a hozzátartozóknál a gyász folyamatát. Mivel a háborút tabusították a társadalomban, így a hazatérő veteránok visszailleszkedésére sem dolgoztak ki programokat, sőt sok esetben a társadalom maga is elítélte őket, többeket egyfajta gyilkosnak bélyegezve meg. Így az „afgánoknál” (Afganisztánt megjárt szovjet katonáknál) hazatérve kialakult egyfajta „befelé élt élet”, amelyhez a külvilággal szemben tanúsított elkülönülés, bizonyos esetekben agresszió társult. Xenofontov munkája sok esetben horrorisztikus részleteket realista módon mutat be, így rá is került a borítójára a „Felkavaró tartalom!” feliratú figyelmeztetés.

Összességében elmondható, hogy Xenofontov *Az afganisztáni háború* című könyve hiánypótló olvasmány, amelyet olyanok is érdeklődéssel forgathatnak, akik kevésbé érdeklődnek a hadtörténelmi témák iránt. A munka jól szerkesztett, kronologikus rendet követ és társadalomtörténeti nézőpontból tárgyalja ezt az igencsak összetett témát. A fejezetek rendje és a vonatkozó forrásrészletek kiválogatása, összerendezése logikus. Sikertült elkerülni az ilyenkor nehezen kiküszöbölhető felesleges ismétlődéseket. Több olyan problémakört is vizsgálat tárgyává tett a szerző, amellyel kényes voltuk miatt keveset szoktak foglalkozni: a halál élménye és annak feldolgozása, a háború utáni hazatérés, illetve a hadviselők fogadtatása. Meglátásom szerint a tárgyalt munka további hasonló jellegű kutatásokat is ösztönözhet a későbbiekben.

Kiss Dávid

NEKROLÓG

HAJDU TIBOR (1930–2025)

2025. augusztus 28-án – éppen 95. születésnapján – elhunyt Hajdu Tibor, a magyar történészek doyenje. Budapesten született 1930-ban – egyazon évben olyan későbbi pályatársaival, mint Bácskai Vera, Berend T. Iván, Diószegi István, Für Lajos, Harsányi Iván, Jemnitz János, Juhász Gyula, L. Nagy Zsuzsa, Ormos Mária, Pölöskei Ferenc, Ránki György, Rázsó Gyula és Zimányi Vera. (Ebből az imponáló névsorból azonban mára már csupán Berend T. Iván él, így mostantól ő tekinthető történészeink korelnökének.)

Hosszú élete során számos rövidebb-hosszabb – sajtóban is megjelent – interjút adott, melyek rendszerint valamelyik kerek születésnapjához kapcsolódtak. Ezek alapján az is sok mindent tudhat tudományos pályafutásáról, sőt akár személyes életútjáról is, aki sohasem találkozott vele élőben.

Fiatal élete 1944-ben tragikus fordulatot vett: édesanyját Bergen-Belsenbe hurcolták, ahonnan már nem került ki élve, munkaszolgálatos édesapját pedig katonaszökevényként nyilasok lőtték le. Róla és hűgáról a tíz évvel idősebb bátyjuk gondoskodott, akinek hatására Hajdu Tibor korán elkötelezte magát a baloldali eszmék mellett, és ehhez a döntéséhez haláláig hű is maradt.

Pályáját levéltárosként kezdte, amely hivatást egyből megkedvelte. Ahogy egyik későbbi interjújában vallott erről: „már az első munkanap után tudtam, hogy semmi mást nem szeretnék csinálni”. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet Archívumában (amit 1956-ban átkeverteltek Párttörténeti Intézetre), illetve néhány évig az Országos Levéltárban dolgozott. Közben 1949 és 1953 között esti tagozaton végezte az ELTE Lenin Intézetében az orosz és a marxizmus szakot. Utóbbiból egyetemi előadói diplomát, előbbiből viszont biztos nyelvtudást kapott: az orosz nyelvet haláláig használta, az orosz kultúra iránti szeretetét és érdeklődését mindvégig megőrizte. 1966-tól a Párttörténeti Intézetben főállású kutatóként dolgozott, 1975-ben pedig átköltözött a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetébe, ahol nyugdíjazásáig tevékenykedett.

Tudományos karrierjének kiemelkedő állomásai voltak fontos publikációi: *A tanácsok Magyarországon 1918–19-ben* (1958), *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom* (1968), *A Magyarországi Tanácsköztársaság* (1969) és *A Károlyi Mihály. Politikai életrajz* (1978). Ezek a kötetek alapozták meg az 1918–19-es forradalmak legtekintélyesebb szakértőjeként élvezett szakmai hírnevét, amely gyakorlatilag élete végéig változatlanul megillette. Fontos szerepet játszott az öszirozás forradalom és a Tanácsköztársaság történetének átértékelésében, valamint Károlyi Mihály politikusi szerepének rehabilitálásában. Ez a szerep nem csupán a Kádár-korszakban volt

különösen jelentős, de a rendszerváltás utáni megváltozott emlékezetpolitikai koordináta-rendszerben is megőrizte fontosságát: Hajdu Tibor végig kitartott a méltatlan támadásoknak kitett Károlyi megvédelmezése mellett. Ironikus (nem ritkán szarkazmusba hajló) stílusa nem kímélte ellenfeleit, ha szükségesnek ítélte használni azt. Ugyanakkor kellő önironiával volt képes visszatekinteni saját ifjúkori műveinek hibáira is.

Nekünk, a *Hadtörténelmi Közlemények* szerzőinek és olvasóinak, Hajdu Tibor elhunytáról azért is illik megemlékeznünk, mivel ő – főleg pályafutása utolsó évtizedeiben – jelentősen gazdagította a magyar hadtörténetírást is. Azt ugyan következetesen elhárította magától, hogy hadtörténésznek tekintsék, ám legalább a *tiszteletbeli* titulust bátran elfogadhatta volna. A múlt század nyolcvanas éveinek közepétől alapvető fontosságú kutatásokat folytatott a Habsburg-hadsereg magyar tisztjeinek társadalomtörténetéről: szociális háttéréről, összetételéről, belső dinamikájáról, társadalmi beágyazottságáról. Ennek során alaposan megismerte Ferenc József hadseregének tisztikarát és magát az intézményt, alighanem alaposabban, mint maguk a korszakkal foglalkozó hadtörténészek. Kutatásainak eredményeit 1989-ben az általa szerkesztett „*A magyar katonatiszt*” (1848–1945) című tanulmánykötet egyik tanulmányában, kerekén tíz évvel később pedig a *Tisztikar és középosztály. Ferenc József magyar tisztjei* című monográfiájában tette közzé. Ez utóbbi munka *Századok*-beli recenziója szerint Hajdu Tibor „pozitív példát mutat arra nézve, hogy miként újíthatná meg magát hadtörténetírásunk: például úgy, hogy társadalomtörténetet kezd művelni.” (2000/6. sz. 1504. o.)

A történeti katonaszociológia körébe tartozó munkáin kívül a dualizmus történetének meghatározó korszaka, az első világháború is érdekelte: amikor a tragikus világégés centenáriumaához közeledve felkérést kapott az Osiris Kiadótól egy, a frontok és a hátszág történéseit párhuzamosan bemutató kötet elkészítésére, engem tisztelt meg azzal, hogy társszerzőként bevont a munkába. Ennek az együttműködésnek a gyümölcse lett azután a 2014-ben publikált *A régi Magyarország utolsó háborúja*, egyben Hajdu Tibor utolsó jelentős könyve. Részt vállalt továbbá a Romsics Ignác által szerkesztett és 2010-ben megjelent *Magyarország az első világháborúban* című kötetben is. De írt tanulmányt az orosz vezérkar 1910–1913-as terveiről az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország elleni támadásra, Oroszország szerepéről a szerb hadba lépésben, és arról is, hogy miként látta Krúdy Gyula a világháborús Budapestet. Ezenkívül megtaláljuk a nevét a Hadtörténeti Intézet és Múzeum *Háborús hétköznapiak* konferenciáinak előadói között is.

Ez a teljesség igénye nélkül készült felsorolás is mutatja, hogy Hajdu Tibor olyan kérdésekkel foglalkozott, amelyek a szűkebb értelemben vett hadtörténelem körébe tartoznak. Ennek alapján pedig a tiszteletbeli hadtörténész titulus akkor is kijár neki, ha tudjuk, hogy tudományos pályája túlnyomó részét levéltárosként és történészként teljesítette. Szimpátiája a hadtörténelem illetve a hadtörténészek iránt azonban másban is megnyilvánult. Élete alkonyán egyik beszélgetésünk alkalmával elmondta: amikor a hetvenes évek elején saját kívánságára szóba került távozása a Párttörténeti Intézetből,

akkor komoly formában felmerült, hogy munkáját a Hadtörténeti Intézet és Múzeum állományában folytatja tovább! Ezt az elképzelést végül nem hagyták jóvá, így lett 1975 februárjától Hajdu Tibor az MTA Történettudományi Intézetének kutatója.

Hosszú élete során még egy alkalommal került kapcsolatba a HM HIM-mel: 1963 nyarán tartalékos tiszti továbbképzésre hívták be „Hajdu alhadnagyot”, aki a néhány hetes időszakot alakulata, a karcagi légvédelmi tüzérezred helyett Budapesten, a Kapisztrán téren, a Hadtörténelmi Levéltárba vezényelve tölthette. A különös vezénylés létrejöttében nyilván szerepet játszott, hogy ő ebben az időben kandidátusként már neves történésznek számított, aki levéltárosként is jó kapcsolatokat ápolt a hadtörténész kollégákkal.

Tibor ismerte és szerette a szépirodalmat. Munkáiban gyakran idézte is legjelentősebb (vagy éppen kevésbé ismert) íróink, költőink írásait. „Ha elégedetlen a történetírással – tanácsolta olvasójának –, van egy páratlan, nagyszerű magyar irodalmunk.”

Hosszú élete végére megfogyatkoztak körülötte a barátok. Romló fizikai állapota miatt az Egyetem téri lakása falai közé szorult, ám mindvégig megőrizte hallatlan szellemi frissességet és érdeklődését a világ dolgai iránt. Halála előtt nem sokkal még Alekszandr Fjodorovics Kerenszkij élete kezdte foglalkoztatni, kacérkodott a gondolattal, hogy tanulmányt ír róla. Végül azonban letett erről, és arra is hiába próbáltuk meg – másokkal együtt – rábeszélni, hogy írja meg emlékiratait. Történészként pontosan tudta, hogy egy ilyen munkának hatalmas forrásértéke lett volna, hiszen élete és munkássága rendkívül gazdag és egyedülálló tudásanyag birtokába juttatta. Elutasítását azzal indokolta, hogy egy ilyen visszaemlékezésben szerinte csakis őszintén szabadna írnia mindarról, amit átélt, ám akkor szükségképpen megbántana sok olyan embert, aki

számára kedves, ezt pedig nem akarná. Arra is csak legyintett, hogy zároltathatná a kéziratot bizonyos időre: levéltárosként tisztaiban volt vele, mennyire hatékony egy ilyen zárolás a gyakorlatban...

Végül úgy búcsúzott az élettől, mint egyik kedvence, Kosztolányi Dezső Esti Kornélja *egy közönséges villamosút végén*:

„Most elfogott a vágy, hogy élvezzem diadalomat. Éppen ki akartam nyújtani zsibbadt lábaimat, hogy végre pihenjek és pihegjek, hogy végre föl is lélegezzem, szabadon és boldogan, amikor a kalauz odalépett ablakomhoz, kifordította az útirányjelző táblát, s ezt kiáltotta: »Végállomás«.

Elmosolyodtam. Lassan leszálltam.”

Pollmann Ferenc

Hajdu Tibor történész
(Népszava sajtófotó)

SERES ISTVÁN (1972–2025)

2025. július 1-jén, békési otthonában elhunyt Seres István mongolista, turkológus, néprajzos, nyelvész és történész-hadtörténész, korunk egyik polihisztora. Július 12-én kísértük utolsó útjára szülőfalujában, Békésszentendrason. Váratlanul és fájdalmasan korán távozott, hiszen mindössze 53 évet élt: 1972. április 2-án született Szarvason. A szentendrési általános iskola és a szarvasi gimnázium elvégzése után az Eötvös Loránd Tudományegyetem mongolisztika és turkológia szakán diplomázott. 2005-ben szerzett doktori címet (PhD fokozatot) a dariganga betyárvilágról írt disszertációjával. Előbb a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai-ösztöndíjasa (2007–2010), majd Közép-ázsiai Kutatócsoportjának munkatársa (2007–2012), később Békés város önkormányzati képviselője (2014–2019) volt.

Életét a kutatómunka határozta meg, és talán nem vétünk vele, ha a magyar tudományos élet egyik „fenegyerekének” nevezzük. Mivel barátok voltunk, Ő ezt a minősítést bizonyára megbocsátaná nekem, annál is inkább, mert igen találó az életművére is. Tréfásan azt szoktam mondani, hogy szerteágazó érdeklődési körének közös metszetében a lótolvajlás áll. Vagyis mindennel foglalkozott, amiben van lólopás: a 17–18. századi kuruc és rác szegénylegények világától kezdve a 19–20. századi magyar betyárromantikán át a mongol (dariganga) betyárballadáig bezárólag. Az utóbbi téma kutatásához maga is lóháton barangolta be a mongol–kínai határvidéken elterülő, gyéren lakott füves pusztaságot.

Itt most elsősorban hadtörténeti munkásságáról szeretnék megemlékezni. Nem volt ugyan történész diplomája, és nem vett részt speciális hadtörténelmi képzésben, így nem végzettsége, hanem teljesítménye révén vált a tudományterület elismert művelőjévé. Hermann Róbert szakmai körökben már szállóigévé vált mondásával tekinthetjük őt olyan hadtörténésznek, ahol „a had- nem fosztóképző”. És nem volt a tudományág „marcona” képviselője sem – hogy ismét egy neves kolléga, Pollmann Ferenc kifejezését használjam –, vagyis nem a szorosan vett hadművészet, hanem a háborús történelem összetett problémakörének megannyi aspektusa foglalkoztatta. Ilyen volt a Thököly-féle katonai emigráció, a hajdúk és rác katonaparasztok kérdésköre, a Rákóczi szolgálatába állt cigány, török, tatár és arnót katonák, Rózsa Sándor ’48-as szerepvállalása, vagy épp az első világháborús hadifogolytáborokban magyar tudósok által végzett néprajzi kutatások.

A téma iránti elköteleződése gyermekkoráig vezethető vissza. Meghatározó volt ebben szülőföldje, a Viharsarok, és abban is szeretett szülőfaluja, Békésszentendrás, amely az 1735. évi parasztfelkelés révén a fenti kutatási területek közül a kuruc, a szerb és a betyár tematikának is forrása lehetett. A család paraszti, kisnemesi és – a hírneves békésszentendrasi szőnyeggyárhoz kapcsolódó – vállalkozói hagyományai szintén ihletőleg hatottak rá. A kutatómunka nem biztosíthatott számára tisztes megélhetést,

mégis kitartott élethivatása mellett. Lelkesedését az általa kutatott témák iránt mindvégig megőrizte. Jellemző erre, hogy Bánkúti Imre egy alkalommal dohogva figyelmeztetett rá: „Mondd meg a Seres barátodnak, hogy ne tegyen felkiáltójelet minden harmadik mondata végére!” Csak mosolyogtam magamban, mert tudtam, Pistinél ez nem modorosság volt, hanem valamiféle „hurrá-élmény” minden egyes hiányzó forrás fellelése, minden új adatelem megfelelő helyre illesztése kapcsán. Tudományos témáiról éppolyan lelkesen tudott előadni, mint mondjuk mongóliai kutatóútjairól vetített képes élménybeszámolót tartani. 1997-ben, a hegyaljai felkelés tricentenáriuma tartott pataki konferencián az elnöki figyelmeztetésre sem tudta lekerekíteni izgalmas előadását, amikor már jóval túllépte a megszabott időkeretét. Heckenast Gusztáv a konferencia szünetében csak annyit mondott neki: „Szófogadatlan disznó vagy, de tudsz!” (Heckenast Gusztáv éppen ekkor tekintette át a hegyaljai felkelés teljes historiográfiáját, így pontosan meg tudta ítélni, hogy Seres István merőben új adatokat tárt fel a témához: igazolni tudta a felkelők és Thököly Imre kapcsolattartását, amelyről a korábbi történetíróknak csak következtetéseken alapuló sejtései lehettek.)

Egyik kedves professzora, R. Várkonyi Ágnes „szerencsés kezű kutatónak” nevezte, pedig nem a szerencse volt a leginkább meghatározó tudományos eredményeinél, hanem a kitartó, fáradhatatlan munka, a lelkes és lelkiismeretes utánajárás, amelyet bátran nevezhetünk szorgalomnak. Persze nem a fegyelmezett szobatudós szorgalma, sokkal inkább a kitartó „terepmunka” jellemezte – és terepmunka alatt az ő esetében nem csupán a néprajzi gyűjtést, szóbeli hagyományok feltérképezését, hanem a levéltári, kéziratári kutatómunkát is érteni kell. Ez önmagában ugyan nem lenne figyelemre méltó, hiszen valamirevaló történész levéltári források nélkül nem lehet meg, Ő azonban már gyermekkorában késztetést érzett (és engedélyt kapott!) a levéltári bűvárkodásokhoz, kiváló kapcsolatteremtő képessége folytán pedig már az ezredfordulón kutatni tudott olyan határon túli gyűjteményekben is, ahová a tudomány intézményes útjait használva – akkor még – nehezebb volt eljutni. Így neki köszönhetően ismerjük ma Thököly Imre Gyulafehérvárott őrzött, de hosszú időre elfeledett 1696. évi leveleskönyvét.

Különös érzékkel tárta fel a legeldugottabb forrásokat is egy-egy kedvenc témájához. Egyetlen szemléletes példa: Egressy Gábor hagyatékából gondosan elkülönítve őrizik 1848-as kormánybiztosi működésének és színművészi pályafutásának iratanyagát. Így aztán a színháztörténetek ez utóbbiban, az 1848/49-es szabadságharc történetét kutatók az előbbiben bűvárkodnak. Seres István kellett hozzá, hogy Rózsa Sándor történetéhez (*Karikással a szabadságért...* Békéscsaba, 2012) a színházi iratokat is áttúrja, hogy abban egyetlen cédula hátoldalán nagyfontosságú adatra leljen. Rózsa Sándor szabadcsapatának történetéhez kapcsolódva még a honvédsereg tisztikarának legjobb ismerője számára is új adatokkal szolgálhatott jelen folyóirat hasábjain (2024/1. szám), amikor nemrégiben Bona Gábort köszönthettük.

Munkáira a forrásközpontú adatfeldolgozás és az interdiszciplináris megközelítés volt jellemző. Hadtörténelmi tárgyú írásai is gyakran ötvöződtek a néprajzzal és

az irodalomtörténettel. Egy szerb népballada történelmi háttérének bemutatása kapcsán az irodalmi forrást olyan szerteágazó történelmi (helytörténeti, had- és család-történeti) adatokkal tudta megvilágítani és kiegészíteni, amire csak a kor és a források alapos ismerete révén vállalkozhatott.

Szinte minden munkáját okmánytárral adta közre, az általa feltárt források így nem csupán saját kutatási eredményeinek alátámasztására szolgáltak, hanem más kutatók számára is felhasználhatóvá váltak. Önálló kötetei közül hadtörténeti szempontból is kiemelkedik a Károlyi-huszárezred szervezőtörténetének ismertetése a Péro-lázadás idején (*A Károlyi-huszárezred hadkiegészítése... Békéscsaba*, 2010), amelynek terjedelmes okmánytárában az ezred tisztjeinek jelentései is olvashatóak a felkelés eseményeiről. Békés városának kuruc kori történetét tárgyaló monográfiája (*Békés két meg szállása... Békés*, 2016) szintén tárháza a hadtörténelem helytörténeti lecsapódásának: részletesen szolt a békési kuruc katonáskodókról, és közülük is külön fejezetet szentelt Károlyi Sándor neves portyázó tisztjének, a szatmári békeokmányt is aláíró Pikó Demeternek.

Különleges helyet képvisel életművében Kiss Albert életrajza (Csenger–Budapest, 2017). E munka megírására (és még több másikra is) O'sváth Györgytől (1931–2017), az Antall- és Boross-kormány tanácsadójától, majd Magyarország rendkívüli és meghatalmazott (utazó) nagykövetétől, a Magyar Máltai Lovagok Szövetségének elnökétől kapott megbízást. O'sváth úr meggyőződése szerint az ősei között tudhatta az 1704-ben kivégzett Kiss Albert ezereskapitányt, akinek Tokajban még szobrot is állíttatott. Seres István kutatásai kimutatták, hogy több Kis(s) Albert is élt a 17/18. század fordulóján, és a források inkább amellett szólnak, hogy nem a kuruc ezredes lehetett a későbbi hegymegi Kiss család őse. Ezt a következtetést azonban a megrendelő nem fogadta el. Seres István ügyességét dicséri, hogy a vaskos kötetben *Vitatott kérdések* cím alatt mégis önálló fejezetet szentelt a problémakörnek, és a teljes vonatkozó forrásanyagot közreadta az okmánytárban, a történészek és a vájt fülű (a sorok között olvasni tudó) érdeklődők így mégis hozzáférhetnek a valós tényekhez.

II. Rákóczi Ferenc hadseregének számos egyedi sajátosságával, különleges alakulataival is foglalkozott. Önálló tanulmányokban, kisebb közleményekben szolt a kurucokhoz csatlakozó török, tatár, rác és cigány katonákról. Thököly Imréről írt kétnyelvű monográfiája a Magyar–Török Baráti Társaság és az Akadémiai Kiadó közös gondozásában jelent meg a bujdosók újratemetésének centenáriuma alkalmából (2006). Hosszabb-rövidebb tanulmányokat, közleményeket szentelt egy-egy katonatiszt (a már említett Pikó Demeteren és Kiss Alberten kívül Szappanos Mihály, Szegedinác Péro, Szoboszlay Sámuel, Szunyogh György, Mojszen László alias Fekete Vaszil, Jávorka Ádám, Vékony János, Matolay Pál és Zubán Szávó) vagy más fontos bizalmi ember (Komáromi János, Pulyai János) életpályájának, és egyes családok (O'sváth, Csátary), illetve várak, települések (Ajnácskő, Szarvas, Zsáka, Borosjenő, Nagyvárad, Solyomkő, Sarkad és a bihari kis hajdútelepek) történetének.

A 17. századi erdélyi hadseregről is remek publikációi születtek olyan források nyomán, amelyek egy részét ő maga emelte ki megtévesztő levéltári kontextusukból. Ezek mindegyike a *Hadtörténelmi Közleményekben* látott napvilágot: 2010-ben újabb forrásokat közölt az 1657. évi lengyelországi hadjárat veszteséglistájához, 2013-ban Bethlen Gábor hadainak 1621. évi szállás- és hadrendjét adta ki, 2016-ban pedig egy „kuruc lovasezred” összeírásáról bizonyította be, hogy az valójában II. Rákóczi György hadseregének egyik alakulata volt. Gyakran reflektált mások eredményeire is: csupán lapunk hasábjain féltucat könyvismertetése jelent meg.

Hadtörténelmi írásai nemcsak a kora újkor évszázadaihoz és az 1848–49. évi szabadságharc történetéhez kapcsolódtak, hanem a 20. század sorsfordulóihoz is. A Dunaszerdahelyen megrendezett egyik Vámbéry-konferencián Kúnos Ignác első világháborús hadifogolytáborokban folytatott turkológiai kutatásairól, a soproni népszavazás 100. évfordulóján megrendezett tudományos konferencián pedig a két nyugat-magyarországi felkelés muszlim önkénteseiről adott elő. (Mindkettő megjelent nyomtatásban is.)

Itt és most nem juthatott tér még témánkba vágó munkásságának átfogó ismertetésére sem, pedig életművének a hadtörténelem csupán egyik és nem is a legfontosabb részterülete volt. A történeti néprajz, a nyelvtudomány, a mongolisztika és turkológia területén legalább ilyen gazdag eredményt mutathatott fel. Távozása nagy veszteség minden

Seres István
(a család szívességéből)

által művelt tudományág számára. Hiányozni fog a bihari, vajai, sárospataki, kassai, eperjesi, szatmárnémeti, dunaszerdahelyi konferenciákról. Nem csupán barátok, de szerzőtársak is voltunk, több írásunkat közösen jegyeztük, és ha erőnk lesz rá, talán félbemaradt munkái közül is közreadhatunk még néhányat. Bizonyára ezzel tehetjük a legtöbbet emlékének megőrzéséért, hiszen az, ahogyan temetésén hallhattuk Isten szolgájának szájából: „nemcsak a szívekben, hanem az írásaiban, a megjelent könyveiben, tudományos munkáiban, kutatási eredményeiben él tovább”.

Mészáros Kálmán

TARTALOM

TANULMÁNY

KEMÉNY KRISZTIÁN	Egy „rosszhírű” hadosztály első lépése a halhatatlanság felé: az iglói rajtaütés (1849. február 2–3.)	771
------------------	---	-----

KÖZLEMÉNYEK

BAGI ZOLTÁN PÉTER	Karl von Tettau lovas lövészei	803
CZIRÓK ZOLTÁN	Katonai repülés Szegeden a francia megszállás alatt (1918–1919)	825

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

SÜLI ATTILA	Ács Flóris esztergomi nemzetőr visszaemlékezése az 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatti tevékenységéről.	853
BOBAY ISTVÁN	Babarczy Sándor élete és mexikói levelezése.	
ZOLTÁN – VERES	I. rész.	885
VIOLETTA		

MŰHELY

TIMÁRI KRISZTIÁN	Az 1788. évi török betörés a Temesi Bánságba	911
ATTILA		
MÁTHÉ ÁRON	Szándék vagy cselekedet? Kérdések az 1939-es lengyelországi honvédelmi harcokban a lengyel oldalon részt vevő magyar önkéntesekkel kapcsolatban	945

SZEMLE

ANTHONY KALDELLIS	Streams of Gold, Rivers of Blood: The Rise and Fall of Byzantium, 955 A.D. to the First Crusade (<i>Tőszér Márton</i>)	981
BAGI ZOLTÁN PÉTER	Palonai Magyar Bálint élete és a fonyódi vár története a 16. században (<i>Baráth Zsolt</i>)	985
HARALD PÖCHER	Zrínyi Miklós und sein militärwissenschaftliches Werk (<i>Balla Tibor</i>)	990
PAPP JÁNOS	A büntetés-végrehajtási szervezet egyenruházata és viselettörténete (1867–2024) (<i>Bálint Ferenc</i>)	992

VESZPRÉMY LÁSZLÓ BERNÁT	Piszkos munka. A munkaszolgálat és a „keretlegények” története a népbírószágon (<i>Bonhardt Attila</i>). 996
ION VALER XENOFONTOV	Az afganisztáni háború (1979–1989) (<i>Kiss Dávid</i>). . . 1003
	NEKROLÓG
POLLMANN FERENC	Hajdu Tibor (1930–2025) 1007
MÉSZÁROS KÁLMÁN	Seres István (1972–2025) 1010

TABLE OF CONTENTS

RESEARCH ARTICLE

KRISZTIÁN KEMÉNY	The First Step Toward Immortality for a “Notorious” Division: the Raid on Igló (February 2–3, 1849) 771
------------------	--

PUBLICATIONS

ZOLTÁN PÉTER BAGI	Karl von Tettau’s Mounted Riflemen 803
ZOLTÁN CZIRÓK	Military Aviation in Szeged During the French Occupation (1918–1919) 825

SOURCE PUBLICATIONS

ATTILA SÜLI	Memoirs of Flóris Ács, a Member of the Esztergom National Guard, About His Activities During the 1848–49 Revolution and War of Independence . . 853
ISTVÁN ZOLTÁN BOBAY – VIOLETTA VERES	The Life of Sándor Babarczy and His Correspondence from Mexico (1864–1865). Part I. . . 885

WORKSHOP

KRISZTIÁN ATTILA TIMÁRI	The Turkish Invasion of the Banat of Temeswar in 1788 911
ÁRON MÁTHÉ	Intent or Action? Questions concerning the issue of Hungarian volunteers participating on the Polish side in Poland’s defense battles in 1939 945

REVIEW

ANTHONY KALDELLIS	Streams of Gold, Rivers of Blood: The Rise and Fall of Byzantium, 955 AD to the First Crusade (<i>Márton Tőssér</i>)	981
ZOLTÁN PÉTER BAGI	The Life of Bálint Magyar of Palona and the History of Fonyód Castle in the 16 th Century (<i>Zsolt Baráth</i>)	985
HARALD PÖCHER	Zrínyi Miklós und sein militärwissenschaftliches Werk (<i>Tibor Balla</i>)	990
JÁNOS PAPP	The Uniform and History of Corporate Clothing of the Penitentiary Service (1867–2024) (<i>Ferenc Bálint</i>)	992
LÁSZLÓ BERNÁT VESZPRÉMY	Dirty Work. Stories of forced labor and “overseers” at the People’s Court (<i>Attila Bonhardt</i>)	996
ION VALER XENOFONTOV	The War in Afghanistan (1979–1989) (<i>Dávid Kiss</i>)	1005

IN MEMORIAM

FERENC POLLMANN	Tibor Hajdu (1930–2025)	1007
KÁLMÁN MÉSZÁROS	István Seres (1972–2025)	1010

INHALT

STUDIE

KRISZTIÁN KEMÉNY	Der erste Schritt einer Division mit „schlechtem Ruf“ in Richtung Unsterblichkeit: Der Überfall bei Igló (Zipser Neuendorf) (2–3. Februar 1849)	771
------------------	---	-----

MITTEILUNGEN

ZOLTÁN PÉTER BAGI	Die berittenen Artilleristen Karl von Tettaus	803
ZOLTÁN CZIRÓK	Militärflug in Szeged (Szegedin) während der französischen Besatzung (1918–1919)	825

QUELLENPUBLIKATIONEN

ATTILA SÜLI	Die Erinnerungen von Flóris Ács, Nationalgardist in Esztergom (Gran), über seine Tätigkeit während der Revolution und des Freiheitskampfes von 1848–49	853
ISTVÁN ZOLTÁN BOBAY – VIOLETTA VERES	Das Leben und die Korrespondenz von Sándor Babarczy in Mexiko (1864–1865). Teil 1	885

WERKSTATT

KRISZTIÁN ATTILA TIMÁRI	Der Einfall der Türken ins Temeschwarer Banat im Jahr 1788	911
ÁRON MÁTHÉ	Absicht oder Handlung? Fragen in Bezug auf das Problem der ungarischen Freiwilligen, die auf polnischer Seite an den Landesverteidigungskämpfen in Polen im Jahr 1939 teilgenommen haben	945

RUNDSCHAU

ANTHONY KALDELLIS	Streams of Gold, Rivers of Blood: The Rise and Fall of Byzantium, 955 A.D. to the First Crusade (<i>Márton Tócsér</i>)	981
ZOLTÁN PÉTER BAGI	Das Leben von Bálint Palonai Magyar und die Geschichte der Burg von Fonyód im 16. Jahrhundert (<i>Zsolt Baráth</i>)	985
HARALD PÖCHER	Zrínyi Miklós und sein militärwissenschaftliches Werk (<i>Tibor Balla</i>)	990
JÁNOS PAPP	Die Uniformierung der Strafvollzugsorganisation und die Geschichte des Tragens ihrer Uniform (1867–2024) (<i>Ferenc Bálint</i>)	992
LÁSZLÓ BERNÁT VESZPRÉMY	Niedere Arbeit. Der Arbeitsdienst und die Geschichten der Aufseher am Volksgericht (<i>Attila Bonhardt</i>)	996
ION VALER XENOFONTOV	Der Krieg in Afghanistan (1979–1989) (<i>Dávid Kiss</i>)	1003

NEKROLOG

FERENC POLLMANN	Tibor Hajdu (1930–2025)	1007
KÁLMÁN MÉSZÁROS	István Seres (1972–2025)	1010

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDE

KRISZTIÁN KEMÉNY	Le premier pas vers l'immortalité d'une division « mal famée » : le raid d'Igló (2–3 février 1849) 771
------------------	---

PUBLICATIONS

ZOLTÁN PÉTER BAGI	Les tireurs à cheval de Karl von Tettau 803
ZOLTÁN CZIRÓK	L'aviation militaire à Szeged pendant l'occupation française (1918–1919) 825

PUBLICATIONS DE SOURCE

ATTILA SÜLI	Récit de souvenirs de Flóris Ács, garde national d'Esztergom, sur ses activités pendant la révolution et la guerre d'indépendance de 1848–1849. 853
ISTVÁN ZOLTÁN BOBAY – VIOLETTA VERES	La vie et la correspondance mexicaine de Sándor Babarczy (1864–1865). Première partie 885

ATELIER

KRISZTIÁN ATTILA TIMÁRI	Invasion turque de 1788 dans le Banat de Temes 911
ÁRON MÁTHÉ	Intention ou action ? Questions sur les volontaires hongrois ayant participé aux combats pour la défense de la Pologne en 1939 aux côtés des Polonais. 945

REVUE

ANTHONY KALDELLIS	Streams of Gold, Rivers of Blood: The Rise and Fall of Byzantium, 955 A.D. to the First Crusade (<i>Márton Tőssér</i>) 981
ZOLTÁN PÉTER BAGI	La vie de Bálint Palonai Magyar et l'histoire du château de Fonyód au 16e siècle (<i>Zsolt Baráth</i>). . . 985
HARALD PÖCHER	Zrínyi Miklós und sein militärwissenschaftliches Werk (<i>Tibor Balla</i>) 990
JÁNOS PAPP	L'uniforme et l'histoire vestimentaire de l'organisation pénitentiaire (1867–2024) (<i>Ferenc Bálint</i>) 992

LÁSZLÓ BERNÁT VESZPRÉMY	Sale boulot. Le service du travail obligatoire et les récits des gardiens devant le tribunal populaire (<i>Attila Bonhardt</i>).	996
ION VALER XENOFONTOV	La guerre en Afghanistan (1979–1989) (<i>Dávid Kiss</i>)	1003
NÉCROLOGIE		
FERENC POLLMANN	Tibor Hajdu (1930–2025)	1007
KÁLMÁN MÉSZÁROS	István Seres (1972–2025)	1010

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИИ

КРИСТИАН КЕМЕНЬ	Первый шаг в направлении бессмертия «печально известной» военной дивизии: внезапное нападение на Иглу (2–3 февраля 1849 г.)	771
-----------------	---	-----

ПУБЛИКАЦИИ

ЗОЛТАН ПЕТЕР БАГИ	Кавалерийские стрелки Карла фон Теттау	803
ЗОЛТАН ЦЗИРОК	Военная авиация в Сегеде во время французской оккупации (1918–1919)	825

ПУБЛИКАЦИИ ИСТОЧНИКОВ

АТТИЛА ЩЮЛИ	Воспоминания Флориша Ач, национального гвардейца из Эстергома, о его деятельности во время революции и борьбы за свободу 1848–1849-их годов	853
ИШТВАН ЗОЛТАН БОБАЙ – ВИОЛЕТТА ВЕРЕШ	Жизнь Шандора Бабарцзи и его мексиканская переписка (1864–1865). Часть I.	885

МАСТЕРСКАЯ

КРИСТИАН АТТИЛА ТИМАРИ	Турецкое вторжение в Темешварский Банат в 1788-ом году	911
---------------------------	---	-----

АРОН МАТЭ	Намерение или действие? Вопросы о проблеме участия венгерских добровольцев на стороне Польши в боях за национальную оборону Польши в 1939-ом году	945
-----------	---	-----

ОБЗОР

АНТОНИ КАЛДЕЛЛИС	Потоки Золота, Реки Крови: Восход и Падение Византии, от 955 г. н. э. до Первого Крестового Похода (<i>Мартон Тошер</i>)	981
ЗОЛТАН ПЕТЕР БАГИ	Жизнь Балинта Мадьяра из Палоны и история крепости Фоньод в 16-ом веке (<i>Жолт Барат</i>). . . .	985
ХАРАЛД ПЁХЕР	Миклош Зриньи и его военно-научная деятельность (<i>Тибор Балла</i>).	990
ЯНОШ ПАПП	Обмундирование и история одежды наказательно-исполнительной организации (1867–2024) (<i>Ференц Балинт</i>)	992
ЛАСЛЮ БЕРНАТ ВЕЗПРЕМИ	Грязная работа. Истории о трудовой повинности и «надзирателей охранников» в Народном суде (<i>Аттила Бонхардт</i>)	996
ИОН ВАЛЕР КСЕНОФОНТОВ	Война в Афганистане (1979–1989) (<i>Давид Киши</i>)	1003

НЕКРОЛОГ

ФЕРЕНЦ ПОЛЬМАНН	Тибор Хайду (1930–2025).	1007
КАЛЬМАН МЕСАРОШ	Иштван Шереш (1972–2025)	1010

Műszaki vezető: Gróf István

Tördelő: Drótos Szilvia

Nyomdai kivitelezés:

HM Zrínyi Geoinformációs és Toborzástámogató

Közhasznú Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság,

Nyomdai és Sokszorosító Osztály

Felelős vezető: Pásztor Zoltán

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut
et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Redacteur en chef: László Pászti
Editorial: Zsófia Medgyesy

Comité éditorial

János B. Szabó, Tibor Balla,
Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István
Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska,
Róbert Hermann (President), Csaba Horváth,
Miklós Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik,
Katalin Mária Kincses, Gábor Kiss, Balázs
Lázár, Ferenc Lenkefi, Roland Maruzs, Kálmán
Mészáros, István Nagy-L., Imre Okvát, Ferenc
Pollmann, Gergely Pál Sallay, Sándor Szakály,
Norbert Számvéber, László Tóll, János Varga J.,
László Veszprémy

Conseillers scientifiques

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó,
Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš,
Ferenc Tóth

Éditée par l'Institut et le Musée
d'Histoire Militaire

(Ministère de la Défense)

1087 Budapest, Kerepesi út 29/B, Ungarn
Postanschrift: Budapest, Pf. 431. H-1438

Rédaction et Maison d'Édition

1087 Budapest, Kerepesi út 29/B, Ungarn
Postanschrift: Budapest, Pf. 431. H-1438

E-mail:

hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Version électronique:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Tarif d'abonnement

4800 HUF (annuel), 1200 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.

Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger

Hírlapterjesztési Központ

1 Orczy tér Budapest H-1089 Hongrie

Adresse postale: Budapest H-1900

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института
и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Главный редактор: Ласло Пасти
Редактор: Жофия Медьеш

Редакционная коллегия

Янош Б. Сабо, Тибор Балла,
Атила Бонхардт, Норберт Ц. Тот, Иштван Цигань,
Тамаш Чикань, Пал Гермушка, Роберт Херманн
(председатель), Чаба Хорват, Миклош Хорват,
Дюла Кедвеш, Йозеф Келеник, Каталин Мариа
Кинчеш, Габор Кишш, Балаж Лазар, Ференц
Ленкефи, Роланд Маруж, Кальман Месарош,
Иштван Надь-Л., Имре Окватх, Ференц Поллманн,
Гергей Пал Шаллаи, Шандор Сакай, Норберт
Самвебер, Янош Й. Варга, Ласло Толл, Ласло
Веспреми

Консультативный совет

Габор Агостон, Тибор Хайду, Дьёрдь Марко,
Геза Палфи, Имре Окватх, Эрвин А. Шмидл,
Владимир Сегеш, Ференц Тот

Издает: Институт и Музей
Военной Истории

Министерства Обороны

1087 Будапешт, Дорога Керепеси 29/Б, Венгрия
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 431. H-1438

Редакция и Издательство

1087 Будапешт, Дорога Керепеси 29/Б, Венгрия
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 431. H-1438

Адрес E-Mail:

hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Электронный вариант:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Абонементная плата по подписке

На 1 год 4800, на 1 квартал 1200 форинтов

Распространяет

Коммерческий и Логистический Центр А/О
Венгерская Почта

Подписка за границей

В Бюро подписки на газеты

Hírlapterjesztési Központ

1. Orczy tér Budapest H-1089 Венгрия

Почтовый адрес: H-1900 Budapest,

e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

E számunk tartalmából

„Parancsot kaptam az őrmester Major Ferencről, hogy tizedemmel az Dunántúl [fekvő] hídfőerődben vá[lt]sam fel az ott lévő várőrséget, kik honvédek voltak. Ez 11 órakor parancsoltatott, én már fél 12-re tizedemmel útnak indultam, úgyhogy egy órakor délután már az mondott hel[y]et berukkoltam tizedemmel. Felváltottam azonnal az erősség kapujánál és az erősség tetején az őrséget, ezután bementem az erősségbe, hol az inspekciós tizedes általadott minden ottlevőket. Ezen nagy és nevezetes erősség min[den] őrség nélkül volt tizedemen kívül, csak egy öreg volt aus[z]triai káplár lakott ott, ki nekem mindeneket megmutatott és megmagyarázott.”

(Süli Attila)

„Babarczy a cs. kir. hadseregéből lépett át a Mexikói Osztrák Önkéntes Hadtest tisztikarába másodosztályú huszárszázadosként, ennek pontos ideje azonban nem szerepel a katonai törzslapján, viszont 1864. november 10-én levélben kérte a hadügyminisztériumtól, hogy engedélyezzék az átjelentkezését a Mexikóba induló hadseregbe.”

(Bobay István Zoltán – Veres Violetta)

„Az 1788. évi török betörés a Bánságba a cs. kir. erők számára azévi hadjáratuk során a legnagyobb erőpróbát jelentette. A török hadmozdulat előjelei és előkészületei már hetekkel korábban nyilvánvalóak voltak, amit mind a bánsági, mind az erdélyi hadtest parancsnokai jeleztek II. József felé, ennek nyomán megkezdődött a terület megerősítése. A válaszlépések ellenére a cs. kir. tábornok nem érzékelte a fenyegetés valódi nagyságát, ami részben a merev, rugalmatlan és túlzottan bürokratikus, ezáltal lassú katonai vezetésnek is köszönhető. Ferdinand von Württemberg rámutatott a tábornokban uralkodó ellenségeskedésekre, a zárkózott és struktúrájában is merev hadvezetésre. Az év elején a Duna mentén öt nagyobb hadtestre osztották a haderőt, ami az erők felesleges szétforgácsolását idézte elő.”

(Timári Krisztián Attila)

„Mindent összevetve tehát feltételezésem szerint Zsabkákéknál csak a szándék volt meg a lengyelországi németellenes harcra, míg mások esetében a „lengyelországi expedíciót” tényként fogadhatjuk el. Erre az expedícióra pedig a lengyelországi magyar légionisták, a budapesti Lengyel Követség és feltehetően a lengyel biztonsági szervek együttműködésében került sor.”

(Máthé Áron)

9787700174650

25004